

1. Még a mai, fejlett szempontokkal és megnövekedett igényekkel dolgozó folklórgyűjtési gyakorlat kialakulása előtt, úgyszólván a gyűjtési módszer alakulgatásának gyermekkorában már ráirányult a figyelem a népi mesemondók személyére is. Ilyen vonatkozásban tudott, de eléggé a számontartás körén kívül rekedt tudománytörténeti mozzanat az, hogy a múlt század közepén elsőként Kriza János és munkatársai egy-egy kisebb népi közösségből bőséges mesekészletükkel és ízes előadásmódjukkal kiemelkedő mesemondók megvallatásával szedték össze azt a szerény, de remek meseanyagot, amely aztán 1863-ban a *Vadrózsákban* napvilágot látott. Gyűjteménye jegyzetei között maga Kriza utal is arra, hogy egyes meséi nagy székely mesemondók ajkáról kerültek bele a tőle közzétett meseanyagba. A mesemondók „e beszéd-költők — írja — egyszerű szegény »széköly embörök«, többnyire napszámosok vagy kézi munkájuk után élők, de azért nem csekély hatásuk van az ő jóízű szájokon áhitattal csüggő népre, s hírök-nevök, ha nem is hét országra, de hét falura bizonyosan szól, pedig oly igénytelen nevűek, mint Róka Tamás, a mi nagyreményű Csihán király úrfink édes szülő apja, Puczok Geczi bá, a Megölő Istéfán kegyes életadója, s Fa Miska stb. Méltók valóban, hogy az ő nevök s emlékezetök tisztességes helyet kapjon legalább a mi »vadrózsás« kertünkben...“ (Kriza, *Vadrózsák*. Kolozsvár 1863. 545).

Noha magam nem ismerek ennél régebbi olyan gyűjtői megjegyzést, amely népi mesemondók név szerinti említésével a mesemondó személyére is ráterelje a figyelmet, alig lehet kétség afelől, hogy a múlt század közepétől kezdve el egészen a gyűjtési mozzanatok körülményeinek rögzítésében annyira igényes korunkig, a népmesegyűjtésnek más módja nem lehetett, mint a mesemondásban szerkesztés- és előadásmód tekintetében kiemelkedő mesemondók anyagának egy adott időpontban való rögzítésével menteni meg az átalakuló, sőt haladó népi mesekészletnek egy-egy mesélő emlékezetében

elraktározott darabjait. S ha ma már nem is tekintik a folklórkutatók az ilyen módon, mesemondók ajkáról lejegyzett meséket olyan mértékig egyéni alkotásoknak, mint ahogy azt előbb idézett jegyzetében az „édes szülő-apa“ vagy az „életadó“ emlegetésével Kriza tette, más vonatkozásban sokkal alaposabban, körültekintőbben, nagyobb távlatokban vagy éppen nemzetközi kitekintéssel vizsgálva a szövevényes kérdést, mindent megtesznek a mesemondásban megfigyelhető közösségi és egyéni vonások meghatározására. Így jutnak aztán el a mesemondó egyéniség és egyben a mesemondás közösségi szerepének a kijelöléséhez is.

2. Nincs e figyelemkeltőnek szánt cikk keretei között tér arra, hogy akárcsak felsorolásszerűen is utaljak a magyar folklórkutatásnak a népi mesemondó-egyénségek személyére, szerepére vonatkozó megállapításaira. Annyit azonban mégis nem árt jelezni, hogy teljes tudatossággal, a figyelem köréből ki nem rekeszthető gyűjtői igényként Ortutay Gyula »Fedics Mihály meséi« címmel megjelentetett népmesegyűjteményének közzététele (1940) óta jelentkezik egyre növekvő mértékben a magyar mesekutatásban a mesemondó személye, meseanyagának összetétele, szűkebb környezete és a világ mesekincsével való kapcsolata meg más ilyenféle mozzanatok vizsgálata iránti érdeklődés kötelezettsége.

3. Ilyen előzmények után egyáltalában nem meglepő, hogy Faragó József is a magyar folklórkutatásnak ezt a korszerű útját járja Kurcsi Minya havasi mesemondó mesekészlete legjobb darabjainak közzétételével [*Kurcsi Minya, havasi mesemondó*. Bukarest 1969. 234 + 1 mell. Irodalmi Könyvkiadó (román, német és orosz nyelvű kivonattal)].

A havasi mesemondásról — tájékoztat a kötet bevezetőjében Faragó — nemcsak a magyar nyelvű, hanem a nemzetközi szakirodalomban is vajmi keveset olvashatunk; erre vonatkozó részletes leírással pedig még kevésbé találkozunk. Ez a hiány annál feltűnőbb, mert hiszen nem kétséges: az ilyenféle mesemondás a Kárpátokban bizonyos mindenütt dívott és dívik ma is.

E mesemondás különleges jellegét és éppen ezért önálló vizsgálatra érdemes voltát több körülmény megem-

lítésével legjobban úgy érzékeltethetjük, ha amazzt egybevetjük a falusi közösségben folyó mesemondás céljával és közösségi jellemzőivel.

Mivel a közösségi jellemzők ismerete már önmagában is meghatározza a mesemondás célját és szerepét, ajánlatos először röviden az ezekkel kapcsolatos észrevételekre sort keríteni. A hagyományos falusi mesemondás évszázadokon át kialakult, bizonyos, íratlan voltukban is megszabott társadalmi és illemszabályokhoz igazodó népi környezetben, a mesemondótól minden egyes tagjában ismert közösségekben folyt és folyik. E mesemondás közösségi keretét a fonók, a kukoricahántók és más olyan közösségi összejövetelek szolgáltatják, amelyekben a munka csak szórakozás vagy legalábbis önként vállalt kötelezettség. Az ilyen falusi közösségben és ilyen alkalmmal való mesemondás célja a szórakoztatás eszközével a vidám hangulat megteremtése, fenntartása és így a közösség munkakészségének játsszi módon való növelése. A havasi mesemondást a már összetételében is lényegesen más közönség, a más cél és más színtér a falusi mesemondástól jelentősen elütő jellegűvé teszi. A havasi mesemondás színtere: a fenyőszalakból, fenyőkéregből ideiglenes lakóhelyül összetákoltt kezdetleges, rosszul fűthető kunyhó. A mesemondó közönsége: a különböző vidékekről, sőt más országokból esetlegesen egybeverődő és viszonylag rövid ideig együtt maradó erdő-döntögetőknek nemegyszer egyedeiben más-más anyanyelvű, más-más nemzeti művelődési körből kiszakadt csoportja. A mesemondó feladata és egyben a mesemondás célja a felszabadulás előtt: a kapitalista kizsákmányolás keretei között napi 14—15 órás munkában halálosan elcsigázott, elkinzött famunkásoknak esti szórakoztatása, illetőleg a dermedt hidegben éjjel fel-felserkenő, didergő embereknek álomba ringatása. A kétféle mesemondás, a falusi és a havasi között tehát valóban a közösség összetétele, a mesemondás helye és célja tekintetében határozott különbség állapítható meg.

4. Az ilyen egymástól merőben eltérő jellegű mesemondás folyamatában egészen különleges szerephez jut a szenvedőleges hallgatósággal szemben a havasi mesemondás egyetlen tevékeny szereplője: maga a mesemon-

dó. Noha a Faragó gyűjtötte havasi mesék egyetlen személytől lejegyzett mesekészletből kerültek ki, alig lehet kétségünk: maga a mesemondó személye — bizonyos fenntartással — jellegzetesnek, típuszerűnek tekinthető a havasi mesemondók bizonyára nem éppen szegényes sorában. Kurcsi Minya bá személyében Faragó a meseanyagot bevezető tanulmányban éppen azért jogosan vonja magát a típust kutató érdeklődéssel a vizsgálódás fénykörébe.

Havasi mesemondónk a Felső-Maros menti Magyarószülötteként apjával együtt már tízéves korától kezdve kényszerűen osztozott a havasi famunkások embertelenül nagy erőfeszítést kívánó és szinte elképzelhetetlen nélkülözéstől elgyötört életsorsában. Annak ellenére, hogy az elemi iskola hét osztályában a kis Minya nagyon érdeklődő, örökké olvasgató-tanulmányzó gyermek volt, családja koldusszegénysége lehetetlenné tette számára az apai élet keretei közül való kiemelkedést. Apjának a család eltartására irányuló törekvése sodorta ki már gyermekként a havasba, és a kényszerűség tartotta ott Minyát egy életre szólóan: tízéves korától a hatvanadik év betöltéséig, tehát egy fél századon át a havasi famunkások körében. A gyermekkorban ébredező olvasási kedv egész életén át tovább kísérte a havas mesemondóját: a gyermek a tanulás éve alatt szabad ideje jelentős részének feláldozásával, a havasból a faluba vissza-visszakerülés hosszabb-rövidebb idején esténként otthon a pislákoló gyertya vagy lámpa világánál, a havasban a kunyhó közepén égő tűz fel-fellobbanó-villódzó lángjánál gyötörte Minya bá az olvasással szemét. Ilyen szenvedélyes olvasási kedv láttán egyáltalában nem érthető az, hogy az a mesekincs, amellyel Minya bá hallgatóit esténként-éjjelenként a havason szórakoztatta, milyen nagymértékben könyv-eredetű. A bevezető tanulmány Kurcsi Minya életsorsának részletes vizsgálata rendjén olvasmányanyaga meghatározásával rámutat arra a könyvkészletre is, amely a havasi mesemondó kezén élete folyamán megfordult. Mivel olvasmányai kiválogatásában Kurcsi Minyát senki sem irányította, azt olvasta, amihez trafikokban, bodegákban, kocsmákban krajcáros vásárlással hozzájuthatott. Így aztán a magyar klasszikusok

közül csak Arany Toldija és Petőfi versei kerültek olvasmányai, sőt saját könyvanyaga sorába, a beszerzési helyeken azonban szegénysége nagyon szűkre szabott anyagi lehetőségei miatt jobbára csak a ponyvairodalom olyan termékei jutottak kezébe, tulajdonába, mint amilyen Rózsa Sándor, Bogár Imre, Vitéz Hány János, Tündér Ilona, Genovéva históriája, vagy éppen A cirkuszkirálynő, Halálsugarak, Orvlövészek nyomában, A sötét fergegben, Rinaldo Rinaldini és más ilyenféle ponyva-nyomtatvány. Mégis érdekes — mutat rá Faragó —, hogy annyiféle ponyvaolvasmány után is mind a tárgyválasztás, mind a nyelvi megformálás tekintetében Kurcsi Minya egész mesemondásában csak nagyon-nagyon halványan jelentkezik a ponyva hatása. Igazában csak mesekészlete egyetlen darabjával kapcsolatban valószínűsíthető a ponyvai eredet. Mesemondónk legjelentősebb forrása tehát mégsem a két nagy magyar költő versei, illetőleg a ponyva fércművei lehettek. Minya bá saját emlékeztetésétől segítve, módszeres vizsgálódással a mesegyűjtemény gondozója kimutatta, hogy Kurcsi Minya meseanyagának jelentős részét egy 1920—1921 táján Balászfalván szerzett, de utóbb elkallódott nagy, címlap nélküli meséskönyv szolgáltatta. A meseanyag közelebbi, egybevető vizsgálata kétségtelen bizonyossággal arra mutat, hogy Minya bá évtizedek óta főként a Grimm testvérek meséit terjesztette és terjeszti havasi és falusi hallgatósága körében.

5. Ez, a Kurcsi Minya meséiben „ősi“ mesevilágunk maradványait keresgélő olvasó számára bizonyára kiábrándító megállapítás más vonatkozásban különleges jelentőségre emeli Kurcsi Minyát. E megállapítás nyomán az életét földhözragadt szegénységben tengető falusi-havasi ember isten háta mögötti mesemondása egyszerre bekapcsolódik az európai művelődési élet vérkeringésébe.

Újabban a nemzetek közötti folklorisztikai kapcsolatok örvendetes fejlődésével, az összehasonlító folklórvizsgálódások erőre kapásával mind több szó esik a népek mesekészletét alkotó darabok népről népre, művelődési körből művelődési körbe való átkerüléséről. Ebben a nagy, állandó mesevándorlási folyamatban, amely-

ben csaknem minden nép és nyelv befogadóként is, de ugyanakkor átadóként, hatást sugárzó vagy legalábbis továbbsugárzó közvetítőként is szerepel, mondom, ebben a folyamatban különleges hely illeti meg a két Grimm testvér nagy mesegyűjteményét.

Ismeretes, hogy a Grimm testvérek a múlt század elején kiteredélyesedő német romantika tudományos vetületének képviselőiként a nemzeti múlt és művelődési kincs: a nyelv, a népi epika, a hitrege és a jogi élet hagyományainak megszállott gyűjtőiként felbecsülhetetlen értékű nyelvi, nyelvtudományi, jogi, mondai anyag közzététele mellett 1812—1822 között egy háromkötetes hatalmas mesegyűjteményt (*Kinder- und Hausmärchen*) is megjelentettek. Ez a tett nemcsak más nemzetek hasonló jellegű gyűjteményeinek, forráskiadványainak megteremtésére volt serkentő hatással. A nagy német gyűjtemény meseanyaga, mesemotívumai fordítás és jó-rossz „átültetés“ révén átkerültek más népek, elsősorban az európai nemzetek mesevilágába is. Az összehasonlító folklórkutatás újabban mind meggyőzőbb erővel mutatja ki, hogy ez a romantika eszményítő világában fogant nagy német mesegyűjtemény az európai irodalmak és általánosabban az európai művelődési élet felé nagy hatást sugárzó, jelentős alkotássá lépett elő. A mesékben jelentkező erkölcsi tanítás, a jó és a rossz harca, a tiszta, határozott jellemek egész sora már egy század óta a magasabb rendű emberiségre, a szépre és a jóra nevelés egyik eszköze minden európai művelődési körbe tartozó nemzet számára. Magyar vonatkozásban először a múlt század derekán nehézkes magyarsággal, majd a század végétől Benedek Elek ízes székelységgel, könnyed átdolgozásban közölt meséi között mindegyre megjelentek és azóta is mindegyre meg-megjelennek magyar köntösben a Grimm-mesék. Ma átalakult voltukban, sokszoros átszűrődésükben és átizesedésükben ezek a mesék már nem is csak német mesék, hanem bolgárok, franciák, olaszok, románok, szerbek, csehek, és — egyebek között — magyarok is.

A német meséknek a magyar mesekincsben való meghonosodása, vagyis — ahogy szokásosabb emlegetni — folklorizálódása jó ideje ismeretes folklórtörténeti

tény. Idegen és magyar kutatók együttes vizsgálódásainak eredményeként ma már teljes bizonyossággal tudjuk, hogy a magyar nyelvterület különböző részeiről származó meseanyagban mások mellett nem egy Grimm-mese folklorizálódott változata is fellelhető. Természetesen nem közvetlenül a német magasműveltség szintjén végbement művelődési hatás eredményeként kerültek bele ezek a mesék a magyar folklórkincsbe, hanem közvetett úton: fordítás, illetőleg átdolgozás útján. Szinte kétségtelen, hogy Grimm-mesék magyar talajba való átkerülése és meghonosodása elsősorban Benedek Elek mesekönyvsorozatainak köszönhető.

6. Párhuzamos szövegegybevetéssel Faragó bevezető tanulmányában minden kétséget kizáróan tisztázza, hogy nemcsak tárgyában, de nemegyszer nyelvi megformálásban is Benedek Eleknek magyarrá folklorizált meséivel szórakoztatta, tartotta ébren, illetőleg ringatta álomba Minya bá esténként, éjjelente a füstös, áporodott levegőjű havasi kunyhónak holtra fáradt, a tél hidegében didergő hallgatóságát. A havasi mesemondásnak ebben a Kurcsi-féle meseanyagában ott vannak az ismertebb Grimm-mesék közül olyanok, mint például *Jancsi és Juliska*, *Hamupipőke*, *Hüvelyk Matyi*, *Csipkerózsika*, *Hófehérke*, de ott vannak a kisebb körben, vagy más címen ismert más Grimm-mesék is. Faragóval szólva, Minya bá kiváló emlékező-tehetségét is méltányolhatjuk, ha rámutatunk arra, hogy nemcsak a könnyebben emlékezetbe véshető verses betéteket, hanem sokszor a prózai jellegű szövegeket is mondatról mondatra úgy adja elő a mesemondó, mint ahogy — hihetőleg — évtizedekkel előbb Elek apónál olvasta.

Minya bá harminckilenc meséjéből a kiadvány közzétevője és értékelője ugyan csak huszonöt darabot nyújt át ez alkalommal nekünk, de vizsgálódásai rendjén Minya bának a kutatás számára rendelkezésre álló teljes meseanyagát számba veszi. Ebből — Faragó szerint — 33 tartozik Kurcsi Minya havasi meseanyagának állandó darabjai közé. Érdekes a meseanyag tárgy szerinti megoszlása: csak 7 darab képviseli Kurcsi mesemondásában a tréfás és a csalimeséket, a meseanyag

többsége (19) tündérmese, sőt a többi hét darab szintén a csodás elemeket tartalmazó állat- (1), legenda- (1) és novella- vagy kalandmesék (5) birodalmába tartozik. Maga a mesemondó és sorstársai, a nappal földhözragadt kizsákmányoltjai a mese szárnyán a rabszolgatartó földtől elszakadva estéknént, éjjelente a képzelet szabad birodalmába menekedtek, ahol a jó és a rossz, a becsületes szegény és a gonosz gazdag harcából — gyermeteg elhithető erővel — mindig a jó és a nemes kerül ki győztesen.

7. Ilyenformán az európai mesevilághoz kapcsolódó Kurcsi Minya meseanyagát igazán egyénivé az előadásmód és a nyelvi megformálás különleges jellege teszi. Hallgatóságának Minya bá nem előadói dobogóról, még csak nem is falusi házaknak (ma már villanyfénytől ragyogó) konyháiban-szobáiban mondogatta el meséit. A havasi kunyhó fel-felvillanó tűzének fényében, többnyire azonban félhomályban vagy éppen sötétben mesélt, mesélt megszállottan legénykorától havasi élete utolsó percéig Kurcsi Minya. Itt, a fenyvesek árnyékában, a fehérén szikrázó csúcsok alá lapuló kunyhókban nincs helye a szónoki taglejtésnek, nincs értelme az arcjáték kényszergetésének sem. Minya bá éppen ezért negyedfél évtizedes havasi mesemondásban hozzászokott, hogy megmerevített felsőtesttel, kézmozdulat nélkül mondja hallgatóságának meséit. Hangját azonban sohasem kímélte, s nem kíméli ma, a havasi foglalkozásból való nyugalomba vonulása idején sem. A sötét, nagy fenyőfa-kalibába összezsúfolódó húsz-harminc elcsigázott ember érdeklődésének valameddig való ébrentartásához emelt, erős hangra, élénk, változatos, szinte-szinte szónokoló előadásmódra van szükség. Ez az előadásmód mindig gondosan hozzásimul a mese hangulatához: a harag fokán mennydörög, a bánat és az öröm kifejezésekor középszinten marad, hogy aztán az érzelmileg telítettebb részek színre kerülésekor a mesemondó hangja remegővé, fátyolozottá válják, hellyel-közzel elcsuklják... A figyelem ébrentartása céljából azonban még a merőben leíró, elbeszélő részekben is mindig van szónokias pattogás, mint a falusi papnak a bibliai példázatokot is dörgedelmes hangon előadó szónoklatában,

mellyel többnyire kilátástalanul törekszik ébresztgetni szundikáló hallgatóságát.

Az ilyen értelmű egyénies, tulajdonképpen azonban a helyhez és körülményekhez igazodó tipikus előadásmód mellett már jóval egyénibb érvénnyel a különlegesen könnyed és hibátlan nyelvi megfogalmazás határozottan kiemeli Kurcsi Minyát az átlag falusi-havasí mesemondók sorából. Minya bácsi előadásában nincs tétova szünet, zavart megállás, nincsenek pongyola ismétlések. Az Arany János megrovólag emlegette ügyetlen „osztághá“-os, „aszondjá“-s, önmagukat ismételtető mesélők merő ellentétjeként mesemondók nem gabalyodik bele mondataiba, előadásában nincs semmitmondó szólam, pongyola töltelékszó. Ritka a nyelvbotlás is. Kapkodás nélkül, a megszokottság biztosságával, szabadon peregnek világos, érthető, a több évtizedes gyakorlatban kicsiszolódott mondatai. A Faragótól nekünk most így bemutatott Kurcsi Minya tehát az összes eddig név szerint ismert kiváló magyar mesemondók között jól megállja a helyét.

Nem csoda hát, ha Kurcsi Minya 1957-ben történt nyugdíjazása után sem hagyott fel kedves foglalkozásával, a mesemondással. Csak a mesélés színtere, a hallgatóság és a mesemondó cél változott meg. Most már szülőfalujába visszaköltözve, nem a havasok famunkásait szórakoztatja esténként, éjjelente. Hatósági engedély és támogatás biztosítja számára még néhány évig faluja és a távoli vidékek gyermekeregének egészen más körülmények között való szórakoztatását. A kiadvány egyik térképvázlatának bizonyosága szerint a Marosvásárhely—Gyergyószentmiklós közötti szakaszon csak 1958—1959-ben, tehát két év alatt harminc egynéhány helység ámuldozó gyermekerege kacagott-könnyezett Minya bácsi meséin. Sajnos, 1960 óta elhatalmasodó lábfájása megakadályozza a mesemondót a közvetlen házatáján túli mozgásban.

8. Noha Kurcsi Minya pályájáról és mesemondásáról — hála Faragó részletes tanulmányának — lenne még elég elmondanivaló, az idő és a tér nyűgében e sorok írója a mesélőtől búcsút véve, néhány pillanatra a hazai havasi mesemondás és havasi mesemondók kérdésé-

nek első módszeres vizsgálójára, a kötet gondozójára tereli a szót.

A fennebb elmondottak után valóban örömeire szolgálhat mindenkinek, hogy a hazai magyar folklórkutatás legkiemelkedőbb, a nemzetközi számontartás szintjéig eljutott képviselője, Faragó József a havasi mesemondás egyik nem mindennapi alakja, Kurcsi Minya mesemondásának vizsgálatával valóban új és korszerű úton indult el. De — mint annyi más téren — itt is Faragó nem egyszerűen gyűjtési módszert és már eddig is alkalmazott értékelési szempontokat vett át elődeitől, kortársaitól. Nemzetközi vonatkozásban is elsőként foglalkozik behatóan és módszeresen — egy jellegzetes képviselő bemutatásának rendjén — a havasi mesemondás kérdésével. Minthogy Faragó ebben az újabb kötetében a közzétett nyersanyagot társadalmi, közösségi szerepében, funkciójában vizsgálja, úttörőként olyan figyelemre méltó megállapításokra jut el, amelyek bizonytalanságos körülmények között ébresztenek kötetét iránt a folklórkutatók körében nemzetközi szinten is.

Az újszerűség nemcsak a divatban, a tudományban is lényegesen előrelendítő, pezsgőbb életre ösztökélő tényező lehet. Nem kétséges tehát, hogy Faragó a havasi mesemondás kérdésének újszerű vizsgálatával arra készíteti az egyetemes folklórkutatást, hogy mentől több művelődési körből mennél több ilyenféle egyéniség mesemondásában jelentkező törvényszerűségek vizsgálatával jusson el általánosabb érvényű, sőt egyetemes jellegű megállapítások megfogalmazásához is.

9. A havasi mesemondás hivatott vizsgálójának eredményeit és érdemeit kiemelten értékelve sem szabad elfeledkeznie a kötet forgatójának arról, hogy Kurcsi Minya havasi mesemondó személyének a hazai, sőt a nemzetközi folklórkutatás számára való bemutatását az Irodalmi Könyvkiadó megértése tette lehetővé.

Nem alkalomszerű, és nem kínálkozik itten tér sem arra, hogy erről a kérdéstről a tény jelentőségének ilyen általánosságban való kiemelésén túl is szót ejtsék. Pusztán csak egy figyelemre méltó, a Kiadót mindenképpen igazoló és a további ilyen irányú munkára ösztökélő tényről rögzítsek akkor, mikor megemlítem, hogy a Kiadó eddig

megjelentetett folklórkötetei, beleértve az itt értékeltet is, napok alatt keltek el. A folklórkutatás ezutáni hatványozott támogatása tehát nemcsak figyelmen kívül nem hagyható tudományos, művelődési érdek, hanem — főként az alacsony példányszámok növelése esetén — anyagilag kifizetődő kiadói vállalkozás is.

1969

Aligha e sorok írója az egyetlen, aki — ha új könyv kerül kezébe — először a tartalomjegyzéket futja át, aztán meg az előszót olvassa el, s csak ilyen tájékozódás után dönt a kötetnek áttanulmányozásra érdemes vagy számára érdektelen volta fölött. A tartalomjegyzék és az előszó ajánlólevél, de ugyanakkor nem csekély mértékben a könyv írójának szándéktalan, leleplező önértékelése is: belőlük tájékozódhatunk az anyaggyűjtés módszeréről, alapos vagy elnagyolt voltáról, a megfigyelések elrendezésében, megszerkesztésében, nemegyszer a mondanivaló megfogalmazásában követett eljárásáról is. Már az előttünk fekvő könyvben való ilyen belefürkésző tájékozódás is jó bizonyosságot tehet arról az odaadó gyűjtőmunkáról, amelyet az író maga — a kívülről odavevődő szakkutató időbeli kötöttségétől eltérően — egy életem át végzett, és csak az anyag formába öntésével bajlódott bizonyos — a megjelenéshez közel eső — időbeli korlátok között.

Akár ezt, akár azt a másik utat követi az olvasó, a tanulmányozó, hogy előbb a képanyagot nézegeti meg, majd — érdeklődése irányának megfelelően — bele-beleolvas a kötet fejezeteibe, az ilyen előzetes tájékozódás alapján is aligha akad Horváth István magyarózdai monográfiájának olyan forgatója, aki unott érdektelenséggel tenné le kezéből a kötetet. Már az Előszónak hol áradó, hol fojtott, de mindig férfiasan tartózkodó líraisága, melegsége jó ajánlás az olvasó számára. Világosan kiérezhetni belőle, hogy az írónak szülőfaluja iránti természetes, mély emberi vonzalma nem fátyolozza el, hanem élesíti a látását, és így a falu közösségében való egykori benneéltség és újra való beleélés még csak valószínűbbé, életszerűbbé teheti azt a képet, amelyet az író egy ilyen kis emberi, népi közösség földrajzi, gazdasági, társadalmi, történelmi és a legtágabb értelemben vett művelődési életéről szándékozik elének vetíteni.

Bármely tudományos jellegű munka értékelésekor legméltányosabb az az eljárás, ha az értékelő elsősorban is a szerzői célkitűzést illetően, továbbmenően pedig arra

nézve tájékozódik, hogy a maga elé tűzött feladatot a kötet írója milyen módszerrel és milyen eredménnyel valósította meg.

Az *Előszó*ban megütött — szépírónál nem feltűnő — lírai hangvételt itt figyelmen kívül hagyva, a szerző fejtegetéseiből világosan kitetszik, hogy a magyarózdí monográfia munkájához Horváth István elsősorban egy hiteles társadalomrajz, egy elzárt, viszonylagos, bolygatatlanságában megőrzött falu mai és — már csak az idősebbek emlékezetében élő — régebbi élete rögzítésének igényével fogott hozzá. A maga véleménye szerint sajátos, nem a tudományos kutató szokványos módszerével kezdett a munkához. Mivel ugyanis számára a vizsgált társadalmi közösség életének utóbbi öt-hat évtizede beülről keresztül-kasul ismert volt, Horváthnak csak el kellett mélyítenie, ki kellett szélesítenie, összefüggéseiben kellett szemléltetnie, erősebb megvilágításba kellett helyezni azt a képet, amely benne élete első felének Ózdon töltött csaknem három évtizede meg későbbi gyakori otthontartózkodása folyamán határozott vonásokkal amúgy is kialakult. Érthető azonban, hogy bár az alapjában véve személyes élményekből egybeálló kép elemei évtizedek során kitörölhetetlenül belevésődhettek emlékezetébe, merőben csak ezeknek birtokában a szerző csak mozaikszerűen töredezett képekben villanthatná elénk a kis faluközösség életét. A képközök hézagainak kitöltésére irányuló szándéknak, a lehetőleg teljes társadalomrajz megalkotása igényének a vizsgálódó író újabb gyűjtőmunkára kellett ösztönöznie, sok olyan megfigyelés rögzítésére kellett készítenie, amelyeket a gyermek- és ifjúkor öntudatlanságában a szem még nem látott, az emlékezet nem raktározott el. Nem feltűnő tehát, hogy gyűjtőmunkája során az író az ózdi életben nagyon sok jelenséggel egyáltalában is, az öntudatos észrevételezés fokán szinte valamennyivel először 1962 óta kötete megfogalmazásáig folytatott megfigyelő munkája során találkozott.

Az írónak az a kijelentése, hogy gyűjtési módszere „nem az adott szakmára képesített tudományos kutató módszere volt“, részint nagyon alázatos vallomás a maga „szakmai felkészültsége“ hiányairól, másrészt azonban

ebből a belátásból folyik a vizsgálódási módszer sajátosága is. A „szakképzett“ kutatónak szokásos, sőt elengedhetetlenül gyakorlandó eljárás módja az, hogy még a helyszíni megfigyelések kezdete előtt áttanulmányozza a kérdésre vonatkozó szakirodalmat, forgat hasonló jellegű köteteket, és ezeknek ismeretében állapítja meg a vizsgálódás szempontjait, körét és módszerét. A szakkutatói hűvös fegyelmezettség, kritikai érzék nem fél attól, hogy a helyszíni megfigyelés pontosságát, való- és életszerűségét az ilyenféle előzetes módszeres tájékozódás károsan befolyásolhatja. Mint író, Horváth István azonban tarthatott és — maga bizonykodik róla — tartott is attól, hogy szándéka ellenére a megélt, emlékezetébe elraktározott, illetőleg a gyűjtés során megfigyelt népeletbeli jelenségek, mozzanatok könnyen egybekeveredhetnek a hasonló jellegű monográfiákban olvasott ismeretanyaggal, és így ez a hitelesnek, fényképszerűen pontosnak szándékolt képet — ahogy ő írja — „hitelt rontóan befolyásolhatta volna“. Ezt az — író esetében érthető — szorongó elzárkózást és a belőle folyó magatartást elfogadhatjuk, sőt olyan mértékig helyeselhetjük, hogy szinte-szinte sajnáljuk, miért nem ragaszkodott a szerző nemcsak a gyűjtés-megfigyelés, hanem a feldolgozó, rendszerező munka során is szigorúan csak saját megfigyelései, élményei, emlékei pontos, filmszerű rögzítésének célkitűzéséhez.

Ez az óhaj azért jut az értékeléskor eszembe, mert a szerző munkája első két, bevezetésszerű fejezetében a falu őskori és helytörténeti viszonyait természetesen jórészt nem a maga megfigyelései, bár ilyenek is vannak (!), hanem a szegényes szakirodalom és — úgy látszik — a helyszínen kutatók szóbeli tájékoztatásai alapján úgy állította egybe, hogy a két fejezetben néha a tudományos tények az írói és a helyi-népi vélekedésektől nem eléggé határozott elkülönítettségben jelentkeznek. Ennek ellenére a régész és a helytörténész is nem egy értékes megfigyelésre bukkan az ózdi monográfiának ebben a két első fejezetében, sőt »A nagycsaládközösség« címet viselő harmadikban is.

Mind az olvasó, mind a szakember számára a kötetnek sajátosan értékes megfigyelései a »Hiedelmek, va-

rázslások, tilalmak» című fejezetecskével kezdődnek. Ezzel nyitja ugyanis meg Horváth István Ózd élete utóbbi egy évszázadának jórészt csak a szellemi néprajz körébe tartozó hagyományanyaga ismertetését.

Ha nem volna általános tapasztalat, hogy a babona, illetőleg a babonás szokások még az aránylag fejlettebb műveltségi szinten élő társadalmi közösségekben is milyen szívósan élnek — sokszor a teljes hitetlenkedés fókán — értetlenül tovább, csodálkoznunk kellene, hogy a »Népi gyógymódok, gyógyszerek« című fejezetben az egészséges megfigyeléseken, tapasztalatokon alapuló népi gyógyításmódok miként keverednek össze a merőben oktalán babonáskodásból eredő olyan gyógyítási eljárásokkal, amelyek gyógyítás helyett legtöbbször a beteg testi épségét súlyosan, sőt helyrehozhatatlanul veszélyeztethetik (pl. szürkehályogos szembe a hályog szétroncsolása céljából sűrű szitán szitált üvegpor fúvása!). A babonás gyógyító-módok jelenkori élete és jövőbeli át nem hagyományozódása tekintetében azonban szerencsére a szerzőnek egy-egy a szokás elavulására, csak emlékezetben és nem gyakorlatban való továbbélésére vonatkozó megjegyzése az egészséges fejlődést illetően elég vigasztaló kilátással kecsegtet.

A babonáskodások világából a gyermeki és ifjúkori játékok, az ünnepi és lakodalmi szokások területére vezet át bennünket a következő fejezetekben a játékok és szokások leírására törekvő kutatói és írói szándék. Mintegy harmincöt gyermek- és ifjúkori játékkal, az ünnepekhez, a párválasztáshoz, lakodalmazáshoz kapcsolódó szokások dandárjával ismerkedik meg itt az olvasó. A játék- és szokás-elnevezések között nem egy olyan nyelvi képződmény (pl. fűrgence, pickás, macás, tiriboj stb.) akad, amelynek a szerkesztés alatt álló, erdélyi magyar tájszótárba eddig merőben ismeretlen játéknévként kell majd bekerülnie. Ezen túlmenően e fejezet mint a játék- és szokásanyag köréből egyetlen pontról gyűjtött, eddig leggazdagabb egybeállítás külön is kiemelésre tarthat számot.

A társadalomrajz megteremtője — költői mivoltában talán nem is éppen véletlenül — kétségtelenül a népköltési anyag egybegyűjtésével és közkinccsé tételével

nyújtja mind a szaktudományi vizsgálódás, mind pedig az olvasói érdeklődés számára e kötetben a figyelemre legméltóbbat. Ha számba vesszük azt, hogy Kriza János több mint száz évvel ezelőtt megjelent székely népköltési gyűjteményébe (Vadrózsák, 1863), újabban Kovács Ferenc kisiratosi kötetébe (Iratosi kertek alatt, 1958) mindössze húsz-húsz, Nagy Olgának az előbbivel egy esztendőben közzétett mezőségi válogatásába (A három varjú, 1958) Székről ugyan 24, de Kisiklódrról csak 11, Köbölkútról meg csupán 3, Katonáról meg éppenséggel csak 2, együttvéve így is csak 40 mese került bele, Olosz Katalin meg Magyargyerőmonostoron csupán 9 mesére bukkant, sőt a Mezőség északnyugati szélének egyetlen települése köréből Balla Tamás is — igaz, egyetlenben egy mesélő ajkáról — csak 25 mesét (Fehér virág és fehér virágszál, 1970) tett közzé, Horváth István Ózdja a maga 36 darabjával erdélyi vonatkozásban a viszonylag gazdag meseanyagot ismerő falvak közé soroltatja velünk azt a kis települést, ahol az író az ébredező eszmélkedés korától kezdve máig, előbb ámuldozó hiszekedéssel hallgatta, később már ezen túl az író és a kutató érdeklődésével róttá papírra szülőfaluja meséit. Ilyenformán az ózdi mesekincset e gazdag gyűjtemény beiktatta a magyar mesekutatás örökké számon tartandó értékei közé.

Bizonyos, alább megemlítendő fenntartásokkal ugyancsak a kötet nagy értékei közé kell sorolnunk a népdalokat és balladákat felölelő, terjedelmére nézve is tekintélyes részt (317—88). A pusztán szövegesen jelentkező verses anyag rendszerezésével kapcsolatban legyen szabad először is az anyagnak olyanféle szétosztását kifogásolnom, amely »Ösrégi keservesek — Keservesek, Ösrégi szerelmes keservesek — Szerelmesek« szemben-állítottságban választja szét négy külön csoportra az anyagot — nem lehet tudni: milyen ismérvek alapján. Noha az „ösrégi“-nek minősített keservesek és szerelmesek között — már az előttünk fekvő szöveganyag futó átnézése rendjén — valóban felfedezhetni nem egy olyan darabot, amelyet XVII—XVIII. századi változatokban kéziratossá énekeskönyveinkből és a múlt századi Vadrózsákból ismerünk, ugyanilyeneket szemelgethetünk ki a »Keservesek« és a »Szerelmesek« alcsoportba sorolt darabok közül is. Le-

hetséges ugyan, hogy a közlő a dallamanyag ismerete alapján tett különbséget az előbbi vagy az utóbbi csoportba sorolt versszövegek között, az olvasónak és a kutatónak azonban nem áll módjában az ilyen módon való megkülönböztetés, illetőleg más csoportba való elkülönítés. Így aztán a szétválasztás elfogadhatósága tekintetében az olvasó az előbb jelzett fenntartással kénytelen élni.

Ehhez kapcsolódó észrevételként szóvá kell tennem ezúttal is azt a gyűjtési követelményt, amelyet már több ízben, legutóbb éppen Kallós Zoltán ballada-gyűjteménye gondozójaként határozottan szóvá tettem: igazán értékes népköltészeti anyagot csak a szöveg és a dallam egységében, korszerűen gyűjtött darabok közzétételével lehet a szaktudományi vizsgálódás elé tárni. Sajnálatos, hogy Horváth István nem folyamodott a hazai dallamfelvételezés olyan mestereihez, mint Jagamas János, Almási István vagy Kallós Zoltán, pedig ők kétségtelenül segíthették volna kötetének folklórkutatásbeli használhatóságát a teljes-értékűség rangjára emelni.

Az egyébként így, félelesen is, a nagyon értékes szöveganyag sok tanulságát még csak nem is érintve, újabban megerősödhetünk abban a hitünkben, amely már a Balladák könyve gazdag, élő ballada-anyagának ismeretében korszakos jelentőségű felfedezésként jelentkezett előttünk: a balladakutatásnak még térben végtelen, de időben, sajnos, korlátozott lehetőségei vannak a hazai balladagyűjtés vonatkozásában. Az Ózdról e kötetben jelentkező tizenegy ballada, közte a régies stílusúak közé tartozó A nagy hegyi tolvaj (342) meg A halálra táncoltatott leány balladája (Szekszárdi Mariska. 347—8) a viszonylag újabb keletkezésű balladákkal együtt arra mutat, hogy ma még (de ki tudja, meddig?) korai dolog a ballada élete mécsének utolsó lobbanásáról beszélni. Az itt-ott még lobogó vagy legalábbis pislákoló mécsesről szóló újabb híradás azonban a hazai folklórkutatóknak komoly figyelmeztető az utolsó lobbanásig még elvégezhető gyűjtés halaszthatatlan voltára nézve.

Némi szakmabéli elfogultsággal e sorok papírra vetése nem jelentéktelensége, hanem éppen jelentős, értékes volta miatt hagyta utolsóként kiemelendőnek Horváth

István kötete népnyelvi anyagát. A közmondásokat, szólásokat, találós kérdéseket, táncszókat közlő rész (287—311), a gyűjtésekben meglehetősen ritkán élénk kerülő népi szerelmes levelekkel (313—6) és gyermekmondókákkal (389—90) együtt — még egészen nagyolt átírásban is — valamelyes tájékozódási lehetőséget nyújt az ózdi helyi tájszólás ismeretét illetően. Az így nyert fátyolos kép jelentősen felerősödik a kötetbe illesztett, meglepően gazdag ózdi tájszójegyzék (394—432), a teljesnek látszó ragadvány- és helynévanyag, valamint a jóval szegényebb bece- és állatnévgyűjtemény tanulmányozása rendjén.

Nem Ózd monográfusának szóló szemrehányásként, csak a tárgyi néprajz művelőinek méla sajnálkozásával kell legalább futólag megemlítenem, hogy míg a vizsgált falu életének a szellemi néprajz körébe tartozó jelenségei — e szűkre szabott ismertetésből is megállapíthatóan — elég gazdagon tárulnak fel előttünk, a tárgyi emlékek csak az egyes szokásokkal kapcsolatos leírásokban menekülnek meg a teljes figyelmen kívül maradás sorsától. Pedig a viszonylag szegényes, de jól megválogatott képanyag éppen eléggé felcsigázhatja a falu tárgyi néprajzi világa iránt ébredező néprajzi érdeklődésünket. A közölt képanyagból a szakmai használhatóság szempontjából különösen a párnacsúpokról és inghímzés-részletekről közölt felvételek emelendők ki.

E sorok írója készségesen elismeri, hogy alapjában véve méltánytalan eljárás egy olyan kötethez szaktudományi mércével közeledni, amely kötet szerzője nem a tudományos kutató, hanem az író szemével, agyával végezte gyűjtő-feldolgozó munkáját. A méltánytalanság esetleges vádjával szembe szegezhető azonban az a megállapítás: éppen az, hogy Horváth István Ózdi a tudomány magasabb követelményeinek szintjéről nézve is rendkívül értékes anyagot szolgáltat a népelet kutatójának, az előadott fenntartások úgyszólván jelentéktelenné zsugorodnak a kötetben előttünk álló tudományos és szépírói értékek láttán. Bár mentől több írónk követné az ózdi költő példáját.

Berekesztésként hálás feladatul kínálkozik megemlékeznünk arról a népi élet kérdései iránt egyre erősödő

kiadói érdeklődésről, amely — az Irodalmi Könyvkiadó, majd a Kritérium ilyen jellegű szép kiadványai után — most a Dacia Könyvkiadó e kötetét is eljuttatta az olvasókhoz. Az aztán, hogy az ilyenféle kiadványok napok, de legfeljebb hetek alatt üres könyvterjesztői polcokat hagynak maguk után: a vásárlóközönség részéről méltó és egyben biztató válasz a kiadói vállalkozás megfontoltságát és gazdasági megalapozottságát illetően.

1971

1. Alig van táj, amelynek lakói, nyelve, tárgyi és szellemi műveltségjavi felé több mint egy század óta olyan kitartóan irányult volna az érdeklődés, mint amilyen mértékig ezt Kalotaszeg esetében tapasztaljuk. Azóta, hogy Téglási Ercsei József a Hon és Külföld 1842. évfolyamában közzétette a Kalotaszegről eddig számon tartott legkorábbi tudósítást, s ezt ugyanott nyomon követte Mérei Gracza Györgynek egy e tájról és népéről szóló, jóval terjedelmesebb vázlata, azóta a Kalotaszegről megjelent vagy legalább rá is vonatkozó szak- és népszerűsítő irodalom termékeinek tiszteletre méltó rendje sorakozik fel, illetőleg szerepel elszórtan a néprajzi, nyelvjárási és történeti könyvészetben. A korai, de csak műkedvelő figyelmeztetések után már a század végéig e táj és népe a szaktudomány figyelme körébe is belekerült. A múlt század utolsó évtizedében a magyar néprajzi kutatás nagy úttörője, Jankó János helyi munkatársak segítségével két nyár három hónapja alatt jelentős néprajzi és nyelvjárási anyag egybegyűjtése után közzé is tett egy, a vidékről szóló terjedelmes monográfiát (*Kalotaszeg magyar népe*. Bp, 1892. 233 l. + XII tábla képmelléklet). Az ezt megelőző időkben Kalotaszeg népviselete és hímzővilága országos, sőt világhírré juttatásában jelentős szerepet játszott éppen Magyargyerőmonostor szülőtte, Gyarmathy Zsigmondné Hóry Etelka (1845—1910). „Kalotaszeg nagyasszonya“ — ahogy a maga korában nevezték — az író-, művész- és tudósvilág felé mutató kapcsolataival, hangulatos ismertetésével (*Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából*. Bp, 1896), sőt országos kiállításon kalotaszegi szoba bemutatásával felkeltette az érdeklődést Kalotaszeg iránt. Ugyanő helyes gazdasági érzékkel a kalotaszegi kézimunka és fafaragás termékeinek piacot is teremtett, és így a múlt század végétől napjainkig életlehetőséget mutatott Kalotaszeg szövő-hímző asszonynépének és fűrő-faragó férfilkosságának. A kalotaszegi táj, az ember és világa behatóbb megismeréséhez vívő úton a könyvészeti utalásokban számos ismert névvel találkozunk.

2. Aki, mint e sorok írója, nem csekély időt áldozott éppen Kalotaszeg múltjának és jelenének kutatására, sőt már az ez irányú munka kezdetén egyik kutatópontja éppen Magyargyerőmonostor volt, annak jóleső érzés olyan szép monográfiát forgatnia, mint amilyen a most Almási István és Olosz Katalin együttes munkája eredményeként előtte fekvő, külsejében is tetszetős kötet (*Magyargyerőmonostori népköltészet*. A szöveggyűjtemény Olosz Katalin, a dalgyűjtemény Almási István munkája. Bukarest 1969. Irodalmi Könyvkiadó. 293 + 21. + 12 l. képmelléklet). Van valami különös és talán nem is véletlen egybeesés abban, hogy e kötet most éppen annak a kalotaszegi településnek folklór-világába vezet el bennünket, amely világ ismeretébe a múlt század közepétől Kalotaszegnek előbb említett nagy „hírverője“, Gyarmathy Zsigmondné belenövekedett.

A tűnt évek nyomán Gyarmathyné gyermekkorától bizonytalannal jócskán szegényedett gyerőmonostori folklór-hagyományról a két szerző a kötetnek két — nem egészen szerencsésen különválasztott — önálló részében nyújt számunkra megbízható képet. E kétfelé osztottság miatt kénytelen az észrevételező toll a kötet két részéről és a szerzők munkájáról is külön-külön szólni.

3. Nem a nőnem iránti, a tudományos életben amúgy sem kötelező illendőségből, hanem azért kell először is az Olosz Katalin keze alól kikerült részről szólanom, mert a szép kötetnek ez az első, terjedelmesebb fele: szinte a kiadvány háromnegyedét foglalja el. Olyan fiatal, kezdő kutatónak, akinek e kötet megjelenése előtt szaktudományi folyóiratban mindössze két kisebb közleménye, sőt napilapokban is összesen három cikkekéje jelent meg, ez a már terjedelemre is tekintélyes részvállalás Magyargyerőmonostor folklórvilágának bemutatásából irigylésre méltóan komoly, tiszteletet érdemlő tudományos tett. A maga gazdag anyaga elé írt bevezető tanulmányból láthatóan az ifjú szerző kellő tájékozottsággal mozog a folklórkutatás és -értékelés szövevényes kérdéstömegében, ezért avatottat és avatatlant biztos tájékoztatóként kalauzol Kalotaszeg legdélibbre eső pontja, Gyerőmonostor folklór-hagyományának mindinkább halódó, fakuló anyagában.

A tanulmányrész egyik kiemelkedő erényeként kínálkozik annak megemlítése, ahogyan a legtöbb olvasó számára bizonyára idegen világba vezető hivatott kalauzként a tájékoztatáshoz fog. Minthogy a folklórvilág az azt teremtő népcsoport történelme folyamán egy adott földrajzi tájban, meghatározott társadalmi keretek között keletkezett, változott, alakult és természetesen változik, alakul fokozatos vagy rohamos elszíntelenedéssel még az ez utániakban is, a szerző számára az egyetlen helyes út csak az lehetett, hogy először is a tájat, a benne alakulató, kavargó társadalmat a maga történeti változásaiban mutassa be. Annak ellenére, hogy a szerzőt e törekvésében Kalotaszeg történetére vonatkozólag összefoglaló társadalom- és gazdaságtörténeti jellegű munka nem támogatta, a tájra vonatkozó nem éppen szegényes helytörténeti irodalom minden fontosabb termékének ismeretében egészében és részleteiben történetileg igazolt képet rajzol Gyerőmonostor múltjáról, azokról a gazdasági, társadalmi, művelődési tényezőkről, amelyeknek a ma Gyerőmonostora gazdasági életének, társadalmának, művelődési világának alakításában szerep jutott. Magára a falura vonatkozó történeti kép, a társadalmi-művelődési valóság rajzában a szerző kénytelen a tőle ismert Gyerőmonostorra vonatkozó történeti anyag szegényessége és esetlegessége miatt a vizsgálatra kiszemelt falu és társadalma kicsiny világát egy nagyobb táj összefüggésében, mint e táj jó és rossz sorsában osztozó egységet: a részben az egészet és az egészben a részt mutatni be.

4. Már az előbbieken helyeslőleg emeltem ki, hogy Olosz Katalin a szellemi néprajzi jelenségeket az őket teremtő társadalomban, egy adott közösség keretei között társadalmi szerepükben vizsgálja. Az ilyenfajta vizsgálatmód nemcsak hogy korszerű, de egyetlen lehetséges eljárás a folklórjelenségek keletkezésének és változásainak megértéséhez. Az ilyen módon vizsgálódó sokszor áll értetlenül a jelenségekkel szemben, hiszen ha egyszer az értelmezés alapjául azt a tételt fogadta el, hogy a folklórjelenségeket egy adott társadalmi közösség teremtette, és további alakításában is e közösség munkál, e — mindenképpen helyeselhető — alaptételtől önként folyik, hogy a legmeglepőbb folklórjelenség esetében is a tár-

sadalmi mozzanatok tisztázásával kell a kutatónak a meglepődés magatartásán túljutnia.

Mindezt már csak azért is idő- és alkalomszerű elmondanom, hiszen mihelyt Olosz Katalin a folklórkincs vizsgálatához kezd, azt az első pillanatra meglepő megállapítást kell papírra vetnie, hogy a folklór-hagyományok halódási szakaszában a mesemondás vonatkozásában is vészes a helyzet. Ha nem keresné és mutatná meg rögtönösen a szerző e különös jelenség földrajzi és társadalmi okait, értetlenül állanánk a jelenséggel szemben. Így azonban — a szerzővel egyetértve — egészen valószínűnek kell tekintenünk a következő magyarázatot: a havasok tövében fekvő falu az éghajlati viszonyok mostohasága miatt nagyon csekély mértékben alkalmas a gabonatermesztésre, így a melegigényes kukorica és dohány sem terem meg a határban. Eppen ezért a mesemondó számára különleges közösségi alkalom: éjszakába nyúló kukoricafosztó vagy dohányválogató nincs. Hiányzik hát az a társadalmi keret, amelyben a mesemondás virágozhassék. S noha a gyűjtőnek mégis legalább kilenc, a mese fogalomkörébe vonható történetet sikerült lejegyeznie, a társadalmi és folklórvalóság ismeretében e sóvány meseanyag láttán kénytelen megállapítani: Gyermónostoron ma már nem beszélhetünk élő mesekincsről, mert sem társadalmi, sem ismeretszerző, sem erkölcsi vonatkozásban nem szükséglet, nem igény a mesélés, és éppen ezért a falu szokásrendje alkalmat sem biztosít rá (17. l.). Hogy ez még egy-két nemzedékkel ezelőtt nem így volt, azt bizonyítja a mai idősebbrendűeknek az a felvilágosítása, hogy ők még fiatakorukban álmélkodva hallgatták a csodálatos világokban kalandozó mesemondót, aki „olyan történeteket tudott, hogy két nap kellett, amíg egyet befejezett“. A mese közösségi szerepének megítélésében Gyermónostoron egy-két nemzedéken belül bekövetkezett változást mi sem mutatja jobban, mint annak az egyszerű falusi asszonynak a velős ítélete, aki — mikor a falu egyetlen mesemondójaként nyilvántartott férje a gyűjtő unszolására végre a mese szárnyaira kapott — házastársi restelkedéssel szölt rá: „Ilyen bolondságokat vinember lítire hogy mondhat“ (i.h.). A régebben erdőjáró, fadöngető, deszka-, lécs- és zsendelycsi-

náló, később világszerte házaló, kereskedő, közeli-messzi vidékeken vasútépítő, pályafenntartó kalotaszegi férfi- és a fonó-szövő-hímezgető asszonynépség számára nincs közösségi alkalom a mesemondásra.

Feltűnő, hogy mese-szegénységével ellentétben viszonylag milyen gazdag a balladák és az alkalomhoz nem kötött dalok, kalotaszegiesen szólva, a *dúdok* száma. Jóllehet a balladák — a szerző megállapítása szerint — ma már többnyire csak passzív emlékanyagként élnek, még a közelmúltban is gyakran énekelgették őket. A balladák egy része az elődöktől átvett szellemi néprajzi örökség, nem egy azonban más vidékek balladakincséből legfeljebb a múlt században kerülhetett át ide. A klasszikus balladák közül a már néhány éve a szerzőtől közölt és itt újra közzétett *Gyulainé* meglepően ép, kerek formájával nagy nyereség e ballada korunkig való továbbélésének bizonyítására. Nem kevésbé kellemesen lep meg, hogy *Szép Kalárának* is két: egy terjedelmesebb és egy valamivel rövidebb változata mellé az ismert balladák közül *A három árva*, *Szabó Vilma*, *Endre bíró lánya*, *Szabó Gyula* meg néhány más, kevésbé ismert ballada sorakozik fel. A jeles darabokkal képviselt betyárballadák (*Bogár Imre*, *Rózsa Sándor*, *Megöltek egy legényt*, és a helyivé folklorizált *Bánffyhunyadi gyászba van*) az Alföldre lejáró kalotaszegiek folklór-szerzeményeként kerülhetnek bele Gyerőmonostor balladaanyagába. A vidámabb tárgyú románcok közül a klasszikus darabnak számító, sok-sok lejegyzésből ismert *Egy bohó királyfi* nagyon szép és terjedelmes változata mellett a nyelvileg kalotaszegies *Fírhez adták a ninimet* és a férjámító-bolondító hűtlen feleségről szóló *Kedves feleségem* érdemel külön megemlítést. Olosz Katalinnak ezekkel együtt 26 darabból álló balladaanyaga — Almási gyűjtéséből — még néhány más balladával egészül ki.

A balladák számánál jóval gazdagabb az alkalomhoz nem kötött dalok, a *dúdok* száma. (Kalotaszegen a *dal* szó irodalmi nyelvi szónak számít, az *ének* pedig csak a templomi zsoltárokra, dicséretekre vonatkozik. A világi dal itt: *dúd*.) Ezeknek legnagyobb része szerelmi tárgyú (37—146. darab), jelentős számban jegyzett le a szerző katonadal- (47—95) és tréfás dal-szövegeket (207—28) is.

A keservesek száma az előbbi csoportokba tartozók számához viszonyítva kevés (196—206). Gyermónostor élő énekanyaga azonban nem ennyiből áll. A sok darabjában még közkeletűbb közismert népdalok, népies műdalok, „hallgató“-k meg más darabok tekintélyes soráról (mintegy félezer darabról!) kezdősoros ábécérendbe foglalt felsorolásban tájékoztat a szerző.

A gyermekélet kedves, gyöngédséggel, tréfálkozással tele világába vezetnek el a kötet gyermekjáték-versikéi (239—280); ezek között a széles körben ismertek mellett nyilván nem egy helyi keletkezésű is akad. Még több ilyen lehet a bőségesen képviselt csujogtatások (281—386) között. Ezeknek sorában — amint erről a bevezető tájékoztat — sok a község román lakosságának csujogtatásaival közös — ritkán kevert nyelvű — szöveg. Mivel beszélgetés közben elég ritkán kerül elő szólás- és közmondásanyag, a gyűjtő viszonylag kevés ilyenszerű darabot jegyezhetett le és tehetett közzé e kötetben. A száznál valamivel több szólás- és közmondás után a szép számban közölt találós kérdés-anyag (469—515) arról tanúskodik, hogy a gyűjtő elég közel tudott férközni közlöihez, és így figyelemre méltó anyagot tárhatott fel a további vizsgálódás számára.

A gyűjtői érdemek mellett méltán megemlíthető az anyagkezelésben mutatkozó rendszeresség. A lejegyzések nyelvjáráskutatásban való használhatóságát azonban nagymértékben csökkenti a hangjelzésbeli gondosság elhanyagolása. Magának az anyagnak a rendezésében a szerző a szokásos úton halad, és a szöveghez csatlakozó jegyzetanyagában is főként az eddigi kutatás eredményeit értékesíti. Nyilván nem annyira a szerzői óhaj, mint inkább a jegyzetelés bőséges voltától viszolygó kiadói kíváncsóság készítethette a szerzőt a jegyzetelés szűkszavúságára.

A hiányoló jellegű észrevételek sorába tartozik annak megemlítése, hogy a folklórgyűjtésnek mai fejlett szakaszában nehezen nézhető el, hogy olyan gyűjtő vállalkozzék egy néprajzi pont lehető teljes folklóryanagának összegyűjtésére, akinek célkitűzései között nem a népköltészeti daraboknak teljességükben való összegyűjtése szerepel. Krizánál és még jóval későbbi utódainál is ez ma-

gától értetődő, helyyel-közzel — jobb híján — még később is legalább elnézhető volt; Seprődi, Bartók, Kodály és a szöveg meg a dallam egységét megbonthatatlanak tartó sok-sok korszerűen gyűjtő vállalkozása után azonban ez ma már aligha járható út.

5. Ennek az ellenvetésnek, illetőleg kívánalomnak az első rész gyűjtőjével szemben való hangsúlyozása szükségességét jelentős mértékben fölöslegessé teszi az a körülmény, hogy a jelzett rész szerzője e kívánalmat és e korszerű igényt bizonytalán még jobban ismeri és vallja, mint e sorok akadémikusodója. Erre mutat elsősorban az, hogy ha maga — alkalmasint kellő zenei előképzettség hiányában — viszolygott is e feladat elvállalásától, szerzőtársában, Almási Istvánban olyan munkatárssal szövetkezett, aki — már gyakorlott zenei gyűjtőként — a mai követelmények színvonalán álló, a szöveg és dallam egységében lejegyzett anyaggal egészítette ki gyűjtőtársának zenei vonatkozásban jelentkező hiányait.

Amint az a mintegy harmincöt, nagyjából megjelent, kisebb részében kéziratban lévő, tölem csak címszerűen ismert közlemény és előadás mutatja, Almási a népdal- és népzenei kutatás legfiatalabb nemzedékének azok közé a hangtalanul, szívós munkával, céltudattal haladó dolgozói közé tartozik, aki fáradhatatlan terepmunkásként első feladatnak a gyűjtést, az anyag egybehordását és — ha erre lehetőség kínálkozik — a megbízható közzétételt tartja. Erről bizonykodnak egy gyűjtőtársával együttesen közzétett magyarlapádi népdal-kötete (A lapádi erdő alatt, 1957) mellett a Művelődésben elég sűrűn megjelenő népdal- és népballada-közleményei is. Hogy azonban a gyűjtött és elének tárt, már önmagában is értékes anyagon túl is tud nézni, és a nyersanyagot a magyar folklór-, illetőleg népzenei összefüggéseken túl a román nép és az együttélő nemzetiségek egymásra tett kölcsönhatásának fényébe is be tudja állítani, arról több már eddig közzétett közleményével, illetőleg tudományos ülésszakokon elhangzott számos előadásával nem egy ízben tett tanúságot.

Ilyen gyűjtői és szaktudományi munkásság ismeretében valóban aligha lehetett volna Olosz Katalint a gyűjtemény dallamanyaggal való kiegészítése céljából utólag

alkalmasabb gyűjtővel társítani, mint amilyen folklórkutatót már e néhány sorral Almási Istvánban jellemezhettem. Elég szerencsés feladatmegosztás volt az, hogy a kötet bevezetőjét Olosz Katalin írta, hiszen ő jóval bőségebb áradásban, többoldalúan mutathatta be Magyargyerőmonostor történetét, jellemezhetné népét, gazdasági, társadalmi és művelődési viszonyait, mint ezt Almási tette volna. Almásira nem hárult más feladat, mint hogy rövid bevezetésben egyrészt a vizsgált falura irányuló folklór-érdeklődésnek az olvasó számára eddig ismeretlen mozzanataira irányítsa rá a figyelmet, másrészt meg tájékoztasson a válogatásban és az anyagközlésben követett szempontokról.

6. Az első meglepetést a magyar folklórkutatás történetében csak valamelyest is jártas olvasó számára Almásinak az a tájékoztatása nyújtja, hogy Gyerőmonostor egykori népköltészeti világának megmentésében is része volt a folklórkutatás olyan nagy erdélyi képviselőjének, mint amilyen Seprődi János (1874—1923), a Kolozsvári Református Kollégium egykori tanára és a magyar népdal- és zenetörténeti kutatás egyik úttörő egyénisége volt. Kétségtelenül Seprődi kezdeményezésére a Kollégium iagzgatósa a század elejétől ismételt pályázathirdetéssel buzdította tanítványait a népköltészeti gyűjtőmunkára. A pályázat szövegének megfogalmazója, nincs kétség, maga Seprődi volt, amiként neki köszönhető az is, hogy az 1905/1906. iskolai évi pályázatra végre éppen Magyargyerőmonostor népköltészetéről szóló pályamunkát — nyilván az elkallódástól való megóvás és esetleges értékesítés céljából — Seprődi vette magához és hagyatékával együtt ő örököltette ránk. Amint a bevezető szűkszavú tájékoztatásából tudjuk, a pályamunka beküldője, Bogdán János, az egykori kollégiumi diák 1885-ben született és 71 éves korában, 1956-ban halt meg. Az ismeretlenség homályába vesző alakját egyetlen ránk maradt szellemi termékével, *Népköltési gyűjtemény* című pályadíj-nyertes kéziratával emeli ki és állítja eléink Almási. Ez a Seprődi-hagyatékban a család gondosságából megőrződött kézirat hatvan dalt és két lakodalmi köszöntőt tartalmaz. A gyűjtemény tartalmát nagymértékben emeli, hogy jó lejegyzésben a dallamanyagot is meg-

mentette, s hogy — nyilván a Seprődítől kapott utasítások birtokában — a gyűjtést meglehetősen korszerű körülményekkel végezte.

Magyargyerőmonostor népköltészetéről azonban az Olosz- és Almási-kötet megjelenéséig nem ez az egyetlen híradás. 1910-ben Bartók Béla látogatott el gyűjtő szándékkal a félreeső faluba. Az eredmény: 22 népdal. Közülük azonban csak négy jelent meg Bartóknak »A magyar népdal« című művében (1924) és egy a Kodállal közösen közreadott *Erdélyi magyarság. Népdalok* című gyűjteményben (1923).

Ilyen előzmények után a kolozsvári Folklór Intézet kutatójaként 1958-tól 1968-ig a dallamanyag sajtó alá rendezője — jelentős részében magnetofonos gyűjtéssel — 280 dallamváltozattal gyarapította annak az intézménynek gazdag folklórgyűjteményét, amelynek alkalmazottjaként gyűjtőútjára indult. A régi és újabb gyűjtések anyagának összehasonlítása — a szerző szerint — azzal az érdekes tanulsággal járt, hogy a mai idősebb adatközlők emlékezete bámulatos épségben, sokszor változatlanul őrizte meg mind szövegében, mind dallamában a század elején följegyzett dalokat (276), az utánuk következő egy-két nemzedék azonban már a dalkincsnek mind kisebb hányadát ismeri. Magyargyerőmonostor népe tehát a hagyományos zenei és szöveganyaggal szemben való magatartást illetően a felejtés útját járja.

7. A kötetben a két szerző anyaga a teljesség igénye szempontjából olyan értelemben különbözik egymástól, hogy míg Olosz Katalin — úgy látszik — a Gyerőmonostoron gyűjtött folklórányagot szinte teljességében közli, szerzőtársa — a terjedelem korlátozottságának külső kényszere miatt — kénytelen a gyűjtött anyagban válogatni. Ezért ide a gazdag dallamanyagnak alig egyharmada került bele. Mikor azt olvassuk Almásinál, hogy a Kolozsvári Etnográfiai és Folklór-Osztály népzenei gyűjteményében jelenleg 26 magyargyerőmonostori adatközlőtől felvett, illetőleg lejegyzett 160 dallamtípus 280 változatban van képviselve, feltör a kérdés, vajon volt-e a terjedelemtől való félelmen kívül egyéb ok is arra, hogy e 280 változat közül ne csak 87 kerüljön bele ebbe a szép kötetbe, hanem ennél jóval több. Talán nem

indokolatlan kívánni: akár valamennyi is! Akármennyire is bizunk ugyanis abban, hogy Almási a tájékozott szakember, gyakorlott szemű és fülű kutató ítéletével valóban hozzáértéssel járt el a válogatás munkájában, mégis csak fájjaljuk, hogy — mint írja — azért nem törekedhetett a teljességre, mert „a kötet terjedelme módfelett megnövekedett volna“. Ezért csak a legfontosabb dallam-típusokból válogatott egy-egy példát, és csak néhány indokolt esetben adott közre egy-egy típusból két-két változatot. Elképzélhetni, milyen fájdalmas volt e kényszer-válogatás a szakember számára, mikor maguk a „nyájas olvasók“ is őszintén sajnálják, hogy nem került szemük elé a teljes, vagy legalábbis a közreadottnál jóval gazdagabb dallamanyag. Vajon az itt elszalasztott alkalom után kerülhet-e és mikor kerülhet sor arra, hogy Győrmonostor dallamvilága teljes egészében megközelíthető legyen számunkra?

E hiábavaló kérdés mélaságát azonban felejtetnie kell az Almásitól gyűjtött és elénk tárt, így, félelges voltában is gazdag, értékes anyagnak. Az Almási kezéből származó második rész a dallamanyag közlésével nemcsak hogy kiegészíti Olosz Katalin anyagát, hanem nem egy darabjában a társszerzőtől nem ismert dallal vagy legalább új változattal örvendeztet meg. A balladák között mindjárt az első — *Gyulainé* —, de aztán a *Csáki bíró lánya*, a *Szegény Barna Péter*, *Szépen legel a báróné gulyája*, *Szabó Vilma*, *Erdész Gyula*, *Káplár Marci*, valamint a *Nem messze van ide Kismargita*, a *Ha tudná kend, édesanyám* és a *Jó estét, barna lány* kezdetű az Olosz Katalinétól ilyen vagy olyan mértékben elütő, az ő anyagát kiegészítő darabok közé tartozik. Egy ilyen értékelő szemlében még több, felsorolhatatlanul sok az olyan dallammal együtt közzétett szöveg, amely az első részben közölttel szemben teljesen újat, illetőleg új változatot jelent.

8. A kötet értékelése és itt-ott a hiányok felemlegése után is a hazai folklór-hagyományok megmentése vonatkozásában örvendetes gazdagodásként kell elkönyvelnünk az előttünk fekvő kötetet. E kiadvány megjelenésével új, jelentős színekkel gazdagodott az a folklóranyag, amelyet eddig Kalotaszegről ismertünk. A szer-

zök odaadó fáradozásán kívül elsősorban az Irodalmi Könyvkiadó vezetőségének megértéséről tanúskodó szép kötet láttán él bennünk a remény, hogy az elkövetkező időkben a Kiadó és esetleg más kiadók is még tervszerűbben igyekeznek majd közzétenni a már most is nagy bőségben kiadásra kínálkozó anyagot. Maguknak az eddig ritkán lélegzethez jutó folklórgyűjtőknek ez a két-három éve megindult kiadói támogatás, hisszük, új lendületet ad a további gyűjtő- és feldolgozó munkában. Az ilyen irányú fáradozás közben nem kellene azonban elfelejtkezni bizonyos mérvű gyűjtés- és kiadásbeli tervszerűsítésről sem. Nincs szándékában e sorok írójának a gyűjtendő és közlendő anyag értékelésére nézve a „szakma” munkásai számára előírásokat adni. Annyit azonban kegyes óhajként talán kifejezhet, hogy a gyűjtés és a közzététel sorrendjében előnyben részesítendő az olyan anyag, amely több szerkesztésbeli, nyelvi, zenei eredetiséget mutat vagy — ha szálladékanyag is — jóval inkább népivé formálódott, mint amilyen az olvasmányanyagot a maga nyersségében, változatlanságában továbbadó nóta- és mesefáknak bizonyos szempontból szintén megbecsülésre érdemes anyaga.

A biztató kezdet és a szép eredmények után, úgy látszik, hogy a hazai folklórkutatók nem csekély tábora eddig végzett és ezután kifejtendő munkájával rendkívül értékes új anyagot és új összefüggésekre rávillantó megállapításokat szállíthat nemcsak a hazai, hanem az egyetemes folklórtudomány munkásai számára is.

Kevés olyan néprajzi egység van, amelynek népi élete előbb került volna bele a köz- és tudományos érdeklődés körébe, mint a Kolozsvártól nyugatra elterülő Kalotaszegé. Minthogy egy ismertető cikkecske keretében még meg sem említhető eddigi munkák, közlemények a széles olvasóközönség előtt jórészt igen kevésbé ismertek, mindenképpen örvendhetünk, hogy Nagy Jenő, Kalotaszeg népi életének egyik legodaadóbb kutatója most »A kalotaszegi magyar népi öltözet« címmel népszerű formában összefoglalta az eddigi kutatásnak és nem utolsósorban saját magának e kérdésre vonatkozó megállapításait.

A kiadvány szerzőjének nem volt könnyű dolga, hogy a Népművészeti Füzetek sorozat megszabott keretei között a kalotaszegi népi öltözetnek a maga történetiségében, társadalmi és néprajzi vonatkozásaiban rendkívül bonyolult kérdéséről a szélesebb körű érdeklődés számára egyrészt szaktudományi szempontból megbízható, másrészt pedig ugyanakkor közérthető és vonzó képet rajzoljon. Mindenképpen helyeselhető, hogy az ilyenszerű célkitűzés valóráváltása rendjén a vizsgált tájegységhez tartozó helységek csoportosító felsorolása után Nagy Jenő röviden szót ejt e terület lakosságának életét meghatározó anyagi meg szellemi tényezőkről, és azután e tényezők, lényegében tehát az anyagi és szellemi életben érzékelhető szükségszerűen állandó változások szoros kapcsolatában vizsgálja a tájegység magyar viseletének csak az utóbbi háromnegyed század alatt is felmérhető jelentős átalakulását. Így tárgyalva a kérdést, sokkal érthetőbbé válik a régi, hagyományos ruhadarabok háttérbe szorulása, illetőleg egy adott időpontban egyes darabok teljes eltűnése vagy legalábbis módosulása, de ugyanakkor könnyebben szemléltethető a két kalotaszegi „divatközpont“, Bánffyhunad és Kolozsvár felől áramló újabb divathullámok átalakító hatása is.

A hagyományos és az új ruhadarabok viselésében a szerző — némi egyszerűsítő általánosítással — egész Kalotaszegre érvényesnek tartó divattételként azt állapítja

meg, hogy csaknem az egész területen a hagyományos ruhadarabokat a nagy ünnepeken és rendkívüli alkalmon (lakodalom, keresztelő, táncverseny, szereplés), a városias jellegű ruhadarabokat pedig a mindennapi és vasárnapi öltözetben találjuk meg. Jóllehet a viselettörténeti szemlélet érvényesítése esetén e megállapítás még az ún. hagyományos és csak a közelmúltban bekerült újabb városias viseletdarabok vonatkozásában is valamelyes módosításra szorulhat, lényegében mégis visszatükrözteti azt a hagyományosnak és az újnak dialektikus küzdelméből eredő, kavargó átalakulást, amely a népi élet gazdasági alapjainak változásával egyidejűleg, illetőleg annak szükségszerű következményeként a népi viseletdarabok jelentős módosulásához vezetett.

A kalotaszegi népi viselet ilyen gazdasági-társadalmi vonatkozásaira rámutató megállapítások kiemelten e viselet-ismertető kötetecske bevezető részében olvashatók, hiszen e bonyolultságában amúgy is nehéz kérdés megoldására csak részletesen elemző szaktudományi munkában kerülhet sor. Amit azonban egy ilyen kiadványtól jogosan elvárhatunk, a viseletnek a rendelkezésre álló keretben való rendszeres leírását, azt Nagy Jenő tanulmányában helyes tagolásban és áttekinthető formában meg is kapjuk. Az előbb érintett kérdéseket tárgyaló első fejezet után a szerző más négy fejezetben a haj- és fejrevaló viseletet, majd az alsó-, felsőruha-darabok és a lábbeli-fajták viselési szokásait vizsgálja, úgy, hogy a hagyományos ruhadarabok ismertetésére helyezi a fősúlyt, de nem hagyja figyelmen kívül az átrendeződés állapotában leledző mindennapi, illetőleg kisünnepi, vasárnapi viseletet sem.

A szövegrész viseletleírásai az olvasó számára a közt, jól megválogatott és szép képanyag szemléletével elevenednének igazán meg. A színekben tobzódó kalotaszegi viseletnek jobbra egyszínű nyomatokban való bemutatása (a 30 kép között mindössze két többszínnyomatú kép van!) azonban csak e viseletet már valamenynyire amúgy is ismerő számára teszi a képanyagot szemléltetővé. Ha a népviselet szépségeit nemcsak formában, hanem a népi izlésvilágra elsőrendűen jellemző színek használatában is a tömegek számára hozzáférhetővé akar-

juk tenni, mindenképpen meg kell találni a módját egyrészt annak, hogy az ilyen természetű kiadványokban mennél több színnyomatú kép legyen, másrészt gondot kell fordítani arra is, hogy az egyszínnyomatú képek szürke egyhangúsága mélynyomás alkalmazásával valamennyire elképzeltesse az egyszínűség megett viharzó színpompás népi ízlésvilágot.

A kalotaszegi viseletre vonatkozó, egy kissé talán szegényes, tájékoztató-értékelő megjegyzésekkel nem kísért jegyzetanyagunk már az első sorai utalnak arra, hogy Faragó József, Vámszer Géza és e kötet szerzőjének még 1949 folyamán végzett és egész Kalotaszegre kiterjedő gyűjtőmunkája eredményeit feldolgozó nagyobb mű teljes egészében készen várja a megjelentetést. Valóban, e munka gyűjtési és feldolgozási módszerének és nem utolsósorban gazdag, újszerűen szemléltető képanyagának ismeretében bátran állítható, hogy a három szerző e jelentős munkája nemzetközi vonatkozásban is számottevő a népviseleti, illetőleg viselettörténeti kutatás területén. Addig is, míg — remélhetőleg közelesen — e nagyszabású mű megjelentetésére sor kerülhet, e most napvilágot látott kötetecske forgatója őszinte hálával gondolhat az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó szerkesztőségére, hogy ezt a szép kiadványt, ha viszonylag csekély példányszámban is, de igazán ízléses kiállításban számunkra hozzáférhetővé tette. Külön hálával tartozunk a szerzőnek azért, hogy Torockó népviseletének ismertetésével egyidőben Kalotaszeg népi ruházatának ilyen szép leírására is időt és dicséretesen sok gondot fordított. Kíváncsian várjuk a szerzőtől más hazai néprajzi területek eddig többé-kevésbé ismeretlen népviseletének legalább ilyen népszerű formában való mielőbbi bemutatását.

Nincs semmi csodáltnivaló, ha gyökeresen és robbanásszerűen gyors változásban forrongó életünkben a rohamosan átalakulóban lévő népi hagyományvilág iránti érdeklődésnek jó ideje annyi és sokszor igazán meglepő jelével találkozunk. Míg e hagyományvilág iránti érdeklődés a szóba hozott kérdéskörrel foglalkozó szakemberek, a népi élet hivatott kutatói esetében a hazai magyar néprajzi vizsgálódásnak immár százados története folyamán érthetően állandó, a szakemberek körén túl azonban csak néhány évtizede terjedez egyre növekvő méretekben a népi értékek megbecsülésének fontosságára ráébredt, ilyen vonatkozásban is művelődésre, alaposabb ismeretekre áhító tömegek felé. Az érdeklődés erősségét, sőt mindinkább erősödő voltát a hazai kiadók — az egészséges könyvterjesztő és kereskedelmi érdekeken túl — határozott művelődéspolitikai célkitűzésről tanúskodó érzékkel számításba véve, sokat tettek és tesznek az érdeklődés kielégítésére, sőt fokozására. Megfigyelhető, hogy a kiadói tervek kezdetben szinte kizárólag a népi szellemi termékek, a dallam-, illetőleg énekanyag és a népi mesevilág közzététele irányában tájékozódtak. Elég csak az e téren legkiemelkedőbb kiadványokra: Konsza Samu, majd Albert Ernő háromszéki, Jagamas János moldvai, illetőleg nagy romániai népköltési gyűjteményeire, Almási István magyargyerőmonostori, Kallós Zoltán hatalmas moldvai és erdélyi, Ráduly János szerényebb kibédi ének-, illetőleg balladaanyagot tartalmazó köteteire hivatkozni a nép szellemi életének más vetületét bemutató olyan mesegyűjtemények mellett, amelyek közül a legtöbb Faragó József gondozó és Nagy Olga odaadó gyűjtőmunkájának eredményeképpen került az olvasók kezébe. A folklórkutatás körébe tartozó nyelvjárási tanulmányozás kimagasló, de csak csekély részben közkinccsé vált hazai eredményeit bemutató — jobbára szerényebb — nyelvészeti kiadványok szakszerűségüknél fogva, noha megközelítőleg sem keltek olyan érdeklődést, mint az előbb említett folklór-

kiadványok, nem sokáig szaporították a könyvterjesztés gondjait.

Jóllehet a néprajzi kutatás hazai munkásai közül néhányan a népi tárgyi világ irányában tájékozódtak, az ilyen vonatkozású kutatások eredményei még kisebb tanulmányok formájában is a folklórkincset feltáró testes kiadványoknál jóval késedelmesebben jutottak nyomdai térhez. Tudunk ugyan arról, hogy még az ötvenes évek elején elkészült egy összefoglaló moldvai kötet s vele egyidőben Faragó József, Nagy Jenő és Vámszer Géza hatalmas kalotaszegi öltözet-monográfiája, ezeknek anyagából azonban annak idején csak Nagy Jenőnek népszerű formában megírt kalotaszegi viselet-monográfiája, majd vele csaknem egyidőben Torockó hagyományos viseletéről egybeállított ugyanilyen jellegű kötete számára nyílt megjelenésre lehetőség.

E mellett a népi életnek egy szűkebb területére irányuló kutatómunka mellett nem sokan tudtak arról a népi tárgyi és szellemi hagyományvilág szerteágazó területére irányuló vizsgálódásról, amelyet a hazai néprajzi kutatásnak legkiválóbb, legodaadóbb munkása, dr. Kós Károly gyerekifjú korától kezdve, múzeumi működése egész folyamán végzett. E kutatásoknak itt-ott, napi és hetilapokban, ritkábban szakfolyóiratokban, román és magyar nyelvű gyűjteményes munkákban megjelent eredményei szétszórtságukban sohasem tehetek az olvasóra olyan lenyűgöző hatást, mint amelyet azok a testes gyűjteményes, illetőleg önálló kiadványok, tanulmánykötetek gyakoroltak, amelyekben és amelyekkel a szerző az utóbbi években munkaközösségek vezetőtagjaként, sőt önállóan is jelentkezett.

Mindennek elmondása azért alkalom- és időszerű, mert a szerzőnek első tanulmánykötete után most közzétett második gyűjteményes kötete, a Nagy Jenő meg Szentimrei Judit társaságában közzétett kászoni, illetőleg szilágysági magyar népművészeti munka monografikus tanulmányai művelődési-tudományos életünkben további munkára serkentő hatásukban különlegesen fontos szerep betöltésére hivatottak.

A most előttünk fekvő kötet szerzője Bevezetésében elárulja nemcsak a közzétett tanulmányok keletkezési kö-

rülményeit, hanem azt a tudatos tudománypolitikai magatartást és célranézést is, amely nélkül egy kutató munkájában a tervszerűség nem valósítható meg, és nyomában számba vehető, időálló eredmény nem születhetik. Már itt, a bevezetőben kifejti a szerző azt a véleményét, hogy a múlt század második felétől egyre inkább sajátos kutatómódszereket fejlesztett és önálló tudományágá vált néprajz „szüntelen és széles körű gyűjtőmunkával veszi birtokába tárgyköre alapvető elemeit“, de minden további feldolgozó, értelmező, közeli és távoli összefüggéseket, földrajzi és népi kereteken túlmutató kapcsolatokat feltáró munkamozzanata is, mint szilárd talajon, a gyűjtött anyagon alapul. A kutatómunkának — a szerző szerint — már az elsődleges, anyagfeltáró, illetőleg leíró foka is alapos szakmai felkészültséget és tapasztalatot igényel, hiszen enélkül a kutatási terület, illetőleg a kutatópontok megválasztása, a helyes gyűjtési módszer alkalmazása, a lényeges, hagyományos néprajzi jegyek mellett a lényegtelen, esetlegesen, idegenül bekerült elemek felismerése és a hagyományos anyagtól való elkülönítése a kutató számára lehetetlen. Az alapos néprajzi felkészültség jelentősége természetszerűen még kérelhetlenebb követelményként jelentkezik a gyűjtött anyagnak megfelelő kapcsolatrendben való feldolgozása és közlésre alkalmassá tétele során már az egyszerű leírás fokán is, és még inkább az összehasonlító, közelebbi és távolabbi, egy néprajzi terület határain belül maradó, illetőleg a határokat túllépő, népi-néprajzi összefüggéseket kereső feldolgozó munka rendjén.

A pusztán leíró módszerrel végzett anyaggyűjtő és feldolgozó munkát a szerző ugyan a néprajzi vizsgálódás kezdő mozzanatának tekinti, de egyben olyan alapvető munkafolyamatnak is, amely nélkül néprajzkutatásunknak az annyira óhajtott összehasonlító-összefoglaló jellegű feldolgozások irányába teendő továbblépése elképzelhetetlen, hiszen jól megalapozott következtetések csak a helyszínen gyűjtött, megbízható anyag szilárd talaján alakíthatók ki. Nemcsak a kezdő kutatót óvja meg elsietett következtetések megfogalmazásától a népi hagyományvilággal való állandó érintkezés során végzett anyaggyűjtés, a tapasztalt kutatónak is nagy hasznára

van az, ha íróasztali munkája végzése mellett állandó kapcsolatban marad a hagyományos népi műveltség teremtményével és hordozójával: a népi társadalommal. Találónan hivatkozik a szerző nagy mestere, Viski Károly példájára. Viski egész életműve azt bizonyítja, hogy a népi élet állandó, folyamatos figyelése — a saját tudomány-szakja legmagasabb szintjére eljutott kutató számára is — milyen önként adódó összefüggések, magyarázatok és törvényszerűségek felismerését teszi lehetővé.

Ezeknek az elméleti és kutatásmódszertani felismeréseknek a kutató- és feldolgozó munkában vezérelvekként való érvényesítése rendkívül kedvezően befolyásolta Kós Károly egész néprajzi gyűjtő- és feldolgozó munkáját. E munka rendjén mestere példáját követve és saját ilyen irányú felismeréseit következetesen gyakorlattá váltva, Kós a maga gyűjtőterületén — fölényes néprajzi felkészültség birtokában — megvalósította a gyűjtőterülettel való állandó érintkezés maga elé szabott követelményét egyrészt abban az értelemben, hogy minden kínálkozó alkalommal terepmunkát végzett, de abban a vonatkozásban is, hogy múzeumi beosztottságánál fogva munkahelyén is szüntelenül a népi hagyományvilág tárgyi emlékeinek egybehordott tárházában dúskált. Részint a szakirodalom, részint meg a múzeumok tárgyi világának bensőséges ismerete alapján Kós világosan láthatta, hogy milyen hatalmas, teljesen ismeretlen foltok vannak a hazai néprajzi gyűjtőterület térképén, sőt ezen túlmenően tudatosította a maga számára azt is, hogy még az olyan területeken is jócskán akad kutatnivaló, amelyeken a régebbi kutatás ugyan jelentős anyagot tárt fel, de a néprajzi igények, módszerek természetszerű fejlődésével e területeken szintén van éppen elég újabb tennivaló.

Maga a kötet hat fejezetre tagolódó anyagával jó bizonyosság egyfelől arra, hogy helyszíni kutatásai rendjén Kós — területi és népi vonatkozásban — mennyire tudatosan törekedett egyfelől a néprajzi terület legismeretlenebb foltjainak felderítésére, másfelől meg tárgyválasztásában is még a valamelyes mértékig vizsgált területeknek eddig egyáltalán nem vagy legalábbis nem eléggé mélyen kutatott kérdései felé igyekezett érdeklő-

dését irányítani. A tájékozódásbeli célkitűzésnek ez a kettőssége tette és teszi Kós gyűjtőmunkáját további kutatásokra lendítő, ösztökélő voltában iránymutatón jelentőssé. Az ő előzetes tájékozódó gyűjtése vetette meg például az alapját a már közzétett kászoni, szilágysági, valamint az előkészületben levő Küküllő-táji népművészeti monográfián kívül — remélhetőleg — nem egy ezután megszülető tájfeldolgozó néprajzi tanulmánynak, illetőleg gyűjteményes kötetnek is.

A kötetben felsorakozó hat fejezetnek már a pusztá címe is mutatja a tanulmányok szerzőjének a népi élet tárgyi világa irányába — területi vonatkozásban és tárgyi jelenségek tekintetében — szerteágazó érdeklődését. S hogy mennyire indokolt a szerzőnek nemcsak a néprajzi kutatóktól addig meg nem látogatott fehér foltok mellett a már régebben a vizsgálódás körébe került területeken való újabb kutatás szükségességét hangoztató állásfoglalása is, azt mi sem igazolja jobban, mint mindjárt e kötetnek az az első, a bihari Fekete-Körös völgyi gyűjtést feldolgozó nagy terjedelmű tanulmánya, amely olyan nagy kutató, mint Györffy István után, nemcsak-hogy elmélyíti a Györffytől is vizsgált településföldrajzi kérdéseket, de a hagyományos népi foglalkozások, a fazekasság, a szücsmesterség, a vidék magyar népi öltözködése, a népi társasmunkák, társadalmi szokások és a népi jogrend vonatkozásában e tájról eddig merőben ismeretlen adalékokat és kapcsolatokat tár fel.

Mind táji, mind tárgyválasztásbeli vonatkozásban új területre vezet el a szerző a kötet második tanulmányában. A táj tekintetében az ország legnyugatibb peremvidékéről, Biharból a Déli-Kárpátok tövébe, a Brassó melletti Hétfaluba és a néprajzi vonatkozásban úgyszólván teljesen a figyelem körén kívül rekedt foglalkozás körébe vezet el bennünket. Minthogy a népi foglalkozások kialakulása, felvirágzása és halódása mindenkor kedvező, illetőleg kedvezőtlen földrajzi-táji, kereskedelmi és nem utolsósorban társadalmi feltételek függvénye, Kós első-sorban e feltételek történetének felvázolására kerít sort, és csak azután mutatja be a szekerezés főútvonalába eső román falvakkal együtt a hétfalusi csángó szekeres-falvakat is. Az e fejtegetéseket követő alfejezet a szeke-

reszek fő eszközével, a fogattal ismertet meg, a lószerszámnak és magának a szekérnek részletes leírásával, rajzos szemléltetésével együtt. Az áruszállítás anyagának beszerzése, a szekerezés útvonalainak, körülményeinek, célpontjainak, illetőleg lefolyásának ismertetése után a szerző rátér azokra a kereskedelmi, iparfejlődési, közlekedési, vámpolitikai és más okokra, amelyek a múlt század második feléig virágzó hétfalusi szekerezés múlt század végi és e század eleji hanyatlásának előidézői voltak. A szerző fejtegetéseiből önként következik az a befejező sorokban is kifejtett nézet, hogy a hétfalusi magyarság etnikai alakulására a távoli vidékekre való szekerezés kimutathatóan eléggé jelentős hatással volt, hiszen e foglalkozással, valamint a távoli vidékeken végzett köművességgel más vidékek más népi csoportjaival való érintkezés rendjén a hagyományos hétfalusi népi műveltség különböző más elemekkel ötvöződhetett.

Egy másik moldvai néprajzi csoport tanulmányozásából adódó tanulságok felvázolása (103—217) mellett Kós tekintélyes időt fordított és most kellő terjedelmet szentel kötetében egy észak-moldvai román település népi műveltségének legalább vázlatos bemutatására is. E tanulmányával több más, román és magyar nyelven már előbb közzétett részlet-feldolgozásával együtt a szerző bizonyosságot szolgáltat arra, hogy nála nem merő és meddő elméleti igényként jelentkezik az együttélő népek műveltségének egyidejű kutatása, hanem gyakorlatban is igyekszik bemutatni az elméleti igény megvalósítási formáit, módozatait és lehetőségeit. S hogy ez a szerzőnél nem véletlen, mutatja az, hogy már középiskolás korában első helyszíni kutatópontjaként a teljesen román lakosságú Kolozs megyei Pányikot választotta ki, majd egyetemi hallgató korában a horvát—osztrák szomszédságú Züric völgyében meg a szlovák—magyar népi-nyelvi érintkezés határterületén, a Közép-Garam mentén végzett kutatásokat. (Sajnos, ezeknek eredményei — csekély kivétellel — feldolgozatlanul a világháborús pusztítások áldozatául estek.) Mindemellett a szerző a Székás vidéki szászág néprajzának tanulmányozásával további tanújelt szolgáltatott elméleti felismerései gyakorlati valóra váltására nézve.

E szükségesnek látszó kitérő után megjegyzendő, hogy a dorohoi-i tanulmány (Régi paraszttelek, ház- és lakásbelső Dorohoiban) a dorohoi-i telek és ház teljességre-törő néprajzi leírását adja gazdag fényképanyag mellék-lésével. (Az itt közölt fényképanyag az egész kötet ily-nemű mellékleteinek egyharmadát teszi ki.) Mindemellett az egyes tárgyi darabok szerkezeti bemutatásával a fény-képnél jóval alkalmasabb saját kezű, pompás vázlatok emelik e tanulmány leíró néprajzi értékét. A tanulmány befejező soraiban a szerző összefoglalóan is felhívja a figyelmet, hogy az országnak ebben a sarkában miként érvényesülnek a szocializmus gazdasági átalakító hatásá- val egyidejűleg a hagyományos építkezés háttérbe szo- rulásával, illetőleg átalakulásával az egészségesebb ház- építésre és igényesebb lakásberendezésre irányuló tö- rekvések.

A táji egybetartozás szempontja készítette e sorok ír- ját arra, hogy a Kós-kötet dorohoi-i román néprajzi ta- nulmányát értékelje. Ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy kevésbé jelentősnek tartja a sorrendben a csángó néprajzi vázlatot közvetlenül követő, csiki faze- kasságról szóló tanulmányt. Tárgyban ugyan vannak er- délyi előzményei a kötetben negyedikként felsorakozó csiki tanulmánynak, hiszen — hogy csak a két legjelen- tősebb mozzanatot említsem — Imre Samu és Márton Gyula már negyedfél évtizede — a kolozsvári és zilahi fazekasmesterség alapos leírásával — példát adott a ha- lódóban lévő helyi fazekasság munkamenetének és fő- ként szókincsanyagának bemutatására. Míg azonban Imre és Márton közleménye a nyelvjáráskutatás módszerével mutatja be a vizsgált kérdést, Kós csiki monografikus ta- nulmányában néprajzi szempontok és módszerek alkal- mazásával végezte a gyűjtő- és feldolgozó munkát. Amel- lett hogy ez a tanulmány első és egyetlen néprajzi fel- dolgozása a csiki agyagművességnek, a kérdéskörön be- kívül eső, jelentőségéhez méltó tárgyalása a csiki fekete kerámiának is. Noha a szerző már a megelőzőkben há- rom ízben is foglalkozott a csiki kerámiával, a kérdés tárgyalására összefoglalóan e tanulmányban került sor.

A csiki fazekasság nemcsak mint egyik legérdekesebb hagyományos népi foglalkozás figyelemre méltó, hanem

azért is, mert — ellenétben e népi foglalkozásnak Erdély más pontjain halódó, sőt teljesen elhanyagolt jellegével — Csik fazekassága az újjáéledés, a virágzás állapotában van, sőt ma — a szocialista munkaszervezés és piackutatás jóvoltából — már nemzetközi hírnévre vergődött. De ámbár a jövő fejlődést illetően ez nem elhanyagolandó szempont, mégis Kós kötetének néprajzi és nem gazdaság- meg kereskedelempolitikai jellege e sorok íróját inkább a tanulmány néprajzi jelentőségének kiemelésére készíti.

A gyűjteményes kötetnek ez a jelentős fejezete a hasonló tárgyú és jellegű magyar néprajzi monografikus tanulmányok közül a kérdés szerteágazó tárgyalásmódjával, alaposágával tűnik ki. Már a tanulmány bevezető része, a csiki fazekasfalvak múltját, az agyagművesség itteni kialakulását és jellegét nem a nagyobb földrajzi egységből kiszakítva tárgyalja, hanem a helyi történelemformáló mozzanatok különleges vonásait — óvatosan, azaz úgy, hogy a dolgozat kereteit aránytalanul szét ne feszítse — nagyobb területi összefüggésbe ágyazva mutatja be. E remek, a jelen állapot ismertetésébe torkolló történeti részt követően a szerző sorra veszi az agyagbeszerzés és agyagelőkészítés részletes ismertetése mellett a fazekas munkahelyének, munkaeszközeinek bemutatását is. Figyelmét legtartósabban magának az agyagműves készítmények előállításának munkafolyamata (a korongolás, formálás, szárítás, festés, díszítés, égetés), illetőleg a különböző edényfajták kötik le. Kiemelten részletes tárgyalásra érdemesíti a szerző e táj különleges edényfajtáját: a fekete edényt. A saját, illetőleg a helyi szükséglet kielégítése a népi kézműipar múltbeli virágzását korántsem indokolná, ha a vizsgált fazekasfalvak (Dánfalva és Madaras) kézművesei nem igyekeztek volna a közelebbi és távolabbi piacok megszerzésére is. A piacteremtés, illetőleg piac-szerzés, valamint a termelt áruinak a piacokra való eljuttatása, az ilyen réven szereshető jövedelem pénzbeli kereteinek meghatározása és az ezekkel kapcsolatos kérdések a szerző e tanulmánya befejező részében kellő részletességgel mind előkerülnek. Így aztán e tanulmány valóban a maga teljességében és

korunkig követhető történelmi alakulásában mutatja be a csiki fazekasságot.

Látnivaló, hogy e tanulmányban, de ahol a tárgy ezt megkívánja, itt és másutt megjelent dolgozataiban is a szerző különleges gondot fordít a kézművesség termékei értékesítési körülményeinek vizsgálatára: az értékesítő helyek, a piacok és az értékesítési alkalmak, a vásárok sokadalmak kérdéskörére is. A tárgyválasztás elütő volta miatt ide nem vonható dorohoi-i tanulmányt kivéve erre jó bizonyosság ugyan már e kötetnek az előbbieken értékelt négy tanulmánya is, a szerzőnek ilyen irányú érdeklődése igazában a záró tanulmányban mutatkozik meg. Ez a néprajzi érdekeken túl gazdaság- és kereskedelem-történeti szempontból is különös figyelmet érdemlő tanulmány földrajzilag szerteágazó, a táji, sőt helyi vonásokra különleges figyelmet fordító vizsgálódására sokszínű képet ad nemcsak a Kolozsvár és környéke legjelentősebb vásáros helyeinek (Alparét, Alsójára, Hídalmás, Hunyad, Kolozsvár, Páncélcseh), hanem Nyárádszereda, Csikszentdomokos és Kászon piacainak az erdélyi népi kereskedelem életében játszott szerepéről is. Ha most már tekintetbe vesszük a többi öt tanulmánynak az előbbieken már kiemelt ilyen vonatkozású tájékoztatását is, az erdélyi vásárokról, sokadalmakról valóban éppen eléggé éles kép rajzolódik ki a kötet figyelmes olvasója elé.

Jó, ha a kötetnek ilyen terjedelmi korlátok között való értékelése az olvasó számára legalább felvillantotta az egyes tanulmányokból előtáruló, gazdag, sokszínű hagyományvilág legfontosabb, legjellegzetesebb vonásait. Nem valami romantikus, narodnyik jellegű-szellemű ábrándvilágban élve értékeljük nagyra Kóssal együtt a hagyományokat. „A hagyományok megbecsülése nem jelenti azt, hogy megelégszünk ezekkel a hagyományokkal” — feliratként ez a lenini mondás fogadott a felszabadulás utáni években levéltári munkahelyem lépcsőházában. Az élet halad, az ember életigényei bővülnek, sokasodnak, és a haladás, az igénybeli növekedés átalakítja a népi hagyományokat, az élet egészét is. Korunkban ez a haladás olyan rohamos, a népi élet átalakulása olyan elsöprő erejű, hogy Kós Károly és gyűjtő-

kutatótársainak odaadása nélkül hamarosan csak találgatásokra volnánk utalva e tekintetben: honnan indult el a népi tömegek, elődeink élete, s milyen lehetett az az út, amely a máig vezetett? A népi élet múltjában sok minden olyan van, amelynek eltűntét még a legromantikusabb múlt-imádat sem fájlalhatja. A füstös, apróablakos, szellőzetlen parasztházak, a sötét, egészségtelen istállók, a paraszti munkaerő kizsákmányolása, az eszetlen babonák világa és még annyi más, jó, hogy eltűnőben van, vagy már el is tűnt. Van azonban a népi műveltség-javak között sok olyan, amelynek megmentése és a mi életünkbe, mindennapjainkba való beépítése elengedhetetlen szükségesség. Elsősorban a népi művészkedés csodálatos termékei, és a szellemi hagyományok világából a nyelv, az ének-, dallam- és meseanyag az, amelyeknek gazdagító, frissítő hatását a mi életünk nem nélkülözheti, sőt az utánunk következő nemzedékek sora sem lehet meg nélküle.

A magyar népmesekutatás eddigi eredményei kétségtelen bizonyossággal tanúsítják, hogy a magyarság Keletről gazdag mesekinccsel érkezhett, de itt az ősi mesekészlet az együttélő, illetőleg a környező népek mesevilágának hatására jelentős változáson esett át. Jóllehet ez a változás bizonyára sok ősi meseelem kihullásával járt együtt, az új környezetben az ősi, saját és az új, idegen meseanyag ötvöződése a magyar népmesekészlet olyan gazdagodásához vezetett, amely méltán felhívta magára nemzetközi vonatkozásban is a néphagyomány kutatóinak figyelmét.

A XVIII. század vége óta — külföldi kezdeményezések hatására — a magyar szellemi életben is egyre fokozódó érdeklődés nyilvánul meg a népmese iránt. Eleinte ez az érdeklődés szinte kizárólag irodalmi célok szolgálatába szegődött a magyar népmese gyűjtőit és népszerűsítőit, e pusztán irodalmi szemléletű iránylat felett hovatovább győzedelmeskedett azonban a népmesében megőrződött néphagyomány vizsgálatának és értékelésének újszerű szempontja. A magyar népmeséhez mindinkább ilyen célkitűzésekkel közeledő mesegyűjtők nagy csapata a múlt század elejétől napjainkig részint önálló kiadványokban, részint meg az időszakai sajtó hasábjain a meseváltozatok gazdag kincsestárát gyűjtötte össze. Mivel régóta nyilvánvaló, hogy e bőséges, de szétszórtságában áttekinthetetlen meseanyag csak kellő rendszerezés után válhatik a magyar és továbbmenően a nemzetközi mesekutatás számára felhasználhatóvá, már a múlt században megkísérelték a magyar mesekincsnek típusok szerint való rendszerezését. Az első kezdeményezők (Henszlmann Imre, Arany László) után az ilyen irányú nemzetközi kísérleteket is megelőzve Katona Lajos (1862—1910) fogalmazta meg a magyar népmesetipizálás újszerű szempontjait és teremtette meg az első tudományos értékű magyar népmeserendszerezést. Ebből a messze, világirodalmi távlatokba kitekintő iskolából került ki a magyar népmesekutatás eredményeinek korszerű rendszerezője: Berze Nagy János (1879—1946). Az ő kö-

zelebbről, de sajnos, csak halála után megjelent, hatalmas, kétkötetes típus-rendszerezése olyan nagyarányú tudományos teljesítmény, amely a szorosabb értelemben vett szaktudomány területén túl a szélesebb körű érdeklődésre is számot tarthat. Éppen ezért mindenképpen szükségesnek látszik, hogy ezúttal Berze Nagy ilyen vonatkozásban legfontosabb eredményeinek legalább nagy vonásokban való ismertetésére sort kerítsünk.

Mint minden nagy tudományos alkotás, úgy e rendszerezés esetében is izgalmas történet-filológiai feladat volna rámutatni arra, hogy Berze Nagynak a népmese iránti, a gyermek-ifjúkortól haláláig tartó, szenvedélyes érdeklődése milyen forrásokból táplálkozott. Minthogy azonban a magyar folklórtörténeti kutatás még sok más kérdéssel együtt nem tisztázta azt sem, hogy e mesekutató munkásság milyen hatások alatt indult meg, csak sejthetjük, hogy a földműves szülőktől származó kutatóban a népmese iránti érdeklődést közvetlen környezetének az ő gyermekkorában még bizonyára gazdagon buzgó, élő mesemondása ébreszthette fel. Kétségtelen azonban, hogy ez a gyermek- és ifjúkori emlékekből táplálkozó érdeklődés tudományos célkitűzéseikig csak a századfordulón a budapesti egyetemen működő Katona Lajos úttörő, összehasonlító folklór-munkássága hatására jutott el. Berze Nagy tudományos célkitűzéseit nagyon előnyösen befolyásolhatta az is, hogy benne már egyetemi hallgató korától a népköltészeti és az irodalomtörténeti érdeklődés a népnyelv iránti komoly tudományos érzékkel együtt jelentkezett. Éppen ezért gazdag népmese-közleményei a népnyelvi sajtóságok rögzítése tekintetében is korának csak népköltészeti-irodalmi szempontokhoz igazodó sok folklórkiadványa fölé emelkednek. De jöllehet már tudományos pályája korakezdetén néprajzi tanulmányaival egyidőben beható kutatómunkáról tanúszkodó nyelvjárási közleményei jelentek meg, végeredményben mégis Berze Nagy nem a magyar nyelvjárások, hanem a magyar népmesék gyűjtője, feldolgozója, illetőleg rendszerezője lett. Ilyen irányú célkitűzéseinek korai határozottságát mutatja az, hogy — a jelek szerint — már egyetemi hallgató korában hozzákezdett a magyar mesetípusok rendszerezéséről készítendő munkájá-

hoz, s csaknem ezzel egyidőben párhuzamosan dolgozott egy magyar meseszótáron is. Sok hányódás-vetődés közepette, a tanügyi igazgatás egész embert kívánó munkája mellett saját egyéni tudományos tervén kitartóan dolgozva, 1913-ra elkészült és nyomdába is került ugyan Meseszótára, de ennek a nemzetközi viszonylatban is úttörő jelentőségű munkának a kézírata, illetőleg félig kész szedése az első világháború viharaiiban elkallódott. Bizonyára nagyon leverőleg hathatott rá e veszteség, de véglegesen el nem csüggeszthette, hiszen lankadatlan munkalendülettel minden rendelkezésre álló idejét most már élete főműve, a Magyar Népmesetípusok megírásának szentelte. Mikor készült el e mű kézírata, pontosan nem tudjuk. 1937-ben azonban hihetőleg már készen lehetett (l. a mű I, 11), de mintegy két évtizedig várta a megjelenést.

Berze Nagynak a magyar mesekutatásban rendkívüli jelentőségű teljesítménye igazi értékét a nemzetközi mesekutatás hasonló alkotásaival való történeti egybevetés mutatja meg. Az egyes nemzetek meseanyagát feldolgozó rendszerezések mellett már e század elején felmerült annak a szükségessége, hogy egy olyan meserendszerezést teremtsenek, amelynek segítségével az egyes nemzeti mesekészletek egységes rendszerbe foglalhatók. A nemzetközi Folklor Fellows (A néphagyomány barátai) szervezet több dán, finn és német kutató támogatásával a finn Antti Aarne munkájaként 1910-ben adta ki német nyelven Helsinkiben az első nagy meserendszerezést; 1928-ban Stith Thompson átdolgozásában ugyancsak Helsinkiben megjelent Aarne munkájának angol kiadása és ugyanakkor Honti János német nyelvű magyar meserendszerezése is. Noha Berze Nagy már néhány évvel Aarne művének megjelenése előtt hozzákezdett mesekatalógusa és meseszótára szerkesztéséhez, a jóval kedvezőbb munkalehetőségek között és a nemzetközi tudományos szervek támogatásával dolgozó külföldi kutatók munkái a megjelenés időpontja tekintetében évtizedekkel megelőzték a pusztán egyéni erejére támaszkodó és a tudományos szervek segítségét teljesen nélkülöző magyar mesekutató hatalmas összefoglalását. Minden utóbb megjelenő munkának nagy előnye azonban az, hogy —

ha szerzője kellő kritikai készség birtokában van — felhasználhatja, sőt továbbfejlesztheti, tökéletesítheti az előbbi munkák eredményeit, módszereit. Berze Nagy kezünk között levő munkájának rendszerezéséből, tárgyalási módszeréből, jegyzetanyagából és irodalmi utalásából jól látható, hogy ő milyen mértékben használta fel az előtte járók rendszerezési eredményeit, módszereit, de látható az is, hogy lényegében nem módosította saját eredeti tervét, kezdeti rendszerezési alapelveit. Végeredményében Berze Nagy mesetípus-rendszere megalkotásakor az azonosítható típusok esetében a megfelelő Aarne, ritkábban az Aarne—Thompson típusszámokat és típus-meghatározásokat hagyta meg. Mivel azonban a magyar mesekészletben természetszerűen jelentős számú, a nemzetközi mesekincsben elő nem forduló típus jelentkezik, a magyar rendszerezőnek szükségszerűen tekintélyes számú új típussal kellett bővítenie a nemzetközi típuskatalógust. A bővítés mértékére nézve Banó István, a katalógus sajtó alá rendezője összehasonlító egybevetésének következő számadatai tájékoztathatnak: A Berze Nagy katalógusába foglalt összes típusok száma: 612. Belőle 273 Aarne—Thompson mesetípusaival azonos, 339 azonban Berze Nagytól meghatározott új mesetípus (vö. a mű I, 16). Az újonnan meghatározott magyar típusok száma tehát valamivel felülmúlja a nemzetközi meseanyagban előforduló típusok számát. A típusok számszerű bővülése különösen a tréfás és a tündérmesék esetében szembeszökő: itt 108 Aarne—Thompson rendszeréből ismert tündérmese-típussal szemben Berze Nagy még 122 új típust határozott meg, Aarne—Thompson 77 tréfás mese-típusa mellé meg a magyar kutató éppen 147 új típust állított. Az ilyenszerű összehasonlítás végső eredményeképpen — Banó szerint — már Berze Nagy arra a következtetésre jutott, hogy — úgy látszik — mintha a mi mesekincsünk főként a tréfás mesékben gazdagabb volna a többi népek hasonló jellegű mesekészleténél. Ugyancsak gazdag a magyar mesekincs tündérmese-típusokban is; az összes mesetípusoknak (612) több mint egyharmadát (230) teszik ki a tündérmesék. A négy nagy mesecsoport (állatmesék, tündérmesék, novellaszerű mesék és tréfás mesék) közül a másik két csoportot ösz-

szesen csak 158 mesetípus (61 állatmese, 97 novellaszerű mese) képviseli, vagyis e két csoportba tartozó típusok száma együttesen is a két előbbi, a tündér- és tréfás mesék egyenként vett típus-száma mögött marad. Noha Berze Nagy jogosan feltehető, hogy a külföldi kutatók esetleg mindeddig nem fordítottak mindenik mesetípusba tartozó meseanyag gyűjtésére egyforma gondot, és így egyes típusok (pl. a tréfás mese) ezért szerepelnek csekélyebb számban a nemzetközileg nyilvántartott mesekincsben, a magyar anyagon belül a meseanyagnak ez a típus-számokban kifejezett megoszlása mindenképpen jellemzőnek tekinthető.

Nincs rendszerezés, amelynek ne volnának hiányai, sőt hibái, s nincs olyan rendszerezés sem, amelyet idővel legalább részleteiben ne módosítana az újabban előkerülő anyag s a későbbben felvetődő, korszerűbb tudományos igény. Ebben az itt vizsgált rendszerezésben már a futó vizsgálódás is kétségtelenül felfedezhet részlethiányosságokat, sőt bizonyos rendszerezési hibákat. Bár ezek aprólékos feltárása a szorosabb értelemben vett szaktudományi bírálat feladata, talán itt is szóvá lehet tennem, hogy a rendszerező a három nagy mesecsoport elkülönítésében nem követett egyelvű rendszerezést: az első két nagy csoport — az állatmesék és a tündérmesék — a tárgy, illetőleg a szereplők szerinti osztályozás elvét követi, a harmadik csoport (a tréfás mesék) meg a hangulati elem számbavételével került külön. Ugyanilyen megfontolásból nem látszik megnyugtatónak a tündérmesék csoportjának három alcsoportba (tulajdonképpen tündérmesék, legendaszerű mesék és novellaszerű mesék) való osztályozása sem. Noha kétségtelenül nehéz a gazdag magyar meseanyag nagy és egyáltalában nem ésszerű elvekhez igazodó rengetegében logikai rendet teremteni, a most munkaközösségben folyó újabb magyar meserendszerezés elsőrangú feladatai közé tartozik a lehetőségig egyelvű osztályozás és a népmese-típusok logikai szempontból kifogástalan csoportosításának megteremtése.

Nem az okvetetlen való hibakeresés szándéka vettette papírra velem ezeket a kritikai észrevételeket. Berze Nagy teljesítménye nagyságát és egyben szükségszerűen adódó nehézségeit csak egy letűnt kor tudománypoliti-

kája és kiadási viszonyai ismeretében ítélni igazán meg. A nagy közösségi munkálatoknak szinte teljes hiánya, a hatalmas, de egy ember erejét messze felülmúló tudományos terveket, tudományos célkitűzéseiket anyagi és erkölcsi támogatás hiányában soha meg nem valósító, halk tudósélettragédiák időszakosa ez a kor. Megható, sőt egyenesen megrázó arról a sok meddő kísérletről olvasni, amelyet az egyébként rendkívül szerény Berze Nagy művének megjelentetése érdekében szinte haláláig folytatott. A magyar néphagyomány nagy kutatói és értékelői: Györffy István, Kodály Zoltán, Solymosy Sándor, Viski Károly és mások fáradozása sem tudta megértetni a hazafiaskodó szövegek színpompás világában a környező valósággal mit sem törődő, az egyéni megkalkulások és a kapitalista önzés béklyói között hanykódó magyar élet vezetőivel, hogy egy hangtalan, de lankadatlan munkában eltöltött, szerény emberi élet egyéni céltudata a közösség számára olyan tudományos alkotást teremtett, amelynek kiadása, amellyel hogy nemzeti, sőt nemzetek feletti érdek, még jó „befektetés“ is. Mindenesetre jellemző, hogy mikor a második világháború előtti Magyarország legmagasabb hivatalos tudománypolitikai szervei például „halaszthatatlan“ feladatnak látták főhercegi háborús visszaemlékezéseknek több kötetes, pazar nyomdai kiállítású kiadását, s a tőkés kiadóvállalatok a jövedelmezőség egyedül üdvözítő voltát tartva szem előtt a legkülönbözőbb tárgyú, de már saját korukban is elavult fércművek hatalmas példányszámával ferdítették a „nagyközönség“-nek amúgy is eléggé félreficamodott valóság-látását, Berze Nagy műve megjelentetésének kérdése nem szerepelt egyetlen hivatalos szerv és egyetlen magántőkés vállalkozás kiadói gondjainak nyilván-tartásában.

És most, a szerző halálának tizenegyedik fordulóján megjelent munka címlapján ezt a szerényen meghúzódozó, a kiadvány legtöbb forgatójának talán fel sem tűnő sort olvassuk: Baranya megye Tanácsának kiadása. A most megjelent kiadvány ugyanannak a tudománypártoló igazgatásnak eredményeképpen hagyta el a sajtót, mint amelyről a vármegye közönsége Berze Nagy baranyai nagyméretű néphagyomány-gyűjtésének közzétételével

már 1940-ben bizonyyságot szolgáltatott. Ahogy erre most a kiadványt gondozó Banó István is rámutat, a megyei tanácsnak ez a kiadói tette jelzi, hogy a Tanács — az elődök példáját követve — jelentős anyagi áldozat-vállalásával bizonyítja be a népi műveltség iránti érdeklődését és a művelődési értékek igazi megbecsülését. E „vidéki“ kiadvány tudományos felszerelése, a hat nyelven (magyar, orosz, angol, német, francia, finn) közölt előszó kiemeli e kiadványt nemcsak a „vidék“, de az országhatár korlátai közül is. A Tanács e kiadvánnyal nemcsak a megye nagy halottjának állított nemzetközi viszonylatban is kimagasló emléket, hanem hangtalan hírveréssel bizonyyságot szolgáltatott arra, hogy a szocializmust építő Baranya megyei Tanácsban megvan a készség a saját szűk körén túl néző művelődéspolitiká minden áldozatának vállalására is.

1. A Rákóczi szabadságharc nehéz időszaka után a közép- és nyugat-európai fejlődés áramlatából másfél századig úgyszólván teljesen kirekesztve érte meg Erdély a XVIII. századnak azt a második évtizedét, amelyben Rettegi György, a pillanatnyilag érdeklődési körünkbe került emlékirat szerzője született. Az emlékiró születése és halála évszáma közé fogható időszakasz, az 1718 és 1786 közé eső csaknem hét évtized a külső, közhatalmi változás mellett a belső berendezkedésben, társadalmi viszonyokban, a gazdasági és művelődési életben is gyökeres változást hozott ahhoz a tespedt, ernyed, viszonylagos mozdulatlansághoz képest, amely a fejedelmi kor és a rákövetkező két-három évtized Erdélyét szinte két századon át jellemezte.

Magáról az átalakulásról, illetőleg az átalakulást megelőző kor Erdélyének gazdasági, társadalmi, művelődési állapotáról, arról a történelmi alapról, amelyről az átalakulás kiindult, a Rettegi-emlékiratot gondozó Jakó Zsigmond avatott tollából az emlékiratot bevezető tanulmányban mesteri képet olvasunk.

2. Nem Rettegi az egyedüli, nem is ő időben az első olyan az erdélyi emlékirók sorában, akinek visszaemlékezései és naplószerű feljegyzései kellő hitelességgel beszélnek erről a nagy belső átalakulásról. Az emlékirók közül azonban egyesek bizonyos társadalmi leszűkülés, mások az önkéntesen választott műfaj kötöttsége, megint mások a provinciális élet kisszerűsége vagy a stílusbeli gyakorlatlanság nyűgei között vergődve nem tudtak a korabeli erdélyi átalakulásnak olyan hiteles, sokszínű tolmácsa lenni, mint éppen Rettegi. A XVIII. század negyedik évtizedében emlékezéseinek dolgozó Apor Péter Erdély átalakulásáról írva szinte teljesen csak kora főrangú kiváltságosaira irányította szemét, és így ő még csak a patriarkálisan egyszerű, puritán régi erdélyi nagybirtokos főrangú világ süllyedésén kesereg. A barokk pompájában talmi csillogással jelentkező új életforma, a „nájmodi“ merő elutasítása számára a kitűzött cél; a következményeket kiváltó okok, a háttérben jelentkező tár-

sadalmi változások felvázolása nála még nem igény. Az *Enyedi Demokritos* írója, Hermányi Dienes József anekdotázó kedvében apró, jellegzetes, sokszor kíméletlen történeteiben jól jellemez embert, társadalmat és kort, de az anekdota műfaji kötöttsége őt is megakadályozza az érdeklődése körébe került társadalmi rétegekben, a korabeli nemesség és értelmiség körén kívüli világ irányába való tájékozódásban. Csak a Retteginél magasabb társadalmi és hivatali szinten mozgó Halmágyi István naplószerű feljegyzései állíthatók oda mintegy kiegészítésképpen Rettegi emlékezései mellé.

3. Az előttünk fekvő emlékirat szerzője, Rettegi György, a közép-erdélyi Doboka vármegye egy kis falujában, Páncélcsehen született 1718-ban. Élete sem földrajzilag, sem a hivatali állás tekintélye vonatkozásában egész élete folyamán nem emelkedett túl Doboka vármegye határain, illetőleg az alispáni tisztség körén. Néhány évi iskolai tanulás után a skólabeli tanulmányokat — atyja halála és más okok miatt — be sem fejezve, Rettegi magyarköblösi birtokára vonul vissza, ott okos gazdálkodás, valamint hivatali elfoglaltsága mellett önműveléssel olyan mértékig gyarapította iskolai tanulmányi ideje alatt szerzett ismereteit, hogy 1759-ben kezdett emlékirata már nem lebecsülendő magyar nyelvű íráskészségről és latin meg német nyelvtudásról tanúskodik. Rettegi korában ugyan a nemesség igényesebb rétegénél az írástudás, az irodalmi tájékozottság már társadalmi igény volt, az olyan mohó könyv- és írásszeretet azonban, amelyről Rettegi emlékirata és könyvtára tanúskodik, a maga korában és a maga társadalmi szintjén a nagy ritkaságok közé tartozott. Gondos könyvtörténeti kutatásai eredményeképpen Jakó a latin klasszikusok művei mellett XVI—XVII. századi magyar és latin jogi, irodalmi és történeti munkák címét tartalmazó jegyzéket tudott egybeállítani Rettegi György könyvtárának maradványaiból. A bevezetésbeli tájékoztatás szerint a régebbi korok és a kortárs irodalom termékeinek forgatásában kora annyi más olvasójával együtt Rettegi nem tudott túljutni Gyöngyösi István és Beniczki Péter írói szintjén. Mellettük a népies ponyva meg a korabeli anekdotairodalom kisigényű termékei, a kéziratban terjesz-

tett, nem egyszer durva, trágár hangú gúnyiratok, politikai röpiratok, nyomtatott halotti búcsúztatók szerepelhettek Rettegi mindennapos irodalmi olvasmányai között.

4. Az, hogy szülőfaluja, Páncélcseh tőzsomszédos az a Magyarköblössel, ahol az emlékezések írójának kezéből kihullott a toll, jelképes jelentőségű élete külső, földrajzi keretének szűkített volta tekintetében, hiszen „világlátó“ érdeklődése e két falu közvetlen környezetén túl, az iskoláztatás rövid idején kívül, csak a hivatali, rokoni, baráti látogatások alkalmával és csak a közvetlen közelre terjedt. Nem csodálható hát, ha mohó, de mégis az irodalom és a tudományok szűk körére, jó részében az elmúlt századok avitt termékeire korlátozódó érdeklődése, osztályhelyzete ugyancsak természetesen korlátozott volta és világlátásának rendkívüli mértékig körülhatárolt földrajzi keretei miatt az a kép, amely Rettegi emlékiratából élénk rajzolódik, a maga kisszerű életének ilyen szűk térbeli és szellemi keretei között mozog. Hiába keresünk tehát az emlékiratban országos jelentőségű eseményekre, a politikai és művelődési élet nevezetesebb mozzanataira vonatkozó hiteles tudósításokat, Rettegi széles körű érdeklődésre hajlamos szelleme ellenére is a kicsinyes viszonyok korlátai között legfeljebb a szállongó, de ellenőrizhetetlen hírek, országos temőnda-beszédek bizonytalan tudósításai formájában olvashatunk az emlékirataiban feljegyzéseket.

Pedig annak ellenére, hogy osztálykötöttség vont korlátot Rettegi érdeklődése köré, nem volt érzéketlen a saját osztályán kívül eső társadalmi rétegek kérdéseivel szemben sem. Mert noha a jobbágykérdés számára is, mint osztálya legtöbb tagja számára, csak az ingyen munkaerő minden áron való megtartásának kérdésévé zsugorodott össze, mégis emlékirata lapjain — a rokoni és hivatali kapcsolatait semmibe véve — Rettegi sokszor lesújtóan nyilatkozik kor- és birtokostársai kegyetlenkedéseiről, elrettentő példaként említve meg például Sombori Jánost, aki „sok emberét elpusztította“, ilyenként bélyegzi meg rokonát, a fukar, magának való, alattvalóihoz kegyetlen Kabos Mihályt, és elítéli Apor István főbíró, aki — szerinte — „a paraszttal rútulbánt és ki is kergette őket házából“. Nem csoda hát,

hogya — miként erről Jakó tájékoztat — az emlékiratban itt-ott kitépelt lapok helye látszik; ezeket vagy maga — az érdekeltek tiltakozására — tépte ki, vagy utódai, a kézirat olvasói közül tartotta szükségesnek valaki eltávolítani a közölt tények, pletykák nyomán kellemetlen megvilágításba kerülő kortársak érzékenységét sértő leveleket.

De éppen a földrajzi, a táji és társadalmi környezet nagyon körülhatárolt volta élessé tette Rettegi látását. Alakjai, a leírt cselekmények szereplői emberközelbe kerültek, a kis körben terjengő, hozzá is eljutó értesülések frissességükben — számunkra — alakítatlanoknak, valósaknak tetszenek és kisszerűségeikkel, mindennapias voltukkal, fojtottságukkal, vidám és szomorú mozzanataikkal együtt mutatják a késő utódoknak valós tükrözésben azt a szintet, amelyről — a francia forradalom századában — Erdély elindult ugyan az átalakulás útján, de éppen ennek az átalakulásnak társadalomszemléleti hiányai miatt az átalakulás árja abban a században megrekedt az állampolitikai-államgazdálkodási, valamint a rendi önzés emelte gátakon. Végül is csak e gátak elsöpülésével tehetett a társadalmi helyzet korabeli kiszolgáltatottja, a parasztság, az 1784-i erdélyi felkelésben kísérletet jogos társadalmi-gazdasági követeléseire, igényeire forradalmi megoldására. Maga Rettegi is mintha egy korszak lezárását sejténé a felkelésben: a róla írt szűkszavú, a nemesi szemléletet fátyolosan sugárzó soraival ér véget az emlékirat csonka szövege.

5. Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy az érdeklődő olvasó és a kor valós képeinek megrajzolásához forrásanyagot kereső szakember nagyon értékes kiadványhoz jutott Rettegi György emlékiratának megjelentetésével. Megnyugvásunkra szolgálhat, hogy e kiadvány az erdélyi írásbeliség olyan kiváló kutatójának keze alól került ki, mint amilyennek eddigi történettudományi munkássága alapján Jakó Zsigmondot ismerjük.

Rettegi György emlékiratának első része a szakember számára eddig is megközelíthető volt Torma Károlynak a Hazánk című folyóirat 1884. és 1885. évi folyamában megjelent folytatásos közlésében. Mivel azonban e folyóirat rendkívül ritka, és azért is, mert a Torma kiadta

szöveg csak Rettegi emlékiratának első felét tartalmazza, teljesen indokolt, sőt elodázhatatlan feladat volt Rettegi emlékiratának a Jakó felfedezte, eddig kiadatlan résszel együttes újra közzététele. A már megelőző kiadásban közreadott szöveg ugyanis csak az 1718—1758 közötti évekre vonatkozó visszaemlékezéseket és az 1759—1767 közé eső időközre vonatkozó feljegyzéseket tartalmazta (e kiadás 53—215. lapján), az itt most az elsővel együtt megjelentetett II. rész az előbbinél mintegy félszáz lappal terjedelmesebb (215—428. l.). Míg az első rész az Erdélyi Múzeum anyagával a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár kézírattárába került, az először most közreadott emlékiratszöveg ma a gyulafehérvári Batthyaneum kéziratanyagához tartozik. Tisztázatlan kérdés, hogy oda miképpen került. Könyvtörténeti kutatásai során itt jutott az emlékirat második kötete Jakó kezébe, és menekedett meg ilyenformán most e kiadványban a további lappangás, illetőleg ismeretlenség sorsától.

6. Az előttünk fekvő kiadvány sajtó alá rendezőjének munkája mintaszerűségében olyan igényt és olyan példaképet állít elénk, amelyet az ezutáni kötetek gondozóinak munkájukban feltétlenül szemük előtt kell tartaniok. A Bevezetés elmélyülő alapossággal és gondossággal helyezi bele Rettegi emlékiratát abba a korba, amelynek termékeként az *Émlékezetre méltó dolgok* sorait a szerző papírra róttá. Az emlékezések és a korra vonatkozó forrásanyag mozaikdarabkáiból egybeálló kép egészen új, az eddig ismertnél életszerűbb megvilágításba helyezi azt az átalakulás sodró áramlatába került Erdélyt, amelyet egy-néhány évtizeddel előbb a „nájmódi“ elhatalmasodásán kesergő Apor Péter a *Metamorphosis Transylvaniae* lapjain még olyan szűk társadalomszemlélettel jellemzett.

Rettegi emlékirata teljes szövegének kritikai kiadása ebbn a széles olvasóközönségnek szánt kiadványban — a tulajdonnevek kivételével — mai helyesírással, azaz átírásban jelenik meg. A szövegkritika kérdéseiről a szövegkiadáshoz esatolt jegyzetek (435—45) és a tárgyi magyarázatok (444—59) tájékoztatnak. A latin meg más eredetű kölcsönszavakkal teletűzdelt emlékiratszöveg megértésében a mai olvasót a gazdag *Szó- és kifejezés-jegyzék* (460—88), a szövegben előforduló sok-sok név vise-

lőjének személyét illetően pedig szokatlanul gazdag, szűkszavúságában is jól tájékoztató névmutató segíti az avatatlant és az avatottat egyaránt. A kutató, aki a történelem kis alakjaira vonatkozó adatok egybekeresgélésének időt rabló voltát ismeri, különösen nagyra értékeli a mutatóra fordított rengeteg időt, fáradságot, és hálás lehet a gondozónak a tájékozódás ilyen megkönnyítéséért. A jól megválogatott képanyag még a történetkutató számára sem szokványos korabeli ábrázolásokból állt egybe, és így minden rendű-rangú olvasó számára lehetőséget nyújt a XVIII. század történetének életszerű megközelítésére.

7. Mikor az *Emlékezetre méltó dolgok* szövevényes kérdéseiben ilyen megbízhatóan és az eddigi ilyenszerű forráskiadványok gondozóinál alaposabban tájékoztató kalauz, Jakó Zsigmond most megjelentetett kötetét e sorok írója az ezutáni kiadványok gondozói elé mintaképül állította, ezzel egyben már kifejezte azt az elismerését is, mely a kötet gondozója mellett az emlékirat szövege közreadását lehetővé tevő Kriterion vezetését feltétlenül megilleti. A sorozat már előttünk fekvő újabb kötetének könyvsikere aztán azt mutatja, hogy nemcsak a kutatók, hanem az olvasók széles körű tömege számára is kapós cikk az olyan forráskiadvány, amely tekintetbe veszi nemcsak a „szakmai“ munkások szűk körének, hanem az ennél jóval számosabb érdeklődő olvasótábornak is történettudományi igényeit.

A RENESZÁNSZ ÉS A BAROKK AZ ERDÉLYI NEPI ÉLETBEN

Eléggé ismeretes tény, hogy a szó tulajdonképpeni értelmében vehető történettudományi vizsgálódás a levéltári kutatásban forgolódo történészek fáradozása nyomán — hazai vonatkozásban — csak a múlt század második felében született, születhetett meg. A feudális köztöttségek között — osztály-, birtok- és vagyoni jogi érdekek miatt — féltékenyen őrzött közületi és magánlevéltárak szekrényei ugyanis csak ekkor: a feudalizmusnak legalább közjogi értelemben vett felszámolása után nyíltak meg a történeti kutatók számára. A levéltárak anyagának hozzáférhetővé tételéből azonban több mint egy félszázadig a történettudománynak szinte kizárólag csak azok az ágai húztak hasznot, amelyek a kor érdeklődésének megfelelően a történeti kutatásnak kedvezményezettjei voltak, hiszen sokáig csak a politikai-, a diplomácia-, az egyház- és családtörténet munkásai forgatták a levéltáraknak újonnan feltárulkozó anyagát. A múlt század végéig alig a csecsemőkorba vergődött művészettörténetnek és az önállóság igényével éppen csak életre kívánckozó néprajznak még néhány évtizedet kellett várnia, míg a levéltárakban rejtekező, csodálatos bőségű forrásanyag kiaknázásának szükségessége az elháríthatatlan követelmény igényével jelentkezett.

Erdélyi vonatkozásban igazában csak Kelemen Lajosnak e század legelejétől folytatott levéltár-kutatói, illetőleg a húszas évektől kibontakozó feldolgozó munkássága (l. KelemenEml. 630 kk. — Ethn. LXXV. 617—24) terelte rá a figyelmet az ilyen tekintetben adódó végtelen lehetőségekre. Az ő példaadása nyomán, sőt — nem kis részben — az ő önzetlen segítségével Balogh Jolán, Bíró József, Entz Géza meg mások után most a művészet és történeti néprajzi kutatók legfiatalabb rendjébe tartozó Benkőné Nagy Margit jelentkezik egy olyan levéltári kutatáson alapuló, fókusz tanulmánykötettel, amelynek műfaj-jelölő „Művészettörténeti tanulmányok“ alcímét egészen jogosan a történeti néprajzi jelzővel is lehetne, kellene kiegészíteni.

Magának e nagy jelentőségű tanulmánykötetnek első tanulmánya — Források és emlékek — tulajdonképpen előszószzerűen tájékoztatja az olvasót azokról a lehetőségekről, amelyeket a levéltáraknak a művészettörténészekről és történeti néprajzi kutatóktól sokáig meg nem bolygatott anyaga kínál. Ez a bevezető tanulmány (5—13. l.) és a felhasznált összeírásoknak a kötethez csatlakozó jegyzéke (255—63. l.) tájékoztat arról az elámítóan nagy leltár-, összeírás- és urbárium-sorozatról, amelyből a szerző másfél évtizedes levéltári kutatómunkája rendjén e kötet pazar bőségű művészettörténeti és történeti néprajzi nyersanyagának legjelentősebb részét gyűjtötte. Az egyes tanulmányokhoz csatlakozó jegyzetanyag forrásutalásai azonban továbbmenően arról is bizonykodnak, hogy a jelzett forrásanyagon túl a szerző körültekintő alapossggal kiaknázta a számára hozzáférhető levéltáraknak más természetű anyagát is. Jelentős számú és értékű adalékanyagot gyűjtött például a szerződések, megállapodások, építési utasítások, számlák, számadások, missilisek és egyáltalában mindenfajta ide vonható adalékot tartalmazó más levéltári darabok hatalmas tömegéből is.

Az így egybeálló gazdag nyersanyagot gondos feldolgozó munkával értékesítő szerzőnek most már előttünk fekvő kötete a maga 12 tanulmányával a XVII—XVIII. század két olyan művészettörténeti irányára — a reneszánsz és a barokk korára — szorítkozik, amely különleges jelentőségű a magyar történeti néprajzi vizsgálódás szempontjából is. A „magas műveltség“ és a „népi műveltség“ közkeletűen ismert és elismert összefüggéseit, kölcsönhatásait figyelembe véve érthető, hogy a szerző mindenik — tőle művészettörténetinek minősített — tanulmánya át meg át van szöve olyan eredményekkel, amelyek éppen a magas műveltség és a népi műveltség kölcsönhatásának jelentős bizonyítékai. A tanulmányok azonban — érthetően — nem egyenlő mértékben tarthatnak számot a történeti néprajzi kutató érdeklődésére. Míg a kötetnek a világi és egyházi nagyépítkezések emlékeit tárgyaló tanulmányai: a bethlenszentmiklósi, hadadi, zsibói kastély, a kolozsvári Bánffy-palota, a szamosújvári örmény nagytemplom és a ko-

lozsvári barokk mesterkör emelte építmények ilyen szempontból csak kevés tanulsággal kecsegtetnek, az első öt-hat tanulmány a történeti néprajz munkása számára is rendkívül jelentős adalékokat kínál, illetőleg fontos felismeréseket és megoldásokat ad. Az »Udvarházak és stílusok« címmel közzétett tanulmányban különösen az udvarházak alaprajzi változataiban jelentkező népi hatások felismerése és bizonyítása hat a kutatóra meglepetésként. A bizonyítás során közölt kép- és alaprajz-anyagból a XVII—XVIII. századi népi jellegű udvarházak alaprajzi vázlatait szemléltető mellékletén (17. kép) az egyszerűbb alaprajzú változatok (1a — 2e) egészen határozott népi hatásra mutatnak, de — némi fenntartással — belőlük eredeztethetők a többi, bonyolultabb alaprajzi elrendezést mutató alaprajzváltozatok is. A reneszánsz pártázatokkal foglalkozó tanulmány (60—72. l.) már olyan, a nagyépítkezés körébe tartozó emlékeket tárgyal, amelyek csak hatás-kisugárzásukat tekintve vonhatók érdeklődésünk körébe. A nagyépítkezések pártázatos falai és telekkapui ugyanis kétségtelenül hatással lehettek például a népi fazekasmesterek csempepártázatainak és a paraszti falusi telekkapu díszesebb formájának kialakulására is. Ezek után érthető, hogy történeti néprajzi szempontból a kötetnek talán legjelentősebb tanulmánya éppen az, amely az ún. székelykapu eredetét és múltját tárgyalja (73—84. l.). Benne a szerző — Huszka József ábrándos keleti eredeztetését elutasítva — Szinte Gábor, Györffy István, Cs. Sebestyén Károly, Viski Károly eredményei, valamint a levéltári kutatások rendjén feltárt újabb bizonyító anyag tekintetbe vételével a galambbúgos vagy székelykapu elődjét a feudalizmuskori udvarház-telkek nagykapuiban jelöli meg, és gondos képanyag mellékelésével, valamint a levéltári kijegyzések szövegének alapos elemzésével tisztázza a hatás és viszonyítás kérdéseit is. Szerinte ugyanis nemcsak a feudális nagyépítkezés kapuformái és díszítményelemei hatottak a népi telekkapuk szerkezetének és díszítménykincsének gazdagítására, hanem viszonythatásként a népi építkezés egyszerűbb formái és díszei is — helyi mesterek útján — rányomhatták, rányomták bélyegüket a nemesi-főúri-

polgári telkek kapuira is. Noha a szerzőnek ez a tanulmánya összefoglalja, sőt — érthetően — tovább is viszi az eddigi eredményeket, csatlakozhatunk ahhoz a töle hangoztatott véleményhez, amely szerint e kérdés monografikus feldolgozása az ezutáni kutatások halaszthatatlan feladatai közé tartozik (74. l.).

A felülről jövő hatás és az alulról fölfelé áramló viszonyzatás kérdésére nézve figyelemre méltó eredményekkel találkozunk a szerzőnek »Szépülő otthonok« címmel e kötetbe sorolt, az előbbieknél jóval terjedelmesebb tanulmányában (85—150. l.). A reneszánsz, majd a barokk Európa-szerte alapvető változásokat idézett elő egyebek mellett a lakásigények alakítása tekintetében is. A reneszánsz és még inkább a barokk korának embere szerette a kényelmet, a fényt és a pompát. Ennek megfelelően a kezdetben népien, puritánan egyszerű, dísztelen nemesi, főúri és városi polgári otthon is a kényelem, a fény, a pompa bűvkörébe került. A gazdasági lehetőségek korlátozott volta miatt és ízlésbeli igénytelenségi okokból továbbra is maradi egyszerűségben megrögződő népi épületbelsővel szemben a nemesi, főúri és városi polgári, nagypolgári házak berendezése, díszítménykincse — a berendező gazdasági lehetőségeitől függően — a reneszánsz és a barokk korában jelentős mértékben bővült. Ez a gazdagodás azonban óhatatlanul kihatott a népi ház belső berendezésének alakulására is. A szerzőtől az egykorú emlékekről közölt gazdag képanyagnak a késői gyűjtésű néprajzi tárgyakkal való egybevetése kétségtelen bizonyosságot nyújt arra nézve, hogy a népi ajtókon, mennyezeteken, bútorformákban, faragásokban, festett és vésett díszítésekben, kemenceformákban, virágos csempéken, szőnyegeken és más hagyományos berendezési tárgyakon hogyan jelentkezik a reneszánsz és a barokk hatása. A belső berendezés tárgyai közül művészettörténeti érdekessége miatt külön tárgyalásra érdemesíti B. Nagy Margit a bokály-kályhát, illetőleg a bokály-kemencét (151—7. l.). Ez a fejezet azonban szélesebb körű anyagot von be a kutatásba, mint amilyenre a cím utal: megtárgyalja az eddigi irodalom felhasználásával magának a bokály szónak és jelentésváltozásainak törté-

netét is. — Az ide vonható szakirodalomból Herepei Jánosnak újabb közleményei (Az aradi és a szegedi bokály: Néprajz és Nyelvtudomány VII, 125—33; Adatok az erdélyi fazekasság történetéhez: Ethn. LXXII, 462—5, 604—9, LXXIII, 131—6.) is nyújthattak volna anyagot a szerzőnek a bokályra és a belső berendezés agyagműves tárgyaira vonatkozó fejezeteihez.

A történeti néprajzi szempontból figyelmünkre igényt tartó tanulmányok ilyen vázlatos értékelése után a kötetnek éppen e jelzett dolgozatai cáfolhatatlan bizonyosságot szolgáltatnak arra, hogy milyen jelentős művészettörténeti és történeti népművészeti, illetőleg történeti néprajzi írásos anyagot tárhat fel a levéltárakban való, határozott célt kitűző, kitartó kutatás. Kelemen Lajos és Balogh Jolán elméleti felismerései és gyakorlata után újabban Tombor Ilona nagyszerű monográfiái, most pedig B. Nagy Margit kötete is igazolja, hogy a népi életnek a mai nagy gazdasági-művelődési átalakulásban a helyszínen egyre pusztuló vagy a múzeumok tárgyi emlékei mellett rendszeres kutatómunkával olyan új történeti néprajzi anyaghoz juthat hozzá a kutatás, amelyet máshonnan sehonnan sem ismerhet meg. A néprajz történeti jellege megkívánja e régi felismerésből folyó követelményeknek az ezutáni kutatásokban fokozott mértékben való szem előtt tartását.

Az előbb jelzettekén túl különös jelentőségűvé avatja ezt a tanulmánykötetet az a tény, hogy egy negyedszázad óta ez az első művészettörténeti tanulmánykötet, amely a Romániában folyó magyar művészettörténeti és történeti néprajzi kutatások eredményeiből önállóan is ízelítőt nyújt. Már az 1969 végén megszűnt Irodalmi Könyvkiadó tervébe iktatta e munka megjelentetését, de hogy most mégis könyvespolcunkra kerülhet ez a külsejében a belső tartalomhoz méltó kötet, az az újonnan szervezett nemzetiségi kiadó, a Kriterion Könyvkiadó vezetőjének, Domokos Gézának az érdeme. A bizalomkeltő kezdet után a Kriterion Könyvkiadó közeli tervébe iktatott ilyen jellegű kiadványok ismeretében a jövőre vonatkozólag reménnyel nézhetünk a romániai magyar kutatók történeti néprajzi és folklór-

eredményeinek fokozatos közzététele elé, hiszen B. Nagy Margit szép tanulmánykötetének megjelentetésével a folytatásra is elkötelezte magát az új kiadó nagy távlatokban gondolkodó vezetősége.

1971

KELEMEN LAJOS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TANULMÁNYAI

Mikor még a múlt század végi tudományos irodalmi indulással egybeesve, 1898-tól Kelemen Lajosnak a művészettörténet körébe vágó cikkei, tanulmányai megjelentek, eleinte alkalmasint maga sem gondolt arra, hogy ebben a tárgykörben tudományos munkásságának úttörő és egyben legmaradandóbb értékű alkotásait hagyja az utókorra. Még kevésbé sejtett fel eleinte benne bizonyára az a gondolat, hogy ezek a rendre-rendre különböző időszaki sajtótermékekben elszórtan megjelenő és nagyon különböző tárgyú dolgozatok egybegyűjtésével valaha is önálló kötetek kerekedjenek ki. Mikor azonban az 1920-as évek kezdetétől fogva egyre fokozódó odaadással és megszállottsággal az erdélyi műemlékek védelmi harcába kezdett, és főként a Művészeti Szalon meg a Pásztortűz hasábjain gazdag képanyaggal egymás után tette közzé az egyes műemlékekről, műtárgyakról és művészegyéniségekről írt kisebb cikkeit meg nagyobb monografikus tanulmányait, akkor már határozottan gondolt ilyen jellegű dolgozatainak kötetbe gyűjtésére. Minthogy ezeknek a közleményeknek csaknem valamennyije az akkor legtekintélyesebb magyar nyomda, a Minerva gépei alól kikerülő sajtótermékekben jelent meg, Kelemen Lajos éveken át dédelgette magában azt a gondolatot, hogy szerteszórtan megjelent dolgozatait — az egyre gazdagodó dúcanyag felhasználásával — kötetbe gyűjtve jelentesse meg. Egykori szóbeli közléséből tudjuk, hogy e sokáig melengetett tervét, való igaz, a szó szoros értelmében egy nyári zápor mosta el. Ugyanis a Minerva nyomda egyik nyári átrendezési tevékenysége közben az addig felgyűlt tekintélyes dúcanyagot ideiglenesen az udvarra tették ki; itt aztán egy hirtelenében kerekedett nyári zivatar és nyomában a dúcok szárogatásának gondatlanságból származó elmaradása az egész dúcanyagot elrozsdásította, és így további nyomdai használatra alkalmatlanná tette. Ez az első terv ilyenformán megvalósítatlan maradt. De nem volt eredményes a nagy történész tanítványi és ba-

rái köréből kiinduló az a kezdeményezés sem, amelynek rendjén 1957 táján javaslat ment a Tudományok Könyvkiadóhoz Kelemen Lajos cikkeinek és tanulmányainak kötetben megjelentetése érdekében. A kilátások eleinte olyan biztatók voltak, hogy az akkor már élete nyolcvanadik évéhez közeledő tudós fiatalos lendülettel egy-két év alatt maga dolgozta át, simítgatta frissé a megelőző évtizedekben keze alól kikerült írásokat, az utólagos kiadói húzódozás miatt azonban, sajnos, a kiadás akkor és az alkotó tudós életében véglegesen elmaradt. Csak a Kriterion Könyvkiadó megteremtésével és igazgatója, Domokos Géza megértő támogatásával, a szerző halála után csaknem másfél évtizeddel, 1977-ben láthatott napvilágot a *Művészettörténeti tanulmányok* első és utána öt év múlva, a most előttünk fekvő második kötete. Kelemen Lajos nem érthette meg életben e két kötet megjelenését, mint ahogy elmaradt a 70. születésnapja ünnepi alkalmára tervezett, külön tanulmányokban megjelent, de kötetté össze nem álló emlékkönyv sem. Csak a 80. év hozott meg számára annyi elégtételt, hogy tanítványai, barátai és tisztelői három nyelven megjelentetett emlékkönyvben hajtottak fejet a nagy tudós életműve előtt.

Mivel e sorok írója tanítvány és barátként részt vállalt nemcsak a két emlékkönyv, hanem a *Művészettörténeti tanulmányok* életre segítésében, és így annak idején nem emlékezhetett meg sem a végül is megjelent emlékkönyvről, sem az első tanulmánykötetről, most a második kötet nyomdából való kikerülésekor nem mulaszthatja el a két tanulmánykötet megjelentetése előtti tervezetések olyan mozzanataira ráirányítani a figyelmet, amely mozzanatok bár hozzátartoznak a könyv történetéhez, e megemlékezés elmaradása esetén a kortársak és főként az utódok számára ismeretlenül maradnának.

A művészettörténeti tanulmányai első kötetében a szerző műemlékismertető-mentő célkitűzéssel bekalandozta egész Erdélyt, sőt alkalmat talált az erdélyi múlt kisebb-nagyobb művészegyéniségeinek értékelésére is. A második kötet ugyan jó néhány tanulmányában folytatja a megkezdett erdélyi művészettörténeti barango-

lást, a gondozó kéz mégis úgy alakította a tanulmánykötet rendjét, hogy élvonalba a Marosvásárhelyre és a kincses városra, Kolozsvárra vonatkozó tanulmányok kerüljenek, és így a szerző még halála után is mutathassa ki ragaszkodását egyrészt a szülőváros és az ifjúkori tanulóhely, másrészt meg az iránt a város iránt, amely az egyetemi tanulmányozás idejétől kezdve haláláig Kelemen Lajosnak otthont és működési teret biztosított.

Már a megelőző kötetben is volt ugyan e két városra vonatkozó néhány tanulmány¹, az ilyen vonatkozású tanulmányok zömét azonban a rendezői elgondolás szerencsésen ide, e kötet két vezető ciklusába osztotta be. Az első ciklus Marosvásárhelyre vonatkozó darabjainak viszonylagosan csekély száma a második, Kolozsvárra vonatkozó ciklus gazdagabb együttesével szemben a szerzőnek azzal az életterében beálló változással magyarázható, hogy már húszéves korától, az egyetemi tanulmányok kezdetétől elszakadva szülővárosától, eleinte csak hosszabb-rövidebb szünidei tartózkodásra, később meg éppen csak egyre ritkuló alkalmi látogatásokra, előadások tartására került vissza szülővárosába. Az ilyen alkalmak aztán nem kínáltak kellő időt ahhoz, hogy a „Novum Forum Syculorum“ műemlékeinek beható vizsgálatára Kelemen Lajos sort keríthessen. Ezzel magyarázható az, hogy csak egy összefoglalóbb jellegű tanulmányban (Marosvásárhely múltjából, 34—44.) kerített sort a város múltjának rövid felvázolásához, szót ejtve nemcsak a város külső történetéről, céh-, társadalmi és szellemi életéről, hanem legalább futólag néhány műemlékéről is. Egész életében gyakorolt magatartásként művészettörténeti szemlélődésben nem kerültek ki figyelmét a jelentéktelennek látszó kisebb, népi emlékek és a céhélet apró tárgyai sem. Így egy rövidke cikkben emléket állít szülővárosa utolsó faragott telekkapujának (17) a mellett, hogy a marosvásárhelyi szabók és szűcsök céhpoharainak bemutatásával ötvösművészeti emlékeket ment meg a feledéstől. Az ipartestületek megszűnésével ki tudja, hova kerültek ezek a vásárhelyi ötvöstárgyak.

Mint említettem, jóval gazdagabb a kötet második ciklusába felsorakozó Kolozsvár műemlékeivel, műtár-

gyaival és művészegyenlőségével foglalkozó tanulmányok sora. E ciklus zárótanulmánya a múlt század közepéig terjedő időbeli elhatárolással összefoglaló képet is ad a város építészeti és műemlékeiről. E terjedelmes tanulmány (105—64) olyan képzeletbeli körséta, mint amelyeket Kelemen Lajos a valóságban is tett népes hallgatóságtól kísérve gyakori városismertető útjai alkalmával. E mellett a lenyűgöző körkép mellett a megelőző tanulmányok sorra veszik a város legnagyobb középületei között a Farkas utcai, a nagypiaci, a piarista és a minorita templom történetének egyenként való bemutatása mellett a kisebb építményeket és műemlékeket is. A szemlélődés során a lebontott régi házak (58—9) emlékének megmentése mellett olyan építmények történetével ismerkedünk meg mint a régi Király utcában egymással farkasszemet néző Újhelyi Gábor ötvösmester szerényebb, de díszes, faragottkő-ablakkeretes polgárháza (77—9)² és a gazdag ablakrácsos főúri Toldalagi—Korda palota (80—9) vagy a Majális utca sarkán lebontott Mátéfi—Ürmössy ház (90—3); az előbbi kettő ma is áll, de az utóbbinak emlékét csak Kelemen Lajos sorai tartják fenn. Ugyancsak az ő tanulmányai mentették meg a szemünk előtt az 1925. évi nagy áradás alkalmával elsodort Németek pallójának emlékét. Az ő éles szeme fedezett fel és tett ismertté kőbe faragott kolozsvári ötvösjelvényeket (62—6) és őrizett meg a feledéstől elpusztult faragott köemlékeket is (60—1).

Noha a kötetnek más helyén is van még kolozsvári emlékekkel foglalkozó tanulmány (265—79, 280—6, 280—90), a kötet három másik ciklusában a szerző folytatja az erdélyi művészeti emlékeket ismertető kalauzolását. A sok érdekességgel járó erdélyi körséta rendjén nemcsak várak, illetőleg várkastélyok (Bágy, Marosvécs, Szárhegy, Torockószentgyörgy), főúri kastélyok (Csáki-gorbó, Fiátfalva, Magyarfenes, Válaszút), udvarházak (Doboka, Malomfalva), egyházi műemlékek (Csókfalva, Nyárádszentmárton) kerülnek elénk (187—243), hanem az építészettörténet érdekkörébe tartozó levéltári adalékok mellett olyan kisebb települések (Ádámos, Magyarbikal, Nyárádszereda, Szentgerice, Torockó) történetének

felvázolásával együtt e települések építés- és művészet-történeti emlékei is (167—82).

Az erdélyi barangolás után a kötetet záró két utolsó ciklusból (Művek — mesterek — mecénások és a Könyvről — művészekről) jelentőségében kiemelkedik a XIX. század második évtizedétől a század közepe tájáig a Hunyad megyei Batizon virágzó köedénygyár történetéről — a ránk maradt kevésszámú irat egyidejű közlésével — írt ipartörténeti tanulmány (250—7), valamint az elődökről (Pákei Pákei Lajos) és kortársakról (Pákei Lajos, Tóth István) írt három megemlékezés, illetőleg kortársi méltatás (307—17).

Igazán szerencsés gondolat volt a kötet gondozójától a gazdag anyagú kötetben a műemlékvédelem érdekeit tételesen is szóvá tevő tanulmány (Műemlékeink érdekében. 165—6) mellett a Függelékben, ha nem is Kelemen Lajos fogalmazásában, de az ő előszóbeli kalauzolása nyomán újságírói tollból származóan, azt a beszélgetésszöveget közzétenni (318—38), amely gazdag történeti adatolással és a személyi vonatkozások ismertetésével leghitelesebb és leghivatottabb kalauz a Házsongárdi temető sok neves személyisége síremlékének rengetegében.

A kötet tanulmányainak legalább futó ismertetése, tudományos értékeinek bemutatása után még rá kell irányítanom a figyelmet a tudós Kelemen Lajosnak egy tudománytörténeti szempontból rendkívül előnyös emberi tulajdonságára: a környezetébe kerülő fiatal kutatók páratlan támogatási készségére. Ez a maga dolgát is félretevő segítőkészség a személyes ráhatás képességével párosult. Ezért sajnálatos, hogy egy évtizednél alig hosszabb gyakorló középiskolai tanársága rövid időszakán kívül nem adatott meg neki hivatalos keretek között az ifjúsággal foglalkozni. Mikor aztán az egyetemi tanszékre kerülés lehetősége megnyílt előtte, ő — előre haladott korára, és az újabb történettudományi irodalomban való kellő tájékozottság hiányára hivatkozva — maga háraitotta el az egyetemi tanszékre való kinevezés kínálkozó alkalmát. Megmaradt — most már ugyan főigazgatói tisztben — annak, ami egész életében volt: levéltárosnak. Ebben a levéltárban azonban az egyetemi szemináriumi munkánál is nagyobb lehetőség kínálko-

zott számára a tudományos kutatásra való nevelésre. Aki kutatóként az ő vonzókörébe került, egy életre szólóan megtanulta, hogy a történetírás bölcsője, melegágya a levéltár, s hogy történészkedni, maradandó történeti munkásságra vergődni csak a levéltári anyag kutatásával és felhasználásával lehet. A levéltári kutatás és a ránk maradt műemlékekkel való foglalkozás bővölete szállta aztán meg és ejtette rabul a környezetébe került, nála jóval fiatalabb kutatókat, az olyanokat, mint amilyen a tragikus végű Bíró József, az erdélyi nagyépítkezés és művészkedés emlékeit kutató-mentő Debreczeni László, a gazdaságtörténész Imreh István, az erdélyi múlt kis és nagy személyiségeivel foglalkozó Csetri Elek meg sokan mások. Nem vonhatta ki magát e hatás alól még a fiatalon munkatársként mellé került Jakó Zsigmond sem, aki pedig a történeti tanulmányozás nagyiskolájában nevelkedett.

Nem figyelmetlenségből, hanem éppen a kiemelés célzatával hagyta e sorok írója sorban utolsónak a művészet- és művészettörténeti kutatásban forgolódo B. Nagy Margit és a művelődéstörténész Benkő Samu személyét. Az e sorok írójánál jóval fiatalabb nemzedéktársak között nem volt és nincs olyan, akit jobban lenyűgözött, annyi tiszteletre készítetett volna Kelemen Lajos tudományos magatartása és erkölcsi személyisége, mint amilyen mértékig kettejükre hatott a nagy tudós emberi és tudományos kiválósága. E hatás nyomán ébredező hálaérzés kötelezte, készítette kettejüket arra, hogy mindent megtegyenek Kelemen Lajos tudományos hagyatéka legértékesebb részének, a végre előttünk fekvő *Művészettörténeti tanulmányok* két kötetének megjelenítése érdekében. Kettejük közül a Kiadó felé Benkő Samu egyengette a közzététel útját, B. Nagy Margit az ennél is nehezebb részt, magát a sajtó alá rendezés munkáját vállalta már attól kezdve, mikor 1957 táján először csillant meg az a remény, hogy mindannyiunk tanítómesterének tudományos életműve kötetekbe gyűjtve elénk kerüljön. Az anyag összeállításában résztvevő, de a magaaajánlgatástól viszolygó Kelemen Lajos helyett B. Nagy Margit maga vállalta az anyag összegyűjtésének, gépeltetésének terhet, sőt a szerző halála után egyedül maga

végezte a jegyzetelés véglegezésének, kiegészítésének aprólékosan nehéz, sok időt kívánó munkáját. Csak a Kelemen Lajos iránti hűség és hálaérzés készíthette a kötet gondozóját arra, hogy munkáját olyan magas szinten végezze, mint ha állandóan magára irányozva érezte volna a nagy Mesternek a tudományos feldolgozásban, jegyzetelésben rendkívül igényes tekintetét. Az erdélyi művészettörténeti kutatás munkásai, de továbbmenőleg a kötetek minden forgatója őszinte elismeréssel és hálával gondolhat a Kriterion Könyvkiadó mellett a kötetek gondját, terhét szinte harmadfél évtizedig viselő B. Nagy Margitnak erre az odaadó, áldozatos munkájára.

V

NYELV- ÉS TUDOMÁNYTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

A MAGYAR SZÓKÉSZLET FEUDALIZMUSKORI ROMÁN EREDETŰ KÖLCSÖNELEMEINEK KUTATÁSA

I

1. Jóllehet előadásom tulajdonképpeni célja: tájékoztatni a magyar nyelvtudomány munkásait a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti tanszékén tervfeladatként folyó nyelvtudományi munkálatról, e kérdés új szempontú, beható vizsgálatának szükségessége igazában csak az eddigi kutatások történetének távlatában bizonyul elodázhatatlan feladatnak. Éppen ezért előljáróban ajánlatosnak tartom az e területen csaknem két évszázada kezdett vizsgálódás történetének legkiemelkedőbb mozzanatairól, eredményeiről kritikai értékeléssel szót ejteni.

Elégge ismeretes tudománytörténeti tény az, hogy a magyar nyelvtudományban a jövevényszavak vizsgálatának tekintélyes múltja van. Már a modern nyelvtudomány megszületésének kora kezdetétől, a XVIII. század végéről és a XIX. század legelejéről magyar vonatkozásban is hivatkozhatunk olyan mozzanatokra, amelyek a jövevényelemek nyelvtudományi értékének és tanúságainak viszonylag feltűnően korai felismerésére mutatnak. Elöljáróban csak a közzétett eredmények közül válogatva példát, hivatkozhatunk arra, hogy a nyelvújítás-ellenességében egyébként maradi Debreceni Grammatika (1795) a korábbi és korabeli nyelvészkedők gyermek szöfejtő vélekedéseitől eltérően meglepő modernséggel és józansággal nyilatkozik a népi-társadalmi érintkezés szükségszerű következményeként jelentkező nyelvi kölcsönhatásról (i. m. 351—2). A Grammatika íróitól függetlenül, de velük csaknem egyidejűleg Gyar-

mathi Sámuel — még németországi tanulmányútja idején — az Affinitas-ban (1799), majd valamivel később a Vocabularium-ban (1816) a magyar jövevényszó-kutatás egyik úttörőjeként a maga korában újszerű nyelv-történeti-szófejtő szemlélettel a nyelvben közkeletű szók hosszú soráról mutatta ki — nemegyszer tévedezve — a német, olasz, román, szláv, török meg más eredetet. Ezeknek az úttörő kezdeményezéseknek nyomában aztán a múlt század közepétől fogva máig a jövevényszó-kutatás a magyar nyelvtudományban az egyik legjobban és legeredményesebben művelt területek közé tartozott, tartozik ma is (l. erre és ennek okaira nézve röviden Kniezsa István, SzLJ 3).

E közismert tudománytörténeti tény figyelembe vételével érthető hát, hogy mikor 1958-ban a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti tanszéke tervfeladatai közé iktatta az előadás címében jelzett kérdés monografikus feldolgozását, e törekvésben a tervfeladat munkásai számára tekintélyes tudománytörténeti előzmények, számtalvő előmunkálatok már nem kis mértékben előkészítették az utat.

2. Az e tárgykörbe tartozó kutatás legkorábbi mozonataként említhető, hogy az erdélyi polihisztor, Benkő József a XVIII. század utolsó évtizedében a magyar nyelv török eredetét tagadó, sajnos, a maga korában kéziratban maradt munkájában néhány erdélyi magyar tájszóról (*bács, berbécs, bosztány, esztena, kukujza, kompona, krinta, pakulár, szkumpia, sztringa* stb.) kimutatta a román eredetet (Gr. Mikó Imre, *Benkő József élete és munkái*. Pest, 1867. 320—9. — Éder Zoltán, *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság*. Bp, 1978. 35, 112, 179—80). Ettől kezdve korunkig a kutatók népes sora foglalkozott román eredetű kölcsönszavaink vizsgálatával. A kutatókat azonban a kölcsönszóanyaggal kapcsolatban jó ideig többnyire csak a maguk gyűjtötte vagy a mások gyűjtésében feldolgozásra kínálkozó korabeli tájszóanyag szófejtő vizsgálata érdekelte, közülük kevesen tájékoztattak az etimon megállapításán túl szótörténeti kérdésekről, a kölcsönvétel társadalmi vonatkozásairól, még ke-

vésbé ejtettek szót történeti szemlélettel szóföldrajzi problémákról is.

Mínt hogy feudalizmuskori kölcsönszavaink kutatása éppen a román eredetű kölcsönszó-vizsgálat munkásainak érdeklődési körén kívül rekedt, előbb említett szempontok figyelembevételét kívánja meg, a merőben csak az etimon megállapítására korlátozódó, de egyébként szinte kizárólag leíró szemlélettel vizsgálódók (Gáspár János, Vass József, Damián István, Márton Gyula, Péntek János, Vöö István) jelentős eredményeinek értékelését figyelmen kívül hagyva, a továbbiakban csak a szótörténeti, sőt később szóföldrajzi szemléletet is érvényesítő kutatók eredményeinek legalább futó értékelésére keríték sort.

Üttörőként Edelspacher Antal és Hunfalvy Pál mutatott rá a történeti adalékoknak egyes feudalizmuskori román kölcsönszókval kapcsolatos felhasználási lehetőségeire (l. Edelspachertól a *bojár* és *orbonás*: Nyr. VI, 241—2, 493—4, Hunfalvytól pedig a *cimbora* és a *kaláka* kölcsönszóira vonatkozó kisebb közleményeket: NyK. XIV, 306—8). Megjegyzendő azonban, hogy — a korai felismerés ellenére — Edelspacher a román eredetű kölcsönszókról egybeállított összefoglalásban nem érvényesítette következetesen a történeti szemléletet. A nyomában jóval gazdagabb, de jobbára csak a múlt század második feléből származó tájszóanyagot feldolgozó Szinyeyi József gazdag szójegyzékében (Nyr. XXII—XXIII. köt.) azonban már egyes szók esetében a szócikk szótörténeti fejtegetésekkel egészül ki. (Történeti adatait a PP-kiadásokból és más XVIII—XIX. századi forrásból merítette.) Míg Szinyeyinek ezek a szócikkei már egyes feudalizmuskori román szókészleti elemek első történeti szempontú feldolgozásának tekinthetők, kortársa, Moldován Gergely szójegyzékszerű egybeállításában (l. *Alsó Fehér vármegye monographiája* I/2. 798—808) már csak a *Lexicon Budense* (1825) helyel-közzel való használatával árul el némi szótörténeti érdeklődést.

Igazában azonban Alexics György volt az első, aki a magyar szókészlet feudalizmuskori román eredetű kölcsönelemeinek vizsgálatával — az addig figyelemre nem méltatott egykorú források felhasználásával és a román

nyelvtudomány szövejtő eredményeinek ismeretében — foglalkozott. Ma is helytálló szótörténeti fejtegetései közül az *alacs*, *ármás*, *baraboly*, *borbát*, *cáp*, *cápunkurt*, *kurtán*, *szemény* kölcsönszóról közzétett kisebb közleményei kellően indokolttá teszik azt, hogy öt tekintsük olyannak, mint aki nyelvünk román eredetű kölcsönelemeinek vizsgálatában a történeti szemlélet következetes alkalmazásával úttörőnek számít (l. erre részletesebben forrásutalásokkal tölem: Váltan. I, 159—61). A román eredetű kölcsönelemeknek Alexicstől egybeállított sorát Putnoky Miklós, Szarvas Gábor, Gombocz Zoltán, Horger Antal és Melich János szótörténeti szempontú vizsgálódással a *bráha*, *dajnál*, *fálcsa*, *furulya*, *gyilok*, *harciska*, *pópa*, *poronty*, *pulya*, *tretina* és *vakisa* szóval szaporította meg (l. i. h. 159—61, 167). Gombocz és Melich szótörténeti szemléletű kisebb közleményeire való hivatkozáskor külön ki kell emelnem, hogy az EtSz két kötetében a román eredetű feudalizmuskori kölcsönszók számottevő sorának tárgyalásakor a két szerző nem egyetlen kapcsolatban az etimon megállapításán túl szótörténeti és történeti szóföldrajzi kérdésekre is rátereli a szót. S ha már így első modern etimológiai szótárunk ilyen érdemeire legalább futólag sort kerítettem, itt említem meg, hogy Bárczi Géza SzófSz-ának jóval inkább szűkre szabott szókészleti anyaga csak az irodalmi szókincsbe bekerült román eredetű kölcsönszók néhányát öleli fel, a tájszóanyag közkeletűbb elemeit is feldolgozó TESz azonban történeti adatolással, szótörténeti és szóföldrajzi érdeklődéssel a román eredetű kölcsönszóknak minden eddigi egybeállításánál teljesebb sorát dolgozta fel.

3. Az előbbieken számba vett nyelvészkatatók eredményeinek értékelésekor nem rekedhetnek a figyelem körén kívül Takáts Sándor művelődéstörténeti vizsgálódásának ide vonható eredményei sem. A magyar pásztorkodás történetének életszerű felvázolásában (*Rajzok a török világból*. Bp, 1915. II, 259—354) Takáts a román eredetű kölcsönszók gazdag csoportját (*berbécs*, *boér*, *brindza*, *cáp*, *esztena*, *esztrenga* ~ *sztronga*, *kápra*, *mi-lióra*, *oszkotár* ~ *szkotár*, *tretina*, *vátra*) illesztette be úgy, hogy nemcsak a tőszókat, hanem ezeknek szárma-

zékait (cápcska, oszkoárság ~ szkoárság, sztróngal, sztróngálás, sztróngás, sőt a velük alkotott összetételeket (berbécsbárány, juhsztronga, kecskecáp, milióra-juh, sztronga-hajtó, sztronga-bor, sztronga-juh, tretina-pénz, tretina-váltás, vátra-pénz stb.) is számba vette. Már a származékok és összetételek figyelembevételére is szinte teljesen új mozzanatot jelentett a történeti szemléletű vizsgálódásban. Ha aztán ehhez még hozzávesszük azt, hogy Takáts elsőként terelte rá a figyelmet a szókölcsönzés társadalmi körülményeire, sőt szóföldrajzi korlátaira is, valóban kiemelkedő jelentőségűnek kell minősítenünk az ő szerepét az itt szóban forgó feudalizmuskori román kölcsönelemek kutatásában. Az újszerű vizsgálódás lehetőségeit Takáts előtt a szenvedélyes levéltári búvárkodás villanthatta fel. Így aztán eddig jelzett érdemeinek megemlítéséhez csatlakoztatni kell azt az értékelést is, hogy ő volt a kérdés kutatói közül az első, aki nem elégedett meg a közkezen forgó kiadványok és források használatával, hanem a végtelen gazdag és minden forrásnál beszédesebb, sokszínűbb levéltári forrásanyag odaadó búvárlatával mutatott rá az anyaghasználat és vizsgálódás új lehetőségeire (l. részletesebben: Váltan. I, 161—3 művére és külön cikkeire vonatkozó utalásokkal). Takáts történeti adalékainak nyelvészeti felhasználhatóságát azonban valamelyes mértékben csökkentí az, hogy levéltári kijegyzéseit átírásban vagy a maga szövegébe beágyazva úgy közli, hogy nem dönthető el, vajon a kijegyzés átfogalmazása áll-e előttünk, illetőleg a román kölcsönszóval alkotott összetétel levéltári kijegyzésből került-e bele szövegébe vagy pedig egykorú román kölcsönszó felhasználásával maga alkotta összetétellel van-e dolgunk.

4. Noha ez itt említett eredmények Takátsnak évek hosszú során át végzett levéltári kutatásai után még századunk két első évtizedében napvilágot láttak, nemcsak hogy nem akadt kutató, aki az ő útmutatását követve a levéltárak végtelen iratrengetegében búvárkodott volna, hanem sokáig nem jelentkezett még olyan magyar kutató sem, aki a kiadványok anyagának felhasználásával és történeti szemlélettel közeledett volna a kérdéshez. A magyar kutatás ellanyhulásának e har-

madfél évtizedében csak Drăganu Nicolae, a kolozsvári egyetem román nyelvész-professzora egy más célkitűzésű munkájában (Româniile în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii. Buc. 1933. 582—6) szentelt egy rövid fejezetet a magyar nyelv feudalizmus-korabeli román elemeinek. Az ő kritikai észrevételekkel és a magyar történeti és nyelvészeti irodalomban való jártassággal egybeállított szójegyzékéből a *berbécs*, *cimbora*, *domika*, *ficsor*, *gárd*, *gárgya*, *milióra*, *mulya*, *nótin*, *pakulár*, *szkutár*, *sztrongár* és *vecsín* bizonyult a későbbi kutatás rendjén valóban román kölcsönszónak. Nemcsak a jelentkezés időpontjára, hanem a kölcsönszó elterjedésének térbeli megjelölésére nézve is sorolt fel Drăganu történeti, illetőleg tájnyelvi adalékokat, tehát szótörténeti és szóföldrajzi mozzanatokra is kiterjedt figyelme.

Ezek után annál feltűnőbb hát, hogy Blédy Géának a magyar nyelv román kölcsönszavairól közzétett monográfiája (*Influența limbii române asupra limbii maghiare*. Sibiu 1942. 162 + 2 l.) az egyébként gazdag szójegyzékben figyelmen kívül hagyva a pontos időbeli rögzítés lehetőségét, az egyes szavak időbeli jelenfkezésére nézve a százados utalással is megelégszik, s a feldolgozás rendjén nem követi sem Takátsot, sem Drăganut a történeti, társadalmi és a szóföldrajzi jelentkezés körülményeinek felvázolásában. (Blédy munkájára nézve l. Köpeczi Béla, *Zur Frage der rumänischen Lehnwörter im ungarischem*: Kny az AECO VIII (1942). 3—4. sz-ból. — Bárczi Géza, *A magyar szókincs eredete*. Bp 1958. 119. — Tölem: Váltan. I, 163—4, III, 99, MTA I. Oszt. Közl. XXXI, 3 kk).

5. Jó ideig a számontartás körén kívül rekedt a nagy magyar szlavistának, Kniezsa Istvánnak az ilyen irányú vizsgálódásban játszott szerepe. A szláv jövevényszókról közzétett bőséges adattárában Kniezsa nemcsak a biztosan szláv eredetű jövevényszavakra vetett ügyet, hanem ettől az anyagtól elkülönítetten kritikai vizsgálat alá vette a kétesen szláv és a szláv eredet gyanújába került, de biztosan nem szláv származású jövevényszavakat is. A magyar, a török és az indogermán nyelvtudományi irodalomban széleskörűen tájékozott szerző

munkájának különösen e két utóbbi részében sok, addig szlávnak vélt szóról több-kevesebb bizonyossággal kimutatta azt, hogy ezek vagy román eredetűek, vagy legalábbis román közvetítéssel kerültek a magyarba — e szavakat tehát az eddigi vélekedések helyes voltának elutasításával nyelvünk román eredetű kölcsönszavai közt kell nyilvántartanunk. Jelentős Kniezsa munkája módszertani tanulságok szempontjából is. — a. Ez a munka adott példát határozott tudatossággal és következetesen a más-más nyelvesaládba tartozó nyelvek szóképzési elemeinek összehasonlító vizsgálatából adódó eredmények számbavételének szükségességére. — b. A vizsgálódásban a hozzáférhető történeti és nyelvtudományi forrásanyagban való széles körű tájékozottsággal utat mutatott az egyes szavakra vonatkozó történeti adalékok egybeállításának módszertani követelményére. — c. Ő alkalmazta először következetesen a román eredet gyanújába vehető szókincs-elemek kutatásában — részint kizáró, részint bizonyító módszerei eljárás-ként — a történeti szóföldrajzi szemléletet (L. erről tölem: VáITan. I, 165 és jóval részletesebben: A' propos des mots d'origine roumaine dans la vocabulaire hongrois à l'époque du féodalisme: StudSIHung. XII, 389—96; ugyanez magyarul: Kniezsa István szerepe a magyar szókincs román eredetű feudalizmuskori elemeinek vizsgálatában: NyÍrK XI, 63—8, VáITan. III, 517—23). A továbbiakban tehát Kniezsát mint a román—magyar nyelvi kölcsönhatás kutatásában új módszertani lehetőségekre rámutató kutatót a magyar jövevényszó-kutatás történetében kiemelkedő hely illeti meg.

A szlavista Kniezsa munkásságának sommás értékelése mellett nem feledkezhetünk meg a tudománytörténeti szemlélődés során a romanista Bakos Ferencnek a román kölcsönelemek vizsgálatában eddig elért és a jövőben várható jelentős eredményeiről. Noha már az eddig megjelent részleteredmények is értékelésre kínálkoznak, mégis mivel doktori dolgozatának nyomtatásban előttem fekvő téziséből (A magyar szóképzés román elemeiről. 1974. 11 l.) ítélve a megjelenőben lévő monográfia az eddig közzétett szómagyarázatoknál (MNY XLVII, 250—5, LII, 202—3, LXIV, 72—4, LVII, 211—2, PaisEml.

259—63), sőt még az összefoglalóbb jellegű dolgozatoknál (NyK. LXXIII, 65—111, LXXIV, 335—48) is jóval több tanulással kecsegtető szókincstanulmánynak ígérkezik, Bakos helyét szókészletünk román elemeinek vizsgálatában pontosan csak a monográfia ismeretében jelölhetjük majd ki (L. az e kötetben közölt külön értékelést.).

II

1. A tudománytörténeti szemle rendjén, gondolom, eléggé éles megvilágításba kerültek a bennünket most közelebbről érdeklő vizsgálódási területen korunkig elért számottevő eredmények, de persze a kiöltő hiányosságok is. A módszertani kérdésekben itt-ott az új lehetőségek irányába mutató kezdeményezések szintén eszmé-
bresztők lehetnek, lehetnek mindenki számára az előre-
mutató, úttörő felismerések folytatása, tökéletesebbé té-
tele, a további kutatásban való következetesebb érvénye-
sítése tekintetében.

Az erdélyi magyarság sajátos nemzetiségi helyzetében érthető hát, hogy a kolozsvári magyar nyelvészeti tanszék szükségesnek ítélte az évszázados magyar—román nyelvi érintkezés eredményeként a két nyelvbe kölcsönösen bekerült szókincselemek további vizsgálatát. Minthogy azonban egyrészt a magyarból románba átkerült szóanyag vizsgálata elsörendűen román nyelvtudományi, vagy általánosabban romanisztikai feladat, másrészt meg a nyelvi kölcsönhatásnak azt a felét Tamás Lajos nagyszerű szöfejtő munkája (UngElRum) a korszerűség legmagasabb szintjén már amúgy is megoldotta, a tanszék tagjai a nyelvi kölcsönhatásnak csak a magyarban román eredetű kölcsönelemek egybegyűjtését és új szempontok szerint való feldolgozását érezték elsörendűen sürgető feladatnak.

Már a munkálatok megindításakor előre látható volt az elvégzendő tervfeladatnak sokrétűségében idő- és munkaigényes volta. Főként ezért a tanszék úgy vélte a feladatot belátható időn belül megvalósíthatónak, ha a kérdést két külön, önállóan dolgozó tanszéki csoportra bizza. E megfontolás eredményeként alakult meg 1958-

ban a múlt század közepe előtt, tehát a feudalizmus korában szókészletünkbe bekerült román eredetű elemekkel foglalkozó egyik és a múlt század közepe tájától korunkig kölcsönzött elemek gyűjtését és feldolgozását maga elé tűző másik csoport.

2. E sorok írója a következőkben a román eredetű kölcsönelemek feudalizmuskori vizsgálatának feladatát vállaló munkacsoport tagja- és irányítójaként csak e munkaközösség szervezetéről, célkitűzéseiről, a tervfeladat végzésében alkalmazott módszerekről és az elért eredményekről szándékszik tájékoztatni az előadás hallgatóságát. A másik csoport munkájáról való beszámolót különben is feleslegessé teszi a részint egyéni, részint közösségi munkával megjelentetett három monográfia [Márton Gyula, *NyelvtÉrt.* 66 (1969; adattár nélkül) és ugyanaz adattárral: Bukarest, 1972. 601 + 3 l. Kriterion Könyvkiadó. — Márton Gyula, Péntek János, Vöö István, *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai.* Bukarest, 1977. 469 + 3 l. Kriterion].

Sem egy, e kérdéssel foglalkozó monográfia szerkesztése gondolatának felvetődését, sem a munkálat kezdeti időpontját nem lehet a tanszéki tervfeladatok közé iktatás 1958 évében rögzíteni. A kezdetre nézve e sorok írójának személyes nyilatkozataként szinte szóról szóra azt kell elismételnie, amit annak idején a Szótörténeti Tárról közzétett legelső beszámolójában mondott (Pais-Eml. 69, Váltan. III, 383). Nem elméleti meggondolás eredményeképpen és nem hirtelenjében vagy egy szűkebb időszakra korlátozódón született meg egy ilyen monográfia szerkesztésének gondolata. A levéltárakban egy erdélyi helynévtörténeti tár anyagának gyűjtögetése rendjén a beszédes-színes szótörténeti adalékok láttán lassan-lassan észrevétlenül alakulgatott csaknem két évtizedig előbb a Szótörténeti Tár s vele párhuzamosan a magyar szókészlet feudalizmuskori román elemei feldolgozásának terve. Minthogy ugyanis a SzT-t történeti tájszótárnak terveztem, magától értetődően a levéltári iratanyag rengetegéből — a közmagyar szavak ezer meg ezere mellett — elsősorban is olyan szókat tartalmazó szövegeket róttam rá céduláimra, amelyek — ha egykor közmagyar szavaknak is számítottak — később valami-

Ilyen okból szóföldrajzi jellegükben eltokozódva, ma már valósággal tájszavaknak számítanak, és így egy történeti tájszótár anyagában értékes adalékot jelenthetnek. Természetesen az ilyen történeti tájszóanyag kijegyezgetése közben százával kerültek tollhegyre a többszázados népi együttélés természetszerű következményeképpen az erdélyi magyar nyelv szókészletében egykor és részben ma is több-kevesebb elevenséggel élő a román, a szász és a szláv, sőt e nyelvek közvetítésével más nyelvekből is átkerült jövevényszók.

3. S noha ezekkel a személyi vonatkozású megjegyzésekkel már el is értem a tervfeladat kezdő mozzanatának, az anyaggyűjtés, illetőleg a forráshasználat kérdéséhez, mielőtt ezzel a munkamozzanattal foglalkoznánk, előbb legalább futólag érintenem kell egy munkaszervezési kérdést. Önként kínálkozott volna az a megoldás, hogy a magam felismerte feladatot egyéni munkavállalásként egyedül végezzem el. Sem a magam már amúgy is tervektől zsúfolt egyéni munkássága, sem az egyetemi nyelvészeti tanszék tudományos utánpótlása egészséges alakulásának szempontjából nem látszott célravezetőnek, hogy e kérdéssel egyedül foglalkozzam. Az ilyen magányosan végzett munka a maga szerteágazó mozzanataival egyrészt rám rötta volna olyan munkarészletek időrabló terhét is, amelyek nem kívánnak a nyelvtudományi kérdések megoldásában különösebb gyakorlatot, viszont ezek a munkarészletek az akkor induló fiatalabb munkatársak számára egy bonyolult tudományos kérdés menetében való tapasztalatszerzés olyan lehetőségével kecsegtettek, hogy ezt az alkalmat igazán kár lett volna meg nem ragadni. Mindemellett — a közösségi tervmunka esetén — az anyaggyűjtés meggyorsításával csábított az a lehetőség is, hogy legalább a durvább cédularendező, sőt az egyszerű másoló munkába — a szemináriumvezető tanszéki munkatársak közbeiktatódásával — belekapcsolódjanak a magasabb évfolyamok tudományos munkára hajlamos hallgatói, és így ezzel a távolabbi tudományos utánpótlás vonatkozásában is történjék előrelépés.

Ilyenféle okok késztettek arra, hogy a szervezeti kérdés vonatkozásában a tanszék a közösségi keret mellett döntött. A feladat teljesítésének kezdő mozzanatát tevő

adatválogató, adalék-kiegészítő és cédularendező munkába a tanszék fiatalabb évjártatú tagjai közül önkéntesen Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Kovács Júlia, Szabó Zoltán, Vámszer Márta, Vöö István és Zsemlyei János kapcsolódott be. Ez a kezdetben viszonylag elég népes munkacsoport előbb Kovács Júlia és Vöö István, majd az utolsó munkamozzanatok idején még Szabó Zoltán kiválásával is öttagúvá csökkent le.

4. Már az induláskor pontosan meg kellett határozni a kutatásba bevonandó román eredetű tájszóanyag idő- és térbeli határait, illetőleg szófaji, stíluszint- és társadalmi körbeli kereteit.

Ami az időbeli határt illeti, a felső határt már a tervfeladat címe eleve a múlt század közepében szabta meg, az alsó időhatár előzetes megállapítására azonban egyelőre nem volt lehetőség, de nem is volt szükség, hiszen világos volt, hogy ezt az időhatárt majd csak az adatgyűjtés során előkerülő legrégebbi adatok számbavételével rögzíthetjük. Ugyanígy nem állíthatunk a kezdet kezdetén térbeli, szöföldrajzi korlátokat az adatgyűjtő és a későbbi feldolgozó munka elé. Mivel ugyanis a kis munkaközösség e szótörténeti kérdés nagyarányú összefoglalására vállalkozott, nem korlátozhatta munkáját térbelileg az erdélyi régiség forrásanyagából gyűjthető szótörténeti anyagra. Számba kellett vennie a magyarság köréből bárhol előkerülő minden olyan adalékot, amely a tervfeladat körébe tartozik. Nem vonhatott azonban a kutató és feldolgozó munka elé stíluszintbeli és társadalmi körbeli korlátokat sem: a beszélt és írott köznyelv, a hivatali és az irodalmi nyelv, a diplomáciai és társadalmi érintkezés szintjén bárhol jelentkező román eredetű szóanyagot egyaránt a munkaközösség érdeklődési körébe tartozónak kellett tekinteni.

Csak a szófaji határok vonatkozásában volt ajánlatos korlátokat állítani az adatgyűjtő és a feldolgozó munka elé. Az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár mintegy 6—700 000 adata ugyan önként kínálta a magyarba átkerült román eredetű helynevekre vonatkozó adalékok százait, ezreit, de két szempontból sem látszott ajánlatosnak ilyen irányba tágítani a szófaji keretet: a. A közszók és a tulajdonnevek feldolgozása más-más nyelvészeti problémá-

kat vet fel, más-más módszer alkalmazását követeli meg. — **b.** A hivatkozott Adattárban rejtekező, a románból a magyarba átkerült helynévanyag olyan méretekre duzzasztotta volna fel az adattári részt, olyan mértékben terhelte volna meg időben a feldolgozó munkát, olyan arányúvá növelte volna a készítendő monográfiát, hogy a munka ilyen arányú elvégzéséhez időbeli és nyomdai térbeli korlátok miatt a munkaközösség nem gondolhatott.

Az elmondottak figyelembevételére nyomán a munkaközösség a szófaji határok megszorításával a monográfiába felveendő szóanyag kereteit így határozta meg:

a. A monográfiába a román eredetű feudalizmus kori szóanyagnak csak közszoói elemei kerülnek bele.

b. A román eredetű tulajdonnevek közül csak azok a személynevek kaphatnak helyet a monográfiában, amelyek románból magyarba átkerült közszókból alakultak és a nevek egykori viselői kétségtelenül magyar nemzetiségűek voltak.

c. A helynevek esetében ugyancsak a román eredetű közszókból való származás, illetőleg alakulás biztosítson helyet a helynévnek az adattárban és a feldolgozásban.

5. Az előbbieken (II, 2) már utaltam arra, hogy a román eredetű feudalizmus kori kölcsönelemek vizsgálatának terve tulajdonképpen az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár (EHA) és a Szótörténeti Tár anyagának gyűjtögetése közben, a tervfeladat körébe tartozó gazdag erdélyi tájszóanyag láttán született meg. Ez a körülmény magától értetődően rátereli a szót a monográfia adalékanyagának forrásaira. Erre nézve a következő tájékoztatást adhatom:

a. A monográfia legfontosabb forrása a most említett két egyéni tervmunka eredményeként keletkezett gyűjteményben már az induláskor rendelkezésre álló cédulaanyag. Csakhogy például az EHA cédulái a tervmunka másmilyen természete miatt nem voltak abban a formában felhasználhatók a román eredetű szóanyag adattári részének egybeszerkesztésekor, ahogy eredetileg készültek. Ezért a helynévgyűjtemény cédulaanyagából az irányító ceruzajelzései alapján a szemináriumvezető munkatársak irányításával a hallgatók rótták cédulára és

rendezték el a felhasználható anyagot. Az anyaggyűjtésnek ez a fontos mozzanata egy-másfél év munkáját követelte meg.

A SzT cédulaanyaga a kijegyzett szövegek tartalmi kívánalmi tekintetében céljainknak megfelelt. Itt azonban a néhány százezerre tehető cédulán rejtekező adalékok kikeresése és a tájszavak rendjébe való rendezése igényelt rengeteg időt. Ezt a jóval több felkészültséget követelő munkát is a tanszéki munkatársak, illetőleg az ő vezetésükkel a nyelvészeti szemináriumok résztvevői végezték el (l. erre részletesebben: Váltan. III, 414—5).

b. Jóllehet az ilyenképpen nyert, addig a levéltárakban rejtekező adalékanyag már számbelileg is tekintélyes volt, mivel a céljainkra kiaknázott gyűjtemény csak levéltári forrásokból gyűjtött és területileg csak Erdélyre korlátozott kijegyzés-anyagot tartalmazott, követelően jelentkezett az Erdélyen kívüli vidékeken keletkezett forrásokból való kiegészítő anyaggyűjtés szükségessége. A más vidékek irattermelő területén keletkezett levéltári forrásokban való kiegészítő kutatásra a munkahelyi kötöttség és más okok miatt nem vállalkozhattunk, csak a történeti és nyelvtörténeti kiadványokban, irodalmi művekben, szótárakban lappangó adatok egybegyűjtése kínálkozott elvégezhető feladatként. A munkatársak az irányító kijelölte források időigényes, gondos kicédulázásával jelentős mértékben gyarapították az adattárban felhasználható adalékok számát. Ilyenképpen, mikor 1960 táján az anyagfeldolgozás kezdetét vette, mintegy 15—16 000 szótári adalékkal kellett az adattár egybeállítóinak számolniuk.

6. Mivel az anyaggyűjtés előbb említett munkamozzanatai és maga az adattári szerkesztés az előreláthatónál jóval időigényesebb volt, az 1958—1964 közötti időszak hat évére tervezett adattárat egybeállító munka csak két évvel később, 1966-ban fejeződött be legalább olyan mértékig, hogy időszerűnek és szükségesnek látszott a tervmunka menetéről, addigi eredményeiről beszámolni és az adattárból minta-szócikkekét közzétenni (B. Gergely Piroska—Kósa Ferenc—Zsemlyei János, „A magyar nyelv feudalizmuskori román kölcsönszavai“ című szótörténeti monográfia szerkesztése: NyIrK X, 93—

110 és kny. 18 l.). A további két év alatt, 1966—1968 között teljesen befejeződött az adattár egybeállítása és az egyes címszókhoz csatlakozó szövejtő-szótörténeti jegyzetek megfogalmazása, sőt elkészültek az adattári anyagot sok szempontból kiértékelő összefoglaló tanulmányok is. A monográfia adattári része 1968-ban kézírásos formában, a négy összefoglaló tanulmány meg éppen legépelve készen állott. A nyomdára való teljes előkészítést és a mielőbbi megjelentetést azonban másfél évtized óta két ok akadályozta meg. Az első akadály az volt, hogy a tervmunkálat irányítójának teljes munkaerejét és minden idejét 1966 januárjától a Szótörténeti Tár I. kötetének szerkesztése kötötte le, sőt mikor rövidesen a monográfia munkatársai közül négyen — B. Gergely Piroška, Kósa Ferenc, Vámszer Márta és Zsemlyei János — a Tár II. kötetének szerkesztésének meggyorsítása céljából munkatársul szegődtek, ez a teljes odaadást kívánó munka háttérbe szorította a monográfia befejezésének ügyét. Az előbbi tervmunka végzésére vállalkozókat különben is elkedvetlenítette az a második hátráltató okként említhető körülmény, hogy sem 1966 táján, sem később másfél évtizedig nem kínálkozott a terjedelmesnek, de kapósnak egyáltalán nem ígérkező kiadvány megjelentetésére nyomdai tér. A nyomdába kerülés kilátásai mindaddig kedvezőtlenek voltak, amíg a Kriterion Könyvkiadó 1980 végén a monográfia megjelentetését az 1983. évi kiadói tervbe nem iktatta. A kiadói készség a kis munkaközösségnek újabb lendületet adott. Így most már remélhető, hogy a kész kézirat — némi kiegészítés és szerkesztés-műszaki simítás után — közelesen a Kiadó asztalára és onnan a nyomdába kerül.

7. Munkaközösségünk azzal a célkitűzéssel fogott munkához, hogy egyrészt a feudálizmus korában magyarba behatolt román eredetű szóknak mentől teljesebb adattárát állítsa egybe, másrészt meg a feldolgozás rendjén eltüntesse azokat a fogyatékoságokat, hiányokat, amelyek az anyag eddigi kezelésében jelentkeztek.

Bár adattárunk a román eredetű szóanyag történeti adatolása tekintetében az eddigi kutatóktól feltárt történeti anyaggal való összehasonlításban jóval gazdagabb, mégis látván látjuk, hogy a kutatás ilyen vonatkozásá-

ban sem tekinthető sohasem lezártnak, hiszen mindennapos levéltári kutatás és a kiadványokban való búvárkodás mindegyre vetett fel és vethet fel ezután is eddig számon nem tartott vagy idő- és térbeli jelentkezésükben korábbi, illetőleg olyan adatokat, amelyek szóföldrajzi szempontból sűrítethetik a szókról rajzolható szótérképek ponthálózatát.

E megjegyzéssel tulajdonképpen már a befejezéshez közel álló monográfia gazdag adattárából adódó olyan lehetőségekre utaltam, amelyről röviden még szót kell ejtenem. Mivel mind a Helynévtörténeti Adattár, mind pedig a Szótörténeti Tár anyagának gyűjtögetése közben szükségesnek láttam a kijegyzett adatoknak nyelvföldrajzi rögzítését, a monográfia adattárában az adalékok túlnyomó többsége helyhez köthető, és így valóságos történeti szóföldrajzi adaléknak tekinthető. Ilyenformán a régebbi kutatásban is már a fel-feltűnedező felismerés ellenére, a szóföldrajzi igény következetes érvényesítése tekintetében jelentkező hiány eltüntetésére adattárunk, gondolom, figyelemre méltó lehetőséget nyújt. Hogy a történeti szóföldrajzi szemléltetésre eléggé gazdagnak mondható adatgyűjteményünkben milyen lehetőségek rejtkeznek, arról a *berbécs, esztena, esztronga ~ sztronga, kalács ~ kalák, kaláka, kaluger ~ kalugyer, orda, tretina ~ tetryina* és *zsenticice* szóról közzétett szótörténeti feldolgozások sora és még inkább az ezekhez csatlakozó, valamint más tanulmányokhoz mutatóba mellékelt néhány szóföldrajzi térképlap (*alakor, baraboly, mióra, pakulár, szokmány*) és egy összesítő térképlap, gondolom, némi tájékoztatást nyújt (l. a közzététel helyére: VálTan. I, 183—4, 236—58, II, 198—274, Műveltség és hagyomány X, 153—9 és StUBB Phil. 1962/2. 10 térképmelléklet). Továbbmenőleg a Szótörténeti Tár cédulaanyagának felhasználásával az erdélyi szászból kölcsönzött magyar *bongor* és a román *bungur* tájszóról megjelentetett két szótörténeti közlemény és a hozzácsatlakozó egy térképlap (VálTan. II, 179—97) meg éppen a hármas, magyar—román—szász nyelvi kölcsönhatás adatolási és térképes szemléltetési lehetőségeire beszédes példa.

Az előbbieken hivatkozásszerűen említett szóföldrajzi és szótörténeti előzmények sajnálatosan a Bakos

Ferenc figyelme körén kívül rekedtek, mikor a maga összegezése rendjén azt írta, hogy az ő védeésre benyújtott doktori dolgozatában történik meg „első ízben a román jövevényszavak módszeres szóföldrajzi“ és „szó-történeti elemzése“ (l. az idézett tézisek 7—8. l.-ját).

8. A társadalmi szempont régebbi, úgyszólván teljes elhanyagolását azzal igyekeztünk kiküszöbölni, hogy a levéltári gyűjtés rendén céduláinkra a vallomástevők, iratszerkesztők, levélírók meg a címzettek nevét, sőt nemegyszer társadalmi helyzetét az adattári adalékok felsorakoztatásához csatlakoztatva feltüntettük. Ugy véltük ugyanis: nem mindegy a társadalmi szemlélődés lehetősége szempontjából, hogy valamely nyelvi nyilatkozat éppen jobbágy- vagy zsellér-sorban leledző vallomástevő szájából hangzott-e el vagy a birtokigazgatás, a gazdasági irányítás alacsonyabb-magasabb fokán álló személyének tolláról származó iratanyagban örökítődött korunkra. A levelezésben is más-más társadalmi és stilisztikai megítélés alá eshetnek például a kiváltságos osztályok tagjainak, fejedelmeknek, a legmagasabb államigazgatásban forgolódo főrangúaknak, tanácsuraknak, a diplomáciai testülethez tartozó személyeknek nyelvi nyilatkozatai, de alkalmasint udvariassági formákban, a társadalmi különbségeket élesen felvillantó nyelvi fordulatokban, kifejezésekben is különböznek amazok társadalmi zárkózottságot eláruló stílusától az értelmiségi réteg tolláról származó misszilisekben, jelentésekben, számadásokban és más iratokban ránk örökített nyelvi nyilatkozatok. Éppen ezért a társadalmi hovátartozás személyekhez kötött, sőt — ahol ez lehetséges — az életkort is feltüntető rögzítése, megítélésem szerint, nem tekinthető adattárunk feleslegesnek minősíthető eljárásának. A társadalmi vonatkozások kidomborítására részint a forrászövegek kellő terjedelemben való idézésével, itt-ott jegyzetek beiktatásával állandóan nagy gondot fordítottunk és fordítunk.

9. Ismeretes, hogy a román eredetű kölcsönszó-anyag két, kereteit tekintve számbelileg egyenlőtlen nagy csoportba választható szét: a. a magyar irodalmi nyelv szókészletében több-kevesebb elevenséggel-gyakorisággal feltűnedező és b. csak táji korlátok közt, de itt kisebb

részükben a táji köznyelvben is, nagyobb részükben azonban csak a nyelvjárásokba behatolt szavak csoportjára.

Az elsőnek említett csoportba tartozó román eredetű kölcsönszók száma rendkívül csekély. Bárcki például, úgy látszik, mindössze a bizonytalan eredetű *alakor*, a *cimbora*, a *ficsor*, a *poronty* és a kétesen ide vonható *pulya* szót tartja e csoportba sorolhatónak. (Bárcki, *A magyar szókincs eredete*.² 120 l. — L. az erre vonatkozó észrevételeket: VálTan I, 178 kk). Ide vehető azonban az esetleg román közvetítéssel átkerült *cigány*, *kalugyer* és *cserge* vagy a magyar néprajzi irodalomban műszónak számító *berbécs*, *esztena* ~ *sztina*, *paszuly* és a szaknyelvből még több, a juhászat körébe tartozó szó (Viezucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Red. László Földes. Bp. 1961. 674. kk).

Adattárunkban a csak táji köznyelv és merőben nyelvjárások szintjén élő összehasonlíthatatlanul számosabb tájszó-anyagnak legtöbb történeti adaléka jóval korábbi az eddig csak XVIII—XX. századi szótárakból és szógyűjteményekből ismert kölcsönszók jelentkezési koránál. Így adattárunk, úgy gondolom, ebben a tekintetben is hiányt pótol.

A tervfeladat munkatársainak, sőt kívülállóknak a figyelmébe is az adattár szerkesztése idején ráterelődött olyan forráshasználati lehetőségekre is, melyet a kutatásban eddig egyáltalán nem vagy csak félelegesen aknáztak ki. Így kerültek be adattárunkba mások mellett a Gyöngyösi Szótártöredékekből, erdélyi emlékirók, Barcsay Ábrahám, Gvadányi József, Gyarmathi Sámuel, Pápai Páriz Ferenc és mások műveiből, szótáraiból az irodalmi nyelv stílus-szintjén is jelentkező, bár egyébként máig jórészt csak nyelvjárási környezetben élő román eredetű kölcsönszók (Péntek János: NyIrK XI, 13—25; Szabó Zoltán: i.h. IX, 149—54, 293—5; tölem: VálTan. I, 196—235).

10. A levéltári kutatás, majd a kiegészítő gyűjtés, még inkább az adattár szerkesztése és az adalékanyag kiértékelése rendjén feltűnt, hogy a kérdés történeti vonatkozásai iránt viszonylag amúgy is nagyon csekély érdeklődést mutató, bennünket megelőző vizsgálódás figyelmé körén úgyszólván teljesen kívül rekedtek egyes fogalomkörök. Meggondolkoztatóan szembeötlő volt az egy-

házi életre, a román vajdai udvarok tisztségeire és a hadi életre vonatkozó történeti szókészlet hiányos volta. Pedig a román egyházi és udvari életnek bizánci-pravoszláv tájékozódása, valamint az államéletnek és a hadszervezetnek a nyugatitól elütő jellege ezekben a fogalomkörökben a románban sajátos szókészlet kialakulásával járt együtt. E szókészlet egyes elemei aztán a hivatali, egyházi, diplomáciai és a békés-háborús katonai érintkezés útján átkerültek és több-kevesebb elevenséggel benne éltek az átvevő magyar nyelv szókészletében. Az egyházi élet szókészletéből például a magyarban szinte irodalmi nyelvi elemnek számító *beszerika* ~ *biszerika* (1648), *kaluger* ~ *kalugyer* (1566) és *pópa* (1566) mellett monográfiánkban korai adatolással helyet kapott mások mellett például *monaszter* ~ *monasztéria* (1572), a *protopop* (1568) 'román görögkeleti esperes' és a *deák* ~ *deják* (1639) 'kántor' szó, hogy más, a XVIII. század elejétől innen jelentkező, az egyházi szervezetre, illetőleg vallási életre vonatkozó kölcsönelemet ne említsek. De az előbb felsorolt és eddig ismert kölcsönszók közül is a *kaluger*-re és a *pópá*-ra eddig csak a XVIII. századi adalékról tudtunk, a többi kölcsönelemre az eddig leggazdagabbnak tekinthető szójegyzék, a Blédyé sem tartalmaz történeti utalást.

11. A megelőző kutatás még kevesebb figyelemre méltatta a román főrangúakra, a magasabb állami tisztségviselőkre és vajdai udvari méltóságokra vonatkozó kölcsönszók körét. Pedig az erdélyi fejedelmi és a magyar királyi kancellária, valamint a román vajdák oklevelezéséből, illetőleg a követ- és kémjelentésekből már a XVI—XVII. századból — többé-kevésbé bő adatolással — a következő kölcsönszó-sorozat állítható egybe: 1529: *boér* ~ *bojér a.* 'moldvai/havaselvi főrangú személy'; *b.* 'fogarásföldi (román) szabados-nemes-féle'. 1559: *visztier-nik* 'kincstartó, kincstárnok'. 1563: *vajvoda* 'vajda'. 1569: *sztolnik* 'vajdai asztalnok'. 1584: *logofet* 'kancellár'. Félig magyarított, illetőleg magyar és román eredetű szókból alkotott összetételekből meg származékszókból ez a sorozat jelentősen szaporítható: 1559: *főármás*. 1592: *főpahár-nik*. 1608: *főboér*. 1641: *fővornik*. 1651: *főlogofet*. 1657—

1658: *fővisztier*. 1600: *bojérfi*. 1657: *bojér-falu*. 1696: *bojér-mente*. 1570: *bojéri*. 1641: *bojérocaska* stb.

12. A hadi életre és a katonai szervezetre vonatkozó román eredetű feudalizmuskori kölcsönszókkal ugyan már Alexics György foglalkozott, de ő csak Iorga Nicolaenak a román hadtörténetről írt munkájából *Istoria armatei românești*. Vălenii de Munte, 1910) szemelgetett ki magyarból románba és románból magyarba átkerült kölcsönszókat. Ez utóbbi csoportba tartozó szók közül a XVI—XVII. századi, tehát korai adatolású szók közül évszamszerűen nála csak az *ármás* (1572) a. 'poroszló', b. 'martalóc', c. 'rabló, zsvány' és a *kurtán* ~ *kurtány* (1657—1658) 'miles curiae' fordul elő; mi azonban ez utóbbit már 1592-ből adatolhatjuk. Az *ármáskurtán* (1662) 'zsoldoskatoná' összetétel és az *ármásság* a. 'kb. martalócság'; b. 'tolvajság, zsványság' származék már csak a mi adatolásunkban (l. SzT-ben is) lelhető fel. Adattárunkba azonban ennél jóval bőségesebben iktattunk be e fogalomkörbe tartozó címszókat.

13. Ezek után ha csak a középmagyar kor végéig terjedőleg egybeállítom az első jelentkezés sorrendjében a biztosan vagy valószínűleg román eredetűnek tekinthető kölcsönszókat, ezt a sorozatot állíthatom egybe: XV. sz. eleje: *katrinca*. 1429: *cserge*. 1450 k.: *alakor*. 1520—1530: *pulya*. 1529: *boér* ~ *bojér*. 1546: *brindza*, *orda*. 1549: *zsentice*. XVI. sz. köz.: *alacs*. 1554: *esztrenga* ~ *isztringa*. 1559: *főármás*, *vizsternik*. 1560—1570: *berbécs*. 1564: *jálcsa*. 1565: *bordó* ~ *burdó*. 1566: *fustély*, *kaluger* ~ *kalugyer*, *pópa*. 1567: *szokmány*. 1569: *bács*, *brindzatúró*, *fi-csor*, *sztolnik*. 1570: *poronty*. 1572: *ármás*. 1578: *tretyina*. 1579: *csobán*. 1581: *tretyina-pénz*. 1582: *mióra*. 1583: *esztena* ~ *isztina* ~ *sztina*. 1584: *cáp*, *logofet*, *posztelnik*. 1585: *domika*, *esztrenga-bárány*, *jegumen*, *kecske-mióra*, *kozsók*, *lák*, *vornik*. 1587: *kápra*. 1588: *baraboly*. 1590: *cimbora*. 1592: *főpáhárnik*. 1594: *tretyina-tehén*. 1596: *cimboraság*. 1598: *kurtán*. — Ez összesen 47 szó.

14. Már Takáts Sándor ide vonható munkásságának értékelésekor rámutattam, hogy csak helyeselni lehet nála a román eredetű töszavak mellett a magyarban keletkezett származékok és összetételek figyelembevételét. A nyelvi kölcsönhatás mértékét, futó, felületi vagy ellenke-

zöleg: bensőséges, hathatós jellegét egy merőben tőszavakból álló adattár alapján aligha állapíthatjuk meg olyan biztonsággal, mint ahogy a vizsgálódás körébe vonjuk a nyelvünkben alakuló összetételeket és származékokat. A kölcsönvett, de magában álló, családtalanul maradt tőszó és a többé-kevésbé gazdagul bokrosodó, eleve-nül családodosó kölcsönelem nyelvi, társadalmi és művelődéstörténeti értéke, jelentősége közötti különbség szembeszökő voltának bizonyítására aligha kell szót vesztegetnem. Hirtelenjében egy-két egybevető példát említek. Ilyen szempontból nyilván más-más értékelést várhat el a nagyjából egykorú kölcsönzésű *jegumen* (1585 'görögkeleti kolostorfőnök/gvárgyán' és a *kaluger ~ kalugyer* (1566) kölcsönző, hiszen az előbbi — adattárunkban is ritkán és társtalanul, testvértelenül árváskodik, míg az utóbbinak *kalugyerkedik* (1747), *kalugyereskedik* (1775), *kalugyerség* (1749) származékát és magával a tőszóval magyarban alakult *kalugyer-gárgyán* (1749) és *tanítókalugyer* (1774) összetételét is besorolhattuk adattárunkba. Vagy hogy más, még gazdagabban bokrosodott román eredetű kölcsönzőt, a *berbécs*-et (1560/1570) említssem: ennek elevenségét ugyan szócédulák százain szereplő történeti adalékok tömege és tájnyelvi szinten máig való élete is bizonyítja, de az elevenségéről, a szó nyelvjárási szinten való forgalmi értékéről, jelentőségéről igazában — az alapszónak minden nyelvi szinten való használata mellett (SzT) — ez a gazdag szóbokor tesz tanúságot: 1. kos; ürü: *berbécsecske* (1629), *berbécsbárány* (1632), *berbécsbőr* (1660), *berbécsbőrbunda* (1795), *berbécsbőrirha* (1688), *berbécs címer* (1715 k.), *berbécsgyapjú* (1686), *berbécs hús* (1629), *berbécs juh* (1696), *berbécskirlán* (1782), *berbécs legeltetés* (1688), *berbécs mióra* (1743), *berbécs pásztor* (1688), *berbécs pecsenye* (1715 k.), *berbécs tők* (1730), *berkeberbécs* (1794), *dézmaberbécs* (1732), *díszkeberbécs* (1627), *fiaberbécs* (1728), *kosberbécs* (1800), *mióraberbécs* (1818), *nótinberbécs* (1690), *nótin-berkeberbécs* (1775). — 2. 'verőkos (cölöpverő eszköz)': *berbécs* (1813), *faberbécs* (1821), *vasberbécs* (1818).

Mielőtt befejezném a tájékoztatót, néhány olyan megjegyzést teszek, amelyek a román eredetű kölcsönzők életére és társadalmi vonatkozásaira vetnek fényt. A vizs-

gált kölcsönszóanyag a jelentkezés társadalmi szintje és nyelvünkben való meggyökerezése, illetőleg kihullása, elavulása szempontjából két csoportra különíthető el: **a.** A román vajdák udvari életéből, az államigazgatás, valamint a felsőbb egyházi szervezet köréből bekerült szók csak az erdélyi fejedelmek közvetlen környezetében, az államközi kapcsolatokat intéző diplomáciai iratszerkesztésben, a kiváltságos renden lévők és a szolgálatukban álló hivatalnok-értelmiségi réteg oklevelezésében és az említett társadalmi rétegekhez tartozók egymásközi levelezésében jelentkeztek. — **b.** Az állat- és mezőgazdálkodás, a népelet, az élelmezés, az öltözködés, a régi hiedelemvilág, a gyógyítás és bűbájoskodás-varázslatoskodás fogalomköreinek román eredetű kölcsönszó-anyaga, a magyar—román népi-nyelvi érintkezés eredményeképpen előbb a jobbágy- és zsellérlakosság, illetőleg a velük egy életszinten élő falusi bocskoros nemesség között gyökerezhetett meg, s innen terjedezhetett aztán a fejedelmi-főúri-nemesi birtokigazgatás meg a helyi közigazgatás közegeinek közvetítésével a felsőbb államigazgatás, a magasabb hivatali írásbeliség és az irodalmi nyelv kiváltságosai felé. A falu és a város cserekereskedelme, a sokadalmak, heti- és nagyvásárok sok-sok alkalma lehetőséget teremtett a falusi nyelv szintjén meggyökerezett román eredetű szóanyagnak a városi polgárság között való terjedezésére is.

Az előbb így elkülönített két csoport szavainak a fejedelemskori és a fejedelmi koron inneni élete tekintetében azonban lényeges különbség állapítható meg. Az első csoportba sorolt kölcsönszók csak az erdélyi fejedelmek meg a moldvai és havaselvi vajdák diplomáciai és személyes levelezésében, illetőleg a közvetlen társasági érintkezésben éltek, de persze ott is csak addig élhettek, amíg a diplomáciai érintkezés lehetőségét a Habsburguralom XVII. század végi erdélyi térfoglalása teljesen ki nem küszöbölte. Innen van az, hogy adattárunkban az első csoportba tartozó kölcsönszók az említett időponttól kezdve többé nem jelentkeznek, mintegy annak bizonyosságául, hogy legérzékenyebben a szóhasználat válaszol az államjogi, társadalmi, gazdasági és művelődési életben bekövetkező változásokra.

Ezzel szemben a második csoportba tartozó, a népi közvetítésű szók az első, középmagyarkori jelentkezés után a folyamatos társadalmi, népi használat során nemcsak hogy megélték, meggyökereztek, hanem — mint előbb láttuk — jelentős hányadukban szegényebb-gazdagabb szócsaládot is fejlesztettek.

16. Noha már éppen eléggé próbára tettem előadásommal a hallgatóság figyelmét, nem a tervmunka rendjén adódó tanulságok fogytak el, a terjedelem és az idő korlátai miatt vetek véget a tájékoztatásnak. Mielőtt ezt tenném, sajnálkozásomat kell kifejeznem, hogy kis munkaközösségünk a ráháruló, jóval munka- és időigényesebb tervmunka, a Szótörténeti Tár szerkesztése miatt nem fejezhette be idejében a tervezett monográfiát. Nem kétséges ugyanis, hogy a szókincstanulmányok — az adatgyűjtés levéltári forrásanyagra támaszkodó történeti szóföldrajzi jellege miatt — bármely más e tárgykörbe vágó történeti szemlélettel dolgozó munkához jelentős számú adalékkal és belőlük levonható tanulsággal szolgálhatott volna, sőt történeti alapot, háttérrel kínált volna a tanszék másik tervmunkája, az utóbbi száz év román eredetű szóanyagának feldolgozását végző munkaközösségnek is. Aligha tévedek abban a hiedelmemben, hogy főként történeti szóföldrajzi fogantatású adattárunk megjelentetése jelentős mértékben módosítja majd minden eddigi ilyen jellegű feldolgozás idő- és térbeli, valamint statisztikai vonatkozású megállapításait.

Közelebbről az *élőerdő* értelmezésekor (EM L, 262—3) sajnálatosan elkerülték figyelmemet azok az okleveles adatok, amelyek Tagányi Károly hatalmas kiadványában, a *Magyar Erdészeti Oklevéltár*ban található. Itt egyebek mellett remcsak hogy az enyémnél egy háromnegyed századdal régebbi, 1569-ből való adat is olvasható, hanem ezenkívül még három olyan XVII. századi, mely a tölem idézett, akkor régiségre nézve elsőnek tartott adatot korban megelőzi (L. i.m. I, 176, 302—3, 323, 325). A legrégebbit itt idézem: „*Élő erdőnek* hadtuk — mondja az Ung megyei Csicsér 1569. évi erdőrendtartásának 11. pontja — az Orsuját és a Nyirest és a Felsőerdőt, de úgy, hogy az tölgyfáját az *élő erdőből* is ne legyen szabad senkinek Kapossá hordani, hanem magok szükségéire“ (i.m. I, 176). Minthogy az említett adatok az Ung megyei Csicsér (1569), a Sáros megyei Kiskörösfő (1610), a Borsod megyei Diósgyőr (1613) és a gömör-kishonti Pelsőc (1615) határára vonatkozó okleveles anyagból kerültek elő, a tölem már idézett fejtegetéseimben felsorolt erdélyi és a Tagányi forrásában található aranyoszéki adatokkal (1640, 1733) együtt jó bizonyíték arra, hogy az erdőközösség intézményével egyidőben Erdélyen kívül legalábbis a Felvidék és Kárpátalja említett pontjain nemcsak az erdők közös használatának szokása, hanem maga az azonos nyelvi megjelölés is élt. A közös erdőélésre még egy újabb adatot is olvastam egy 1772-ből való vallatásban (L. a Gergely Bélával együtt kiadott Doboka völgyi helynévanyagban: Az ETIÉvk. 1944. 351 és kny. 15. — Az aranyoszéki adatokat l. Tagányi, i.m. I, 440 kk., 675).

De természetesen nemcsak az erdőt *élték* őseink, hanem más gazdasági területeket is. Háromszékből két olyan XVI. századi okleveles adatot is ismerünk, amely *élőföldről* beszél (1581. Barabás Samu, Székely Oklevéltár 319. — Cs. Bogáts Dénes, Háromszéki Oklevél-szójegyzék: E'TF. 163. sz. 31). Mindkét adat esetében a falu közösen használt földjéről van szó. Egy 1804-ből Kápolnás- és Szentegyházasonálhfa (Udvarhely m.) erdeinek

állapotjáról szóló jelentésben meg a két falu tanácsa „*élő okukra* szolgáló szabad közönséges erdők“ pusztításáról, erőszakos foglalásáról emlékezik meg, holott azt kívánák, hogy erdeik fáit a helységbeli lakosok „*élő okára* szolgáljanak, földje pedig, vagyis erdeink alja a barmaink közlegeltetésére maradjon“ (Tagányi, i.m. II, 858—9). Ez az *élő ok* kifejezés a forrás más részében olyan sokszínű jelentést kap, hogy értelmezése egyáltalában nem könnyű. — Az *élőerdőre* l. még fölös számú köz- és helynévi adalékot a SzT II, 1115—6. l-ján.

Kíváncsiak lehetünk, hogy az említettek mellett még más pontokon ismeretes-e az *élő erdő*, *élő föld*, sőt esetleg az *élő ok* kifejezés is, vagy pedig a földközösség ősi formáinak eltűntével ezek is kivesztek a népi szókincsből.

A címül irt szóra vonatkozó elég gazdag irodalom eredményeinek fölhasználásával az EtSz és a TESz már tisztázta a szó időbeli jelentkezésére, alkatára, szókészleti helyére vonatkozó kérdéseket. Az EtSz a Székelyföldről még a múlt század végéről is adatolt tájszónak, a TESz pedig régi nyelveinek és nyelvjárásinak minősítette az itt most újra tárgyalandó szót. E megállapítások láttán feltűnő, hogy első nagy értelmező szótárunk már csak „régíratokban“ 'falunagyja', azaz falu bírása jelentésben iktatta címszavai közé a *falnagy*-ot, utalva a régiségben jelentkező *folnagy* alakváltozatra is. A szó tájnyelvi jelentkezésére CzF valószínűleg azért nem hivatkozhatott, mert egyrészt e szóra két fő forrásában, Kriza János tájszójegyzékében (Vadrózsák. Kolozsvár 1863. 491 kk) és a Tsz címszavai között nem találhatott adalékot, másrészt meg elkerülhette figyelmét az, hogy egyik kézirat forrásának egybegyűjtője, Gáspár János 'Dorfshahn, Dorfsrichter' jelentéssel „szász és székely helyeken“ a múlt század harmincas éveiben még találkozott az akkor már tájnyelvi szintre szorult szóval (L. e tájszójegyzékek kiadásában: MNyTK 107. 19).

Történeti és szófejtő szótáraink adatolásával kapcsolatban a következő észrevételeket tehetem: A szóra vonatkozó adalékok sora — szerencsés egybeeséssel — mind köz-, mind személynévi előfordulásban nagyjában azonos időtájbán, 1400 körül kezdődik, de úgy, hogy a legrégebbi (1400) bizonyosság is köznévi és a NySz. többi XV—XVI. századbéli adaléka is ilyen szófajú. Az OklSz-ban viszont ugyane két századból tiz személynévi bizonyossággal találkozunk; ezekhez csatlakozik ugyanott még egy 1634-ből való köznévi adalék is. A XVIII. századból ismert köznévi adalékok (MNy. XXIX, 382—3) idézésére a TESz nem kerített sort, ellenben az adatolásba beiktatott néhány XIX. századi szótári tanúságot. Egy szófejtő-szótörténeti munkában a térbeli gazdaságosság követelménye ennél bőségesebb adatolást nem is engedhet meg. A további adatolás lehetőségéről és szükségességéről az alábbiakban ugyan még szót ejtek, mivel azonban ez szoro-

san összefügg az itt tárgyalt szó eddig megállapított jelentésein túl újabb jelentések felvételének szükségességével, már előre jelezni kell, hogy a TESz, a rendelkezésre álló történeti és nyelvjárási adatolás tekintetbevételével kellő óvatossággal nyilatkozott a jelentések kérdéséről is, mikor elsölegesen a 'falusi bíró' jelentéssel számolt.

Ami a mai szótörténeti kutatót még különlegesen érdekelné, ti. a tárgyalt szó történeti adalékainak földrajzi rögzítése, arra a NySz és az OklSz ilyen szempontból szinte teljesen néma szövegei alig-alig tájékoztatnak. Csak a NySz-ban a Heltai Gáspártól származó idézet köthető földrajzilag Erdélyhez, az OklSz adalékai ebben a vonatkozásban egyáltalában nem nyújtanak felvilágosítást.

Míg azonban a magyarországi nyelvjárásokat illetően az egykori szóföldrajzi kép merőben tisztázatlan, az egyetlen erdélyi fogantatású történeti előfordulást, a Heltaiét a SzT-nak az e szóra vonatkozó viszonylag bőséges anyaga nemcsak hogy pontosan rögzíthető szóföldrajzi adatokkal, hanem ezen túl a szónak eddig nem ismert jelentéseivel is gazdagítja. Ennek bizonyosságául az erdélyi anyagból megállapítható összes jelentések tekintetbevételével — a szóföldrajzi és időbeli szórtságra gondosan ügyelő válogatással — erdélyi vonatkozásban az eddigénél jóval színesebb-árnyaltabb kép rajzolódik ki. Íme:

1. falusbíró. 1566: Markosy *folnagy* hozott (így!) hat ember Adoyat (Hsz). 1570: Leoryncz Byro Buzdy *folnagy* (AF). 1577: az *Folnagy* az Venekkel egyetemben Falu joakarattyából nyomást adjanak (Tordos H). 1581: Az zazoknak olyan byrodalmuk volt, valahul akartanak zantany senkíteol nem kertenek feoldet, hanem zabadoson zantottanak ... az mykor az iobbagiok oztan akartanak zantani, az *folnagytul* kertenek feoldet (Szászsombor SzD). 1607: Vezzwdi *folnagi* Hannes Enczi (Vessződ NK). 1638: Mw Bott Boldisar es nagj Janos *falnogj* mind ketten Zenttrontason^a lako nemes emberek (^aKésőbb: Szentháromság MT). 1640: Officiolatusok ... Fazekas István ... *Folnagy* ... Alde Kraczun ... Polgar (Bethlen F). 1650: Selyker Pal *Folnagy* (Szépmező KK). 1673: Oroszlan Balint Marpod *Folnagy*^a (Márpod Szb. — ^aAláírásában: *Falnagy*). 1688: a Nyeni *Falnagy* Márton János

(Nyén; később: Keresztvár Hsz). 1693: Kőhalom szekben Ugran Lako mostani *Folnogy* Pap Mihály hűtes polgarival egyut (Ugra NK). 1697: Deak András *Folnogy* (Szász-szentgyörgy BN). 1699: mind a Turkösi^a *Folnogyot* s mind pedig azonn Polgárt ... meg examinálván ..., az dolognak voltaképpen végere mentünk (Brassó. — ^aTürkös Br). 1714: Mi ... el menven Szász Város Székben Romosz nevu faluban az hűtös *Folnogj* házához ... azon *Folnogyot*, Polgarokat es Lakosokat közönsegesen admonealtuk (H). 1732: Pap György Tattrangi *Falnagy* (Tattrang Br.) | ezen falunak *Falnagya* voltam (Gergelyfája AF). 1748: mentünk ... Ugrara es ottan az becsületes *Folnogyat* Esküttejvel admonealtatuk (NK). 1753: a Szász Keresztúri^a *Folnogyot* edj néhányad magával meg essékék (Hévíz NK. — ^aNK. — Árva Bethlen Kata lev.). 1804: Nemes Beszterce Videkiben levő Törpen nevezetű Falunak mostani Fő Birája vagy *Falnagya* circumspectus Brozer Mihály (Szásztörpény BN) | Mü Miller István Altzinai *Falnagy* Schef György es Gebel Tamás Esküdték (Alcina Szb). 1838—1845: *Falnagy* (falu-fölnagy) Dorfs-hahn, Dorfsrichter, Szász es székely helyeken (MNYTK 107 Gáspár János tájszójegyzékében). — E jelentésre Apor Péter Metamorphosisából is idézhető a következő adalék: 1736: az Szászságon ... ha az szegény *folnogyok*, birák úgy nem viselték magokat, az mint az úton járó^a kivánta jól megverték az hátát s rajta sült (MetTr. 355. — ^aÉrtsd: a kiváltságos rendhez tartozó úton lévő).

2. valamilyen, a falusbíróénál alacsonyabb rangú közgazgatási tisztség: kb. kisbíró v. esetleg sáfár(polgár). 1688: Sorbán Máthé, Márkosi akkori Falusi Biro ... es Albert Gyorgy akkori *Falnagy* (Márkos Hsz). 1730: A Medgyes Széki Nagy Selyki mostani elso Biro Fekete Bertalan ... Vasárnap (?) András Esküt es Király György *Folnagy* (Nagyselyk NK).

3. városbíró, városi főbíró. 1577: eskwt *folnagi* Mezaros Istuan (Déva H). 1626: Oláh Ferencz Devay *Folnagy* (uo.). 1640: Halanak meg Christof Janos az *folnagj* ...^a (Brassó.) — ^aFolyt. a felsorolás). 1651/1653: az akkori ... Prasmari^a *Falnagy* vette ki a Teomleczbol az megh fogot Szászokat (Lisznyó Hsz. — ^aPrázsmár Br). 1655: mentwnk volna ... Barczasagb(an) Prasmar város-

sab(an) az mostani *Folnagy* Kleöczyen János Ur(am) hazához (Uzon Hsz). 1667: Rosnyora^a izentem készitenének szállást az követnek ... az *fonagy* szolgálmat kiigazitotta (Brankovics György portai követ jelentése. — ^aA barcasági Rozsnyó akkor jelentős vára miatt városi jellegű település volt). 1681: Szilagyi Koncza Janos *Fonagi* haza (Vajdahunyad H). 1724: Seges-várra Pekri Ur(am) ... irt levelet, a *folnagy* fel keresteté a Leánt (Marossztkirály MT. — Debreczeni István (58 éves) nemes vall.). 1761: Ezen Falu^a ... appellálhattya Causáját a városnak Titt. Fő birájához vagy *Folnagy*ához onnan penig a Tit Magistratus eleiben (Brassó. — ^aCsernátfalu, akkor a város birtokában volt). 1767: a Mltgs Brasai *Folnagy* (Brassó). 1813: a Városi *Folnagy* retje (Nagyszében).

4. A SzT-ban — a jelentés bizonytalan voltára utaló jegyzettel — a 4. 'városbíró' jelentés alá szerkesztettünk be néhány olyan kijegyzést, amelyet most utóbb, úgy látom — a SzT 5. jelentése alatt felsorakozó adatokkal együtt — inkább kettős értelmezéssel a 'bíróhelyettes, másodbíró v. sáfárpolgár (kb. számadó gondnok)' jelentés alá kellett volna egybevonnunk. E módosító vélekedés részletesebb megokolásához elengedhetetlen előbb az ide vonható következő adalékok felsorolása: 1559: Illyen zer Tharthast thettewnk kwztek hogy az kewsssegh kepeben legien Negyven valazthoth ember, huza Magyar, huza szasz legien ... Az negyven ember walazthat keuztek Byroth wagy *fonagyot* ... Thowaba az waras kyal Byro wramath wagy az ew embereth, az *folnagyot* az tanachal egyetembe wgy halgasak mynt Byraywkat. Az Byro es az *folnagy* megh se Bewntethesse fogsaghal az oly emberth Az kynek marhaya wasyon, thewrwen nekewl, hanem ha ky hatalmath mywelne (Vizakna AF). 1567: Wyzaknay *folnagy* Polgarok es kösseg között esett, es tertent wolt neminemw Igienetlenség es ezwezes (!) az *folnagytol* walo zam wetes felöl ... Az wegezes es Igienessegh ... illyen Conditioval lett^a, hogy ez vtan se tanach se kössegh wdö elewt zamot ne kewanianak az *folnagytol*, es tamadast partolast wagy ellene walo gülest az *folnagy* ellen es tanach ellen az kössegh ne myelien, se az *folnagy* okot ne vessen zamadasban az el wegezes zerent az 40. embernek ... Az *folnagynak* penig mikor

esztendőie el telik, az tisztet addig le ne tehesse migh nem az Gereb elewt, Tanach elewt es az 40. ember elewt az Warosnak minden Jöuedelmeröl zamot tartozek (így!) adny es az vthan tehesse le az tyztet | walamikor Jöue Jaro *folnagynal* zal, az Waros prouentussabol kölcsen az zalora (Uo. — ^aAz egyezség a fejedelmi paranccsal a helyszínre kiszállt Haller Péter, nagyszebeni és vizaknai királybíró közbeléptével történt). 1612: Feier Mihaly brassay biro *Falnagj* Heltner Georgj (Brassó). 1638: osvari Janos uram ... Devay Fő Bíró ... az Eö kigelme Eskutivel ugimint Buczy Janos varas *Fonagia* Barakzai Giörgj, Varga Pál, Vamas Istan, Katana Miklos, Farkas Istvan (Déva). 1673: Így értvén Hunyadi mostani és következő Kapitanyim, Udvarbiraim, Szamtartoiim, Varos Birai, *Folnagyi* és minden Esküttyei Szilvassy Balint u(ra)mhoz valo jo akaratomot ... parancsolom, hogy azt^a kezéhez bocsássák (Vajdahunjad. — ^aA Theökölyi Imreh adományozta telket). 1722: Mü Brassaj Birák, *Folnagyi*, az egész Tanáts és Communitas (Brassó). 1824: a Szolgabíró Ur a' Város Hadnagyával a *Falnagygyal* ... a' város könyvével ki vitette a' Szolga biro Urat, Hadnagyot, *Falnagyot*, és 3rom Hütest (Fogaras).

Itt, a 4. jelentés alatt felsorakozó régiségbeli adalékok közül az 1559- és 1567-beli vizaknai kijegyzéseket egybevetve, úgy látszik, hogy tisztségek sorrendjében mindjárt a városi főbíró vagy geréb után következő *folnagyi* olyan bíróhelyettesi, illetőleg másodbírói tisztség lehetett, amelynek viselője ugyan a főbíróval együtt (vagy talán — akadályoztatása esetén — helyette?) városigazgatási, sőt törvénykezési kérdésekben való döntésre is jogosult lehetett, különlegesen azonban éppen a városi jövedelmek kezelése és elszámolása tartozhatott hatáskörébe. Erre mutat az, hogy az 1567-i végezés szerint a *folnagyi* számvetés körül támadt egyenetlenség ügyében kellett intézkedni. Az egyenetlenség eltávoztatása érdekében hozott végzés világosan a városi jövedelmekről való évi számadásra kötelezte a *folnagyot*, és felhatalmazta arra, hogy a városnak a nála szálló vendégére tett költségeket is a városi jövedelmek terhére számolja el. A *folnagyi* tehát itt valójában kettős: bíróhelyettesi-másodbírói és egyben sáfárpolgári szerepkört tölthetett be. A

vizaknai adalékok ilyen útmutatása alapján ugyanilyenképpen minősíthetjük a XVII—XIX. századból ismert brassói, dévai és fogarasi fohnagyoknak a városi közigazgatásban betöltött szerepét.

A SZT-ből az előzőkben felsorakoztatott erdélyi régi-ségbeli adalékok ismeretében — Erdélyre korlátozott történeti szóföldrajzi elhatárolással — a következő összefoglaló megállapításokat tehetjük:

a) Az erdélyi nyelvjárások területéről eddig előkerült, egykori hangjelzéssel írott adalékok *falnagy*, *fohnagy*, *folnogy* és *fonagy* ~ *fónagy* alakban olvasandók. Ez alakváltozatok közül leggyakoribb a *falnagy* és a *fohnagy* forma. A TESz-ben idézett *Fona* alakváltozat az 1699-ben egyetlen helynévi előfordulásból (Egeres K; MNy XXXIX, 382) ismert *György Fona Pataka* helynévből elvont alak; ez köznévként kijegyzéseinkben nem fordul elő, és így éppen úgy nem tekinthető a címül írt szó köznévi alakváltozatának, mint a Kolozs megyei Bogártelkén 1941-ben lejegyzett *Fónakfű* helynévi összetétel (i.h.) előtagjában egyetlenként jelentkező *fónak* alakváltozat (ezt a TESz sem tartja számon).

b) A szóföldrajzi jelentkezés vonatkozásában megállapítható, hogy a helyrajzilag rögzíthető adalékok a szót Erdélyben széles körben elterjedt szónak bizonyítják. Kijegyzéseink között az erdélyi megyék közül — a székelységi Csik és Udvarhely megyén kívül — még csak Szilágy, a régi Szolnok-Doboka és Torda-Aranyos megye területéről nem került szemem elé adalék. Minthogy pedig e szó a falusi és a városi környezet irattermésében egyaránt otthonos volt, fellelhető követi jelentésben, sőt Heltai Gáspár, Apor Péter, Cserei Mihály kezétől származó iratokban, Árva Bethlen Kata levelezésében, PP. összes kiadásaiban is, ez arra mutat, hogy az erdélyi régiségben e tisztségnév minden társadalmi és stíluszinten ismert lehetett.

c) Ami aztán a szó jelentéskörét illeti, Erdélyből csak 1. a falusbíró; 2. a kisbíró | ? falusi sáfárpolgár; 3. a városbíró, főbíró; 4. a bíróhelyettes, másodbíró | sáfárpolgár (kb. számadó, gondnok) jelentés mutatható ki, azaz a 2. és 4. jelentéssel kapcsolatos bizonytalankodó

fenntartással, amelyet e két jelentés tárgyalásakor már szóvá tettem.

d) E jelentésmegállapításhoz csatlakozó nemleges észrevételként meg kell jegyeznem, hogy eddig nem került elő erdélyi régiségbeli adalék a NySz és az OklSz jelentésadásából a TESz-be is átvett 'majoros; Meier' értelmezésre. Noha a TESz megokolását látva, valóban a lehetőségek közé tartozik a 'falusbíró → majoros' (a földesúri gazdálkodás vezetője) jelentésváltozás az olyan esetekre gondolva, mikor a falu első tisztségviselője, a bíró ugyanakkor egy földesúr gazdálkodási ügyeinek intézője is volt, magam mégis úgy vélem: a külön 'majoros' jelentés felvételét illetően ajánlatos fenntartással élünk. A fenntartásra először is az ösztökél, hogy az eddig előkerült összes adalék között nincs egyetlen olyan jellegű köznévi bizonyágunk sem erre a jelentésre, mint amilyeneket a többi, c) alatt felsorolt jelentések esetében Erdélyből fölös számmal idézhettem. E jelentés kétes voltára nézve ennél jóval bizonyítóbb erejű gondolataimat a következőkben adom elő: A NySz e címszavát — PPB-re hivatkozva — 'villicus; verwalter'-nek értelmezi, az OklSz pedig — a NySz-ra utalva — ugyan ezt az értelmezést iktatja be. Ha megnézzük a PPBm-et, ott valóban ez áll: *Fólnagy: Villicus, der Hann, Verwalter*. A PPBl-ben viszont ezt találjuk: *Villicus ... Major, Majoros, Tsür-bíró*. Magában a PPM-ben a *folnagy* szó után csak a latin 'villicus' értelmezés áll, de a PPI-ben a latin szónak ugyanaz a magyar értelmezése, mint a PPBl-é. Ha tovább kutatgatunk azokban a szótárakban, amelyeket mind PP, mind PPB főforrásként forgathattunk, elsősorban is MA-ba kell belelapoznunk. Szcenci Molnár e művének magyar—latin része nem szótározta ugyan a *folnagy*-ot, a latin—magyar részben pedig ezt találhatni: *Villicus ... Major, Majoros*. Minthogy pedig Szcenci Molnár kétségtelenül előbbi hazai és külföldi lexikográfiai művek felhasználásával szerkesztette szótárát, már debreceni diák korából ismerte és így a szerkesztéskor kétségtelenül használhatta Murm-t (Melich, A magyar szótáriródalom 121); e latin—magyar szójegyzékben pedig ezt olvashatjuk: *Villicus ... Fonad maer*. — A másik, Szcenci Molnár forgatta dictionariumban, az

1585-beli Calepinus-ban is a *villicus* címszó 'Maior' értelmezésével találkozhatott; ez pedig Murm. német 'maer (maier)' értelmezésének latinositott-magyarosított alakja lehet. Véleményem szerint a NySz és a nyomában járó OklSz latin 'villicus' értelmezését követő német 'verwalter' jelentés PPBm *folnagy* címszava német értelmezéséből került át, úgy, hogy bár Murm elfogadhatóan értelmezhetette a szót magyarul 'folnagy'-nak, de a magyar jelentés után tévesen vetette oda a német 'maer (maier)' értelmezést. Ez az értelmezés aztán tovább vándorolt Calepinusba, onnan átkerült a MA-ba nemcsak 'major', hanem még magyarosabb 'majoros' formában is. Mikor aztán PPB — szótári forrásaiban — a *folnagy* 'vilicus' értelmezésével találkozott, a latin értelmező szónak maga is 'major, majoros' jelentést tulajdonítva, korszerűbb-irodalmiasabb német értelmezéssel 'Verwalter' jelentést iktatott be. E több jelentésű német szó láttán a TESz aztán 2., kettős jelentés alatt elfogadhatóan tulajdonított második helyen 'sáfár; Verwalter' jelentést a *folnagy*-nak (ez a jelentés a SzT erdélyi adataival igazolható), de a SchlSzj 'villic(us); *folnag*' értelmezése mellé nem kellett volna 'majoros; Meier' jelentést felvennie. Nem bizonyíték a jel-re az sem, hogy SzD-nek mindkét kiadásában ezzel az értelmezéssel találkozunk, hiszen Baróti Szabónak egyik forrása éppen a PP, ill. a PPB volt (Gáldi, Szótir. 41), tehát onnan származhatnak értelmezései is. A XV—XVII. századi latin—magyar szójegyzékek és szótárak *villicus* szavának téves 'major' értelmezése téveszthette aztán meg a korábbi-későbbi szótárszerkesztőket, hiszen a *villicus*-nak Bartal Glossarium-a szerint is a magyarországi latinságban csak 'városgazda, folnagy' jelentése volt. A 'majoros' jelentés tehát bátran törölhető a TESz értelmezéseinek sorából.

e) Úgy látom egyébként, hogy méltán kérdőjelezte meg a TESz az 1. kettős jelentés 'falusi elöljáró' párját is; nincs miért külön ilyen modern értelmezést felvenünk, mikor a *folnagy* elsődleges jelentése kétségtelenül az volt, amit az összetétel maga sugall. Mint ahogy a régebbi ilyen jellegű összetételek közül a *várnagy* a várórság fejét, a *hadnagy* valamely hadsereg fejét, parancs-

nokát, a *násznagy* a lakodalmi ünnepség fejét, rendezőjét jelölte, a *falnagy* ~ *folnagy* is valamely település vezetőjére, azaz elsősorban a falu bírói tisztét viselő személyre vonatkozhatott. A 'falusi előljáró' értelmezés tehát szintén elhagyható az értelmezések közül.

f) Megemlíthető még az is, hogy a belső keletkezésű *folnagy* tisztségnévre volt az erdélyi régiségben a szászból a magyarba átvett egy azonos jelentésű jövevényszó is: a *geréb* (l. erre a SzT e címszavának adalékait). Baróti Szabó azért értelmezhetette »Kisdéd szótár«-a mindkét kiadásában a *geréb*-et a 'fálnagy' szóval, mellé vetve zavaróan *geréb*² 'gát' jelentését és az előbbieken szintén ide nem vonhatónak bizonyult 'majoros' értelmezést. Az erdélyi *geréb* jelentésbokra azonban a *folnagy*énál szegényesebb volt: a 'falusbíró' és a 'falusküdt' jelentésre korlátozódott. A TESz-nek e szóval kapcsolatos jelentésadásából a 'községi előljáró' jelentés az e) alatt mondottak miatt szintén elhagyható, sőt a német jövevény *soltész* sem pontosan azonos jelentésű, illetőleg nem azonos jellegű tisztségre utaló szinonimája a *geréb*nek.

g) A *falnagy* ~ *folnagy* történeti életéhez hozzátartozik az arra való utalás is, hogy e szó a nyelvi kölcsönhatás rendjén átkerült a magyarsággal együtt élő erdélyi románság és szászság szókincsébe is.

Amint azt Tamás Lajos kimutatta, az ósláv nyelvű szövegekben már a XV. század elejétől jelentkezik a szó; Nicolae Iorga 1707-ből közli, nyilván átírásban ezt az adalékot: *fálnogilor* (tbsz) (Tamás: UngElRum. 319. — L. még több román történeti adatot: Binder Pál: NyIrK XVI, 100—3). A DACr a szónak *fálnógiu* ~ *fulnógiu* ~ *fonógi* alakváltozatát szótározta 'primar de sat' azaz 'falusbíró' jelentéssel; Tamás (i.h.) még a *fonógiu* ~ *funóg* ~ *funogiu* ~ *fánogi*, valamint *furnoj* alakváltozatára is iktat be szótárába adalékot. A jövevényszónak egykori meghonosodását bizonyítja a nőneműsített *fánogésű* származék; ez az idézetből kitetszően — szűk körben — 'falusbíróné' jelentésben élhetett. Az ALR egyik gyűjtője, Pop Sever e század 20-as éveiben két Segesvár környéki faluban a *primariu* mellett még élő tájszóként jegyezte le a *fonogiu* (Dacoromania VII, 70) szót. Tamás

(i.m. 318) azonban a magyar szóval együtt a románát is elavultnak minősíti. — Jobbára a magyar eredmények felhasználásával foglalkozik a szóval a nyelvi kölcsönhatás vonatkozásában G. Schubert, *Ungarische Einflüsse in der Terminologie des öffentlichen Lebens der Nachbarsprachen*. Berlin 1982. 313.

Noha a szász történeti szótárban (SiebSachsWb) nem lelem e szót — az előbb szász lakosságú helyekről felsorolt *falnagy* adalékok mellett — egy 1514. évi törcsvári összeírás is a Brassó környéki szászok között egykor élő szónak bizonyítja a *folnogyot*. A jelzett időpontban ugyanis néhány Töröcsvárhoz tartozó Brassó környéki barcasági falu összeírásakor említik a felsorolásban szereplő faluk *folnogyát* is. Az összeírás szerkesztője alkalmasint szász lehetett; egy esetben ugyanis szászos jellegű formában írta le Apáca falusbírójának nevét és tisztségnevét, így: „Appaczya Schiket kelemen *folnagich*“. A többi falu esetében a *folnag*, *folnagh*, *folnog*, *folnogh* írott alakváltozatban is szász nyelvjárási adalékokra gyanakodhatunk (L. erre a SzT: *falnagy* I. jelentéshez csatlakozó jegyzetet, illetőleg az ott idézett irodalmat).

Az itt előadottakból kiviláglik, hogy az újabb szótörténeti adatgyűjtés fényénél mennyivel biztosabb és árnyaltabb lehetőség kínálkozik a szavak történetének, időbeli és szóföldrajzi jelentkezésének, jelentésárnyalatainak, sőt a nyelvi kölcsönhatás kérdésének vizsgálatára is. Sajnálatos, hogy szótörténeti adatgyűjtésünk szegényes, illetőleg egyoldalú volta miatt egyelőre csak az erdélyi nyelvjárások területén szemlélődhetünk biztosabban. Kívánatos volna, hogy mielőbbi és mentől gazdagabb anyaggyűjtés tegye lehetővé az itt felvázolt kiegészítését más magyar nyelvjárások területéről való adalékokkal.

Ez a szó a magyar szótárírás kitagadott mostoha-
gyermek: sem értelmező, sem táj-, sem történeti szó-
táraink betűrendjében nem lélni meg. Kresznerics
ugyan ismerte (id. EtSz *fú* al.), de utána még a sokat
tudó CzF. sem sorolta be címszavai közé. Ennek ellenére
a Szótörténeti Tár (SzT) szerkesztése közben már csak
azért sem kerülhette el e szó a szerkesztő figyelmét,
mert ma már nem tarthatjuk követhetőnek azt a NySz
adatgyűjtő-szerkesztői munkájának irányt szabó utasítást,
hogy a történeti szótárból „ki kell rekeszteni az
oly képzéseket, melyek alapszavukból a ragozáshoz ha-
sonlóan, mind alakra, mind jelentésre nézve maguktól
következnek“ (NySz I. Utasítások. II. 1.). Minthogy ma-
gam az erdélyi magyar szótörténeti szó- és szóláskész-
let lehetőségig mentől teljesebb bemutatására töreked-
tem, igenis felveszek, illetőleg munkatársaimmal felvé-
tetek minden, még a legközönségesebb képzős szót is
nemcsak azért, hogy a nyelvész például középvizsgálá-
taihoz mennél gazdagabb, mentől teljesebb példátárat
állíthasson egybe, hanem azért is, hogy a nem nyelvész
és a nem magyar anyanyelvű kutató az egykori szöve-
gekben előforduló képzett szó jelentését illetően ne ma-
radjon kétségben. Míg ugyanis a régiségbeli szöveget
olvasó magyar anyanyelvű kutató — minden különösebb
nyelvtörténeti képzettség nélkül is — érzi, tudja, hogy
például az itt címszóként szereplő szó a *fú* ~ *fúj* ige
-atlan fosztóképzős származéka, és így közvetlenül érti
a szó jelentését is, mindez nem tételezhető fel a ma-
gyarul gyengébben tudó és a magyar szóképzésben já-
ratlan más nyelvű szótárforgatóról; számára tehát a szó-
tárbeli ilyen természetű hiány megnehezítheti az előtte
fekvő szöveg pontos megértését.

Ilyen meggondolás alapján jut el most végre a címül
kivetett szó a SzT-ban a szótári nagykorúság szintjéig:
az önálló címszó rangjáig, sajnos, nagyon szegényes ada-
tolással. E szó ugyanis egyetlen cédulánkon csak a tordai
törvénykezési jegyzőkönyveknek a következő, 1762-ből
kijegyzett szövegrészletében fordul elő: „...az I(nctus-

na)k eő kegyelmenek ... 1760dik Esztendőben, és üdő tájban,* ex illicito concubito meg viselésedese, és terében valo esése lött légyen ... ez közönséges hir volt... , oly érdemes, és jo emberek között, és ma is continualtatik, el lehet mondani nem tsak azt hogy *szél nem indul fuvatlan*, hanem azt is, az iránt, quod non sit sufficienti ra(ti)o(n)e“. (A *dült* szedés itt és alább tölem.) Noha ilyenformán a címszó egykori élete csak egyetlen történeti adalékkal igazolható, hivatkozhatom arra: az erdélyi köznyelvben annyira közkeletű a *szél fuvatlan nem indul* szólás, hogy a fiatalon elhalt erdélyi író, Asztalos István bátran választhatta ezt 1949-ben, majd tíz év alatt még négy kiadásban megjelent regénye címe-ként.

De ha Kresznerics utáni szótárainkban, mint előbb állítottam, nem is leljük meg e szót, ha szólásgyűjteményeinkben kutatgatunk, szerényen meghúzódva, más szólások háta mögött találkozhatunk vele. Margalits Ede ugyanis egy ilyen szólást idéz: „Nehéz meleg tarhonyát *fuvatlan* elkölteni“ (Margalits, MKözm. 267. — Megjegyzendő: e szólásban a *meleg* jelző helyett *forró*-t vár-nánk). Érdekes viszont, hogy O. Nagy Gábor szólás- és közmondás-gyűjteményében e szólás csak egy másik szólás értelmezésébe iktatódott bele így: „Nem fúj a szél zúgatlan (*Szél fuvatlan nem indul*; Ha nem fúj a szél, nem rezeg a nyárfalevél; Ha a szél nem fújna, az ág nem mozogna = kell abban vmi igaznak lenni, amiről már sokan beszélnek)“ (l. O. Nagy, *Magyar szólások* 626. l. 543. szólás. Persze az értelmező itt is írhatott volna egy még közkeletűbb értelmezést a szóban forgó szólás után: „Nem zörög a haraszt, ha nem fúj a szél v. ha a szél nem fújja“.

O. Nagy első értelmezéséből azt látom, hogy a *szél fuvatlan nem indul* szólás nemcsak Erdélyben, hanem a magyarországi köz- és irodalmi nyelvben is eléggé ismert lehet, éppen ezért indokoltnak tartanám, ha a mai szókészletet egybegyűjtő ÉrtSz és az ÉrtKSz újabb kiadásában, ha másként nem, pótlásként mégis a szótári önállóság rangjára vergődnék ez a régóta sutban guszorgó, mostoha sorban tengődő szavunk. Annál is in-

kább meg kellene ezt tenni, mert hiszen a Margalits idézte szólásban és az O. Nagy említette szólásban a szónak a jelentése között jól érzékelhető különbség is van.

1982

ÖRDÖGHARAPÁS

Az Erdélyi Múzeum gróf Lázár családi levéltárának egyik 1726-ban Fogarason kelt missiliséből a következő levélrészletet jegyeztem ki: „... *Ördög harapást* nem küldhettem, mert még semi jövése nincsen, hogy Leveleiről megismerhetné az Ember; aszt az *Ördeg harapást* az oláhok Rujen, annak hiják, tudom, hogy elég vagyon Gyergyoban, a hol Sovány határok vadnak, a Levele hoszuko mint egy petyegetet, az koroja magassan nő fel, a tetein vagyon kék virágja, akkora mint egy egy poltura kerek s mint egy Szurosocska...“ A NySz-ban már Melius Péter 1578-i *Herbarium*ából látom idézve az *ördögharapta-*, illetőleg *ördögmarta-fű* nevű növényt. Pápai Páriznál ezzel az idevonható adalékkal találkozunk: „Ördög harapta fű: Succisa“ (PPm 278). Ez kétségtelenül azonos az *ördögharapás*-sal. Gönyei Sándor szíves szóbeli közlése alapján mai tudományos neve: *Succisa pratensis*. — Fialowski szerint Melius így és *Scabiosa vulgaris* L., Hrabanus Maurus pedig *Morsus diaboli* néven említi. Fialowski Lajos a népbotanika poéziséről értekezve foglalkozik e két növénynev-változattal. Német források alapján közli e növénynev keletkezésének mondáját is (Nyr. IX, 64—5). E monda ismétlését mellőzve, csak azt emelem ki Fialowski közleményéből, hogy az említett források (?) alapján a fű használ a бүvölés, igézés, és a — rossz asszony ellen. Szent Vinfridnek angyal mutatta meg mint orvosszert a nyak bajai, különösen pedig a torokgyík ellen (i.h. 65). — Mindenesetre sajnálhatjuk, hogy a fentebb idézett levélből kimaradt az, hogy a címzett a levélíróval milyen gyógyítás céljából gyűjtette az erdélyi köznyelvben akkor *ördögharapás* néven ismert gyógyító erejű füvet.

Prodan David, román történetíró még 1938 táján azzal a kérdéssel fordult hozzám, hogy a XVII—XVIII. századi összeírásokban mit jelent ez a címül írt két köznev. A NySz. e szóknak 1. 'praefectus operum', 2. 'conductor; Werkmeister' jelentését ismeri. Az említett időközben a szó jelentésére nézve egy 1737-ből való gyalui összeírás idevonatkozó része tájékoztat: „Ezen Gyalai Udvarházhoz szolgáló Jószág el osztattatik 9 Biroság vagy (igazab nével) Pallérság allya Jószágokra Nemes Kolosv(á)r(me)gyéb(en) Gyalub(an), Lonán, Vistáb(an), Solyomtelkén, Körösfön, Nagy-Kapuson, Egerbegyen, Hév Szamoson, Hideg Szamoson és a Hév Szamosi Havasokon...“ Majd alább: „Gyaluban ... két Biroság allya Jószág vagyon holott a Nagy Biro, Balás György, Kis Biro: Major Illyés, ezen Jószágbeli Jobbágyok.“ A Bánffy-család 1740-i gyalui összeírásában meg ezt olvasom: „Az megírt gyalai nemes udvarházhoz szolgáló jószág vagyon tíz bíróság alatt ... u.m. gyalai, lónai, Vistai, nagykapusi, körösfői, solyomtelki, egerbegyi, hév- és hidegszamosi falubeli és az hévszamosi havason lakó udvari paraszt bírók pallérságok alatt. (Mindkét birtokösszeírás az EMLt Bánffy I. Nemzetségi levéltárának gyalui csomójában).

A fentebbi oklevélszövegekből kitűnik, hogy a pallérság azonos jelentésű a bírósággal, s így a *pallér* jelentése is csak 'bíró' lehetett. A *pallér* tehát 'a jobbágyok és zsellérek fő- vagy nagybírája' volt. — Megjegyzem azonban, hogy az előbb felsorolt helységek közül a román lakosságúakban a *bírót* az összeírások inkább *vajdának* nevezik.

1. A nyelv évezredek hosszú sorának terméke, éppen ezért igazi megismerése csak történetének beható vizsgálata útján érhető el. A nyelvi élet múltbeli jelenségeivel foglalkozó nyelvtörténet a nyelvfejlődés belső törvényszerűségeinek vizsgálata rendjén a nyelvi változások képét igyekszik felvázolni, illetőleg e változások okát, erejét, iránylatát törekszik tisztázni. Mivel minden nyelv csak fejlődésének viszonylag nagyon késői szakaszában jut el a többé-kevésbé egységesnek mondható irodalmi nyelvváltozat kialakulásának fokáig, a nyelv történeti jellegű vizsgálata igazában a törzsenként, illetőleg — valamely nyelvet beszélő nép végleges letelepedése után — a tájanként külön változó-fejlődő nyelvi alakulatok, a nyelvjárások életében lefolyó változások megállapításával kezdődik és fokozatosan halad az egységesülő nyelvváltozat, az irodalmi nyelv korának vizsgálata felé. A magyar nyelvtörténeti vizsgálódásnak a nyelvjárásiasság irányába való hangsúlyozott kiszélesítésére csak viszonylag későn, az utóbbi évtizedekben, főként Bárczi Géza és Benkő Loránd alapvető felismerései nyomán került sor. Minthogy Erdély vonatkozásában már évtizedek óta magam igyekeztem és igyekszem ráterelni a figyelmet a nyelv- és nyelvjárástörténeti vizsgálódás különleges táji feladataira, Pais, Bárczi és Benkő általános és összefoglaló jellegű vizsgálódásai ismeretében, de földrajzilag az érdeklődési kört leszűkítve, ezúttal az erdélyi nyelv-, illetőleg nyelvjárástörténeti kutatás helyzetének, célkitűzéseinek, elvégzett és elvégzendő feladatainak felvázolására vállalkozom.

Az említett kérdés ilyen összefoglaló jellegű tárgyalására már pontosan egy negyedszázaddal ezelőtt, 1954-ben sort kerítettem (MNY. LI, 468—76). Akkor azonban a nyelvtörténet egyedüli erdélyi munkásaként elsősorban a feltornyosuló feladatok sokaságának fel-

vázolására törekedtem, azzal a rejtett gondolattal, hátha a kutatási lehetőségek felvillantása ösztönzőleg hathat a mostoha sorban tengődő erdélyi nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatások megeléknkülésére. Éppen ezért, mivel ezúttal második alkalommal vállalkozom a felvetődő kérdések tárgyalására, magától értetődő: minden igyekevésem ellenére sem kerülhetem el bizonyos pontokon az ismétlést.

2. Tudománytörténeti távlatban nézve a kérdést, számba kell vennem azokat a nyomokat, amelyek az erdélyi magyar nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatás életútján az első munkásoktól származnak.

A nyomkeresésben nem mehetünk vissza azokig a XVII—XVIII. századi nyelveredeztető vélekedésekig, amelyek mai szemmel nézve gyermekes képzelgéseknek egyébnek nem tekinthetők. Noha az ilyen vélekedések — az avatatlanság szintjén — a modern nyelvtudományi módszerek kialakulásának kezdőkorán, a XVIII. század végén — a XIX. század elején túl korunkig jelentkeznek, kritikai szemmel nézve, csak a tudományos igényű nyelvtörténeti vizsgálódásnak XVIII—XIX. századfordulón való megindulásától érzem kötelezőnek számbavenni az erdélyi magyar nyelvtörténeti jellegű kezdeményezéseket. Az ilyen értelmű vizsgálódás az összehasonlító nyelvtudomány úttörőjét, Gyarmathi Sámuel a nyelvtörténet vonatkozásában is kezdeményezőnek bizonyítja. Az *Okoskodva tanító magyar nyelvmester* (1794), az *Affinitas* (1799) és a *Vocabularium* (1816) íróját ezúttal nem az egyetemes nyelvtudomány vonatkozásában is jelentős nyelvhasznító módszer egyik úttörőjeként tarthatjuk az erdélyi nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatás legelső munkásának, hanem azért, mert két utolsóként említett munkájában, az *Affinitasban* és a *Vocabulariumban* — a maga korában meglepő józansággal, mondhatnók modernséggel — a magyarsággal együttélő népek nyelvi kölcsönhatásának vizsgálata tekintetében is vállalta a kezdeményezés nehéz szerepét. Jóllehet az úttörők sorsában osztozva mai szemmel nézve Gyarmathinak nem egy szóeredeztető vélekedése az elfogadhatóság szintjén alul marad, például az erdélyi magyar szókészlet román eredetű elemeinek kimutatásakor ma

is nagyon sok esetben Gyarmathira kell hivatkoznia a kutatónak, mikor a vizsgált szó első eredeztetőjéről ejt szót.

A finnugor összehasonlító nyelvtudomány úttörő munkása tudománytörténeti jelentőségének kiemelésével egyidejűleg nem hagyható említetlenül a kortárs Benkő Józsefnek¹ nyelvtörténeti jellegű működése sem. Őt korának széles²-körű tudományos érdeklődést tanúsító gyermekeként³ sok tudományág vallhatja magáénak; nem maradhat⁴ ki ezek sorából a nyelvtörténet sem. Benkő, amelle⁵t, hogy segítette Bod Pétert a szótörténeti kutatás szempontjából oly fontos Pápai Páriz-szótár új, harmadik kiadása anyagának bővítésében, *Transilvania* című munkájában szófejtésbeli készségéről is tanúságot tett. Mindemellett — Sajnovics finnugor nyelvhasználati munkásságának ismeretében — cáfolatot írt a maga korában és még a későbbiekben is évtizedekig divatozó magyar és török nyelvrokonság kérdéséről. E kéziratban maradt munkájában meglepően korszerű szófejtő elveket hangoztatott és a kölcsönhatás, itt is a magyar nyelv román eredetű kölcsönszavainak kérdésében a Gyarmathiéval megegyező józan vélekedésről tett tanúságot (l. erre: Eder Zoltán, Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság. Bp, 1978).

Még ha Finály Henriknek, a Besztercei Szójegyzék közlétevéjének munkáját méltán az erdélyi nyelvtörténeti kutatás számbaveendő eredményei közé soroljuk is, Gyarmathi után hét-nyolc évtizednyi olyan időbeli űr van, amelyben a nyelvtörténeti vizsgálódásnak semmi erdélyi nyomával nem találkozunk. Ha aztán a század utolsó évtizedében ilyenként kínálkozik számontartásra Finály említett nyelvemlék-feltáró munkája, utána már csak az e század elején a Kolozsvári Glosszákat és Suky Istvánnak Cheh István kézírásában ránk maradt 1508-beli menedéklevelét közlétevé Pálfi Márton nevét¹ kell az erdélyi nyelvtörténeti munkásság szemléje során emlékezetbe idéznem.

Noha a nyelvész Pálfinak az egyik legrégebbi erdélyi szövegemlék közlétevében társa Kelemen Lajos történész volt, az erdélyi nyelvtörténeti tevékenység meg-

indulásában betöltött szerepet nem lehet említetlenül hagyni. Az erdélyi levéltári anyag nagy egybegyűjtője és halálos betegsége kezdetéig szenvedélyes bűvara az Erdélyi Múzeum Levéltárának levéltárosa-, majd főigazgatójaként a kezén megforduló levéltári darabokból maga az előbb említett korai szövegemlékeken kívül vajmi keveset tett ugyan közzé, de az ő személyisége vonzókörébe került nyelvész-kutatókra tett hatása nyelvtörténeti szempontból két vonatkozásban is jelentkezett. Egyik vonatkozásban az ő ösztökélése készítette nemcsak Csűry Bálintot, hanem engem is a XVI. századi erdélyi levéltári darabok közzétételének folytatására, más vetületében pedig az ő századeleji érdektelenségbe fulladt kezdeményezése² nyomán és az ő sürgetésére indult meg az erdélyi történeti és jelenkori helynévanyag gyűjtése, sőt — viszonylag kis részében — közzététele is. E kettős hatás nélkül aligha került volna bele a nyelvtörténeti kutatás vérkeringésébe az Erdélyi Múzeumban, a Magyar Nyelvben meg a Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekben napvilágot látott XVI. századi erdélyi szövegemlékek tekintélyes sora, de az ő levéltári kutatásra nevelő példaadása, tanítványnevelő fáradozása nélkül aligha született volna meg az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár és az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár terve. Ilyenformán tehát közvetve Kelemen Lajos személyes hatásának tulajdonítható, hogy a kolozsvári nyelvészeknek kezdetben csaknem kizárólag a jelenkori nyelv és a mai nyelvjárások kutatására korlátozódó munkája a nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatások irányába szélesedett ki.

3. Mikor az előljáróban már említett első szemlémben az erdélyi nyelv- és nyelvtörténeti kutatás elvégzendő feladatainak kijelölésére sort kerítettem, bevallom, nem számoltam a feladatok teljesítésének személyi, anyagi és közzétételi lehetőségeivel. Eszményi, nagy távlatban megvalósítandó tervet, szerteágazó célkitűzést vázoltam fel akkor, amikor pedig e feladatok megvalósításának nem voltak meg sem a személyi, sem az anyagi feltételei. A kínálkozó nagyon is korlátozott lehetőségek figyelmen kívül hagyása azonban, úgy érzem, mégsem volt olyan súlyos hiba, hiszen egyrészt kedvezőbb kö-

rülmények esetén talán majd utat mutatnak a jövő kutatói számára, másrészt meg — ha mai lehetőségeink között a feladatoknak csak egy-egy kisebb részletét valósíthatjuk meg, akkor is a részleteredményt a tervfeladatok nagy összefüggésében szemlélve, a mai kutató is óvakodhatik a részletekbe való belefúlás veszélyétől.

Valójában az erdélyi nyelvtörténeti kutatás megindulásának kora kezdetétől a munka nem forgácsolódott szét az összes tervfeladatok egyidejű végzésének szándékában. Nemcsak a szerteágazó távlati feladatok felvázolásakor, hanem jóval előbb — szinte csak a sejtekezés fokán — jelentkezett ugyanis az a felismerés, hogy az erdélyi nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatás szilárd alapvetéséhez elengedhetetlenül elsőrendű feladat a történeti anyag gyűjtése és feltárása. Ezért, az ilyen irányú útmutatás miatt értékeltem az előbbieken olyan sokra Kelemen Lajos személyes példamutatását. Az ő példája nyomán magamnak és a velem együtt e téren működőknek vállalniuk kellett és kell a továbbiakban is az anyag egybegyűjtésének, és amennyire csak lehet: közzétételének munkáját. E fő feladat érdekében kifejtendő munka mellett csak kevés idő és erő fordítható ma és a közeli jövőben az egybegyűjtött és ezután egybegyűjtendő anyag monografikus feldolgozására.

4. Az újabb anyaggyűjtő, illetőleg feltáró munka már a harmincas évektől kezdve három irányban indult meg: a) a korai magyar nyelvű erdélyi szövegek, b) a hely- és személynév-történeti és c) a szótörténeti adalékok kijegyzésének és közzétételének célkitűzésével. Minthogy rövidesen e hármas történeti jellegű munkával párhuzamosan egyre erősödő mértékben folyt a mai erdélyi nyelvjárások nyelvföldrajzi és jelenség-monografikus kutatása is, a tervezés fényében megvalósíthatónak látszott az a törekvés, hogy a későbbi vizsgálódás rendjén az erdélyi magyarság nyelvi életében végbement változásokra nézve a kora kezdettől korunkig terjedően a nyelvföldrajzi szemléltetés lehetőségével részletező, de egyben átfogó kép alakuljon ki.

Bár e három, illetőleg négy irányú tevékenység időbelileg egymással párhuzamosan folyt, a történeti vonat-

kozású kutatás eredményeinek áttekinthetősége kedvéért mindenik irányú tevékenységről külön-külön kell legalább röviden szólnom.

A. Amint az előzőkből látható, az erdélyi nyelvemlékanyag vonatkozásában a korai, azaz a XVI. századi magyar szövegek közzétételét Pálfi Mártonnak és Kelemen Lajosnak századeleji kezdeményezése után Csúry Bálint folytatta az Erdélyi Múzeum Levéltárának néhány 1540—1559 közötti két évtizedéből fennmaradt levéltári darabja közzétételével.³ Mivel az ő Debrecenbe való távozásával az erdélyi levéltári anyagban való búvárkodás számára a lehetőségek körén kívül került, előbb mint kutató, majd mint a Levéltár alkalmazottja magam folytattam a szövegemlékek közlésének munkáját az érdeklődést időbelileg kiterjesztve a XVI. századi szövegek mellett a következő században keletkezett levéltári darabokra, illetőleg más feljegyzésekre is. Mint ahogy a kezdeményezés is levéltáros-történész nevéhez fűződik, a későbbiekben is két levéltáros-történész, Jakó Zsigmond és Kiss András segített előbbre vinni a szövegemlékek közzétételének ügyét. Kettejük közül Jakó ugyan csak egyetlen szövegemléket közölt, Ródi Cheh Istvánnak 1507-ben kelt végrendeletét⁴, e közlés azonban az erdélyi nyelvtörténeti kutatásban azért kiemelkedő jelentőségű, mivel a közzétett levéltári darab Belső-Erdély területéről az eddig ismert legkorábbi világi szövegemlék, sőt még ha az ilyen erdélyi emlékek közé számítjuk Muronyi Vér Andrásnak 1504-ben a Hunyad megyei Branyicskán kelt záloglevelét, akkor is a Jakó közrebocsátotta darab a második helyre kerül a XVI. század első évtizedében keletkezett erdélyi világi szövegemlékek mindössze három darabból álló szerény sorában. Minthogy pedig a harmadik darab is éppen úgy Ródi Cheh István keze alól került ki, mint a Jakó jóvoltából előttünk fekvő 1507. évi végrendelet, a két darab nyelvének vizsgálatából fenntartásos feltételzéssel egy évtizeddel ezelőtt magam, mai megítélésem szerint, ha óvatosan is, de egy kissé messzemenő következtetést kockáztattam meg a XVI. század eleji Kolozsvár környéki világi értelmiségnek a nyelvjárási sajátosságoktól nagy mértékben őrizkedő nyelvhasználatára

nézve. Ma már azonban úgy látom, hogy éppen a SzT-nak Kolozsvár és környéke világi írásbeliségének nyelvéből származó gazdagnak mondható anyaga a gyűjtésem időkorébe tartozó négy századnyi időszakasz alatt a nyelvjárási színeződés, illetőleg elszíntelenedés, elfakulás tekintetében rendkívül szeszélyesen kavargó képet mutat. Továbbmenően kötelező és fokozatos óvatosságra intenek az elhamarkodott általánosítás kerülése tekintetében Benkő Lorándnak jóval későbbi kornak, a felvilágosodás kora első szakaszának erdélyi irodalmi nyelvére vonatkozó megállapításai.⁵ Benkő szerint ugyanis még az ő vizsgálódási körébe vont oly késői korban is az erdélyi magyar szerzők írásgyakorlata nagy mértékben provinciális jellegű volt. Ezek után alkalmasint éppen a SzT anyagából kirajzolódó nyelvi kép és az azután szélesebb időbeli körben megvizsgálandó irodalmi nyelvi emléktanyag egybevetése alapján dönthetni majd — egyebek mellett — az itt nyitva maradó kérdésben is.

Ez önként kínálkozó kitérő után most már visszakanyarodva a XVI. századi erdélyi szövegemlékek feltárásának kérdéséhez, Jakónak nemcsak az előbb említett, a mi vizsgálódásaink szempontjából különlegesen értékes közlemény kínálkozik olyanként számontartásra, mint amely a nyelvtörténeti kutatónak kiemelkedően megbízható forrásanyagot nyújt. Cheh István végrendeleténél összehasonlíthatatlanul terjedelmesebb, bár jóval későbbi, XVI—XVIII. századi szöveganyag tárul a kutató elé Jakónak *A gyalui vártartomány urbáriumi* című, a legkényesebb írástörténeti igényeket is kielégítő, hatalmas és két kisebb terjedelmű, ugyancsak betűhű szövegeket közlő kiadványában (ETA V/1—2). Ezek a szövegközlemények rendkívül értékes adalékokat szolgáltatnak már most is például a Szótörténeti Tár szerkesztői számára. Jakónak egy másik, a kolozsmonostori konvent latin nyelvű jegyzőkönyveiből szerkesztés alatt álló középkori regeszta-kiadványának szövegemlékei különösen az erdélyi név- és szótörténeti kutatás számára ígérnek eléggé nem értékelhető nyersanyagot.

A Jakó fáradozásának eredményeképpen napvilágra került hatalmas forrásanyagnál szerényebb méretű a többi erdélyi levéltári kutató keze alól kikerült szöveg-

anyag. Közülük Kiss András a Kolozsvári Állami Levéltárban őrzött beszercei városi levéltár 1542—1549 közötti évekből Belső-Erdélyből és a Szilágyságból származó hat magyar szövegmélekeinek közzétételével szaporította a kutatásban felhasználható XVI. század közepe táján keletkezett szövegmélekek számát⁶. A fiatalabb nemzedékhez tartozó másik levéltári kutató, B. Gergely Piroska nemcsak feltárt, de nyelvjárástörténeti szempontból fel is dolgozott XVI. századi, Beszterce környéki szövegmélekeket⁷, Kósa Ferenc érdeklődését pedig a másfél századdal később élt Apor Péternek, a *Metamorphosis Transsylvaniae* írójának saját kezű levelezése olyan mértékig lekötötte, hogy Apor helyesírásának és nyelvének vizsgálatát választotta doktori értekezése tárgyául. Ez a monografikus dolgozat, sajnos, teljességében mindeddig nem juthatott nyomdai térhez⁸.

B. A nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatómunka másik területéről, a hely- és személynévtörténeti adalékok gyűjtéséről — személyi érdekeltségemnél fogva — csak futólag emlékezném meg, ha nem kellene beszélnem olyan ösztönző hatásról, amely éppen Mályusz professzornak és az ő szellemében dolgozó történészeknek népiségtörténeti irányú munkásságából sugárzott felém. E ponton kiemelten utalnom kell arra, hogy például Mályusznak »A népiség története« című tanulmánya elzártságomban olyan népiségtörténeti elvekkel ismertette meg, amelyeket a névtörténeti kutatásban — a változtatandók változtatásával — jól érvényesíthettem, illetőleg az ő elméleti felismeréseit a magam gyűjtötte anyag feldolgozása rendjén nemcsak alkalmazhattam, hanem az anyag adta lehetőségek határain belül tovább is fejleszthettem. Ilyenformán tehát a névtörténeti kutatásra készítő első történész-hatáshoz, amely engem Kelemen Lajos részéről ért, újabb történész-hatás, a Mályusz professzoré, csatlakozott és serkentett névtörténeti gyűjtő- és feldolgozó munkámban. E kétfelőlről jövő hatástól aligha függetleníthető az a vállalkozás, amelynek eredménye a kb. 600 000 történeti adalékot felölelő kéziratos Erdélyi Helynévtörténeti Adattár mellett az a néhány erdélyi vidékről a tragikus hirtelenséggel elhunyt Gergely Béla jelenkori gyűjtésével együtt köz-

zétett helynévtörténeti adattár, illetőleg Dés, Kolozsvár, Nagyenyed, Szásznyíres és Zilah történeti és jelenkori helyneveit feldolgozó önálló kiadvány. Ilyen irányú munkásságomból néhány módszertani összefoglalásra, számos helynévmagyarozó cikkekre és más részlettanulmányra is legalább futólag hivatkoznom kell.

Nem hagyható említetlenül az, hogy Kelemen Lajos után, de tőle és tőlem teljesen függetlenül a helynévtörténeti anyaggyűjtő munkában — nagyjában a magam ilyen irányú indulásával egyidőben — Cs. Bogáts Dénes fáradozott Háromszék helynévtörténeti anyagának gyűjtésével. A gyűjtött anyagból már 1929-ben megjelentetett első közleménye⁹ után egybehordott hatalmas háromszéki történeti helynévanyaga ugyan pótolhatatlanul a háborús viszontagságok áldozatául esett, és a pusztulás után nagybetegen is lankadatlanul gyűjtögetett történeti anyaga, sajnos, már csak hamarosan bekövetkezett halála után hagyhatta el a sajtót.¹⁰

Nem csodálható, hogy a levéltári kutatás rendjén kezemen megfordult birtok- és családtörténeti iratokban ránk hagyományozott személynevek rengetege láttán az idők folyamán a személynévgyűjtés területére is áttévedeztem. Ez kezdetben kapcsolatban állott a népi kézműves-mesterségek iránti, tehát lényegében néprajzi jellegű érdeklődéssel, de aztán ettől függetlenül maga a nyelvi anyag névtörténeti szempontból is érdekelní kezdett. Egyébként is Erdély történeti és jelenkori helynévanyagának gyűjtögetése közben elengedhetetlennek láttam a helynévanyaggal összefonódó személyneveknek a kutatás körébe való bevonását is. A gyűjtőmunka egy későbbi szakaszában a moldvai magyar személynévanyag bece- és kicsinyítőképzős elemeinek gazdagsága az anyag történeti szempontú feldolgozására készítetett, és így érdeklődésem ilyen irányban is elkalandozott. Ennek eredménye volt a következőkben az, hogy mikor más irányú gyűjtőmunka rendjén lapról lapra átforgattam Dés, Kolozsvár, Marosvásárhely város és Udvarhelyszék törvénykezési jegyzőkönyveit, onnan, majd kiegészítésképpen az egyházi anyakönyvekből — egyebek mellett — eléggé gazdag történeti becenévanyagot hordtam egybe. Belőle a legbőségesebb kolozsvári becenév-

anyag feldolgozása rendjén aztán kénytelen voltam a becenevek új szempontú rendszerezésére is kísérletet tenni. A jóval szegényebb marosvásárhelyi történeti becenevanyag közzétételére még hamarosan sort kerítettem, viszont az ugyancsak gazdag dési és kalotaszegi becenevanyag feldolgozására még eddig nem szakíthattam időt. A magam gyűjtötte székely történeti személynévanyag beceelemeit saját gyűjtésével kiegészítve Szabó T. Ádám egybeállította e névanyag adattárát, a feldolgozás maga azonban egyelőre szintén elmaradt.

C. Az előbbieken a helynévtörténeti anyag gyűjtésével kapcsolatban méltatott Cs. Bogáts Dénes nevét a szótörténeti gyűjtés szemléje során első helyen kell említenem. Cs. Bogáts mint a Székely Nemzeti Múzeum tb. levéltárosa a levéltári anyagot nemcsak helynévtörténeti érdeklődéssel vallatta meg, hanem ráterelődött a figyelme magára a közszo-nyagra is. Ilyen irányú érdeklődése rendjén kijegyzett szótörténeti adalékaiból szerkesztett és az Erdélyi Tudományos Füzetek 163. számaként 1943-ban megjelentetett »Háromszéki oklevél-szójegyzék«-ének a szótörténeti kutatásban hasznosítható voltát éppen eléggé bizonyítja az, hogy az ő Szójegyzéke ott szerepel a TESz használta irodalom jegyzékében is. A Szójegyzék megjelenése aztán további erőfeszítésre sarkallta Cs. Bogátsot; az újabb gyűjtőmunka eredménye nyomán keletkezett tekintélyes szógyűjteménye halála után — hagyakozása értelmében — hozzám került, de minthogy az értékes Pótlék önálló megjelentetésére nem kínálkozott lehetőség, mintsemhogy az anyag kéziratban felhasználatlanul maradjon, az adalékoknak az Erdélyi Szótörténeti Tár (SzT) cédulaanyagába való besorolása mellett kellett döntenem.

Ezzel a megjegyzéssel azután eljutottam az erdélyi nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatás legtöbb időt és legnagyobb erőfeszítést kívánó munkálatának, a SzT gyűjtő- és feldolgozó munkájának kérdéséhez. Az a körülmény, hogy a cél megvalósítása érdekében magánosan végzett gyűjtőmunka és szerkesztés eredményeként a Tárnak az első, és utána már közösségi vállalkozásban a II—IV. kötete is kikerült a sajtó alól, felment engem

attól a kötelezettségtől, hogy a Tár tervezésével és eddigi munkájával kapcsolatban olyan részletező tájékoztatásba bocsátkozzam, amelyet az I. kötet Előszava és Tájékoztatója már magába foglal. De az ott előadottak után is ismétlésszerűen hangsúlyoznom kell, hogy a munkálat végleges terve nem hirtelenjében és nem is kutatóéletem kora kezdetén alakult ki. Előbb az a. és a b. pont alatt ismertetett célok megvalósítása érdekében folytatott levéltári kutatásnak szinte mindennapos gyakorlatában sejlett fel bennem és öltött végül is határozott alakot előbb egy erdélyi oklevélszótár, majd végleges formájában a SzT terve. De addig is, amíg ez megtörtént, szótörténeti érdeklődésem határozottságát a b. pont alatt említett szótörténeti feldolgozások mellett számos kisebb-nagyobb terjedelmű szójegyzékszerű közlemény és szómagyarázat is bizonyítja. Ilyen előzmények után csak a Pais-Emlékkönyvben (69 kk) bátorkodtam először formába önteni a SzT tervét. Az első tájékoztatás után is még egy évtized telt el addig, amíg 1966 januárjában — akkor még a megjelentetés teljes kilátástalanságával — hozzáfogtam az I. kötet szerkesztéséhez. Szerencsére a négy év múlva megalakított nemzeti könyvkiadó, a Kritérium Könyvkiadó felismerve a vállalkozás tudományos jelentőségét, a kiadói tervben helyet biztosított a Tár kötetei számára is. Az első kötet szerkesztési munkájában eltöltött hat év figyelmeztetett arra, hogy — koromra való tekintettel — szakítanom kell a több évtizede folytatott magános munkálkodással. Minthogy sem addigi, sem azutáni munkám nem tartozott bele egyetlen intézmény tervmunkálatai közé, a magam belátása szerint dönthettem a tekintetben, hogy az önként vállalkozók közül kit vonjak be a szerkesztés nehéz és nagy odaadást kívánó munkájába. Így aztán a román és a német értelmezésben már az I. kötettől kezdve segítségemre siető Kelemen Béla és Nagy Jenő végleges munkavállalásával egyidejűleg a II. kötet szerkesztési munkájában Kósa Ferenc, Vámszer Márta, Vigh Károly és Zsemlyei János, a III. kötetében pedig rajtuk kívül P. Dombi Erzsébet, B. Gergely Piroska és Zs. Maksay Mária vett részt. A szerkesztés előhaladott állapotában lévő IV. kötet szerkesz-

tésének munkáját három új munkatárs, Kürti Miklós, Szabó Zsolt és W. Török Judit bevonásával igyekszem gyorsabbá tenni. Ilyenformán kellően biztosítottak látszik a III. kötetnek és az ezutánaknak további folyamatos megjelentetése.

Sok mindent el kellene még mondanom tájékoztatásként a szerkesztés nehézségeiről, de az idő- és a terjedelembeli korlát figyelmeztetése miatt csak egyetlen kérdést teszek még szóvá. A munkaközösség erejét nem a cédulaanyag szegénysége, ellenkezőleg: ennek viszonylagos gazdagsága teszi próbára. A cédulaanyag méreteire nézve eddig már több ízben tett számszerű nyilatkozataim közül végső hozzávetéseink világánál egyik sem bizonyult kellően megalapozottnak. A cédulaanyag itt nem részletezhető természete miatt a pontosan számba nem vehető adalékmennyiség legutóbbi számításaink szerint meghaladja a másfél milliót. Elképzelhető, hogy mivel ez a már most is nyomasztóan nagy cédulamennyiség a továbbiakban a levéltári anyaggyűjtés mindennapos gyakorlatában még ezután is gyarapodik, milyen nehézségekkel találkozik az egyes címszók szerkesztője akkor, mikor nem ritkán a cédulák néhány száza, egyes címszók esetében meg éppen egy-két, sőt több ezre közül kell kiválasztania azt a kijegyzés-sorozatot, amely a munka befejezhetősége érdekében követelt terjedelembeli korlátozás miatt egy-egy címszóba beszorítható. De bármilyen szűkmarkúan végzik is a szerkesztők a válogatás munkáját, a címszókat véglegző szerkesztőre hárul az a nehéz, kegyetlen feladat, hogy a szócikkek terjedelmének további csökkentése érdekében a besorolt adalékok közül még nem egyet kihullatásra ítéljen.

5. Jóllehet nemcsak a SzT szerkesztői, hanem — az eddigi megnyilatkozásokból ítélve — a magyar nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatás többi munkásai is világosan látják azokat a szerteágazó lehetőségeket, amelyeket a SzT viszonylag gazdag anyaga az erdélyi magyar nyelv történeti életének vizsgálata tekintetében kínál, kritikai szemmel nézve az erdélyi régiség vonatkozásában az anyag-feltárásbeli helyzetet, ajánlatos magának a munka felelősének szóvá tennie a Tár ilyen tekintetben mu-

tatkozó korlátait és felhívni a figyelmet az észrevételezés nyomán kijelölhető további feladatokra.

A SzT tervezője sohasem áltatta magát és nem akart másokat sem abba a tévhitbe ringatni, hogy már a gyűjtőmunka megindulásakor elméleti meggondolás eredményeként világos célkitűzéssel vágott bele a SzT megvalósításába. Ellenkezőleg: eleinte csak a kezén megforduló gazdag levéltári anyag nyelvének táji színeződése, stíluszintbeli változatossága nyugözte le érdeklödését. Nem vetett számot idejében azzal, hogy a levéltárakban ránk maradt nyelvi anyag jórészt a mindennapok nyelvének sajátosságait tükrözteti az emberi élet minden vonatkozásában. Ezt a magyar szótörténeti anyaggyűjtésnek éppen ilyen vonatkozásban való sajnálatos szegényessége láttán a SzT I. kötetének nem egy méltatója ugyan a munka erényeként emlegette, holott ha ez erény is, de ugyanakkor egyoldalúsága is. Ha ezt, mint mondtam, az anyaggyűjtés kezdeti szakaszában a kutató nem is tudatosította, hamarosan ráébredt az anyaggyűjtésnek arra az egyoldalúságára, hogy a levéltári anyagból jórészt csak a nép- és köznyelvnek, valamint a hivatali élet nyelvének sajátosságait tükröztető adalékok gyűjthetők, és így a szerkesztésre egybegyűjtendő anyagból hiányzanak a legigényesebb nyelvváltozatnak, az irodalmi nyelvnek finom színei. E felismerés nyomán a gyűjtőnek döntenie kellett: abbahagyja-e teljesen a levéltári anyag vallasását, és térjen-e rá a nyomtatásban megközelíthető irodalmi szövegek nyelvi anyagának kiaknázására, vagy pedig tovább folytassa a levéltári anyagra alapított gyűjtést. Minthogy a végeláthatatlan levéltári anyag búvárlása mellett az irodalmi nyelv nyomtatott szövegekben gyűjtésre kínálkozó rengetegének egyetlen gyűjtő a szétszóródás veszélye nélkül nem vághatott volna neki, ilyenféle meggondolással döntöttem ebben a kérdésben: Jóval sürgetőbb és így elvégzésre ajánlatosabb feladat a levéltári anyag megvallasása, hiszen ennek az anyagnak megközelítése a legtöbb nyelvtörténész számára érthetően jóval nehezebb, mint a régi magyar nyomtatványok nyelvének kiaknázása. Mindameltt számba vehető az is, hogy a NySz-ba az erdélyi szerzőktől származó nyomtatványok tekintélyes hányadának

nyelvi anyaga is bekerült, míg ugyanez csak nagyon korlátozott mértékben állítható az OklSz levéltári darabokra alapított szótörténeti gyűjtésének anyagával kapcsolatban. Végül is ilyen megfontolás alapján úgy döntöttem, hogy az anyaggyűjtésben továbbra is a levéltári anyag búvárolására helyezem a súlyt, de mellette legalább az erdélyi emlékirat-irodalom nyelvének kiaknázásával gazdagítjuk a szótárat az irodalmi nyelv színeivel. Hogy aztán ezt mennyire sikerült eddig, illetőleg milyen mértékig sikerül a következő kötetekben megvalósítani, arra nézve a Tár adalékait záró jelzetek kellő bizonyosságot szolgáltatnak.

Az elmondottakból látható, hogy a SzT megjelenésével még az anyaggyűjtés vonatkozásában sem ringatózhatunk a befejezettség tévhitében. A Tár nem oldotta meg, csak megkezdte az erdélyi magyar régiség nyelvének feltárását, és így a közeli-távoli jövőben e tekintetben is még éppen elég tennivaló vár a kutatókra.

6. Ez az észrevétel aztán már átvezet az erdélyi nyelv- és nyelvjárástörténeti anyag feltárása és feldolgozása tekintetében jelentkező ezutáni feladatok kérdéséhez.

Ezzel kapcsolatban előljáróban fel kell emlegetnem az előbbieken már érintett egyoldalúság mellett az SzT-nek az időbeliség elhatárolása tekintetében jelentkező korlátait is. A nyelv életét a maga teljes időbeliségében átfogó szemlélettel az erdélyi magyar nyelvjárássok, illetőleg az erdélyi magyar köz- és irodalmi nyelv képében végbement változásokat a magyar népcsoportok Erdélyben való letelepedésének kezdetétől napjainkig kellene követnünk. Igen ám, de e csaknem egy ezredévet felölelő időszakaszra vonatkozó vizsgálat számára más forráskutatásbeli lehetőség kínálkozik a csoportok végleges letelepedése korától a XV. század elejéig terjedő időközben, és más az előbb jelzett felső időhatártól a magunk koráig terjedő időszakaszban. Az első időszakaszra vonatkozó vizsgálódó számára csak a latin nyelvű levéltári darabokban ránk maradt szórványok nyújthatnak nyelvi tényanyagot. Minthogy pedig a szórványokat rejtő levelesanyagnak csak egy része közelíthető meg a kutató számára a kiadott történeti okmánytárakban,

másik, nem csekély része levéltárakban várja a feltáró munkát, egy olyan lexikográfiai vállalkozás számára, amilyennek a SzT szerkesztője tervezgetése szerint a munka indult, az egyetlen kutatóra alapított anyaggyűjtő munkának ilyen időbeli kitágítása — egyrészt a foglalkozási helyhez kötöttség, másrészt meg a középkori latin nyelvű szövegek szórványainak gyűjtéséhez elengedhetetlen paleográfiai gyakorlat hiánya miatt a gyűjtő számára a megoldhatatlan feladatok közé tartozott és tartozik a továbbiakban is. Mivel pedig az eszményi teljességben összegyűjtendő szórványanyag a XI—XV. század nyelvi állapotára nézve is a XVI. századtól inneni végeláthatatlanul gazdag szövegemlékanyagból kirajzolódnó nyelvi képhez viszonyítva összehasonlíthatatlanul fakóbb fogalmat nyújtana számunkra, a Tár tervezője a gyűjtés időbeli alsó határkövét a XV. század közepére, a felsőt pedig a múlt század végére tette. Ebből nyilvánvalóan következik az, hogy a jövőben elvégzendő anyaggyűjtő-feltáró munkának másak a feladatai a SzT időbeli körébe nem vont XV. század előtti kor, és másak a XV—XVI. század fordulójától a szótörténeti anyaggyűjtés körébe vont kor vonatkozásában. Arra a Mohács előtti korra nézve, amelyet a magyar nyelvtörténet ómagyar kor névvel illet, a latin nyelvű szöveganyag szórványainak megváltatása a maga teljességében ezután elvégzendő feladat, viszont a korszak végétől, a XV. század közepétől — a XVI. század elejétől kezdve az eddigi erdélyi szótörténeti anyaggyűjtés elvégezte az alapvető feladatot, sőt a gyűjtés eredményeit a SzT kötetekben szótári feldolgozásban folyamatosan a kutatás számára hozzáférhetővé teszi. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a Tárnak az előbbieken már felemlgetett korlátai miatt a közép- és újmagyar korra nézve is a kiegészítő anyaggyűjtésnek nem csekély odaadást és nem kevés időt kívánó kötelezettsége ezután feladatokat ró a ma és a jövő nyelvtörténeti kutatóira.

Ami aztán főként az erdélyi magyarság XVI. század előtti nyelvi életére vonatkozó ezután anyaggyűjtés személyi feltételeit illeti, a feladat közeles elvégzése tekintetében nem sok biztatót látok. Ha ugyanis a feladat vállalása az erdélyi magyar nyelv- és nyelvjárástörténetnek

arra a két-három munkására hárulna, akinek munkaerejét még jó ideig teljes egészében a SzT további kötetének szerkesztése és közzététele foglalja le, tőlük már ez elfoglaltság miatt sem, de meg az ómagyar kori latin paleografiában való jártasság hiánya miatt sem várható e feladat elvégzése. Mégis van valamelyes remény arra, hogy az ómagyar kori erdélyi szórványok a nyelvtörténeti felhasználhatóság körébe kerülnek. Ha ugyanis a közelebbi-távolabbi jövőben a kutató előtt fekszenek majd Mályusz professzor Zsigmond-kori oklevéltárának összes kötetei, másrészt meg befejeződik Jakó Zsigmondnak évtizedek óta folyó, az erdélyi vonatkozású ómagyar kori latin nyelvű forrásanyagot regesztaszerűen feldolgozó munkája, akkor így, külső segítséggel, két nagy történész elmélyült munkája eredményeképpen az erdélyi magyar nyelvtörténeti kutatás majd olyan forrásanyaghoz juthat, amelynek felhasználása lehetővé teszi az erdélyi magyarság nyelvi életének a kezdetektől fogva átfogó történeti képen való felvázolását.

7. Addig is, amíg történész-segítséggel az ilyen értelmű kiegészítő anyaggyűjtés eredményeinek felhasználására sor kerülhet, az erdélyi magyar nyelvtörténeti kutatók néhányára éppen elég feladat várakozik a már összegyűjtött és a SzT kötetekben folytatólagosan a nyelvtörténeti kutatás vérkeringésébe — remélhetőleg — előbb-utóbb a maga teljességében bekerülő jelenséganyag sokirányú értékesítése tekintetében.

Mert bár a SzT tervezője évtizedek óta kutatómunkája legfőbb céljának a Tár anyagának egybegyűjtését és közrebocsátását tartja, egy pillanatig sem tekinti e munkát öncélúnak. A tervező a Tárt olyan munkaeszköznek szánta, amely a maga viszonylag gazdag anyagával lehetőséget teremt az erdélyi magyarság nyelvi életében megfigyelhető összes nyelvi sajátságoknak tájanként és jelenségcsoportokként való feldolgozására. Kiemelten hangsúlyoznom kell az anyagértékesítés lehetőségének azt a kettősségét, amely a feldolgozás alkalmával a tájanként és jelenségek-, illetőleg jelenségcsoportokként való kezelhető volta tekintetében önként kínálkozik. A SzT kö-

teteiről eddig közzétett méltatások helyeslőleg éppen eléggé kiemelték a Tár szerkesztőjének azt a módszerbeli újítását, hogy a címszókba besorolt adalékok legnagyobb részét földrajzilag rögzítette. Ez a körülmény lehetővé teszi a szerkesztés és a közzététel befejezése után azt, hogy a használt, sőt még a szerkesztés folyamán az egyes címszók adatolásában fel sem használt cédulaanyagnak is települési egységenként, tájanként, illetőleg jelenségenként való csoportosításával a táj- és a jelenségmonográfiák egész sorát szerkesszék meg. Minthogy a szerkesztés folyamán nagy gondot fordítottak a szerkesztők a besorolt adalékoknak a lehetőségig egyenletes nyelvföldrajzi szórtságára, nagyjában Erdélynek minden tájára nézve elégséges és egyenletesen eloszló a történeti nyelvi tényanyag. Talán csak az ilyen tekintetben mostohább levéltári anyaghasználati lehetőséget kínáló Szilágyság az, amelynek tájmonográfiája számára szegényes anyag kínálkozik. Ellenben viszonylag rendkívül bőséges kijegyzéstömeg van az anyagban nagyon gazdag erdélyi városok: Dés, Kolozsvár, Marosvásárhely és Torda, valamint a székely székek közül Háromszék, Udvarhelyszék és Maroszsék levéltáraiból. Mivel a Tár szerkesztői a nyelvföldrajzi szempont érvényesítésével egyidejűleg a nyelvi-nyelvjárási sajátosságok mentől bőségesebb adatolására is nagy gondot fordítottak és fordítanak a továbbiakban is, a SZT ilyen természetű adalékanyaga a történeti jelenségmonográfiák szerkesztésére és nyelvföldrajzi adatolására is elég kedvező lehetőségeket teremt.

Az előadottakból nyilvánvaló, hogy az erdélyi magyar nyelv- és nyelvjáráskutatók némi megnyugvással gondolhatnak ugyan a kínálkozó feladatok egy részének teljesítésére, de nem csekélyebb erőt és odaadást követelnek az eléjük tornyosuló elvégzendő feladatok. A megvalósítandó további célkitűzések sokaságát látva, nem reménykedhetünk abban, hogy a jelenlegi szerény személyi feltételek változatlansága esetén a feladatok egy aránylag kis részénél több az elvégezhetőség körén belül kerül. Csak a személyi feltételek és a kiadási lehetőségek kedvező alakulása esetén és akkor is csak nagy időbeli távlatban gondolkozva remélhetjük az eddigi célkitűzések mindannyijának megvalósulását.

8. A tudományközi (interdiszciplináris) kutatások szükségessége felismeréséhez — még e felismerés divatosan gyakori hangoztatásának évadjára előtt — már régen eljuttak a kolozsvári nyelvészkutatók. Nem zárkozhatik el, nem követhet fősvénykedően önző célokat a kutató- és a feldolgozó munkában egyetlen tudomány sem anélkül, hogy amikor öntetszelegve csak magára néz, ne veszélyeztetné a maga eredményeinek szilárdságát és ugyanakkor ez eredményeknek a maga tudományszakja határán túl szélesebb körben való felhasználási lehetőségét is.

Ennek az elméleti felismerésnek tudomány módszertani gyakorlata például az erdélyi nyelvtudományi kutatás legnagyobb erőfeszítést kívánó munkálatában, a Szt. István anyaggyűjtésében és szerkesztésében messzemenően érvényesült. Erre vonatkozólag a Tár Tájékoztatójából ez a nyilatkozat idézhető: „Nem egyoldalúan csak nyelvtudományi célkitűzéssel, illetőleg rendeltetéssel készül ez a Tár ... A nyelvtudomány érdeklődési körén túl ... történeti anyagot szándékszik nyújtani, szállítani minden olyan tudomány számára, amely a történetiség igényével vizsgálja az érdeklődési körébe került kérdéseket. Különösen figyelemre méltó nyelvi és szokásisméleti anyagot szolgáltat a Tár a történettudomány, valamint a történeti néprajz művelői számára“ (Tájékoztató 12). Történettudós ünneplésekor ebből a történettudományi vonatkozást emelve ki, látnivaló, hogy az előbb mondottak tekintetbe vételével a nyelvtörténet és a történettudomány vonatkozásában a viszonyosság könnyen megállapítható: a történész a forrásanyag feltárásában, sőt a régiségbeli szóanyag történeti háttérének tisztázásában segíti a nyelvtörténészt, emez pedig a szókészlet történeti vizsgálatával juthat el olyan nyelvtörténeti megállapításokra, amelyeket a történész és aztán továbbmenően az egyes kérdésekkel történeti viszonylatban foglalkozó bármely más tudományág munkása felhasználhat a maga felvetődő problémáinak megoldásában.

9. Személyes öröm és egyben megtiszteltetés számomra, hogy mindennek elmondására éppen a népiségtörténet nagy mesterének ünneplése alkalmával kerít-

hettem őszinte hálaérzéssel sort. Hálaérzéssel azért az előre lendítő, gondolkodásra készítető hatásért, amely az ő munkásságából — sokunk felé — és így felém is sugárzott.

1979/1984

**A GAZDAG SZÓÁR ÁMULDOZTAT EL
MINDANNYIUNKAT...
A SZERZŐ VÁLASZOL PALL ÁRPÁD KÉRDÉSEIRE**

Amikor 1976-ban az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár első kötetét kézbe vehettük, azt hiszem, mindannyiunkon ámulat vett erőt a mű enciklopédikus jellegét látván, sejthető arányait, a vállalkozásba fektetett szellemi és fizikai erőfeszítéseket latolgatván. Az érzelmi mozzanatok azóta értékelő szempontokkal is kiegészültek. Arra kérem a Professor urat, tájékoztassa olvasóinkat a mű fogadtatásáról, szóbeli és sajtóvisszhangjáról.

Mielőtt a feltett kérdésre válaszolnék, hadd valljam be: mindig nagyon feszélyez egyáltalában is, ha a nagy nyilvánosság előtt készítenek nyilatkozatra a magam munkájáról. Ezen túlmenően nem tudom, hogy mennyiben igazi érdeklődésből és mennyiben szokványos udvariasságból hangzik el egy-egy ilyen kérdés. A Szótörténeti Tárra vonatkozó érdeklődés alkalmával azonban nem fog el, vagy csak nagyon csekély mértékben ejt rabul a feszélyezettség érzése, hiszen ezt a munkát nem én alkottam. Tulajdonképpen teremtője nem magam vagyok, hanem az erdélyi múltnak az a nagy magyar társadalmi közössége, amely a Tárban feltáruló nyelviséget, a remek, árnyalt, színes szókincset teremtette. Az az ámulat, amelyet szerkesztő barátom emleget, éppen ezért elsősorban nem engemet és nem a korábban-későbbben hozzám csatlakozó segítőtársakat illeti. Azt hiszem, tudva-tudatlanul az a gazdag szóár ámuldoztat el mindannyiunkat, amely az évek során megjelenő újabb kötetek forgatásakor egyre növekvő, egyre hatalmasabb, sodróbb erejű folyamként hömpölyög előttünk...

Ilyenformán elhárítva magamról és szerkesztő-társaimról az ámulatkeltés kizárólagos érdemét, most már nyugodtabban, feszélyezetlenebbül és a szerénytelenség utóíze nélkül válaszolhatok a feltett és az ezután felteendő kérdésekre.

Ez az ámulat meglehetősen általános volt az első kötet megjelenése után...

Magam is azon lepődtem meg, hogy milyen széles körű érdeklődés mutatkozott meg nemcsak — ami el-

vége érthető — a szakemberek, hanem a legkülönbözőbb foglalkozási körökben forgolódók részéről is. Az évtizedekig tartó anyaggyűjtés meg az évekig tartó szerkesztés rendjén magam abban a meggyőződésben éltem, hogy történeti szótárat szerkesztek szakemberek számára, s íme, hatásában szinte-szinte történelmi kalandregény lett belőle. Hogy az általános érdeklődés fokát érzékeltessem, a hozzám érkezett nagyszámú levélbeli értékelésre éppen csak utalva, néhány beszédes számadatra hivatkozom: az első kötet megjelenése után 53 sajtóközlemény jutott el hozzám, ezek közül csak tíz jelent meg romániai és külföldi szakfolyóiratokban, a többi széles körű olvasóközönség igényeire tekintő sajtótermékekben látott napvilágot. A második kötet 13 értékelése között is ilyenféle az arány. Még beszédesebben mutat a nagyfokú érdeklődésre, hogy nálunk és külföldön az első kötet példányai olyan rögtönösen vásárlókra találtak, hogy néhány hónap múlva, mintegy ötezer példányban új lenyomatot kellett szárnyra bocsátani. Minthogy pedig egy ilyenféle szótár érdekkörébe tartozó kutató nálunk és a határokon túl legfeljebb néhány száz lehet, ez is arra vall, hogy a példányok legnagyobb része nem szakember olvasók kezébe kerülhetett.

Megnövekedett a Professzor úr postája, gyarapodott az érkező levelek száma is?

Valóban sok baráttól és szakmabélitől származó levelet kaptam. Amit aztán ezen túl a levélbeli és sajtóvisszhangokról mondhatok: az értékelések szinte kizárólag az általános ámuldozás és túlzó elismerés körében mozognak. A sok levél közül a legelső Lőrincze Lajos híradása volt. Egy svájci nyelvész-nagygyűlésről küldött üdvözlőlapján ez állott: „A Jungfrau tövében emlegetjük a Tárt“. A sajtóközlemények közül Benkő Loránd akadémikusnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének szakszerűségében és alaposságában kiemelkedő, tanulmány méretű értékeléséből a következő összefoglaló jellegű megállapítást idézhetem: „Az a teljesítmény ..., ami előttünk kitarul, nem a méltatók véleménye által lesz azzá, ami, hanem önmagában hordja, objektíven tartalmazza értékeit ... A Tár jellegében annyira egyedi, előzményeihez annyira nem fogható, formájában és

tartalmában annyira minden hasonló műfajú munkát túlhaladó, hogy teljesen külön elbírálást igényel. Ilyen mennyiségben és ilyen színvonalon senki, sem egyén, sem közösség nem adott még a magyar szótörténeti vizsgálatok számára kutatási alapanyagot.“ Megrázó erejű, hasonló értelmű elismerés áradt felém Bárczi Géza akadémikusnak a halálos ágyon, reszketeg kézzel írt leveléből. Hogy a nemzetközi szinten jelentkező elismerésből még csak egyetlen példát említsek: Thomas A. Seboek, az Észak-Amerikai Egyesült Államok Nyelvtudományi Társaságának elnöke levelében az elismerés mértékét azzal is fokozta, hogy szót ejtett arról a serkentő hatásról, amelyet a Tár megjelenése az amerikai magyarságtudományi munkálkodásra gyakorolt.

Az anyag rendkívüli gazdagsága, vagy hogy Benkő Loránd akadémikus kifejezését használjam: külön elbírálást igénylő jellege bizonyára rendkívüli gondokat is jelentett mind a válogatás, mind az értelmezés tekintetében...

Hadd világítsam meg magából az anyag gazdagságából adódó nehézségeket egyetlen adattal, a jelenleg munkában lévő kötet egyetlen példájával: a *K* betűvel kezdődő szavakra vonatkozó anyag számbavétele során kiderült, hogy erre a betűre eddig hozzávetőleg 550 ezer adalék áll rendelkezésünkre. Ez a cédulaszám a további rendezés során még szaporodhatik. Elgondolhatni, mennyi fejtörést okoz a szerkesztőnek ebben a cédularengetegben úgy szemelgetni, hogy a Tárba bekerülő nyolcadtizedrésznyi anyagból éppen a jelentéseket, a területi és időbeli szórtságot legjobban szemléltető adalékok kerüljenek bele a szótárba. Az egykori jelentés-megállapítás nehézségei azután abból adódnak, hogy mivel a szókincs jelentős mértékben függvénye a mindenkori gazdasági, művelődési és társadalmi változásoknak, a jelentés-megállapítással bajoskodónak ismernie kell a szóban forgó kor gazdasági, művelődési és társadalmi viszonyait, a bennük végbemenő változásokat ahhoz, hogy eredményesen oldhassa meg feladatát. Az ilyen irányú ismeretek ugyan az esetek jó részében képesítik is a szerkesztőket és a Tár felelősét a helyes vagy legalábbis a megközelítően elfogadható jelentés-megállapításra, ne illeszen azonban megrovó pillantás bennünket, ha a Tárba

itt-ott bizonytalankodó jelentés-megjelölésekkel vagy nem egyszer éppen a tehetetlen kísérletezés eredménytelenségéről árulkodó ’?’ jellel találkozik a kötetek forgatója.

A Tár jó példa arra is, hogy egy nagyszabású egyéni vállalkozás intézményesül, az ötlet, a gondolat megteremti a megvalósulásához szükséges közösségi kereteket. Az első kötet címlapján még az olvasható, hogy az anyagot gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila, a másodikon a szerkesztő munkatársaként szerepel már Kósa Ferenc, Nagy Jenő, Vámszer Márta, Vigh Károly és Zsemlyei János is. Gyarapodott-e a munkatársak száma a második kötet megjelenése óta, és milyen munkamegosztás és munkarend alakult ki?

A magános munkáról a közösségi együttműködés irányába kettős meggondolás kényszerített rá. Először is, mikor a Tár első kötetének megjelenését megértem, már beléptem a „hetvenkedés“ évtizedébe. Minthogy pedig — egyéb elfoglaltságoktól terhelten is — az első kötet szerkesztése hat kemény munkában eltöltött évet követelt meg, könnyű volt kiszámítanom, hogy egy várhatólag tízkötetes mű megteremtésére magános fáradozással nem adatott számomra idő. A másik, közösségi munkára kényszerítő-készítő szempontot számomra az a meggondolás jelentette, hogy a közösségi munka rendjén a nálam jóval fiatalabb munkatársak közül kinevelődhetik egy olyan nyelv- és nyelvjárástörténeti érdeklődésű kutatócsoport, amelynek tagjai elvégezhetik, illetőleg tanítványaikkal, sőt a tanítványok tanítványaival elvégeztethetik majd a Tár anyagának sokrétű és sokirányú nyelv- és nyelvjárástörténeti feldolgozását. Ezért kértem aztán fel a második kötet szerkesztéséhez segítőtársul szegődött említett öt munkatárs mellett, a harmadik és a további kötetek szerkesztéséhez B. Gergely Piroskát, P. Dombi Erzsébetet, Kürti Miklóst, Zs. Maksay Máriát és W. Török Juditot. Munkaközösségünk a továbbiak folyamán aztán Bodrogi Katalin, Daly Ágnes, Kányádi Sándorné, Seres Zsófia és Szabó Zsolt személyében újabb segítőtársakkal gyarapodott. Jelenleg tehát eléggé népes munkaközösség bíbelődik a Szabó T. Judit által szöveggyedekre (címszavakra) bontott cédulaanyaggal. Megjegyzem, hogy mivel a szótári munka az alapos nyelvtudományi felkészültségen és a finom nyelvérzéken túl a szótári gondol-

kodás elsajátítását, a munkatárs különleges alaposságát és gondosságát követeli meg, az ezeken alapuló szerkesztői gyakorlatra a munkatársak csak hosszabb-rövidebb idő elmúltával tehettek szert. Hangsúlyoznom kell: a munkatársak odaadó tevékenysége nélkül azonban nem jelenhetett volna meg a második, harmadik és negyedik kötet, de nem láthatnának napvilágot a következő kötetek sem, mint ahogy kezdettől fogva nem nélkülözhettem a román értelmezésen dolgozó, sajnos, mostanában tragikus hirtelenséggel elköltözött Kelemen Béla és a németül értelmező Nagy Jenő munkáját, meg a három lektor: Breban Vasile, Kiss András és Eisenburger-Szilágyi Margit szakértő támogatását sem.

A névsor máris hosszú és még csak a közvetlen segítőtársakat említettem, nem ejtettem szót azonban a legfőbb segítségről, a Kriterion Könyvkiadó támogatásáról. A munkaközösség hálája illeti a Kiadó vezetését, csakúgy, mint kiváló munkatársait: a szakszerkesztő Szilágyi N. Sándort, és a technikai szerkesztő Bálint Lajost meg Deák Ferencet.

Minden munkának vannak segítőtársai, de — jól tudjuk — vannak akadályai is. Az anyaggazdagság már említett nehézségein kívül meg kellett küzdeniök más hátráltató körülményekkel is?

Az akadályok bizony olyan sokrétűek voltak, hogy közülük csak szemelgetve említek néhányat. Legelsőként azt, hogy vállalkozásunk magánjellegű lévén, nagyon nehéz volt előteremteni a szerkesztés rendjén felmerülő költségek anyagi fedezetét. Ennek terhe teljességében a vállalkozás felelősére nehezedett. További akadályozó tényező abból adódott, hogy a munkaközösség közös munkahely hiányában nem élvezhette az együttműködés, az azonnali véleménycsere és közös könyvhasználat előnyeit. Ezen túlmenően, legtöbb munkatársunk csak a hivatali munkája utáni szabad idejében — háztartási-családi kötelességek nyűgében élve — végezheti a szerkesztés munkáját. Az akadályok ellenére eddig mindenki odaadóan és kimagasló eredményességgel végezte munkáját... De minek siránkozzam a további nehézségekről?

Az első kötet Előszavában Ön annak a reményének adott kifejezést, hogy a Szótörténeti Tár nemcsak a magyar nyelvtör-

ténet művelőinek és a művelődéstörténet különböző kérdései iránt érdeklődő szakembereknek, hanem a román és szász történelmi kutatások munkásainak is hasznos kézikönyve lehet. A kutatáshoz persze idő kell, néha évtizedek szükségesek hozzá, mégis megkérdezem: tud-e Professzor úr arról, hogy a Szótörténeti Tár anyagát máris felhasználják ilyen irányú kutatásokra?

Nem bizonyult alaptalannak az a reményem, hogy az egyes tudományszakok kérdéseire történelmi szemlélettel közeledő kutatók között a románok és a szászok is segédkönyvül vagy éppen forrásmunkaként használhatják a Tárt. Egyik bizonyosság erre az, hogy még meg sem jelent az első kötet, az RSzK Akadémiájának egyik nyelvész kutatója máris arra kért, hogy bocsássam rendelkezésükre az őket érdeklő nyelvi nyersanyagot. Az első kötetnek az RSzK Akadémiája Timotei Cipariu-díjával való kitüntetése is a hivatalos értékelés jele. További bizonyító mozzanat az, hogy annak idején a román televízió is beszélgetést kezdeményezett velem, és kezdettől fogva hűséges két munkatársammal, Kelemen Bélával és Nagy Jenővel a Tár munkálatairól. Még ezt az adást megelőzően, a nagyváradi *Crîșana* egyik munkatársa, Blajovici Traian közölt értékelő cikket a vállalkozásról, egyiket itthon, másikat egy magyarországi román nemzeti-ségi hetilapban. Hivatalos jellegű román értékelésnek könyvelhető el az *Era Socialistă* megemlékezése is. A szászság részéről való érdeklődés jelét kell látnunk abban, hogy a *Karpaten Rundschau* nemcsak ismertetést közölt a Tárról, hanem közzétette egyik külső munkatársának velem folytatott beszélgetését is.

A magyar, román és német nyelven értelmező Tár főként a magyar nyelvű erdélyi történelmi forrásanyag román és szász kutatóinak jelenthet segítséget.

Mikorra várhatjuk a harmadik kötet megjelenését?

Beszélgetésünkre, gondolom, teljesen véletlenül éppen akkor került sor, amikor a nyomdagép már a kötet első íveit nyomja. Mire ez a beszélgetés az *Új Életben* megjelenik, már ki is kerül a nyomdai könyvkötészetből a munka. Ilyenformán hát még ebben az évben a vásárlók kezébe kerülhet ez a kötet is. A további kilátásokat illetően reménykeltő az, hogy — hála munka-

társaim kitartó igyekezetének — a munkaközösség ma már a hatodik kötetten dolgozik. Így a negyedik kötet közvetlenül a harmadik nyomdai munkálatainak befejezte után sajtó alá kerülhet, s hihetőleg a negyediket ugyanilyen gyorsan követheti az ötödik és emezt a hatodik, majd a többi.

Szeretettel, érdeklődéssel várjuk őket, s egyúttal olvasóink és a magam nevében köszönöm a beszélgetést.

1982

VI MEGEMLEKEZÉSEK

PÁLFFY JÁNOS
(1804—1857)

1

A Tarcsafalvi Pálffy család egyik ágának utolsó férfi sarjai közül való Pálffy János, az Emlékezések írója. Maga a család, a legrégebb, előkelő, székely primor-családok egyike, első biztosan kimutatható ősenek azt a Pétert tekinti, aki 1556-ban János Zsigmond seregében szolgált és 1589-ben Báthory Zsigmondtól Tarcsafalván és Felsőbencéden levő birtokára új adományt (nova donatio) nyert. De már előbb, 1505-ben is szerepel egy Pálffy Lukács mint a székely nemzet tizenkét bírójának egyike; így alighanem ez tekinthető a Pálffyak első ismert nevű ősenek. A család elsősorban természetesen nemzetségi birtokainak helyén, Udvarhelyszék területén játszott fontos szerepet, egyes tagjai azonban kiváló szerephez jutottak Erdély, sőt utóbb Magyarország történetében is. Előkelő összeköttetéseiket mutatja az, hogy a család eddig ismert történetének szinte négy évszázada alatt régi erdélyi családokkal (Bacsay, br. Bánffy, Daniel, Domokos, Gálffy, gr. Haller, br. Petricevich-Horváth, gr. Lázár, Martonosi, Ugron stb.) állott közelebbi vagy távolabbi rokoni összeköttetésben. Pálffy János láthatólag úgy is forgott a korabeli főúri társaságban, mint aki teljesen otthon érzi magát: széles ismeretségi köréből barátai a demokratikus érzelmű erdélyi főurak és később a magyarországi arisztokrácia legkiválóbb képviselői közül kerültek ki.

Élete családjának egyik ősi birtokán, Tarcsafalván kezdődött (sz. 1804. január 10-én). Apja, Pálffy Elek 1792-ben Udvarhelyszék pénztárnoka, 1804-ben alkirálybírája, az 1809-i nemesi felkeléskor az etédi járás első kapitánya. A feleségével, Andrásfalvi és Gagyai Pálffy

Annával Küsmődön és Bencéden kapott részbirtok növelte a családi vagyont. Házasságukból öt gyermek, Elek, János, Anna, Dénes és Antal született. E gyermekek közül Elek, Udvarhelyszék főjegyzője, majd alkirálybírája, részt vett a szabadságharcban és ezért börtönt is szenvedett. Nőtlenül halt meg Jánossal együtt. Antal a Napóleon elleni hadjáratokban mint verescsákós huszárörnagyszolgált. Lovaglás közben pipáját torkába ütötte lova. Szörnyet halt. Anna id. Hegyessy Elekhez ment férjhez. Ennek egyik gyermeke, Rozália Ugron Jánoshoz ment nőül, de — mint Pálffy maga megjegyzi — egy évi boldog családi élet után meghalt aszkóiban. Erre a betegségre, a tüdővészre való hajlamot alighanem anyjától örökölte. Úgy látszik, hogy e betegség csírái benne voltak a Pálffy családban, hiszen Pálffy János halálát is ez okozta. Külsőleg sokkal szerencsésebb, eredményesebb volt a negyedik fiú, Dénes élete. Falujában még ma is mint helyi kényúrról beszélnek. Erőszakos, önző, vagyonszerző voltáért a „törzsfő“ névvel-illeték környékbeli kortársai. Három nőtlen fiútestvére után és felesége révén tekintélyes részbirtok ura volt Tarcsafalván, Csehétfalván, Bencéden, Korondon, Atyhában, Martonoson, Tordátfalván, Gagyon, Magyarandrásfalván, Alsósiménfalván, Pálfalván, Küsmődön, Kobátfalván, Kadácson, Medeséren, Bálintfalván, Szentgericén, Balavásáron, Patában, Györgyfalván, Zágorban, Uzonban és Zabolán. Vagyonat — mint majd alább is látjuk — közösségi célok rovására is növelte. Minden jel arra mutat, hogy erőszakossága és önzése bátyjával, Pálffy Jánossal szemben is érvényesült. A közéletben valóban önzetlenül forgolódo és a távoli, nagy nemzeti célok szolgálatában elégett Pálffy Jánosnak merő ellentéte volt ez a zsarnoki lélek.

Ilyen családi körülmények között született, élt és nevelkedett Pálffy János. A semminél valamivel több az, amit életének első három évtizedéről tudunk. Gyermekekorának első hét évét hihetőleg apja birtokán, Tarcsafalván töltötte. Itt, ebben a székely faluban szerezhette azokat az első gyermekkori benyomásokat, amelyek Erdélyt és benne a Székelyföldet neki oly drágává tették, hogy mikor a száműzetés éve alatt nem szabad idejön-

nie, a szabadságharc utáni időktől felkavart lelki vilá-
gát az összeroppanástól kellett félténie. Emlékezéseiben
Koronka József, székelykeresztúri unitárius tanár rövid
jellemezésekor maga árulja el gyermekora első biztos
adatát. „Mint hétéves gyermek — írja — az ő (ti. Ko-
ronka József) szárnyai alatt kezdettem meg Keresztúrt
a tanolást.“ Kétségtelenül itt volt magántanítója a kés-
őbbi neves történettudós, Nagyajtai Kovács István is,
akit ő Erdély története legalaposabb ismerőjének, a leg-
szerényebb és legbecsületesebb embernek jellemez.
„Gyermekkoromban egy ideig tanítóm volt — jegyzi fel
róla — s azóta mindig változatlan tisztelettel viseltetem
iránta.“ Csak elemi iskoláit végezte Székelykeresztúron,
azután 1816-tól, tizennégy éves korától unitárius szokás
szerint Kolozsváron, az unitáriusok itteni kollégiumában
folytatta tanulmányait. Az alsó osztályokban nem látjuk
még az első sorokban, de minél magasabb osztályba lép,
tanulási eredménye annál kiemelkedőbb; az utolsó évben,
1821—22-ben már mindenből első „eminens“. Különö-
sen kedves tárgya a logika és a történelem; e tanulmá-
nyokban való komoly elmélyedése szembeszökően látszik
későbbi munkásságán.

De mindez csak életének külső változásait ismerteti
meg velünk. Érdekes volna ezek mellett gyermek- és if-
júkora éveiről, az akkori benyomásokról, az étellel való
első izgalmas, érzékeny lelkét biztonnal felkavaró talál-
kozásairól valamit saját vallomásaként is hallanunk. De
tolla, mely mások lelkivilágának boncolgatásakor olyan
leplezetlenül, bár felelősséggel ír le káprázatosan élelátó,
legalább pillanatokra az emberi lelkek legmélyére vil-
lantó sorokat, mondom, tolla csak néha-néha fut egy-egy
jelentéktelen életrajzi adatra; legtöbbször olyanra, amely
egy emberből, egy lélekből csak annyit mutat meg, mint
amennyit az emberi test egykori szépségéről egy-egy ránk
maradt öskori csontdarab sejtethet meg velünk. Emlé-
kezéseinek egyik ilyen nagyon ritka önéletrajzi adatát
akkor árulja el, mikor elmondja, hogy 1823 körül egy
vagy két évig mint tanuló Kolozsvárt „kosztozott“ Bar-
tha Mózes erdélyi kormányzéki secretariusnál. „Csak-
nem mint gyermek — írja a késő férfikorban is valami
félszeg öszinteséggel — szerelmes voltam (Bartha Mózes)

szép Rózsi leányába. Ez volt első szerelmem, a szerelem virágpora, mely mit sem tud vágyakról, mely nem kérdezte, hogy szerettetik-e, melynek egyetlen boldogsága, élete: ábrándozás. — Mily boldog idők voltak ezek!

Ez és mindaz, amit Pálffy életéből tudunk, személyes nyilatkozatai, a kortársak vallomásai, irodalmi és hírlapírói alkotásai arra készítetnek bennünket, hogy lelke gazdagságát, mélységeit, jellemző-erejének azt az időfeletti erejét, mely kortársai közül kiemeli, csak a maga, még gyermekkorában kezdődő és az ifjúkorban egyre fokozódó érzékenysége, az önmegfigyelés kínzó tépelődése, a gondolat- és érzelemvilág állandó hullámozása eredményének tekintsük. Egyik kortársa, Jakab Elek azt írja róla, hogy „serdülő korában gyöngé testű, érzékeny természet volt. Mint tanuló inkább olvasni szeretett, mint könyv nélkül emlézni.“ Ilyen lelki alkattal, bármennyire is korszakás volt, mégis csodálatos, hogy Pálffy iskoláinak végzésével, 1825 körül a József nádor huszárezredbe lépett. Aligha egyéni hajlamai vitték erre; inkább családi, faji hagyományai és az 1809-i nemesi fölkelésben is szerepet játszó apa emléke készíthették őt erre a lépésre. Annyi azonban biztos, hogy 1828-ban már huszárkadét volt, mert gr. Bellegarde Henrik József huszárkapitánynál tett erdélyi látogatásakor már ennek mondja magát. Csak lelki és testi alkata, de nem bátortalansága különíthette el katonatársaitól: nem vonta ki magát életükből, részt vett szórakozásaikban is. Jó bajtárs volt, olyan, aki később nagyon válságos helyzetekben sem tagadta meg támogatását egykori tisztársaitól. Egyébként azonban katonáskodásáról csak keveset tudunk. 1833-ban Stájerországban állomásozott; ezredében volt ekkor többek között az angol származású Guyon Richárd, a későbbi magyar szabadsághős is. Katonáskodása utolsó éveire esik az a látogatás, amelyet Itáliában tett. Jakab Elek szerint mint hadnagy beutazta három társával a nagyobb városokat. Maga részletesen erről sem beszél, csak azt említi meg mellékesen, hogy egyik „eszes, vidám jópajtasával és barátjával“, Karóján Demeterrel együtt nézte meg Velencét. A katonaságtól tizévi szolgálat után, 1835-ben mint főhadnagy vált meg. Egyik tisztársától való emlékezésében írja a következő adatokat:

Gombos Lászlóval „együtt kezdtünk mint kadét szolgálni a József-huszároknál és tíz esztendeig a legnagyobb barátságban éltünk 1835-ig, midőn én kiléptem a katonaságtól. Ő Stiriában maradt, s én Erdélybe menvén, megszűnt közöttünk minden viszony, miután én a levelezésnek nem nagy barátja vagyok.“

E szükszavú megjegyzés, sajnos, nem szól arról, hogy milyen okokból szakított a katonai élettel. Belátta-e, hogy egész lelki alkata idegen a katonaélethez szükséges lelki berendezkedéstől? Rájött-e arra, hogy mint erős magyar érzésű tisztnek pályáján a haladásra nézve nincsenek esélyei? Vágyott-e az után, hogy a neki megfelelő politikai harcmezőn küzdjön a nemzet és az ember jogaiért? Valószínű, hogy ezeknek (és még ki tudja mennyi másnak!) mindenike hozzájárulhatott az életének egészen más irányt adó elhatározás megérleléséhez. Lehet azonban az is, hogy főként egészségi ok, talán már ekkor jelentkező, később halálössá fejlődő tüdőbaja készítette arra, hogy ott hagyja a katonaságot, és egyelőre a nyugalmasabb polgári, sőt falusi élet csendjében keressen kezdődő betegségre gyógyulást.

2

A katonaélettel szakítva, Pálffy Pesten keresztül jött vissza Erdélybe, és itt küsmödi birtokára vonult vissza. Az aránylag gondtalan, nyugodt ausztriai és itáliai tiszt élet után Erdély egyik félreeső szögletének kicsinyes széki életébe lendült át. Társasága külön papokból, a falusi nemesség földhözragadt gondok között vergődő tagjaiból, széki tisztviselőkből, a vidék híres korteseiből állott. Itt-ott akadt egy-egy emelkedettebb szellemű, becsületesebb ellenzéki tag is, mint amilyen volt Patakfalvi Ferenczi József, Miklós, Pál és László. „Sok sötét és kenyeret ettünk meg együtt a jó és barátságos, derék Ferencziakkal a régi jó időkben a megyei élet küzdelmei között. Barátságom emlékében most is híven élnek ők, kiket 848 óta nem láttam“ — írja jóval később Emlékezéseiben.

Más környezet, más célok és más lehetőségek állottak most már előtte. Úgy látszik, kezdetben nem merült bele az öt körülvevő világ életébe. Saját feljegyzéseinek egy futó utalásából ítélve, politikai tevékenységhez csak 1837 táján kezdett. De ezenkívül 1840 körül semmit sem tudunk róla. Ez évben megjelent három „eredeti novella“-jából azonban következtetjük, hogy a feljegyzések nélküli évek elvonultságában nemcsak régi szenvedélyének, az olvasásnak áldozott sok időt, hanem maga is foglalkozott szépirodalmi alkotások gondolatával, sőt mint szépíró próbálkozott is. De nemsokára a szó szoros értelmében belemerült a közügyekbe, és részt vett a megyei élet küzdelmeiben. 1841-ben a három évig tartó erdélyi országgyűlésre Küküllő vármegye gr. Bethlen Farkassal együtt követte is választotta, bár Bojér Antal, később kövárvidéki képviselő igyekezett őket megbuktatni. „Az alatt, míg én Bethlen Farkas követtársammal az országgyűlésen voltam — írja róla Pálffy — mindent elkövetett a megyében visszahívásunk, vagy legalább (követi) utasításunk megrontása végett, de hasztalan.“ Igaz, hogy Pálffy mögött ott állt Földváry Ferenc, Küküllő vármegye főbírája, ő pedig igazságos és erélyes tisztviselő, s a megyei ellenzéknek egyedüli támasza volt.

Pálffyt egész lelkivilága, elveinek szilárdsága, magyarsága, demokratikus, sőt köztársasági gondolkozása előre is az elnyomó kormánypárttal szemben az ellenzék soraiba kényszerítette. Az országgyűléssel párhuzamosan folyó Kolozs megyei ellenzéki és kormánypárti küzdelmekben, a haladók és maradiak kíméletlen harcában br. Kemény Dénes vezérsége alatt az ellenzék soraiban látjuk Pálffy Jánost is. A Pálffyaknál egyébként családi hagyomány is lehetett az ellenzékieskedés: egy kicsit a két régi, udvarhelyszéki székely primor-család, a Pálffy és az Ugron küzdelme is volt ez: a haladás és a maradiság küzdelme. „A haladók, úgy mondják minálunk, a Pálffy párthoz tartoznak — írja az *Erdélyi Híradó* egykori udvarhelyszéki tudósítója —, a maradók az Ugron párt-hoz, mert a pártfőnökök ezen családok tagjai s mi többiek nagyobb részben az elsőkhöz, kisebbben az utolsókhoz tartozunk.“

Ellenzéki és haladó gondolkodásával Pálffy János részt vett az ellenzék minden mozgalmában. Udvarhelyszék a br. Wesselényi Miklóstól szorgalmazott börtönépítési ügy bizottságába választotta be (1842), az országgyűlés az úrbér, az adó és a katonatartás osztályába jelölte nagy szavazatszámmal. A kormány képviselőjének megyei visszaélései ügyében maga is szót emelt, mikor megyéje, Küküllő megye főispánjának, gr. Haller Ignácnak kilenc évi törvénytelenégeit az országgyűlés elé tárva kérte a rendeket, hogy forduljanak a királyhoz elbocsátása érdekében. Az országgyűlés ideje alatt meghalt Bölöni Farkas Sándor felett is ő mondott beszédet. „Kortársaim — írja — engem bíztak meg gyászbeszédet tartani sírjánál, s én megtartottam csikorgó hidegben, melegén érző keblemben őszinte tisztelet- és szeretettel az elhunyt iránt.“

1842 márciusában, hét év után először ment Pestre mint annak az erdélyi országos küldöttségnek tagja, amelynek feladata volt az új kormányzót, gr. Teleki Józsefet és vele együtt Magyarország nádorát, József főherceget üdvözölni. Nemcsak a nagy árvíz után megújult és megszépült főváros, de az a politikai légkör, amelybe került, üdítőleg hatott a szék világának kicsinyessége és elmaradottsága meg a megyei élet kisszerű küzdelmei után. Itt ismerkedett meg gr. Széchenyi Istvánnak és gr. Batthyány Lajosnak az erdélyi követség tiszteletére adott estélyein az akkori legjelentősebb magyar politikusokkal. E két történelmi alak iránti bámulata ekkor, a személyes érintkezés közelségében még jobban erősödött, de kétségtelen, hogy Pálffy is a legjobb benyomást tette a vezető politikusokra, hiszen ezek később, a 48-as idők nehéz napjaiban igen fontos kérdésekben az ő tanácsát, segítségét nélkülözhetetlennek tartották.

Nemcsak politikai vonatkozásban jelentett számára sokat e pesti látogatás. A műveltségi kérdések iránti érdeklődése is új táplálékot, új ösztönzést nyert. Mikor 1842. június 21-én az erdélyi országgyűlés Kolozsvárt az alapítandó Erdélyi Múzeum ügyét tárgyalta, Pálffy nemcsak e gondolatot pártolta lelkesen, hanem ekkor tartott országgyűlési beszédében erdélyi gazdasági egyesület és erdélyi tudományos akadémia megalapítását is sürgette.

E beszédében az erdélyi akadémiai törekvésekről olyan alapos történeti visszapillantást és jövőre szóló tervet adott, hogy e beszédet nagyon gondos tanulmányozás és egy nem mindennapi tudománypolitikai készültséget eláruló ember alapos meggondolása eredményének kell tekintenünk. Nem jelent azonban ez szakítást a politikával, hiszen közvetlenül pesti látogatása után egész ilyenszerű cikksorozatot írt. Ebben világosan tükröződik haladó, néppárt gondolkozása. Társadalmi kérdésekben a jobbágy-ság felszabadítása, az úrbériség törvényes és valóságos megszüntetése, a néppel való emberies bánásmód követelése és annyi más, ma magától értetődő, akkor forradalmi gondolat kiméretlen hangoztatása mutatja politikai bátorságát, társadalmi függetlenségét és emberies gondolkozását. Ha nem is tud szabadulni a kora liberalizmus kissé racionalista tömeg-felvilágosító célzatától (koráramlat ez!), fejtegetései mégsem pusztán elméleti jellegűek, hanem gyakorlatiasak, egy-egy adott törvényjavaslathoz vagy reformköveteléshez kapcsolódnak. Szerinte az Erdély különböző osztályai között részint jogilag, részint valóságosan meglévő jogegyenlőtlenség „szülte a kiváltságos osztályok »óságos« sérelmeit, szüli naponként a kiváltságtalanok, mert korszerű, igazságos panaszait, hinti a visszavonás magvát az alakult kiváltságos, és — meg-
eshető: ezután veszedelmesebb színezetben alakulandó — jogtalan pártok között, — Dámokleszi kard (ez), nemzetiségünk és alkotmányos létezésünk fölött fenyegetőleg függő. És látják sokan az örvényt, mely felett szédelgünk, de kopár körbe, bővöltén, nem bírnak elég lelki-erővel túltenni magukat e szokás korlátain, mint ébren szunnyadó, ki sem alunni, sem fölserkenni nem tud.“
Mondatai sokszor gúnyban és epében Széchenyi stílusának magaslatán járnak, mikor a maradiság ellen beszél. „Oly országban (ti. Erdélyben), melyben egy nagyon ingtag úrbérnek nagyon gyöngé árnyéka lebeg — írja —, az örökváltság pedig összeforrv a renditlenül álló ősiséggel, mely mint kilenc százados mumia áll közöttünk, fonnyadt szépségére az előítéletek nagyító üvegén át a múlt század némely »rokkant vitézei« s utánok számtalan majomlények, kacérkodva kacsintgatók, éltek boldogságát, alkotmányunk életét véelve e mumia sarkai-

hoz kötve, — ily országban (a reformokhoz) előzményekre van szükség: részint olyanokra, melyek e szokatlan útra minket, elpuhultakat előre készítsenek, részint — és ez a fődolog — olyanokra, melyek a földművelő osztály élelmezéséről gondoskodva, ennek alapját biztosítják számára.“ Ez a mondat még szerkezetének nehézségében, a kifejezéssel való küzdelmében is Széchenyi mondataihoz hasonlít. A korszerű kérdések vitatásában senkivel szemben nem ismert kíméletet. Dósa Elekkel, az akkori Erdély legkiválóbb jogászával és jogtörténeti írójával a székelyföldi úrbériség dolgában kerekedő vitájában maga meg is írta ezt, hogy a közügyek érdekét magánérdeknek áldozatul nem hozza. „...Nekem csak olyszzerű barátságról van fogalmam, mely közérdeket bérül sohasem követel s melynek vallása ez: a haza szent ügye elsőbbségi és testvéri szeretetnél.“ Bármilyen világosan és kérlelhetetlenül fejtette is ki álláspontját a legkorszerűbb kérdésben, az emberi jogok megadása érdekében, az eszmék, melyekért társaival együtt küzdött, ezen az országgyűlésen csak részben arattak sikert: az úrbér kérdésében alkotott törvény csak nagyon szerény enyhülést hozott a jobbágyságnak. De már ez is mintegy jelzi az új idők bekövetkeztét.

A korszakos 1848-i erdélyi országgyűlésig Pálffyról ismét nem sokat tudunk. Annyit azonban Emlékezései elárulnak, hogy 1845. május közepe táján, mikor Deák Ferenc Vörösmarty Mihállyal br. Wesselényi Miklós látogatására utazva, rövid ideig Kolozsvárt tartózkodott, Pálffy is itt volt. A három évvel előbb Pesten kötött ismeretség a közvetlen érintkezésben újra felelevenedhetett. Nagyobbrészt mégis otthon, Udvarhelyszéken tartózkodhatott.

Néhány országos érdekű cikk írása mellett 48-ig a megyei politikai küzdelmekben való részvétel töltötte ki Pálffy életét. A közlőről nézett és látott alakok gyengeségei, hibái és fonákságai mind előbben és előbben mutatkoztak meg neki. Különösebb gyönyört tehát ez az élet nem szerezhetett ekkor sem Pálffynak. Később pedig még maga is csodálkozva, a fejbeverő valóságoktól szinte kábult értetlenséggel nézett vissza erre az időszakra. „De boldog Isten! — kiáltott fel. — Elfogulat-

lanul nézve most vissza a múltba, saját életembe úgy, mint másokéba, mily parányi volt az a tér, melyen egy megyei s mily nem nagy az, melyen egy országgyűlési notabilitás valóban mozgott, melyen megyei és országgyűlési, de nem európai politikáját és diplomáciáját kifejthette. Amott a korteskedés, civódás a fő- és alispánnal, később az adminisztrátorral, a helytartótanáccsal, a klérussal, egy döcögős kő-útvonalnak egyik alispán lakása felé vezetése vagy kikerülése, itt örökös súrlódás a bécsi kormánnyal a gravamenek fölött s némely belügyi törvényjavaslat, melyet Őfelsége, a magyar—osztárak király-császár méltóztatott két-háromévi böles tanácskozása után a tekintetes Karoknak és Rendeknek szentesíteni, ha éppen — aranyérben nem szenvedett. És ez úgy volt s ennél több semmi.“ Ahogy kitér a támadások elől, amilyen felülről nézi a dolgokat, amilyen idegenül érzi magát már ekkor is az erdélyi kicsinyeskedő életben, látható, hogy ha tíz évvel később írta is a fennebbi sorokat, e vélemény már akkor kialakult, mikor még maga is benne élt „a minden erőt, tehetséget, ambíciót, hiúságot kielégítő megyei élet abszorbeáló, szédítő, öneszmélethez jutni nem engedő örökös zajgásában“.

3

Nincs józanság, mely pillanatokra ábrándokat ne kergetne, nincs világlátás, mely a sötét valót legalább percekre a reménykedés élénkszerű fátylába burkolva ne látná, ha rendkívüli külső események kavargásában eddig nem remélt változások elkövetkeztében bizakodhatik. Mennyivel inkább áttüzesedik és felhevül a józanság, reménykedve csillog a világlátástól fáradt, tompafényű szem, ha a józanság mögött a múlt század közepének romantikus, eszményies lelkülete minden csalódás és ellenkező tapasztalat dacára az emberibb, társadalmiasabb életberendezkedések elkövetkeztében feltétlenül hisz. Pálffy nem volt a politikában ábrándokra hajló, sőt ábrándokat tűrő lélek, de azért a márciusi események benne is megcsillanthatták a reményt.

Ezeknek az eseményeknek reá és környezetére tett hatását nem lehet fáradt, kiábrándult, eszmény nélküli szavakkal tolmácsolni. Ha az egykori tudósítások számkra tele is vannak megunt, jelentést vesztett, kongó szólamokkal, mégis jobban, igazabban, az utóbb élők fanyar józanságától mentesebben mutatják azt az időszakot, mely az őszinte és a jogos lelkesedés korszaka volt. E lelkesedésre okot adó hírek aránylag hamar eljutottak a székelységhez és így Udvarhelyszékre is. Már egy 1848. március 26-i tudósítás beszámol arról a hatásról, melyet a március 15-i események Erdélynek e keleti csücskében, Pálffy közvetlen környezetének életében kiváltottak. „Székünk népe — olvasom az egykori tudósítónak, Martonosi Gálfi Mihálynak sorait — a mindenfelől hallott és olvasott hírek és események hallására mintegy ösztönszerűleg futott össze... a székháznál. Minden arc a várakozás és kérdés komoly jeleit tükrözi vissza. Végre a tömegből felkelt Pálffy János, arcán a férfias lelkesültség komoly vonásai s azon őszinte bizalom, melyet tőlünk mindig érdemelt és bírt, mély és várakozó csendet varázsolt elő. Elsorolá igen röviden ... már a hírlapokból is többnyire ismert eseményeket ... végül kitűzé az irányt ... békés útoni reform...“ A székgyűlés estéjén az udvarhelyi tanulóifjúság meg a városiak és falusiak nagy tömege fáklyával és zenével jelent meg Pálffy szállása előtt; akkora volt a tömeg, hogy az utcán alig lehetett mozogni. „A főiskolák énekkara ünnepélyesen elénekelte Petőfi esküjét, s a nép utána esküdött. A fiatalság szónoka Pálffy Jánost és benne az ügyet, melyet oly lelkesen mozdit elő, üdvözlé — mondja a tudósító — és ezzel bebizonyították, hogy mozgalmakban erély, de rend is leszen ... Pálffy János lángoló szavakkal üdvözlé vissza az ifjúságot.“

Minek részletesebben leírni egy lelkes, de szokványos ünneplést, amilyen kijutott sok, nála mérhetetlenül érdemtelenebb vidéki nagyságnak is? Pálffyt úgysem szédítette meg ez a siker, nem ragadta el a pillanatnyi népszerűség. A lelkesedés hirtelen felcsapó, mást elvakító, őt kijózanító fénye, a mámortól bódult szavaknak környezetét csak tervtelen örömbé rántó, elernyesztő, tét-

lenítő hatása öt tettekre ösztönzi. A jogegyenlőség országgyűlési biztosításáról szólva már április 11-én bizonyosságot tesz józanságáról. „A haza veszélyben van: tájékozunk magunkat. S ha nem akarjuk, hogy a viszonyok elsodorjanak, tennünk kell, mégpedig, mert az idők rendkívüliek, rendkívüli eszközökhöz nyúlva, haladéktalanul s közegyetértéssel tenni, mit a haza minden fiától kivétel nélkül követel... Legyen országgyűlés rögtön.“ Lényegében ugyanezt ismételhette el annak a harminctagú udvarhelyszéki követségnek élén is, amely Kolozsvárt gr. Teleki József erdélyi kormányzó előtt éppen az országgyűlés megtartását sürgette. Mikor a kormányzó a kihallgatás után megjegyezte, hogy nem érti Udvarhelyszék harminc küldöttének követelő eljárását, Pálffy bátran ezt felelte rá: „Eljövünk mi, kegyelmes úr, majd harmincezen is.“ Szállóigévé válhatott ekkor ez a mondás, és vele együtt szállott Pálffy híre is. Különösen akkor növekedett meg politikai tekintélye, mikor a kormányzó az udvarhelyszékiek emlékiratának kormányzói tárgyalása után felsőbb jóváhagyás reményében össze is hívta május 29-ére Kolozsvárra az országgyűlést. A május 2-án tartott udvarhelyi teljes székgyűlésen a felvonult tömeg „egyhangú lelkesedéssel“ választotta meg Pálffy Jánost és ifj. gr. Bethlen Jánost követül. E rendkívüli időkben utasítást nem adtak nekik, meg sem eskették őket. De „ők becsületükre fogadták, hogy pályájukon a hon boldogítását fogják tőlük telhetőleg előmozdítani. És mi ezzel — írja tovább az egyik résztvevő — ismerve jellemöket, megelégedtünk.“

Nem az eddigi sérelem-politika folytatását várta Pálffy az országgyűléstől. Látszik ez többek között abból is, hogy mikor az erdélyi országgyűlést összehívó királyi leirat nyilvánvalóvá lett, bár maga is több formai dolgot kifogásolt benne, az alakiságoknál előbbrevalónak tartotta a lényegét. „Nem akarom, hogy a formák tovább is gyilkoljanak — írja — s előttem minden a lényeg, ignorálnám e hibát (ti. a leirat latinnyelvűségét), s rögtön átmennék a felolvasás és reá nem figyelés után“ a tárgyalásra. Szinte másfél évtizedes ellenzéki küzdelem után, a nemzeti jogok harcának zajgásá-

ban különös, józan hang volt ez a Pálffyé. Nem csoda, ha az első felelős minisztérium is az ő tanácsát vette igénybe, mikor az erdélyi katonai segítség dolgára került a sor.

Ha nem volna olyan kevés beszédű, olyan rövid-egyszerű nyilatkozatokat tevő, azt mondhatnók, hogy a kolozsvári országgyűlés 1848. május 30-i ülésének ő volt a vezérszónoka. Mindenesetre ő tette meg az indítványt, hogy alakuljon az országgyűlés nemzetgyűléssé. A törvény királyi szentesítésének elnyerésére is az országgyűlés őt és Weér Farkast küldötte Innsbruckba.

Útja Pesten keresztül vezetett. A minisztertanács Batthyány Lajos gróffal küldötte őket az uralkodóhoz. Ez a küldetés, melyről maga is beszámol Batthyányról írt örökszép jellemzésében, megláttatta vele azokat a titokzatosságukban és fondorlatosságukban hatalmas erőket, amelyekkel az átalakulás előtt álló új, magát függetlennek hívő országnak szinte már előre is az eredménytelenség bizonyosságával kell megbirkóznia. A szentesítés után talán azért sietett társával olyan nagyon haza (útjuk akkor Pesttől Kolozsvárig csak két napig tartott), hogy itt, ha kissé hitetlenül is, de mindenkinek a fülébe kiáltsa azt, amit küldetésük eredményéről tartott országgyűlési beszámolójában elmondott: „Erő, erély és rögtöni cselekvés s elleneink le vannak tiporva ... Szégyenleném kétkedni, hogy Erdély minden áldozatot megteend, hogy kivívott szabadságát megoltalmazhassa ...“

4

Ez utolsó jelentős „vidéki“ politikai szereplés után úgy került fel Udvarhelyszék képviselőjeként a pesti népképviseleti országgyűlésre, mint a legtekintélyesebb erdélyi képviselők egyike. Nem a képviselőház, nem a tömeg embere volt ő. Ekkor már kétségtelenül nagyon előrehaladott tüdőbaja is lehetetlenné tette számára az ilyenféle népszerűséget. Lelki világa, eddigi élete, megvetése minden iránt, ami a közéletben az egyént állítja előtérbe, mindez a visszahúzódó, csendes munkálkodásra

készítette. Mint az egyesítést keresztülvívő bizottság tagja, a minisztérium legnélkülözhetetlenebb tanácsadója volt. A bizalom külső megnyilvánulása elől azonban nem térhetett és nem is tért ki. „Kossuth felajánlotta nékem tárcájánál az al-államtitkárságot, Deák, ha több kedvem volna hozzá, megkínált a septemvirséggel“ — írja maga Pálffy. Hajlamainak megfelelőleg inkább a politikai jellegű megbízást, a pénzügyminisztériumi államtitkárságot fogadja el Pálffy, mint az igazságszolgáltatásban felajánlott nyugodtabb helyet. Nemsokára más kitüntetés érte. Már a képviselőház megalakulására vonatkozó előleges tárgyalásokon Kossuth Lajosnál az Uhlmanházban Erdély részéről ő volt jelen, mikor pedig a képviselőház megalakult, és tisztviselőket választott, első alelnökül szinte teljesen egyhangúlag őt választották meg. Múltjának rövid jellemzése, politikai tevékenységéről való szerény, de férfias tervvallás az a nyilatkozat, amelyet megválasztása után a Ház előtt tett: „Múltam jelentéktelen, jövőm Isten kezében van ... Én ismeretlen vagyok. Nem ismerek személyeket, nem ismerek viszonyokat, nem ismerem a tért; ha Önök bizalma engem elhagy, akkor jobb lett volna a magas bércek, Székelyhon bércei között maradnom, hol engem mindenki ismert és azért mindenki bizalmára, támogatására számolhaték. Legyenek Önök meggyőződve, valamint tizenkét évi politikai pályámon egyetlen vezércsillag vezérelt: a népszabadság, a magyar nemzet függetlenségének vezércsillaga, úgy ezután is engem eltántorítani nem fog semmi. Én erősen meg vagyok győződve, hogy miután a hon veszélyben van, azt megmenteni fogjuk, de Isten után csak mi magunk. S ha megmentve nem lesz, akkor a hibások mi leszünk. Akkor a szabadságra méltók nem leszünk, akkor kár nekünk a szabadság, mely oly magasztosan tűnt fel előttünk, akkor hosszú szenvedések sora áll előttünk, hogy ezt kiérdemeljük, s azt nekünk kiérdemelnünk kell. De hogy kiérdemeljük, saját hatalmunkban áll. Magamat Önök bizalmába és szeretetébe ajánlom. Ne hagyjanak el pályámon, melyre ismeretlent fölemelni méltóztattak.“

Az 1848 márciusa előtti erdélyi politika kicsinyeskedő zajgásából, a rendi közösségi és egyéni önzésnek

e zárt világból kitekintve, a szabadságeszmének, a jog-egyenlőségnek és a közéleti önzetlenségnek ez az eszményi alakja, Pálffy egy kissé nagyobb méretek és árnyok között nagyon sok ugyanolyan kicsinyeskedő és értetlenkedő „közéleti nagyság“-gal találta magát szembe, mint előbbi erdélyi életében. Később maga vallomást is tesz erről. „...Több magyarországi ún. megyei és országgyűlési notabilitással jártam úgy, hogy a távolból, mielőtt személyesen ismertem volna őket, többet közülök nemcsak bámultam, hanem valóságos kegyelettel viseltetem irántuk, mintegy szédelegve tekintve föl azon mérhetetlen magasságba, ahol őket állani képzeltem. A közelben aztán egyszerre, vagy lassanként lefoszlott fejükről a diccsugár, s hasonlók lettek a holt tengerágak foszforikus tűzéhez, mely csak estve és a távolból szikrázik fel, ha mozgásba hozatik, hasonlólag a legmeglepőbb tűzijátékhoz, s pedig az egész nem egyéb poshadt vízcseppeknél.“

Minél többször ült az országos ügyekben gyakran távollevő Pázmándy Dénes helyett az elnöki székben, minél jobban látta a képviselők fegyelmezetlenségét, gyávaságát, minél biztosabban kiszámíthatta a képviselőház tehetetlensége miatt azoknak előtérbe jutását, akik „a politikát a Pilvax tekeasztalánál tanolták“, annál kérelmetlenebbül látta azt a jövőt, amely minden eddig, a viszonyoktól nyújtott eredményt semmivé tehet. Br. Eötvös Józseffel és másokkal együtt megborzadva szemlélte a néptömeg utcai „kravaljait“, amelyek közül egyik, Lamberg tábornoknak, az országgyűlés királyi biztosának megölése, a Batthyány-kormány lemondásába, egész sereg józanabb, vezető politikus visszavonulásába és a békés megoldások lehetőségének halálába került.

1848 szeptember vége fordulóponthoz jelent a szabadságharc történetében. Lamberg megölése (szept. 28.) és a Batthyány-kormány lemondása után Bécs egészen nyíltan szembehelyezkedett a magyar önállósági törekvésekkel. A nemzet teljesen magára maradt, kétségbeesett önvédelmi harca 1848. október elején kezdődött. Kossuthal a világpolitikai helyzetet nem ismerő vagy vele nem törődő, a tűnékeny lelkesedésre alapító, romantikus gondolkozás került előtérbe. E válságos idők

belpolitikai zavaraira vonatkozólag jellemző sorokat olvasunk Pálffy nál. „A nemzet megmaradt az alkotmányért kezdett védelmi harc terén — írja —, Kossuth a forradalom ösvényére lépett. S ezen első lépése volt, midőn az élő s le nem köszönt király koronáját előbb István hercegnek, s azután Batthyáynak ajánlotta. A második lépése volt a minisztérium leköszönése után a Batthyány második miniszterelnöksége alatt egy forradalmi kormány alakítása. Ez igen pozitívus adat, mert az ebbéli kísérletek mindig előttem folytak, s egy erdélyi emberre is szükség lévén, én is fölveendő valék általa a tervezett kormányba. Előbb triumvirátusokat kísérlett meg: Kossuth, Batthyány, Pálffy; — Kossuth, Nyáry, Pálffy; — Kossuth, Pázmándy vagy Perényi s megint Pálffy; azután ötös kormányt akart: Kossuth, Nyáry, Pázmándy, Perényi, Pálffy. De mindezek egymás után megbuktak. Batthyány mit sem akart hallani róla. Pázmándy elnök akart maradni, Nyáry meg akarta kötni a Kossuth kezét, én pedig határozottan kijelentettem, hogy egyik kombinációban sem fogok részt venni.“ A belpolitikai tanácstalanság, a bizonytalanság már Batthyány többszöri, hosszú távolléte alatt nehézségeket idézett elő a kormányzásban. A képviselőház szélsőséges elemeinek felelőtlenül bosszantató felszólalásai még előbb szükségessé tették az ún. interpellacionális választmány megalakulását. Kossuthról írt emlékezésében nagyszerűen jellemzi Pálffy azt, hogy miként alakult át e választmány rendre képviselőházi szentesítéssel „Honvédelmi Bizottmány“ néven forradalmi kormánnyá és miként lett annak fő mozgatója és miként érvényesítette egyéni akaratát, véleményét a bizottsággal szemben Kossuth. Bár mint maga bevallja, mikor a hattagú bizottságba beválasztották, ismerve a tagokat, nem volt nehéz meggyőződnie arról, hogy e bizottság mint testület nem való kormányzásra, s hogy Kossuth egymaga fog mindent tenni. Ezért igen ritkán vett részt tanácskozásaiban, ülésein azonban többnyire megjelent. E bizottmányban ritkán, de akkor erélyesen nyilvánított véleményt. Mikor például 1848. december 31-én éjjel a titkos ülésben Pálffy józanabb indítványa ellenére elhatározták, hogy a kormány és a képviselőház Debre-

cenbe megy, egyik képviselő, Hunkár Antal, akasztófával fenyegette meg az azonnal menni nem akaró képviselőket, Pálffy a metsző megvetés hangján csak annyit mondott: „Ha a ház elveti indítványomat s az ellenvéleményt fogadja el, én engedni fogok a többségnek, s képviselői állásomat el nem hagyva, elmegyek Debrecenbe, de nem másnap, csak azért, hogy lássam, miként fog Hunkár úr felakasztatni.“ És így is tett. „Amit mondtam, még csak bátorságnak sem tartom legkevésbé sem — írja ezzel az esettel kapcsolatban Pálffy — hanem legfennebb egy kis emberismeretnek.“ Amíg a tüdőbaja miatt egyre súlyosbodó testi szenvedés engedte és amíg érezte, hogy mint kerékkötő valamit megakadályozhat, még ilyen hitetlenül is ott maradt azon küzdőtéren, amelyen jól tudta: a józanságot győzelmek nem kecsegtetik. De 1849 elején már olyan céltalannak tartotta maradását és súlyosnak betegségét, hogy lemondott a honvédelmi bizottmányi tagságról és a képviselőházi alelnökségről is. „A hazát szerencsés állapotában szolgálni nem dicsőség — mondotta lemondó nyilatkozatában —, a hazát szerencsétlen viszonyok közt szolgálni kötelesség, nem polgári erény; mert polgári erény a haza irányában nem létezik, erény csak a kötelesség pontos teljesítése. E nézetből kiindulva, méltóztassanak visszaemlékezni nem arra, hogy minő szolgálatot tettem, hanem hogy szolgáltam annyiban, amennyiben erőm engedé; s ha nem tettem nagy szolgálatot, csak mert erőm nem engedte, szolgáltam kevéssel. Szolgálni fogom a hazát ezután is, s csak akkor szünök meg híve lenni, mikor megszűnik életem is enyém lenni, s méltóztassanak meggyőződni arról, hogy magamat sem kéretni nem akarom, sem bárminemű úton ezen komolyan megfontolt szándéktól, melyre valóságosan létező, gyökeres okok vezettek, eltéríteni nem hagyom. Kimondva röviden: nem érzem magamat azon helyzetben, hogy betölthetném e tisztelet, mellyel felruházni méltóztattak; azért méltóztassanak megengedni, hogy szintúgy az elnökségről, de mindenesetre a honvédelmi bizottmányi tagságból kilépjek. Én leghibásabb embernek a föld hátán, még az árulónál is hibásabbnak tartom azt, ki a hazának ily nagyon kritikus perceiben oly terhet merészel lelkiismeretlenül ma-

gara vállalni, melyre nézve vállalai nem elég erősek. S itt nem romlott egészségemet értem, ami a bizottmányi tagságot illeti, hanem minden hímezés-hámozás nélkül kimondva, érzem azt, hogy ezen kritikus perceiben Magyarországnak kormányzására magamat elég erősnek nem tudom, s méltóztassanak meghinni, hogy minden becsületes polgárnak kötelessége ezt kimondani, midőn egyetlenegy gyenge váll erősebbnek hittsége által veszhet a haza. Őszintén kimondom tehát, hogy a mostani percekben nem érzem magamat elég erősnek a kormányzásra, azért semmiesetre abban részt nem vehetek.“ A beavatottak előtt nem volt titok Pálffy lemondásának legfőbb igazi oka. „Pár hó előtt volt — írja 1849 márciusában a Jókai szerkesztette debreceni *Esti Lapok* névtelenje —, midőn Pálffy János a honvédelmi bizottmányból azon oknál fogva lépett ki, mert Madarász László részvevését a kormányban calamitásnak tartja a hazára nézve, mint ki a közvélemény által elítéltetett.“ Nem volt senki a józanabbak között, aki Pálffyért ezért hibaztatta volna. „Egyéni vélemény, de becsületes, nyílt szózat, milyen a férfiút megilleti — olvashatni az előbbi forrásban —, s kétszeres értékű, mert kimondá, mit régóta hittek annyian.“

Debrecenben a szélsőséges függetlenségek ellensúlyozására alakult békepártiakhoz csatlakozik, és mindenben helyesli a mérsékelt kiegyenlítésre, a becsületes békére törekvő párt vezéralakjainak, a Széchenyi-tanítvány Kovács Lajosnak és Kazinczy Gábornak magatartását. Tetteket várt, tetteket sürget azoktól, akiket az egészség és erő a gyors, férfias cselekvésre képesít. Elítéli Görgeyt, aki ingadozik a békepárt képviselőinek felszólítását követni, és nem ragadja magához a hatalmat, hogy parancsuralmi eszközökkel vigye keresztül a forradalmat, vagy belátva a forradalom folytatásának képtelenségét, a minél kedvezőbb kibonyolódást tisztességes béke útján biztosítsa. Ő, aki meggyőződéssel vallotta, hogy „a közársaság ifjúkora legszebb álma, férfikora törhetetlen akarata volt“, megrettent, mikor április 14-én, a Függetlenségi Nyilatkozat megszavazásakor a képviselők, akik „még tegnap határozottan ellene voltak a Kossuth teendő indítványának, ... ellentmondás nélkül mentek

a templomba ... olyan nyilatkozatot bocsátani a világ elébe, melynek erőnk meg nem felelt, (s így) kompromitáltuk magát a nemzetet“. A reálpolitikus józanságával minősíti „nevetséges packázás“-nak ezt a lépést, annyi mással együtt, bár látja, hogy a külpolitikai bonyodalmakra, az orosz beavatkozásra ez inkább csak ürügy, mintsem indok.

A tavaszi hadjárat dicsősége csak pillanatig élesztette fel benne a reményt. Nemsokára azonban nyilvánvalóvá lett, hogy a kifáradt nemzet nem tud győzelmesen megállani a belső ellenségek, a széthúzás és a külső, világpolitikai erők összeroppantó szorításában. 1849 júniusában a függetlenséget kimondó gyűlés elnökével, Almássy Pállal együtt menekülésre gondolt. „Ügy egyeztünk volt Pesten 849 júniusában — írja később —, hogy együtt hagyjuk el az országot, menekülni a kivégeztetés elől, melyet mindketten bizonyosnak tartottunk magunkra. Meg volt határozva a nap és az óra is, de nem tudtam magam elhatározni az utolsó percben — ide hagyni a szegény hazát.“

5

A külföldi bujdosó-élet keserősége helyett a győztesek kegyelmet nem ismerő kíméletlenségével találta magát szemben. A szabadságharc végső rezdülései Kolozsváron érték. 1849. augusztus 13-án a szomszédos Szucságon hált Kelemen Benjáminnál, br. Wesselényi Miklós jószágigazgatójánál, azután az Ugocsa megyei Akliba, Kovács Lajoshoz menekült. Emlékezéseiben szól róla, hogy ott negyedfél hónapig tartózkodott. Bujdosásának a Haynaunál való jelentkezés vetett véget. Pesten a hírhedt Újépületbe zárták, és nyolc hónapig tartották vizsgálati fogságban. Szobája elég meleg — írja testvéreinek hivatalosan ellenőrzött levelében —, saját ágyneműjét használhatja, olvashat, írhat, amit akar, jól bánnak vele, nincs más panasza, csak melle fáj igen erősen. „Fogságom ideje alatt mindég beteg lévén, többször kértem a haditörvényszék elnökét, hogy Balassa, vagy Orzovenszky doktorok közül valamelyiknek engedje

meg, hogy meglátogasson. Megtagadtatott mindannyiszor. Végre ők is látván, hogy nagyon beteg vagyok, tudtomon kívül hozzám küldötték dr. Bét (Batthyány kegyetlen orvosa). Én nem ismertem azelőtt, de amint a nevét megmondotta, befordultam a fal felé, azt mondván: »Én nem akarom magam ön által orvosoltatni.« Többet nem szoltam. Ő dühösen távozott“ — fejezi be Pálffy a reá nézve jellemző kis eset elbeszélését.

Lelkiállapotát nemcsak betegsége, hanem a vizsgálati fogság hosszadalmassága meg a haditörvényszék tagjainak lelkiismeretlensége is károsan befolyásolta. Nyolc hónapi vizsgálati fogság után a haditörvényszék 1850. június 25—28-a és július 1—4-e között huszonnyolcadmagával halálra ítélte, de mint maga is elbeszéli, Haynau mindannyiuknak megkegyelmezett. Így szabadult ki a halálos végűnek hitt fogságból. Mikor társai elmentek a kegyelmet megköszönni, maga két társával vonakodott velük menni. „Én nem akartam oly embernek köszönni valamit, akinek kegyetlenségét és kegyelmezését egyaránt törvénytelennek kell tekintenem. Azonban többen reám estek, hogy mint egyik volt elnöknek meg nem jelenése nagyon feltűnik s hogy ez káros hatással lehet a még el nem ítéltekre nézve, s hogy mennék el. Én engedtem fogoly barátaim megnyugtatóására, de nem voltam meggyőződve, hogy nekik ebben semmi hasznuk legyen.“

Kiszabadulása után még egy évig Pesten tartózkodott. Abból, ami kevés Emlékezéseiben reánk maradt, úgy látszik, itt viszonylag csendes életet élt. Br. Eötvös Józsefről, Kazinczy Gáborról, Kovács Lajosról, Egressy Gáborról, Kemény Zsigmondról, Patay Józsefről emlékezik meg, mint olyanokról, akiknek társaságában sok kedves órát töltött. 1850 végétől 1851. októberig együtt lakott a Vadászskürtben Kemény Zsigmonddal; különösen az ő révén néha a társasélet kellemességeit is élvezte. Érthető így, hogy némi derű és nyugalom sugárzik azokból a sorokból, amelyek Emlékezéseiben itt-ott elszórtan pesti tartózkodására vonatkoznak.

Már Pestről is ellátogatott vidékre, 1851 októberében azonban felsőbb kényszerre végleg otthagya a fővárost. „Ma egy éve kötött ki a Tisza partján a hajó, melyen

Pestről lejttem“ — írja 1852 októberében Sátoraljaúj-
helyen naplójában. Naplóját azonban nem itt, hanem
Tarcalon kezdte írni 1852 augusztusában. De ez sem első
állomáshelye, hiszen 1852 augusztusában azt írja, hogy
Tarcalon öt hónapja van, holott saját bevallása szerint
Pestet már 1851 októberében elhagyta. Ismerőseinél tar-
tózkodott-e, vagy hol, nem tudjuk, annyi azonban két-
ségtelen, hogy első állomáshelyének, Tarcalnak vidéki
csöndjében jól érezte magát. „Mily jó ez a Tarcal, mert
— csöndes“ — írja naplótöredékében. „E mély magány
boldogított, amennyire tört kedély cserépdarabjaiból ösz-
szeállíthatni mozaikszerű boldogságot. De legalább az
emberek hagytak élnem, amint lehetett. És ez megbe-
csülhetetlen deszkadarab hajótörést szenvedettnek...“
Már itten irt naplója tele van gyötrődő tépelődésről ta-
núszkodó sorokkal. „Egy idő óta két végsark között ide-
oda hány a sors, akarat, cél és irány nélkül örvény felé,
mely előttem tátong, ismeretlen révpartnak hajtva, me-
lyet nem látok, de lelkem sóvárog, szívem eped érte.
E gyötrő bizonytalanság előbb-utóbb megöli lelkemet,
szívem elvérzik belé. Mikor nyílnak fel a közélet sorom-
pói? Mikor fakad a szív tűzvirága, hogy elszédítse illa-
tával az ész erejét, megnyíljon bár az ég, bár egy napra,
felemészttve tűzével az egész jövőndőt?“ — írja. „Minő
ábránd: ősz fűrtökkel elmerengeni a költészet délibáb-
jain“ — fejezi be valami halk szégyenkezéssel.

Lelki világának viharos hangulat-lendüléseiből sokat
sejtető, új hang ez. Eddig csak egy-két novellájában,
politikai nyilatkozataiban egy-egy inkább félőn takar-
gatott, titkolt, mint szabadon kitörő érzelemrengés sejt-
tette meg Pálffyban a szertelen fájdalmak és gyötrődé-
sek romantikus lelkületét. Most naplójában tökéletesre
csiszolt mondatainak modern simasága a szavak kifejező-
képességének határáig elének állítja az embert, akit az,
egyén és a nemzet fölött elzúgott vihar után az egyedül-
lét és magáramaradottság kínoz, a múlt emlékei és a
jövő rémei lengenek körül. A jelen és a jövő vigasz-
talanságától megborzadva, mindinkább a múltra figyel.
A benne kavargó emlékek a közelmúlt alakjai köré ta-
padnak, és kényszerítik, hogy foglalkozzék velük. Egy
ideig irodalmi tervekkel, gazdasági és politikai tanul-

mányokkal űzi el az egyre követelőbben jelentkező kényszert. Már Pesten is valami életképszerű regényen dolgozik, melyben meg akarja örökíteni a góbé nevet. Most itt a Zsadányi család című regényhez kezd, melyben a magnetizmust és a szocializmust akarja előtérbe állítani. Tanulmányt ír „A keleti harcról és politikáról”, felhívást a hegyaljai bortermelés megszervezéséről stb. E tervek, az ezekkel kapcsolatos tanulmányok és alkotások, a sátoraljaújhelyi kicsiny társadalom kellemes és kellemetlen emberei, egy-egy átvonuló fogolycsoport meglátogatása, a vidéki értelmiség tagjaihoz, főként Kazinczy Gáborhoz tett kirándulások, Arany János és Erdélyi János látogatása nála, szinte öt évig annyira betöltötték életét, hogy 1852—1853-i naplótöredékében még nyomát sem látjuk annak a szándéknak, hogy az emlékezések megírásához hozzá akart volna kezdeni.

Hogy végül is mikor kezdett hozzá emlékezései megírásához, pontosan nem tudjuk. Úgy látszik, legjobb barátja és politikai nézeteinek osztályos társa, Kazinczy Gábor ösztönzésére fogant meg agyában az erre vonatkozó terv. Erről, illetőleg a gondolat felvetődésének időpontjáról először a Kazinczyhoz Sátoraljaújhelyről 1854. december 14-én írt levele így tájékoztat: „Tanácsodat: megírni emlékeimet, követni fogom, ha kedélyem megengedi, de én csak teljesen nyugodt kedély mellett tudok írni . . . De az én kedélyem annyira sötét, hogy minden lelkierő dacára . . . sem sikerült mindig eloszlatnom azon búskomorságot, mely lelkemre nehezült. Megkísértem azonban a legjobbat, ha sikerül — jó; ha nem, hiszen van tűz.“ De még szinte két hónap múltán, 1855. február 14-én is, ugyancsak Kazinczynak küldött levelében ezt írja: „Emlékirataim még csak fejemben kalandoznak, — sorozva, rendezve, bírálgatva az emlékeket. De megvallom, úgy vagyok a múlt képeivel, mint halottidéző, kit a megjelent szellem látására félelem és irtózat ragad meg. Te nem hiheted, hogy ezen emlékek részletes földézése hány hegedező sebét szaggatja föl lelkemnek, s hogy mennyi fájdalmat okoz. Lehet-e a képzelemnek kiszabni a pontokat, melyeken túl ne vigye az emlékezést? Életünk minden pontja oly szigorú logikával van a másikkal kapcsolva, hogy lehetetlen érin-

teni egyet csaknem mindenik érintése nélkül? Nem hiszem, hogy elég erős legyen most még, komolyan és hasznosan foglalkozni a tárggyal. Ne hibáztass kérlek, inkább szánj.“ Úgy látszik azonban, hogy nem hagyhatta véglegesen eluralkodni magán ezt a tehetetlenségi érzést, mert 1856. május első napjaiban, amikor az Erdélybe való visszaindulásra készülődve búcsút vett barátjától, futólag ezt írja: „Hogy én igazán jó barátod vagyok-e? Arról tegyen tanúbizonyságot Lónyai Gábor, ki a napokban olvasta általam írt többek jellemzését közötté a tiédet is — az utókor számára.“ Mivel Pálffy emlékezéseiben a személyek jellemrajzában a nevek betűrendjét követte, az 1855. február 14-én tett nemleges nyilatkozat után hamarosan hozzá kellett kezdenie az emlékezések megírásához, hiszen a személyi jellemrajzok ábécérendes sorozatában Kazinczy Gábor jellemzése a végül is csonkán maradt kötetnek nagyon az utója felé van, az emlékezések előszava pedig 1856. január 7-én kelt. Ilyenformán az emlékezések kéziratának keletkezését valamikor 1855. február 14-e utáni időponttól 1856. május elejéig terjedő időszakaszra kell tennünk, hiszen Erdély felé visszavezető útjában, Sárospatakon 1856. május elején már a teljes kéziratot adta át Erdélyi Jánosnak.

Egy sok szenvedéstől és gyötrő tépelődéstől megkínzott élet csonkaságában is legjelentősebb alkotása maradt ránk az Emlékezésekben. Már az előszó tömör, különös szépségű mondatai sejtetik, hogy itt a lélekelemzés és a jellemzés egyik legnagyobb, legöntudatosabb magyar íróművészeivel ismerkedtünk meg. Emlékeket jegyez fel, ítéleteket mond másokról úgy, hogy mögötte ott látható mindig saját maga, amint a múlt ellibbenő alakjait kutató szemmel nézi, hogy ellessen az álarc alatt egy-egy igazi, kendőzetlen, nemes, emberi vonást, a csalókan áltató szavak mögött egy-egy meztelen gondolatot, s a tömegnek szánt színészi taglejtés mögül kikandikáló, rosszul leplezett szándékot. E lázas figyelés és a vele kapcsolatos kínzó eszmélkedés eredményeképpen úgy tűnnek elő egyenként a szabadságharc kis és nagy emberei, hogy bár látszik vonásaikon a keményen ítélő bíró könyörtelensége, egy pillanatig sem hihetjük

• azt, hogy az ítélet megfogalmazója az alakot magát egyéni érdekből, személyi bosszúból, tudatos vagy tudattalan ellenszenvből különlegesebben megmásítaná. Csak annyira torz és hamis egy-egy alak képe, mint amennyire minden igazi egyéni, művészi alkotás is lehet torz és hamis.

A lélek kész, de a test erejét meghaladó feladatra vállalkozott. Pálffy már előbb is panaszkodott, hogy „melle ismét fáj, azt hiszi idegen lakó költözött bele, aki kiszorítja a régit“; most, az Emlékezések írása közben újra maga jegyzi meg: „Betegségem erősebb nálánál (ti. kezelőorvosánál) s talán minden orvosi tudománynál. Azért is sietek annyira ezekkel a jegyzetekkel, hogy a leírtat ritkán olvashatom el, mert szeretném bevégezni, míg erőm tart, mely naponta fogy.“ 1856. április 24-én haza írt levelében kihalt reményről és hanyatló szellemi erőről panaszkodik. „Még van ember oly boldogtalan, mint én s aki ily irtózatos lelkiállapotban élne?! Régen sem voltam boldog, egy titkos féreg rágódott mindig lelkemen s újabban annyi minden járult hozzá, hogy most végtelen szerencsétlen vagyok. Legyetek hát szánalommal s elnézéssel irántam, akit súlyos szenvedése előbb-utóbb megöl! Helyzetem nehezíti az is, hogy az arcnak nem szabad mutatni, mit szenved a lélek.“ De betegsége súlyosodása közben is néha még reménykedik; terveket sző a társasági élet folytatására, habár a társaság sohasem tudja elnyomni a lelki gyötörődés szavát. „Megismertem az életet és embereket — írja naplójában. — Színlelés, látszat, önérdék, üres váz minden...“ Száműzetése alatt el-elfogja a vágy Erdély után. A vágy és ugyanakkor a félelem, sőt rettegés is. „Hol fogom a jövőt végezni? — kérdi. — Talán Erdélyben? Nagyon terhemre kezd lenni e vándorélet: mindig idegen földél alatt, idegen arcokat látni önállás nélkül. Szeretnék már egyszer magam ura lenni. De megbírja-e lelkem a legirtózatosabb emlékek színhelyének látását? Ötévi távollét sem törölte ki, még csak nem is enyhítette azokat. Nem segít okoskodás, nem az akaraterő; én komolyan félek Erdélyben a megörüléstől... Érzem, hogy szakadnak meg apránként (lelkem) izmai. Sok van-e még hátra?“

A száműzetés hosszú éveiben egyre visszatérő kérdések ezek. A lelki fájdalmak és a testi szenvedés fogyton fogyatja Pálffyban az életerőt és életkedvet. Az egykor erős férfi e súly alatt külsejében is mindinkább roskad. 1856-ban testi betegsége már annyira nyilvánvaló, hogy a hivatalos körök, melyeknek eddig sátoraljaúj helyi „confinaltatását“ köszönhette, belátják száműzetése céltalanságát és azt, hogy szabad menetelt kell adniok a betegségtől és a hazavágyakozástól elgyötört Pálffynak. Sárospatakon keresztül jött haza Erdélybe. Oda Erdélyi Jánoshoz ment, hogy átadja neki az utazás esetlegességeitől féltett kincsét, befejezetlen Emlékezéseit.

Hogyan, milyen útvonalon jutott vissza arra a földre, amelyhez a gyermek- és férfikor annyi emléke kapcsolta, nem tudjuk. Azonban már 1856 őszén hazajöhetett, mert 1857. január 20-án Tarcsafalván kelt levelében gr. Mikó Imréhez fordulva ezeket írja: „Magyarországon valék, min' száműzött még, midőn Nagyméltóságod a kolozsvári Nemzeti Múzeumot nagyszerű áldozatával megalapítá ... Azon perc óta, ... azon egy eszmével foglalkozik szellemem: mit bírnék én is áldozatul hozni a kezdeménynek oly bölcs tapintattal választott Múzeum fölsegítésére. S nehezen és fájdalmasan esik legelőször életemben — szegénységem. De ezért sem zúgolódom, mert kárpótlást lelek azon tudatban, mely szerint múlt viszonyaim között is szegényebbül jövék ki a kísérletek nehéz idejéből, mint bementem vala ... S egy súlyos betegségből legalább egy időre lett felüdülésem után azonnal megírom végrendeletemet, melyet idemellékelve, bátor vagyok a Nagyméltóságod alapító kezébe tenni le, s valamint végrendeletemben tevén, úgy ezáltal is bizalmas tisztelettel esedezem annak halálom utáni végrehajtásáért.“ — Egész vagyontát mint „egy testben megtörött, kifáradt, de lelkierőben meg nem fogyatkozott polgár utolsó fillérént“ ajánlta fel a nagy célra. S valóban, mikor február 12-én választ irt Mikónak, rövid levele végén már annyira kimerültnék érezte magát, hogy kénytelen volt levelét bezárni. Utóiratában azonban még kérte, hogy haláláig e végrendelet maradjon kettejük titka. E kérés oka az lehetett, hogy öccse, bár bátyja száműzetése alatt maga használta a birtokot, a

neki küldött összegek fejében és testvéri jusson is, magának akarta megszerezni a hagyatékot. Szinte kétségtelen: ezért írt így e második levélben Pálffy: „Nem hiúság ösztönzött ezen talán merész kérelemre, hanem csak általam ismert és nem nyilvánítható fontos okok, hogy (végrendeletem) végrehajtója egy olyan nagy tisztelet- és tekintélyben álló férfi legyen, mint Excellenciád.“

1857. április 13-án ötvenhárom éves korában Tarcsafalván szabadult meg a testi és lelki szenvedésektől az erdélyi szellemek ez egyik legnagyobbika. S bár utolsó kívánsága nem teljesült, mert végrendeleti hagyatéka a családi önzés indította per miatt nem kerülhetett a két év múlva valóban megalakult Erdélyi Múzeum Egyesület birtokába, az Emlékezéseknek az Erdélyi Múzeum Kézirattárában ma is őrzött kézírata mégiscsak erre az Egyesületre maradt, mint minden anyagi hagyatéknál maradandóbb értékű, pazar szellemi örökség. Még szerencse, hogy ennek biztosításáról maga idejében gondoskodott, mert az örökösök Pálffy szellemi hagyatéka Tarcsafalván rekedt részének: jegyzeteinek, levelezésének, sőt Emlékezései, úgy látszik, még nemrég is meglevő első fogalmazványának és talán folytatásának elkallódását nem tartották érdemesnek megakadályozni. Hogy szellemi életünkben milyen pótolhatatlan veszteség ez, azt csak az értheti meg igazán, aki őszinte érdeklődéssel merül el a múlt század három évtizedének mozgalmas világát kiváló jellemzőerővel, a stílus különleges, gyakran tündökletes szépségeivel visszatükröző Emlékezések olvasásában.

Mindenkit megdöbrentő váratlansággal, kegyetlen hirtelenséggel szakadt ki az élők sorából Csüry Bálint. Alighogy megjelent a magyar nyelvjáráskutatás történetében új korszakot nyitó műve, a Szamosháti Szótár, alighogy megteremtődött tanítványai számára is a külső keret, a Debreceni Tudományegyetem Magyar Né nyelvkuatató Intézete, és elindulóban volt az ő útján a tanítványok, követők egyre növekvő csapata, derékba tört egy élet, és vele egy nagy célok hangtalan munkálásában kitartó, hűséges tudós és tanár pályája maradt csonkán, befejezetlenül. Nehéz a tollra toluló miérteket visszaeröltetve, szavakat találni a Csüry Bálintban köztünk, velünk egyidőben élt emberi jellem és a munkáságában korai halála után is előttünk álló eredmények méltatására. Nehéz kiválogatni azokat a szavakat, amelyek az ő puritán életét, egyszerű jellemét és önfeláldozó tudományos munkásságát a maga igazi nagyságában láttassák meg.

A Szatmár megyei Szamoshát egyik falujában, Egriben kezdődött Csüry Bálint élete. Itt, ebben az alföldi népi környezetben folyt le gyermekora; itt sajátította el a betűvetés, az olvasás tudományát; itt szerezte a népi élet kellős közepén nevekedve a gyermek- és ifjúkor ezernyi ezer benyomását; itt raktározta el ritka emlékezőképességével anyanyelve sok-sok szavát, figyelte érdeklődéssel faluja szellemi és anyagi jelenségeinek előtte leplezetlenül megmutatkozó világát még jóval azelőtt, hogy a népi élet tudományos kutatásának szándékával gyűjteni kezdte volna anyanyelvjárása, a szamosháti népnelv szavait, vizsgálta volna faluja néprajzi megnyilatkozásait. Élete tízéves koráig a falusi élet egészséges demokráciájában aligha különbözött a többi falusi gyermek életétől. Tízéves kora táján a tanulás idejére elszakadt falujától, hogy a Szatmárnémeti Református Főgimnáziumban folytassa tanulmányait. Nem valószínű ugyan, hogy a tudományos és irodalmi központoktól távoleső városnak ez az intézménye a tudo-

mányos érdeklődés felébresztése terén különösebb hatással lett volna a fiatal Csúryre, de itt is ugyanazzal az egyszerűséggel, mozdulatlanak látszó állandósággal, a református kollégiumokat jellemző fejlett közösségi szellemmel találkozott, mely faluja életét is jellemezte. Előttünk ismeretlen külső okokon kívül talán a csend, az egyszerűség és a közösségi szellem után való vágyakozás hajtotta őt a középiskola elvégzése után Erdély egyeteme felé a helyett, hogy a pesti egyetemre menve, a főváros mozgalmasabb, bonyolultabb, szétszórtabb életébe kapcsolódott volna bele. Kolozsvárra kerülése nemcsak külsőleg, a működési tér szempontjából szabta meg több mint harmadfél évtizedig életét, hanem döntő hatással volt tudományos pályája alakulására is. Itt végezte egyetemi tanulmányait mint magyar—latin szakos hallgató, itt szerzett tanári és bölcséletdoktori oklevelet is. Itt is maradt Erdélyben. Az ódon szépségű Farkas utca felső felén álló egyetemről egyenesen az utca alsó végén levő, akkor már háromszázados Református Kollégiumba került mint tanár, és itt működött aztán több mint két évtizedig: 1910-től 1932-ig.

Egyéni hajlamain kívül, melyek már eleve is a tudományos munkára képesítették, a nyelvjáráskutatásra kétségtelenül a kolozsvári egyetemnek akkori magyar nyelvész tanára, Zolnai Gyula indította el (SzhSz 16), habár későbbi ezirányú tudományos kutató és feldolgozó munkájában eltért is a tanára munkájában előtte álló módszertől és benne a századvég egészen más igényű „nyelvjárás-tanulmány“-irányától is. E tekintetben a mellett a helyzeti előnye mellett, hogy falun nőtt fel, és így faluja életét szellemi és tárgyi jelenségeiben egyaránt keresztül-kasul ismerte, kétségtelenül nagy hatással voltak reá egyetemi hallgató korában végzett bensőséges nyelvtudományi búvárlatai és a népnyelvi gyűjtés elméletét és gyakorlati módszereit öntudatosító tanulmányai. Ennek tulajdonítható, hogy már egyetemi hallgató korában szinte teljesen kialakult gyűjtésmódszertani ismeretek birtokába jutott, olyan elvekhez és gyakorlati fogásokhoz, melyek egész népnyelvkutatását kora kezdettől a jelenségek mélybehatoló vizsgálatára, legaprólékosabb megismerésére törekvő jellege folytán az

előtte és vele egyidőben működött nyelvjárás kutatók munkája fölé emelik. Búvárkodása, tanulmányozása komolyságát jelzik már első terjedelmesebb könyvismeretesei, tanulmányai; ezekben az öt mindvégig jellemző jónan bíráló, válogató készséggel ismerteti a mások meg a maga módszertani elveit, illetőleg bizonyosságot tesz egy-egy kérdés módszeres feldolgozásával komoly nyelvészeti készülségéről.

Már pályája kora kezdetén Csűry tudományos munkássága szoros kapcsolatba került a Magyar Nyelvtudományi Társasággal. 1908-tól, tehát még egyetemi hallgató korától e Társaság erkölcsi és anyagi segítsége támogatta őt nyelvjárás gyűjtőmunkájában és a gyűjtött anyag feldolgozásában (MNY. IV, 433, X, 285, XIII, 313, XIV, 45, 165, XV, 117 kk és Szhsz 3, 16). Támogatásra való feltétlen érdemességét és minden egyéb körülményt figyelmen kívül hagyva, a Társaság segítőkészsége már azért is természetes volt, hiszen köztudomás szerint a Társaság egyik célja már a megalakulásra felszólító közlemény szerint is a népnyelvi hagyományok gyűjtése (MNY. I, 45, 90, 289, 337, XVI, 41 kk); valamivel az alakulás után pedig éppen az akkori titkár, Gombocz Zoltán sürgetésére szükségesnek látta a Társaság a nyelvjárás kutatásban a — szerintünk is — egyetlen megbízható, helyes módszert: az egyes nyelvjárások monografikus szótári feldolgozásának módszerét. Azért szükséges itt és éppen most ezt a tényt ismét hangsúlyozni, mert kétségtelen, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság ilyen célkitűzése nélkül Csűry minden egyéni hajlama és kiválósága mellett sem születhetett volna meg a Szamosháti Szótár, s nem kaphatott volna olyan erőre a tőle megindított nyelvjárás kutató mozgalom. E módszer Csűryben alapos, kitartó munkást, tökéletes megvalósítót kapott. A még 1908-ban megkezdett gyűjtőmunkát Csűry tovább folytatta a háborús nehézségek között és az utána következő években, egészen 1932-ig. Ezalatt gyalog bejárta a Szatmár megyei Szamoshát falvait és az e területtel érintkező Tiszahátat, az ugoccai és a beregi részeket.

Mint legbensőbb kolozsvári barátja és tanártársa, Brüll Emánuel egykori szíves szóbeli közléséből tudom,

a világháború után legalább egy évig Csűry nem vett kezébe tudományos munkát, még nyelvészeti folyóiratot sem. Mindenesetre, Csűry 1919—1921 közé eső irodalmi munkásságának csekélyége e tekintetben valóban fel-tűnő pangásról tanúskodik.

Az erdélyi magyarság minden tudományművelőjének a továbbiakban egyszerre több ember munkáját kellett végeznie, és többféle, sokszor a szakterületétől távol eső feladatot kellett vállalnia. Az erdélyi tudományosságnak állandóan ügyelnie kellett arra a gyakorlati és egyben művelődéspolitikai követelményre, hogy meggyőzze az erdélyi magyarságot arról, hogy a tudás emeli fel és tartja meg a közösséget, és hogy viszont tudást önálló tudományművelés nélkül elképzelni sem lehet. E gondolat első munkásai közé tartozott Csűry Bálint is. Talán azok számára, akik kedvezőbb külső és belső körülmények között csak szakterületük művelésével törőd-hettek, megmosolyogni való dolog volt az erdélyieknek ez a „kontárkodó“ tudományművelése, de vállalni kel-lett Csűrynek is ezt a sorsot, és a többi öntudatos, népe sorsáért felelősséget érző tudóssal együtt ideje javarészét arra kellett fordítania, hogy tudománynépszerűsítő, nyelvművelő és más cikkeket meg sok-sok könyvismer-tetést írjon nemcsak szakfolyóiratokba (Erdélyi Irodalmi Szemle, Erdélyi Múzeum), hanem napilapokba, szépiro-dalmi, ifjúsági folyóiratokba és néplapokba (Pásztortűz, Erdélyi Szemle, Ellenzék, Ifjú Erdély, Magyar Lányok, Magyar Nép) is. Csűry ebből a feladatból is derekasan kivette részét, és így amellettt hogy szamosháti gyűjtése szótárrá dolgozásán meg anyanyelvjárása részletjelensé-geinek megvilágításán szorgoskodott, újabb területeken gyűjtött, az Erdélyi Múzeum gazdag levéltári anyagának régi magyar leveleit, kézirateit másolgatta és készítette kiadásra, jelentős szerepet játszott az erdélyi magyar tudomány- és művelődéspolitiká e korszakában is.

Ez idő tájtól való tudományos irodalmi munkássága két erdélyi tudományos folyóiraton kívül szinte kizáró- lag a Magyar Nyelvben látott napvilágot. Mennyiségre és minőségre egyaránt jelentős munkásságát méltókép- pen érte az Akadémia és a Magyar Nyelvtudományi Társaság részéről a Sámuel—Kölber-díj és a Szily-juta-

lom neki ítélésében, majd az akadémiai levelező taggá választásában jelentkező elismerés.

A húszas évek közepe tájától kezd a maga teljességében kibontakozni és megmutatkozni Csűry tudományos munkásságában a népnyelv monografikus feldolgozásának termékenyítő volta. De egyben a magáramaradottság éveiben (szinte másfél évtizedig ő volt Erdélyben az egyetlen nyelvész!) születtek meg, illetőleg alakultak ki benne módszerben legkiérleltebb, anyagban leggazdagabb tanulmányai. Nyelvjárastanulmányai az anyaggyűjtés és rendezés, sőt jórészt a megfogalmazás tekintetében is Csűry erdélyi életének eredményei, mint ahogy az élete főműve, a Szamosháti Szótár is. Kedvelt munkahelyének, a Kollégium nagykönyvtárának ablakán át ezekben az években késő éjszakáig, sokszor hajnalig is fény szűrődött ki, annak bizonyságául, hogy ott az erdélyi magyar tudósok egyik különleges szerénységben és igénytelenségben rejtőzködő alakja dolgozik kitarítóan a magyar népi műveltség megismerésének kérdésein, búvárkodik, töpreng legdrágább kincsünk, anyanyelvünk történeti és jelenlegi életének megvilágításán, illetőleg helyzetének javításán. Nyelvművelő munkássága, mely később rádióelőadásokban és cikkekben jelentkezik, még 1924 táján, tehát jóval a magyarországi nyelvművelő mozgalom megindulása előtt kezdődött (Erdélyi Irodalmi Szemle I, 63 kk és MNy. XXVII, 253—8).

Csak a szótlan, kevésbeszédű lélekhez közvetlen közelbe került barátok és tanítványok kevese tudja, hogy milyen harcot kellett Csűrynek, a kötelességteljesítés és hűség kérdésében olyan komolyan gondolkozó embernek önmagával megvívnia, mikor a Pápay József halálával megürült debreceni magyar és finnugor tanszékre való meghívása szóba került. Mint utóbb személyes beszélgetésben maga is megvallotta, a közt kellett választania, hogy aránylag nyugodt lehetőségeket teremtsen magának tudományos céljai elvégzéséhez, gyűjtött anyaga feldolgozásához, vagy lemondjon a megfeszített munkát és sok időt kívánó tervekről. Mikor Debrecenbe mentele mellett döntött, Csűry kimenetelét minden gondolkozó nemcsak természetesen tartotta, hanem elvég-

zendő munkája, feladatai iránti kötelességteljesítésnek is. Neki itt Erdélyben nem nyílt és nem nyílhatott tér tanítványok nevelésére, tanítványok önálló kutató munkára való elindítására. Élete itt ebből a szempontból csaknem meddő volt, és hovatovább az is maradt volna. Mindezt az ünneprontás vádja nélkül annál is inkább megállapíthatom, mert rá kell mutatnom arra is, hogy Erdélyre tulajdonképpen azután hatott az ő szakterülete, a nyelvjáráskutatás szempontjából, mikor — elment Erdélyből. Alakja, mely az emberi közelség közvetlenségében hétköznapien egyszerűnek látszott, azután nőtt kimagasló, példaadó jelképpé: a népi élet megismerésének szükségességéről nemcsak szavaló, nemcsak tetszetős munkatervet készítő, hanem e cél érdekében minden percét, erejét, tehetségét feláldozó tudós jelképévé, munkája pedig a lelkiismeretes gyűjtésen alapuló, módszeres feldolgozásoknak még sokáig utolérhetetlen mintaképévé.

Debrecenben, úgy látszott, számára új, hosszú munkát jelentő élet kezdődik. Az első években külsőleg is, belsőleg: lelkileg is feltűnő volt a rajta és benne végbe ment változás. Most már kettős célt látott maga előtt: a viszonylag zavartalan tudományos munkálkodás kötelezettségét meg a tanítványok és követők nevelésének nagy feladatát. Az első célt Szamosháti Szótára teljes befejezésével és sajtó alá rendezésével, nyelvjárási részletkutatásainak közlésével, Wichmann magyar nyelvjárási hagyatéka egy részének gondozásával, nyelvművelő munkássága kifejtésével végezte, a másik felé e tudományos munkásság példaadó volta és az egyetemi tanárság sok-sok megragadható alkalma mellett a döntő lépést akkor tette meg, mikor kitartó és állandó sürgetésére a Közoktatásügyi Minisztérium 1938 májusában megalapította és az ő vezetése alá rendelte a Debreceni Tudományegyetem bölcsészeti karán az első magyar népnyelv-kutató intézetet. Debrecen tudományos kutatását addig is feladatának tartotta, de ekkortól kezdve a népnyelv-kutatás terén is kijelölte az intézet nagyszabású munkatervét: 1. Debrecen közvetlen és távolabbi környékének, 2. a másutt élő magyarság népnyelvének, és 3. a debreceni eredeti cívisnyelv szókincsének szótári fel-

dolgozásában (Magyar Népryelv I, 4—6). Akármilyen szerény anyagi keretek között, de végre még ez évben intézményesen és tervszerűen megindíthatta e hármas cél elérése érdekében folytatandó kutatásokat. A 2. pontban jelzett cél megvalósítása érdekében Csűry nem elégedett meg azzal, hogy csak a közvetlen közelében levő tanítványokkal és követőkkel törődjék, gondoskodása kinyúlt az Erdélyben dolgozó néhány kutató felé is. Személyes kapcsolatokkal és intézete évkönyvében biztosított közlési lehetőségekkel sietett segítségükre. A nagy távlati tervek megvalósítására azonban nem kerülhetett sor, mert az ifjúkortól kezdve túlfeszített munkában erőssé edződött lélek ekkor már e munkától megkínzott, gyenge, erejevesztett testben lakott. Hiábavaló volt a két évvel ezelőtti súlyos betegségben jelentkező figyelmeztetés, hiába orvosai, hozzátartozói, barátai rosszat sejtő, sőt tudó aggodalmaskodása, unszolása, Csűry betegsége után is kora reggeltől késő estig dolgozott tanulmányain, gyűjtött keleti nyelvjárási anyagán, amely — mint tervezte — egybeszerkesztve kiegészítette volna Wichmann *Wörterbuch*-ját. Utolsó évét azonban jórészt az az önként vállalt kegyeletes kötelesség teljesítése foglalta le, hogy sajtó alá rendezze Gombocz hagyatékának csak előadás után, nemegyszer hibásan és hiányosan lejegyzett mondattani részét. A meghalt barát és a nagy magyar nyelvtudós iránti igazi szeretet, tisztelet és ragaszkodás fáradságot nem ismerő alaposágával végezte be a kéziratot egy-két nappal azelőtt, hogy a megkínzott, ellenállásra képtelen test — pillanatnyi reménykedések és egyre erősödő halál-bizonyosságok között — a munkát jelentő élettől menthetetlenül sodródott a vég felé. Kétheti szenvedés után 1941. február 13-án, aznap, amelyiken ötvenhatodik esztendejébe fordult, végződött be Csűry Bálint testi élete. A porrá válásra ítélt test eltűnte után alakja, ha lehet, még tisztábban, munkássága még példamutatóbban, követésre késztebben áll azok előtt, akik benne igaz értelemben vett nemeslelkű, jó embert, barátot, munkatársat ismertek meg, vagy új csapások felé irányító, tanítványaival atyailag törődő tanárt vesztek el.

A NYOLCVANADIK MÉRFÖLDKÖNÉL TULOGDY JÁNOS KÖSZÖNTÉSE

Mikor most az ünnepi alkalommal a szeretett tanárt üdvözlő-méltató sorok kíváncsoznak ki a toll alól, ez a régmúlt korokban a nagy személyiségeknek kijáró tiszteletadó minősítés jut eszembe: emberséges ember. Mert ahhoz, hogy valaki olyan kimagasló nevelő-oktató személyiség lehessen, mint amilyent ma Tulogdy Jánosban ünnepel a tanítványok, tisztelők és barátok népes csapata, ahhoz mindenekelőtt egész embernek kell valakinek lennie.

Az igazi tanár elsősorban is emberi magatartásával, példamutatásával nevel. Mikor az ifjúkor mintaszerű tanári egyéniségeit idézzük magunk elé, mindenkit megelőzve, elsőként Tulogdy Jánosra gondolunk. Mert példamutató volt már az, ahogyan a középiskolai, majd az egyetemi dobogón vagy meghívott előadóként tiszteletébresztő magatartással megjelent. Követendő mintaképszámkra egy életen át az a tartalmi és nyelvi gondosság, szabatosság, ahogyan ő előadásában az ember és a természet világa ismeretlen titkait rendre-rendre föltárta. Örök tanulságul — az ő egyéniségében mintegy testet öltve — hoztuk magunkkal és igyekeztünk, igyekszünk megvalósítani saját életünkben — hozzá képest, bizony, gyarlón — a közösségi élet legfontosabb követelményét: az egyéni kötelességteljesítés szükségességének gondolatát.

Az olyanszerű egyéniség, mint amelyre most e megemlékezés fénye vetül, az oktatás, az ismeretátadás síkján tárgyával valóságos életközelségbe kerül. Éppen azért az emberre és az őt körülvevő világra vonatkozó ismeretek feltárása az oktató Tulogdy János előadásában nem halott, élettelen ismerethalmaz közvetítését jelentette, hanem az embert körülvevő természetnek a maga élet-szerűségében való bemutatását. Mindezt az tette lehetővé, hogy tanárunk nemcsak a természet világának tudós kutatója volt, hanem szenvedélyes természetjáróként előadásában élményszerűen tudta megjeleníteni tanítványai előtt az élő és élettelen világ jelenségeit.

Természetjáró útjain, utazásain a szülőföld távolabbi földrajzi kapcsolataira figyelő tanár és kutató az évek során Közép-Európának csaknem minden tájával személyes ismeretségbe került, legkedvesebb barátai azonban mégis a hazai dombok-bércek, hegyek-völgyek, barlangok, vizek, települések és az itt élő emberek maradtak. Erről tanúskodik első tudományos tanulmányától kezdve máig csaknem minden szaktudományi és tudománynépszerűsítő közleménye, kiadványa. A hazai föld legbensőségesebb ismerőjeként nemcsak előadásában nevelte a honi tájak szeretetére a középiskolában a rábizott tanítványok, az egyetemen a tanárságra, kutató pályára készülő seregét, hanem terepgyakorlatokon — az első világháborúban kapott és soha meg nem gyógyult súlyos sebe ellenére — fáradhatatlan volt a természet szépséges, csodálatos világának közvetlen bemutatásában is. Keze alól egyetemi tanári munkájának eredményeként olyan tudományos kutatók és gyakorló tanárok kerültek ki, akik továbbadták és — hihetőleg — ezután is továbbadják az utánuk jövő nemzedékeknek a természetnek, a szülőföldnek azt a szeretetét, amely volt tanárunk egész életfolytatását, oktatói és tudományos munkásságát különlegesen jellemzi.

Az ünnepeelt nyolc évtizedes életútja: az oktatás-nevelésre való előkészület és a félszázados tényleges tanügyi munkásság a nyugalomba vonulás után, a további, készséges tudományos tájékoztatás-adás munkájában folytatódott, illetőleg folytatódik máig is. Mert sok ma is a hazai föld természettudományi kérdéseivel foglalkozó olyan tanárjelölt vagy most induló, sőt nemegyszer gyakorlott tudományos kutató, akit az ő széles körű szakirodalmi tájékozottsága és páratlan terepismerete önzetlen tájékoztatókészséggel segít munkájában.

Egy ilyen élet és ilyen munkásság láttán az embert és az oktatói-nevelői munka végzésében örökké fáradhatatlan, kiemelkedő tanárt ebben az olyan jelentős pillanatban őszinte tiszteletadással és meleg szeretettel köszönti a tanítványoknak, tisztelőinek és barátoknak itt-hon maradt és a nagy világban szerteszóródott serege.

FÜLÖP ANTAL ANDOR
GYŰJTEMÉNYES KIÁLLÍTASA ELÉ

Az üde, örökfiatal, tiszta színek mesterének gyűjteményes kiállítására készülödvé, először is a művészi pálya kezdő mozzanata idéződik elénk. Kolozsvár szülőtteként a kollégiumi évek után mint a város művészeti főiskolájának növendéke nagy tanárai: Bogdan Catul, Ciupe Aurel, Demian Tassy, Ladea Romul és Popp Alexandru adtak indítást és művészi életeszeményeket Fülöp Antal Andor mesterségbeli alkata, tudása fejlődéséhez. Amint aztán magára a kiállítás anyagára gondolva, szemem elé idézem sokszor látott képeit, elsőként a korai vásznak villannak fel előttem. Mindeniken rajta egyetlen olaszországi útjának egész életére döntő élménye: az elragadtatott csodálat, a magafeledő meghajlás, a tanítványi alázat a tökéletes formák, a tündökletes színek, a tűz, a hév, a duzzadó erő és a törékeny, légies, lenge báj, a nagyvonalú alak- és képszerkesztés mellett is a részletekbe felejtkező-elmélyülő gond, egyszóval a partalan mesterségbeli tudás nagy olasz festő-szobrász egyéniségeinek alkotásai előtt. Az ifjúkor olaszthoni tanulmányútján rázúduló benyomások és kavargó élmények sodró, varázslatos erejéről mi sem beszél jobban, mint az, hogy nemcsak átszellemülten ámuldozik, valóságosan el is ájul a sixtusi kápolna döbbenetes erejű és méretű freskóinak bűvöletétől. Egy hozzá rohanó jótét szerzeteslélek kényszergeti vissza belé az életet. Nemcsak megigézik, lenyűgözik, egy egész életre szólóan szárnyakat is adnak neki itáliai élményei. Határok felettien európaivá avatják őt úgy, hogy azután itt, „vidéken“ maradva, honi környezetének fakóbb szín- és élményvilágából is tud formát, szint, hangulatot meríteni ahhoz a tiszta, szűrtfényű, opálos ragyogáshoz, amelyet azóta is szüntelen meleg bensőséggel sugároznak felénk képei.

Néhány nagyobb, induláskori vásznan még frissen villódnak az olasz út forma- és színbenyomásai, de azután önarcképein, leheletfinom nőalakjain, csendéletein mind határozottabban jelentkeznek az önálló, az egyedi forma- és színlátásra törő művészegyéniség kétségtelen

jelei. Mikor egy nagy betegség következményeként fél szemére homály borul, ez sem fojtja le, inkább továbblendíti: még egyénibbé válik látásmódja, képszerűsége és kifejezőkészsége. Az igazi, magát a művészetnek teljesen átadó lélekre jellemző szakadatlan halk előretörés jeleként csaknem minden újabb alkotásával túlszárnyal azon a fokon, amelyet megelőző képével, már-már pályája utolsó, legmagasabb csúcsának vélt avatott és avatatlan egyaránt. Előbb minden külső, nyers hatás levételével, utána az olaszföldi művészelmények, mesterségbeli ismeretek emlékeinek egyénivé alakításával, csendéleteinek tárgyi elemekben, színekben és szerkesztésmódban sajátos, különleges összhangosításával, majd szülővárosa egyes részeinek, építményeinek újszerű megörökítésével, középkoriasságában is mai műemlék-kompozícióival mindig túl tudott, túl tud nőni korábbi magán úgy, hogy mégis megmaradt — egyre magasabb szinten — annak, aki első képétől kezdve, örökké volt. De ebben a meg-megisméltendő továbblendülésben az önmagához való belső hűség külső jeleként letörölhetetlenül, képről képre öröklődően rajta van igaz emberi-művészi egyénisége. Olyan mértékig rajta, hogy aki csak valaha is látta néhány képét, tévedhetetlenül fel kell ismernie bárhol a többi régít, de fel a ma és a majdan születő újat is.

Mindannyi alkotása között talán legszámosabbak és legegényibbek csendéletei. Ezt az elcsépelet, szinte-szinte lejáratos, unt műfajt éppen egyénivé formálásával tudta, tudja előttünk újjá, bámulatra készítőn modernné éleszteni. Konyhai bútordarabok, paraszti szőttesek, hétköznapias kendők, anyagul egymás mellé-főlé torlasztott használati tárgyak, könyvek, üveg- és vázlatlapok, ecsetek, füzetek, tollak, ceruzák, gyümölcshalmazok meglepően társított együtteseiből kiemelkedő népi kancsóiban, gyári vázáiban, poharaiban virítanak, fénylenek, ragyognak japánbirs-ágai, ciklámenei, kardvirágai, tulipánjai, tűzliliomai, tavasz-hírlelő prunuszai, sárgállanak krizantémjai, napraforgói, fehérnenek öszirózsái, magnóliái, nárciszai, bódítanak halovány tubarózsái. Még Michelangelo négyévszázados emlékét idéző vásznának liliomos népi bokályában is ott a szerénykedő dohányvirág, de

mellette ott a reneszánsz-mester arcképére hanyagul odavetett előkelő, lilásbíbor virágbimbócska is.

A szakadatlan továbblépés sodrában az évek iramlása nem méla figyelmeztető és nem merőben hívságos megemlékezésre csábító e kiállítás ünnepi alkalma sem. Inkább távlati ígéret arra, hogy a mindig megújuló, magán túllépni tudó művész tartogat még számunkra ezután alkotásaival is meglepetéseket. Ebben a hitese várakozásban a kiállítás minden szemlélője hálás elismeréssel gondolhat a színeknek arra a művésziére, akinek ecsetje nyomán annyi ünnepi fény, ragyogás, annyi emberi jószág, melegség, tisztaság árad a mindennapok szűrkecsébe.

EGY KUTATÓ A NÉPI ÖNISMERET ÚTJÁN

Noha a közelebből megjelent *Az önismeret útján* kötet szerzője nemzedékrendi társa volt e sorok írójának, nevével jóval előbb találkozott, mintsem hogy személyes ismeretségbe, majd baráti-eszmei kapcsolatba került volna vele. De mindjárt a nevével való első találkozás villámlásszerűen váratlan, ámulatkeltően rendkívüli volt. Venczel József nevét hirtelenjében az ismeretlenségből országosan kapta szárnyára a hír, majd a név viselője rövidesen — méltó folytatásként — nemzedékrendi értelmiségi társainak élvonalába került.

A hirtelen-váratlan jelentkezés rövid története ez: 1930-ban másodszor került sor a Kemény János által a középiskolás diákok irodalmi-tudományos ösztönzésére alapított pályadíj versenyére, s e versenyen tizennégy társa közül messze kiemelkedve, a díjat Venczel József nyerte el. A Gyallay Domokos, Kovács Dezső és Kuncz Aladárból álló bíráló bizottság véleményezése szerint Venczel dolgozata magasan túlszárnyalta a többiét, s olyan irodalmi ismeretről, íráskészségről és fogalmazni tudásról tett tanúbizonyságot, amelyre büszkén mutathatott rá a bizottság. E bizottsági vélemény nyomában jelentkező sajtótudósítások egybehangzóan zengték az ifjú kintüntetett dicséretét.

Ebben az indulástáji robbanásszerű jelentkezésben nemcsak a pillanatnyi sikerélmény volt fontos az életben most rajtoló fiatal versenyző számára, hanem elhátározó jelentőségű volt Venczel munkásságának későbbi irányulata szempontjából már magának a kitűzött pályatételnek a tárgya is. A pályatétel ugyanis ez volt: *A magyar falu XIX. századi irodalmunkban*. Ez a tárgy nagymértékben befolyásolhatta, sőt meg is szabhatta Venczel tudományos érdeklődésének, közéleti tevékenységének, társadalmi szemléletének további irányát és annak következményeképpen alkotó munkásságának tartalmát is. S jóllehet a lehetőségek között a jogi tanulmányok folytatására kényszerült, mint hovatovább a közéleti forgolódás terére sodródó gondolkodó fő — a kisebbségi élet gazdasági, társadalmi és politikai kérdései-

vel foglalkozva — mindinkább annak belátására kényszerült, hogy életünkben elsődrendű fontosságú a társadalomnak, a szociális szerkezetnek a pontos megismerése és a megismerés nyomán kialakuló valós képnek a megrajzolása. Ebben a felismerésben és az ilyen irányban való elméleti, gyakorlati elindulásban elhatározó jelentőségű volt a kezdő tudományos kutató életében a Dimitrie Gusti kezdeményezte, akkor már világhírré emelkedett román falukutató- és falumunka-mozgalom. Sajnos, éppen Venczel tudományos felkészülésének és alkotó munkásságának megindulásától kezdve másfél évtizedig a fasizmus dühöngése nyomán egyre súlyosabbá váló bizonytalanság ideje, a második világháború zűrzavara és a nyomában jelentkező gyökeres gazdasági, politikai és társadalmi átalakulás időszaka nem volt alkalmas arra, hogy a nagy lendülettel és széles körű elméleti felkészültséggel induló fiatal kutató nagy társadalomvizsgáló terveinek valóraváltásán akadálytalanul dolgozhasson. Pedig — Gusti szociológiai szemléletének teljes ismeretében — a fegyverzaj közepette is lelkes diákcsoporttal és szakemberekkel egy erdélyi vegyes, magyar—román lakosságú falunak, Bálványosváraljának egész életét átfogó falumonográfia anyaggyűjtésébe kezdve, igyekezett Venczel megteremteni az ilyenemű első nagy erdélyi magyar falukutató munkát. Ez a terv azonban dugába dőlt. A második világháború egyre súlyosodó nehézségeinek közepette, majd a felszabadulás utáni nagy gazdasági, társadalmi, politikai átalakulás kavargásában a közéleti munka ráeső tekintélyes részének vállalása, majd az egyetemi oktatásból és a közéleti munkából való kényszerű kiválás időszaka nemcsak közösségi tervei megvalósulását, hanem a maga további személyes tudományos kutató és feldolgozó munkáját is lehetetlenné tette. A férfikornak alkotásra legtermőbb éveiben a szellemi munkából kikapcsoltan, lélekben ugyan megedződve, emberségben, szociális látásmódban még előbbi magán is túlnöve, de testében végzetes kórral került vissza új munkalehetőségek közé. Néhány, az ő szellemi alkotához képest alacsonyabb rendű másoló-munkában eltöltött év után, rövid ideig úgy látszott, új alkotási korszak kezdődik életében, sőt megnyílik számára a lehető-

ség, hogy a változott körülmények között csoportos szociológiai vizsgálódás vezetője legyen. A megpróbáltatásokban elgyöngült test töretlen volt ugyan az akaraterő tekintetében, az elhatalmasodó kór azonban még azelőtt végzett vele, mielőtt az utolsó fellángolásban ilyen irányú célkitűzéseiből valamit is megvalósíthatott volna.

Életereje utolsó, bágyadozó szakaszában hűséges tanítványával és odaadó barátjával, Imreh Istvánnal együtt tervezgette legalább néhány elszórtan megjelent, de a változások közepette is maradandó értékű tanulmánya kötetbe gyűjtését, terve kivitelére azonban nem adatott számára idő. A baráti elköteleződés — a Kriterion Könyvkiadó jóvoltából — azonban végül is Venczelnek körünből való kiszakadása után csaknem egy évtizeddel megajándékozott bennünket válogatott tanulmányainak szép kötetével.

Az ilyenformán most végre előttünk fekvő, posthumus kötet nemcsak azért viseli borítóján és címlapján *Az önismeret útján* címet, mert válogatott tanulmányok megjelentetésekor szokványos dolog a kötet egyik tanulmányának címét ilyenként kiemelni, hanem azért is, mert már maga a cím határozottan rámutat szerzőjének világnézeti szemléletére s társadalomvizsgálati elköteleződésének iránylatára nézve is. S noha a kötetben előttünk fekvő mindössze tíz dolgozat vajmi kevés ahhoz, hogy a maga teljességében bemutassa: milyen hatalmas, szerteágazó, az életet a maga bonyolultságában, társadalmi tagozottságában szemlélő kutatót veszítettünk Venczel József halálával, arra azonban mégiscsak elég, hogy fogalmat alkothassunk szerzőjük társadalomtudományi szemléletéről, kutatás- és feldolgozásbeli módszeréről.

A kötetbe felsorakozó tanulmányok — nagy időközbeli űrrel — időbelileg két csoportra sorolhatók: az 1935—1941 és az 1969—1971-ben keletkezett tanulmányok csoportjára.

Az első csoportba sorolt tanulmányok között vezető helyen álló tanulmányban [*Csikszék természeti, történelmi és társadalmi leírása* (1938). 27—52. l.] Venczel a szülőföld iránti ragaszkodó hűséggel Csikszék nagy vonásokban megrajzolt honismereti, történelmi, társadalomszer-

kezeti, gazdasági, népi művelődési képét adja — Orbán Balázs modorában, de modern társadalomszemlélettel korszerűsített formában. Az e csoport honismertető vázlatát követő négy tanulmány a falukutatás és a falumunka elméletével és gyakorlatával ismerteti meg az erdélyi falukutató mozgalomra való tudománytörténeti és módszertani kivetítéssel [*A falumunka és az erdélyi falukutató-mozgalom* (1935). 53—73. l. — *Az önismeret útja* (1936). 74—105. — *A falukutatás módszerének vázolata* (1941). 119—36.]. E csoport egyik tanulmánya a statisztikai felkészültség teljes fegyverzetében a gyakorlati megvalósítás síkján mutatja be azt, hogy a szerző miként alkalmazza egyéni elgondolásait egy erdélyi falucsoport népmozgalmának konkrét vizsgálatában [*Öt oltmenti község népmozgalma* (1937). 106—36.]. E tanulmánnyal le is zárul Venczel tudományos munkálkodásának első szakasza.

Az időbelileg nagy megszakítással elkülönödő második csoport tanulmányai közül a vezető dolgozat visszanyúl az első szakaszban számára élményszerűen döntő tudományos hatást sugárzó Gusti személyéhez és a társadalomvizsgálati irányhoz, mikor a világhírű, nagy modern román társadalomkutató és az erdélyi magyar falukutatás viszonyát tárgyalja [*Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók* (1970). 137—41.]. E csoport másik két tanulmánya a szerzőnek sok egyéni színben és elgondolásban gazdag tárgyalásában mutatja be Venczelnek a társadalmi statisztika és a demográfiai vizsgálatokban alkalmazott, illetőleg alkalmazásra kínálgató módszerét [*A statisztika és a társadalomkutatás határán* (1969). 142—7. — *Demográfiai gondok a társadalomkutatásban* (1971). 159—65. l.]. E csoport utolsó előtti tanulmánya [*A csáki-gorbói kutatás köréből* (1971). 148—58.] abból a csoportos falukutató munkából ad valamelyes ízelítőt, amely munkát a szerző életének a testi halódás felé hanyatló szakaszában, de kiérlelt, határozott tudományos célkitűzéssel vezetett a Kolozsvári Tudományegyetem egyik tanszékének megbízásából. A kötetet záró tanulmányában a szerzőnek egy magas színvonalú szabadegyetemi előadását jelentette meg a kötetet gondozó kéz [*Közvélemény és társadalomkutatás* (1971). 166—72.].

A szerző tudományos alkotásának kialakulása, a működési körbeli döntés a forrongó, kavargó világtörténelemnek egy olyan ellentmondásokkal, világnézeti ütközésekkel teljes szakaszában indult, hogy valóban elodázhatatlan kötelezettségként állott a kötetet gondozó Imreh István előtt az a feladat, hogy a kor gazdasági, társadalmi, tudománytörténeti keretébe beállítva mutassa be Venczel József tudományos indulásának, fejlődésének, az őt ért maradandó és múló hatásoknak egybefogó képét. Imreh ezt a feladatot a hátás tanítvány és odaadó barát szerepében meleg együttérzéssel, de ugyanakkor kellő kritikai hozzáállással megírt tanulmányában sikeresen oldotta meg. Ezen túlmenőleg a gondozó odaadó munkájának jele nemcsak a válogatásban megnyilvánuló kritikai hozzáállás, hanem a jegyzetanyag (173—84.) és a tudományos felszerelés (185—9.) minden igényt kielégítő egybeállítása is.

A kötet megjelentetésével a Kriterion és a kötet gondozója szerény, de méltó emléket állított az indulástáji világnézeti kötöttségek ellenére a faszizmussal határozottan szembeforduló és a korszerű szociális haladás irányában tájékozódó, tragikus sorsú nagy erdélyi társadalomkutatónak.

KELEMEN LAJOS
A SZEMÉLYES EMLÉKEZÉS FÉNYÉBEN

Nagy tudós csak
nagy ember lehet.

Melich János

1. Mikor a százados születési évforduló közeledtével a Keresztény Magvető gazdája, Erdő János barátom arra szólított fel, hogy Kelemen Lajos személyével kapcsolatos emlékeimből valamennyit vessek papírra, első gondolatom a feladat elől való kitérés volt. Magam ugyanis többször írtam hosszabb-rövidebb méltatást már életében, aztán meg körünkből való eltávozta után is az erdélyi történetírás nagy mesteréről, s úgy gondoltam: e jelentős évfordulón méltassák mások az ő emberi nagyságát és tudományos, illetőleg tudománypolitikai érdemeit. Az első gondolathoz való ragaszkodástól végül is az a rábeszélő érvelés térített el, hogy a folyóirat ebből az alkalomból nem ünnepi méltatást vár tőlem, hanem azt, hogy magam, aki életem java részét az ő közvetlen környezetében örök tanítvány- és munkatársként töltöttem el, hozzam-vigyem „életközelségbe“ a mai olvasóhoz az Ő, a fiatalabbak számára — sajnos — élő valóságában már teljesen ismeretlen, a középkorúak és idősebb rendűek számára az elámitó tudás magasságában távoli, egyre inkább ködbe vesző emberi alakját. Szerettem volna a szerkesztőség adta egyes feladatot kettőssé bővíteni azzal, hogy Kelemen Lajosról nemcsak mint emberről szóljak, hanem méltassam tudományos és tudománypolitikai érdemeit is. Mert hiszen azt, a tudós emberi egyénisége és alkotó tudása között minden esetben megállapítható szoros összefüggést, amelyre a cím után álló jelige utal, legjobban éppen Kelemen Lajos példájával lehetne idő- és alkalomszerűen szemléltetni. Mégis egyrészt terjedelmi okokból, másrészt meg azért is ajánlatos volt lemondanom a feladat ilyen irányú bővítéséről, mert B. Nagy Margit gondozásában sajtó alól már kikerült tanulmánykötet bevezetője az ünnepeltnek nemcsak életét ismerteti, hanem igyekszik bemutatni szerteágazásában gazdag tudományos munkásságát, azaz elénk ál-

lítja az ember mellett a tudóst is. Megmaradtam hát a nekem eredetileg kirótt feladat korlátai között.

2. Ezek után az erdélyi történelem tanítómesteréről való emlékeim között **kutatgatva, válogatva, mindenkéltől** az első emberi találkozásról bennem élő emlékezőssel kell előhozakodnom.

Elnézést kérek a szerénytelenségért, de itt elsőként főiskolai tanulmányi indulásomról kell szót ejtenem. Az érettségi letétele után, 1924 őszén a Kolozsvári Református Teológiára iratkoztam be. Itt már az I. év egyháztörténeti és filozófiai szemináriumain megmutatkozó érdeklődésem jutalmaként a Teológia akkori igazgatója és az említett két tudomány szak áldott emlékű tanára, dr. Tavaszy Sándor II. tanulmányi évemet azzal tette viszonylag gondtalanná, hogy egy Rockefeller-ösztöndíjat juttatott nekem. Bölcs tudománypolitikai megfontolásból igazgatónk azonban becsületbeli kötelességévé tette velem együtt a többi ilyen ösztöndíjas teológustársamnak is, hogy járjunk fel Kelemen Lajoshoz az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárába, és egyháztörténeti levelesanyag másoltatása rendjén ismerkedjünk meg a levéltári kutatás és a forráskiadás előkészítését jelentő oklevélolvasás-másolás kérdéseivel.

Az ösztöndíjasok közül elsőként és egyedül magam léptem be a Levéltár akkori őrzőhelyén, az Egyetemi Könyvtár második emeletén Kelemen Lajos három szobát magába foglaló hivatali helyiségébe. Akkor még csak a levéltárosi szoba hatalmas íróasztala mellett ülő, öszbe csavarodó hajú levéltárost, mögötte a falon a Báthory István lengyel királlyá választásáról szóló oklevél eredeti nagyságú, bekeretezett hasonmását (a lengyel rendek függőpecsétjeinek rengetegével), felette a bujdosó Mikes Kelemennek, odébb az Erdélyi Múzeum-Egyesületet alapító gr. Mikó Imrének, közelében a levél- és kéziratgyűjtemény alapjait lerakó gr. Kemény Józsefnek és gr. Kemény Sámuelnek képe társaságában Szabó Károlynak, a múzeumi könyv- és levéltár első őrének, a polihisztor Brassai Sámuelnek, a múzeumi gyűjtemények első gondozójának, gyarapítójának hasonmása bizonyította, hogy a levéltár akkori gazdája milyen kegyeletes tisztelettel és megbecsüléssel őrzi, élte a gyűj-

teményalapító és a gyarapító-gondozó elődök emlékét. Akkor még nem tudtam, hogy a levéltári vezető három hivatali szobáján kívül a Könyvtár épületének csaknem egész II. emelete is — fényűzően pazar berendezésével — Kelemen Lajos birodalma. De még itt, a három helyiségből álló hivatali részlegben is csak később kötöttem ismeretséget a másik két szoba súlyos tölgyfa-szekrényeinek katalógusanyagával, kihúzható fiókrengetegének a munkában lévő levéltári anyagot rejtő rekeszeivel és a nagyszerű kézikönyvtár polcainak pazar könyvanyagával.

És ha már személyes emlékezésről esik szó, úgy illenék, hogy ne csak a nagy levéltárost körülvevő, rá jellemző tárgyi világ futó képét villantsam fel, hanem — némi hatásvadászó stilisztikai felfokozással — arról a rendkívüli hatásról beszéljek, amelyet az íróasztaltól hirtelen felálló, nagytekintélyű levéltáros az előtte álló, gátlásoktól nem éppen mentes teológusra már az első pillanatban tett. Bármennyire kutatgatok azonban emlékeim rengetegében — kertelés ide, kertelés oda —, be kell vallanom: nem lelek az első emberi találkozással kapcsolatosan egyetlen rendkívüli hatásra valló emlékfoszlányt sem. Ezt a szinte-szinte ünneprontó és magamat is csodálkozásra készítető vallomást azért bátorkodom ilyen nyílt őszinteséggel megtenni, mert hiszen ezzel egyben az emberi egyéniségnek arra a vonására is rámutatok, amelyet Kelemen Lajos emberi magatartásából első jellemzőként és hangsúlyozottan ki kell emelnem: az emberi és emberséges közvetlenséget. Mert nyilvánvaló: azért nem számolhatok be magam az első találkozás különleges emlékéről, mert a megérkeztemkor asztala mellől felálló és felém néhány lépéssel közeledő Kelemen Lajos az első perctől fogva olyan keresetlenül közvetlen volt, mint több évtizedes együttlétünk egész tartama alatt mindig. Ez az évtizedeken át azonos magatartásbeli folyamatosság tüntethette el belőlem az első benyomás rendkívüli voltának emlékképét. Akkor persze nem láttam ezt ilyen világosan, csak a rákövetkező hosszas közelségben, másokkal való érintkezés alkalmával tett számtalan megfigyelés összegezéséeként állapíthatom meg, hogy életemben senki magatartásában nem figyelhettem meg olyan mértékig az első pillanattól jelentkező emberi köz-

vetlenséget és szolgálatkészséget, mint amelyet Kelemen Lajos tanár úr részéről magam iránt már az első találkozásakor tapasztaltam.

3. Az emberi közvetlenségnek azonban vannak fokozatai, s ezt az első bemutatkozásra következő évtizedek együttléte során éppen elégszer és eléggé tapasztalhattam. Most az első jelentkezéskor még csak a szolgálatkészség közvetlensége mutatkozott meg a Tanár úr magatartásában. Pedig aligha sejtette, ki vagyok és milyen célból jöttem, de a magatartás máris szívélyesen fesztelen volt. Mikor bemutatkoztam, majd megmondtam, kinek a szavával és milyen célkitűzéssel jöttem, a jóságos szemben öröm csillant meg, hisz — mint később tőle magától tudtam meg — a korombéli fiatalság soraiban addig nem akadt olyan, aki a levéltári polcokon szunnyadó levelesanyag nyugalma érdekklődésével akár csak ideig-óráig bolygatta volna.

Az ismerkedés első szavai után Kelemen tanár úr elmondta, hogy igazgatóknak ő hívta fel a figyelmét arra, hogy a Múzeumi Levéltárban lévő nagy és kis erdélyi családok gazdagabb-szegényebb levelesanyaga mennyi jelentős új anyagot szolgáltat a romániai művelődéstörténet számára. Noha addig is, azután is éppen eleget hallottam az erdélyi felekezetek és nemzetiségek közötti békés együttéléstről és az egymás iránti megbecsülésről, de éppen elégszer tapasztaltam az egymás dolgai iránti közömbösséget, elzárkózást, sőt rosszhiszeműséget is. Meglepetés volt hát számomra, hogy az unitárius Kelemen Lajos mennyire szívén viseli az erdélyi református egyháztörténetírás forrásfeltáró munkájának sorsát. Így hát mindjárt az első bemutatkozás alkalmával egy egész életre szóló útmutatást kaptam tőle a saját szűk közösségeink vélt vagy valóságos érdekein túlnéző, emelkedett szellemű emberi magatartás kötelező voltára nézve.

4. De e kitérő után ajánlatos visszatérnem az első találkozás alkalmára, hogy rámutassak, hogyan kezdte el Kelemen Lajos velem s bizonyly a többi ösztöndíjossal is az oklevélolvasó-másoló munkát. Nem volt a kezdetben semmi professzoros nagyképűség. A bennünket akkor közvetlenül érdeklő anyagot őrző Levéltárról, annak

jellegéről és az ott egybegyűjtött családi levéltárakról valamelyes felvilágosítást a vezető előrebocsátott ugyan, de aztán rögtön az oklevél-olvasó munka gyakorlatára tért rá. A tőle e célra már előre kiválasztott egyháztörténeti vonatkozású anyagból akkor mindjárt néhány, viszonylag könnyen olvasható XVIII. századi levelet véve elő, röviden elmagyarázta a levelek olvasásának és másolásának módszerét és követelményeit. Az előzetes tájékoztatás alkalmával előbb az akkor érvényben lévő másolási szabályzatnak útmutatását nagy vonásaiban ismertette. Fölhívta figyelmemet, hogy az előttem fekvő levél szövegét nem az egykori helyesírás megtartásával kell másolni, hanem mai helyesírással kell „átírni“. Előre óvott attól, ne bátortalanodjam el, ha a másolandó szövegben számomra olvashatatlan szó, betű, rövidítés vagy akár hosszabb szövegrész kerül elé; hagyjak helyet a másolatban az ilyen betű, szó vagy szövegrész számára, és majd a másolatnak vele való összeolvasása rendjén pótoljuk a hiányzó részeket.

Az előzetes útmutatás meghallgatása és némi olvasási próba után azonnal hozzá is fogtam a nekem másolásra átadott levelek olvasásához, másolásához. Bevallom, bármennyire igyekezett is Kelemen tanár úr elsőként nekem „könnyen olvasható“ leveleket adni, bizony csak nehezen silabizálgattam a régi szövegeknek szokatlan betűformáktól hemzsegő, addig soha nem látott rövidítésektől rejtelmes sorait. Meg aztán ahány levélíró, annyféle betűformával, helyesírással írt szöveg került elé. A sokféle helyesírást a korunkbeli helyesírással egységesíteni, ez sem tartozott a kezdő másoló könnyen elvégezhető feladatai közé. Ma már a levéltári kutatás mindennapos gyakorlatának félévszázadán túl némi utólagos megnyugvással látom: az ilyen átírásos másolás nemcsak azon a zéró fokon, amelyen én kezdő létemre akkor voltam, hanem a gyakorlottság későbbi magasabb szintjén is csak a tudományos érdekek veszélyeztetésével végezhető el. Éppen ezért azóta nemcsak az ilyen irányban igényesebb nyelvtörténeti kutatók, hanem a történészek is rátértek a betű szerinti másolás, illetőleg közlés módszerére. Kutató élete utolsó negyedszázadában

megjelentetett közleményeiben maga Kelemen Lajos is erre a másolási gyakorlatra váltott át.

5. Már előbb utaltam arra, hogy a magam silabizáló-gató-másológató munkáját a Kelemen tanár úrral együttesen végzett összeolvasás, a régiség latinos szavával: a kollacionálás mozzanata követte. Még mielőtt erről szólanék, sietek megjegyezni, hogy Kelemen Lajos, jó oktatói módszert követve, az első perctől kezdve nem állt a régi szövegeket nehezen baggató, körmölgető kezdő kutató mögé. Hagyta, hogy kínlódjék és egyéni képességeitől függően több-kevesebb sikerrel bajoskodjék a kezdet kezdetén nehéznek látszó, de rendre-rendre egyre könnyebbé, élvezetesebbé váló szövegolvasás, illetőleg másolás munkájával.

Az, hogy kezdő levéltári munkásként mennyire sikerült vagy nem sikerült a nehézségekkel megküzdennem, az aztán az összeolvasás rendjén tűnt ki. E munkamozzanat során a Tanár úr részéről a jó olvasatokért szemtől szemben nem járt dicséret. A másolásbeli eredményeséget ő magától értetődőnek vette, de viszont ha a szövegnek előttem kiolvashatatlanak minősülő részéhez, a másolatban fehéren maradt foltokhoz értem, megrovó, kioktató észrevételekkel nem kedvetlenített el. Természetesnek vette és ilyenek minősítette, sőt kedvesen maga mentegette a kezdő másológató botladozásait, a szöveg folyamatos kibetűzésében jelentkező megtorpanásait. Ma már nem tudom eldönteni, hogy vajon a szövegolvasásbeli magamra utaltság-e vagy az összeolvasásbeli bőséges útmutatás, sok-sok felvilágosítás segített-e inkább hozzá ahhoz, hogy viszonylag elég rövid idő, legfeljebb egy félév alatt valamelyes szövegolvasói gyakorlatra tehettem szert, hiszen rövidesen igazgatónk elejtett elismerő szavaiból kivehettem: Kelemen tanár úr szemben ugyan nem, de „hát megett“ meglehetősen elismeréssel nyilatkozhatott a vállalt feladat végzésében tett előhaladásomról.

Az előzőkben elfelejtettem megemlíteni, hogy teológiai igazgatónk eléggé nem értékelhető szabadelvűséggel az ösztöndíjasoknak a levéltári munkára vonatkozó becsületbeli kötelezettsége tekintetében, a kötelezettség időbeli arányaira nézve semmiféle követelményt nem álli-

tott fel, illetőleg ilyen vonatkozásban semmi ellenőrzést nem gyakorolt. Amennyire magam erre most, több mint egy félévszázad távolából visszaemlékezhetem, az ösztöndíjasok meglehetősen lanyhán értelmezték a „becsületbeli kötelezettség“ fogalmát. Erre együttlétünk alatt Kelemen tanár úr dohogó, rosszálló megjegyzései mindegyre emlékeztettek. Még én is, akiről pedig a Tanár úrnak — mint már említettem — kezdettől fogva elég jó véleménye volt, eleinte csak a tanrendi hét egyik „lyukas“ délelőttjének néhány óráját töltöttem a levéltári dolgozószoba íróasztala mellett. Mikor azonban rájöttem, hogy Kelemen Lajos nemcsak a délelőtti munkaidőt, hanem mindennapos szabad délutánjai jó néhány óráját is munkahelyén tölti, engedélyével egyre gyakrabban járogattam fel délután, sőt nem egy esetben — a tanrendi órákat elmulasztva — délelőtt is a levéltárba. A levéltári anyaggal való mentől gyakoribb érintkezés, ismerkedés szenvedélye aztán a professzorról lassan-lassan átragadt az ügyetlenkedő famulusra is. Minthogy a délutáni bejárásra csak én kaptam „jogosítvány“-t, nagyon ritka alkalmat kivéve, a Levéltár délutáni halálos csendjében külön-külön szobában dolgozva, a munkát semmi sem zavarta meg. Csak néha-néha hallatszott ki a Professor szobájából ingerült kifakadás vagy nyomában a magyarázkodó panasz, ha az átkozottan rosszindulatú tintásüveg felborult vagy a veszekedett tollszem felszakította az írópapír „pöszlékei“-t (csak tőle hallottam ilyen jelentésben ezt a szót!), és elmázoltatta vele az írást. Az ilyen irányú szóbeli panaszt nem egyszer a harmadik helyiségből felhangzó éles csattanás előzte meg. Ilyenkor tudtam: a kajánul rosszindulatú tollszár a Professor bosszúálló szándékának eredményeképpen hangsúlyos érintkezésbe került a szoba ártatlan műköpadlójával. Csak két-három évtized után jöttem véletlenül rá, hogy mikor a Tanár úr nem éppen szelíd hangnemben közölt, ékes minősítések kíséretében, az ő bosszantására esküdt tollszemet használhatatlannak jelenti ki, magam akkor tudok a legjobban írni vele. Ettől kezdve nekem, aki szintén egész életemben acéltollszemmel írtam, és ma is ezzel írok (alább ennek a történetét is elmondom), nem kellett a papírkereskedésekben jó tollszemet kaj-

tatnom: gyufásdoboz-számra kapta a tanítvány tanárától ezt a nélkülözhetetlen munkaeszközt olyan mennyiségben, hogy a Kelemen Lajostól származó, használhatatlanná váslott, utolsó tollszemet — hosszas körmölgetés után — csak nemrégiben vettem papírkosárba.

Kezdetben — az ilyen meg más okok miatt — az indulatnak sokszor szertelen fokán jelentkező békétlenkedések meghökkentettek. Tapasztalatlanságomban nem tudtam, hogy enyhítem, csillapítsam ezt a maga-emésztő indulatot. Meglehetősen hosszú idő kellett hozzá, míg rájöttem, hogy anekdota- és tréfakedvelő tanáromnak csak annyit kell mondanom: „Tanár úr, emlékszik erre meg erre az anekdotára ...?” Az anekdotikus emlék felvillantására eltűntek arcáról a bosszúság barázdái, mosolygóra fordult az előbb ingerültségtől szikrázó szem, s a következő pillanatban harsány kacaj jelezte a természetes gyógyszer azonnali hatékonyságát.

6. Amint már az elmondottak is bizonyítják, a Tanár úr nemcsak a levéltári kutatás bűvöletét ismertette meg a gondjaira bízott tanítvánnyal. Mindezen túlmenően emberismeretre, a történelmi élet valós szemléletére, a minden melléktekintetet kizáró igazságszeretetre, határozott, állhatatos emberi magatartásra, önzetlen szolgálatkésziségre, a közösségi és magánéletben való feddhetetlenségre, a tudományművelés erkölcsi követelményeire, az ember és ember közötti mesterséges válaszfalak semmibevitelére, az üres címkorság megvetésére és még annyi mindenre igyekezett nem erkölcsi prédikációval, hanem elsősorban személyes példaadásával nevelni egy olyan kavargó korban, amikor az ilyen erények hanyatlási szakaszában, illetőleg az ilyen hibák hálójában-törében vergődő világban olyan kevés agy mentesült az ilyenfajta kórok, hibák ragályától.

A példamutatás nevelő hatása nemcsak egy tanítvány, hanem a vele kapcsolatba kerülő minden ember és közösség felé sugárzó nevelőerő volt. Ezt együttlétünk során éppen elégszer tapasztaltam. Minden igaz ügyben a közösség érdekében önzetlenül forgolódo számíthatott az ő fegyverbarátságára, de ugyanakkor nem volt nála ki-méletlenebb szavú ostorozója, nem volt nála kérlelhetet-

lenebb gátvetője, gáncsolója a közösségi dolgokban csatlárdul ügyeskedő önzésnek.

Ez a megejtően emelkedett személyes emberi magatartás ugyan természetesen elsősorban azon a területen mutatkozott meg, amely területen őt kezdettől fogva — eleinte öntudatlanul, hovatovább egyre erősödő tudatossággal — példaképnek tekintetem: a tudományos élet, a tudományos munka területén. Ahogy, amilyen közvetlen előzékenységgel, parttalan szolgálatkészséggel fogadta a Tanár úr a legegyszerűbb embertől a nagy tekintélyű kutatókig, a köznapi embertől a közélet és az államélet legmagasabb fokán álló személyekig a hozzáfordulót, az a külső szemlélőre nézve önkéntelenül, magától értetődően egy életre szóló kötelezettséget jelentett az emberek iránti magatartás közvetlensége, szolgálatkész volta tekintetében. Külön ki kell emelnem, hogy amint a hétköznapok emberét nem fogadta vállveregető fölényvel, a legtekintélyesebb hozzáforduló iránt sem érezte magára nézve kötelezőnek a meghunyászkodó, alázatoskodó szolgálatkészséget. Magatartásában mindig érezhette, érezte is a vele beszélő és távolról figyelő: ember áll emberrel szemben; nincs helye sem a fölénynek, sem a gerinctelen hajlongásnak.

7. Mivel az erdélyi történelem nagymesterével kapcsolatban — nemcsak szűkebb hazája határain belül, hanem annak határain kívül is — messze szállongott a hír legendás mindentudásáról és mindenki iránt megnyilatkozó végtelen szolgálatkészségéről, az emberek serege fordult hozzá a legkülönbözőbb természetű felvilágosításért. Ő aztán nap mint nap mindenkinek készségesen szórta tudása gazdag tárházából a felvilágosítások özönét olyan bőséggel, hogy az ámuldozó érdeklődő nemegyszer a rázúduló tudás-záporból alig-alig valamit jegyezhetett meg. Hogy aztán a szállongó hír milyen arányúvá fokozta Erdély-szerte Kelemen Lajos tudásának méreteit, arra nézve — egy alkalommal — ő beszélt el a következő anekdotikus történetet: Egyszer, ha jól emlékszem, Szamosújvárról egy egyszerű ember kereste fel. A bemutatkozás után arra hivatkozva, hogy neki azt mondták, Kelemen tanár úr mindent tud, kéri, mondja meg: ki volt az ő nagyapja? A mindentudással meggya-

núsított csak nehezen állhatta meg, hogy szembe ne kacsagja a gyermekteg kérdésfeltevőt. De visszafojtva magába a derüt, ilyenféleképpen válaszolt: Először is: hogyan kívánhatja tőlem, hogy tudjam, ki volt az ön nagypapja, mikor ezt még ön sem tudja?! Aztán másodsor: Ha én ilyenféle kérdésekre is választ tudnék adni, a cirkuszban mutogattathatnám magam, s jobban megélnék az ottani szerzeményemből, mint ahogy élek a levéltárosi fizetésből. — Jellemzőként mondtam el ezt a történetet. Nem tettem hozzá és nem vettem el a lényegből semmit. Ez persze csak rendkívüli, végtelen eset, legtöbbször valóban bebizonyosodott, hogy a Tanár úr felvilágosítást tudott adni a nekiszegzett kérdésre.

A nagy Mesterrel kapcsolatos emlékeim rengetegéből egy másik jellemző eset is tollra kívánkozik. Ez az emlék a társadalmi, közéleti ranglétra ellenkező végletéhez tartozó személyhez fűződik. Csak hozzávetőlegesen emlékszem e történet időpontjára. Az 1930-as években történt, hogy az első világháború után felszabadult Lengyelország akkori nagy államfője, Piłsudski marsall romániai látogatása során felkereste Kolozsvárt is, főként azért, hogy az erdélyi fejedelmi süveg mellett a lengyel koronát is viselő Báthory Istvánra nézve bizonyos felvilágosításokat kapjon. Ki adhatott ilyen vonatkozásban pontosabb, részletesebb felvilágosítást, mint éppen Kelemen Lajos?! A fejedelmi Erdélynek leggazdagabb forrásanyaga az Erdélyi Múzeum Levéltárában az ő gondjaira volt bízva: a Báthoryak korának minden darabja megfordult kezén, és így a kor minden szereplője személyes ismerőse volt. A hivatalos hazai kíséretet is tájékoztatták erről, és ezért ők Piłsudski marsallal Kelemen Lajos dolgozószobájába nyitottak be. A marsallnak már az első benyomás kellemes volt, hiszen a levéltárosi szék támlája mögött éppen a lengyel rendek Báthory Istvánt királyukká választó oklevelének fényképhasonmását pillantotta meg. De az első perctől megnyerte tetszését maga a Levéltár gazdája is. Kelemen Lajos a bemutatás után az államfőnek kijáró tisztelettel, de kérészetlen közvetlenséggel hallgatta a jövetel céljára vonatkozó tájékoztatást. A feladott kérdésekre készségesen adta volna meg a választ, ha — tudott volna lengyelül,

vagy azokon a nyelveken, amelyeken Piłsudski a magas diplomácia és a társadalmi érintkezés szintjén értekezni szokott. Nem ismerve ezeket a nyelveket, a Tanár úrnak mentő ötlete támadt: a feltett kérdésekre latinul válaszolt. A marsall újabb, most már latin nyelvű kérdéseiből, válaszaiból kiderült, hogy ő is jól tud latinul. Mivel az államfő az első találkozáskor elbocsátotta kíséretét, így már akkor, majd az egymást követő napok magános látogatásai során a nagyjában azonos korú Piłsudski emberileg nagyon közel került Kelemen Lajoshoz. A latin nyelvű eszmecsere rendjén bizonyosan el-elcsodálkozott azon a sok új ismereten, amelyet királyukra vonatkozóan a levéltárostól hallott. Noha a kettejük érintkezése csak egynéhány alkalomra korlátozódott, a marsall őszinte nagyrabecsüléssel vett búcsút a Tanár úrtól. S hogy ez nem a történet utólagos felnagyítása, mutatja az, hogy Piłsudski Lengyelországba való visszaérkezése után sem feledkezett meg róla. Jóllehet Kelemen Lajosban is kitörölhetetlenül élt tovább az államfővel való együttlét emléke, mégiscsak meglepetést jelentett számára az, hogy már néhány hónappal az államfői látogatás után megérkezett számára a lengyel lovagrend magas kitüntetése. Az meg aztán megint Kelemen Lajosra jellemző, hogy környezetében senki előtt nem emlékezett meg az államfői elismerés e szép jeléről. Magam is csak úgy tudok róla, hogy — egy-két évtizeddel később egy alkalommal, mikor fiókja rengetegében nem lelt meg valamit, segítségére sietve, nem az ugyan, amit kerestünk, de maga a szép kitüntetés kezembe akadt. Érdeklődésemre aztán nem tudott kitérni a válaszában az elől, hogy legalább nekem elmondja a történetet olyanformán, amint azt az előzőkben magam előadtam.

S ha már sort kerítettem az államélet legmagasabb fokán álló Piłsudski marsallal kapcsolatos, a találkozó mindkét szereplőjére jellemző történet feljegyzésére, tegyek említést egy másik olyan esetről is, melynek rendjén Kelemen Lajos a korabeli társadalmi ranglétra legmagasabb fokán álló egyik főrangú hölgynek adott anekdotikusan jellemző választ. Előzetes tájékoztatásként előre kell bocsátanom, hogy a levéltárosi szoba ajtaján be-

kopogtató érdeklődők, felvilágosítás-kérők között szép számmal voltak kiváltságosak közül valók is. Kelemen Lajos az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkári posztján töltött több mint egy évtizedes szolgálata rendjén nagyon közeli hivatali és természetesen személyi kapcsolatba került az erdélyi társadalom minden rétegével, és így a főrangúakkal is. Ezeket a kapcsolatokat ő nem a maga, hanem az Egyesület érdekeinek szemmel tartásával gyümölcsöztette egyebek mellett úgy, hogy rávette a nagy és kis családi levéltárak birtokosait: levéltári anyagukat megőrzés végett az Erdélyi Múzeum Levéltárának adják át. Minthogy ilyen irányú fáradozása rendkívül eredményes volt, a múzeumi Levéltár rövidesen az erdélyi családok levelesanyagának hatalmas gyűjtőlevéltárává fejlődött. Éppen ezért, ha valamely család valamilyen familiáris ügyben tájékozódni akart, a levéltárak anyagát és az egyes családok történetét egyedül, de alaposan ismerő Kelemen Lajoshoz fordult felvilágosításért. Egy ilyen alkalommal a Levéltárban magánosan dolgozó levéltárost egy főrangú hölgy kereste fel. Miután bizonynyal megkapta kérdéseire a legavatottabb személytől a választ, ezt az értetlenkedő kérdést tette fel: Mondja, tanár úr! Nem unja magát egyedül e közt a sok poros irat között? — Méltóságos Asszony — szölt az unatkozással gyanúsított —, ha benyúlok ebbe a dobozba, császárokkal, királyokkal, fejedelmekkel társalgok; ha meg ennek a doboznak a levelesanyagát forgatom, püspökök, papok, professzorok, írók, orvosok, művészek, tudósok, kézművesek élénk társalkodásának, hadvezérek, közkatonák kardcsörtetésének, fegyverforgatásának vagyok néma hallgatója, tanúja; abból a másik dobozból kivett levél jobbágyok panaszát jajgatja felém. Ha ebben az irányban tovább kíváncsiskodom: egy-egy levélkötegből az udvarbírák és a nekik kiszolgáltatót „nemtelenek“ szenvedélyes pántolódásában, perpatvarkodásában veszek hallgatagon részt. Hogy unnám magam? Kinek van ennél jobb, érdekesebb, színesebb társasága Kolozsvárt? — Ilyenformán vallott a nagy levéltáros a munkahely „unalmáról“.

8. De a mások iránti magatartás érzékeltetésére az imént elmondottak után megint a magam legszemélye-

sebb emlékeiből villanthatok fel néhány a tanárra és tudományos nevelőre nézve, gondolom, jellemző mozzanatot. A tanár és a tanítvány kapcsolata az ismeretség első évtizedében nem volt folyamatos. Az 1925 őszén kezdődő és az 1925—1926. tanév alatt folytatott levéltárosi famuluskodásomra következő tanulmányi évet magam a Skót Államegyház (Church of Scotland) ösztöndíjával az edinburghi és a st. andrewsi egyetemen töltöttem. Az egy éves „kiesés“ azonban nem párologtatta el belőlem sem az érdeklődést, sem a munkakedvet: az 1927 őszén kezdődő IV. évem alatt tovább folytattam a levéltári anyaggal való bibelődést, annak ellenére, hogy a Rockefeller-ösztöndíj csak egy évre szólt. Ekkor azonban már kevesebb szabad időm volt, mert tanítványokkal kellett bajlódnom, és különféle munkák vállalásával kényszerültem gondoskodni létfenntartásomról. Kelemen Lajos vezetésével azonban már annyira haladtam ekkorig a kézíratos anyag olvasásának és másolásának munkájában, hogy tanárom, a maga életéből ismerve a magamfajta szegénylegény nehézségeit, fizetéses másolómunkát is jutott nekem.

Eppen egy ilyen fizetéses munkával kapcsolatban jelentkezett az első vihar a tanár és a tanítvány derűs kapcsolatában. Nem a megszépítő messzeség mondatja velem, „történelmi tény“, ezen az elsön kívül még csak egyszer, tehát eszményien nyugalmas kapcsolatunk rendjén mindössze kétszer tört ki köztünk, szerencsére, valóban csak futó égiháború. Időbelileg az első kezdődött dörgés-villámlások közepette. Sietek megjegyezni: természetesen nem a tanár, hanem a tanítvány hibájából támadt akkor is az égzengés. Mert az volt a javából! Aki az olvasók közül személyesen ismerte, az tudja: a Mester igazán jólelkű, határtalan segítőkészséggel „megvert“ lélek volt, de ha felbosszantották, ugyancsak tudott háborogni. Az a bizonyos első alkalombeli vihar így keletkezett: Professzorom Gyulai Pálnak, ha jól emlékszem, Szabó Károlyhoz, az Erdélyi Múzeum Könyvtárának első igazgatójához, a nagy bibliográfushoz írt baráti leveleit adta ide nekem másolás végett. Nem vettem idejében észre, hogy — tintanyaló létemre — ujjaim összetintázódtak, s nem azt sem, hogy ennek sajnálatos

következményeként hamarosan neni kívánatos foltok éktelenkedtek nemcsak saját másolatomon, hanem Gyulai egyik-másik levelének eredetijén is. Következett, azaz — csak következett volna — a Kelemen Lajossal való összeolvasásnak más körülmények között nyugalmasan lefolyó mozzanata. Igen ám, de mihelyt a Tanár úr megpillantotta az első levelen rútolkodó tintafoltot, éktelen haragra gerjedt. Nem éppen a legnyugodtabb hangnemben, és nem éppen ékes minősítések kíséretében szememre hányta, hogy már bennem is, akiben eddig bízott, csalódott, mert hát ilyen meg amolyan hanyag, felületes, gondatlan s még mit tudom én, mi minden rossz tulajdonságban fertelmeskedő perszóna nem vagyok. Magamba roskadva, megsemmisülten hallgattam. Nem bántam volna, ha kénköves lángok kíséretében megnyílt volna alattam a föld ... Az iszonyú büntudattal együtt kavargott bennem a fájdalom, hogy tanáromat így felbosszantottam. De berzenkedett az ifjonti önérzet is az elkövetett „bűn“ miatt elszenvedett „aránytalanul“ nagy büntetés hallatán. Az összeolvasás ilyen előzmények után természetesen meg sem kezdődött. Akkor is, azután is tapasztaltam, tanítómesterem az ingerültség felviharozása után jó ideig, nem ritkán soha többet nem tudott azzal a dologgal foglalkozni, amely benne felkorbácsolta az indulatot. Ekkor már késő délfelé járt az idő. Mikor a Professzort felbosszantotta valami, rendszerint elhagyta azt a helyiséget is, ahol a bosszúság meglepte. Ezúttal is a legtávolabbi raktárhelyiségbe vonult el — ahogy ő szokta mondani — valami „tollutépő“ munkát végezni. Felhasználtam pillanatnyi távollétét, és búcsúvétlen somfordáltam ki a dolgozószobából ... Szerencsére nem találkoztam a folyosón sem vele. Miután a kisírülési elhajlást sikeresen végrehajtottam, útközben, a konviktus felé tartva, meggyökeresedett bennem a „szilárd“ elhatározás: ilyen bűn, ilyen megszegyenülés után nem teszem többé be lábam a Levéltárba. Letörten, étvágytalanul fogyasztottam el az ebédet. Fél kettő tájt keltem fel az asztaltól ... Utána nem tudtam dolgozni. Szegyenkeztem ... Háborogtam ... De az órák teltevel megingott bennem a déltáji „szilárd elhatározás“, s mikor a szokásos délutáni levéltárba menés ideje eljött, egyszer

csak délutáni sétám közben utam a Levéltár felé kanyarodott ... A Tanár úr már ott volt. Kopogtatásomra azonnal jött a bebocsátó „szabad“ ... Büntudattal és szorongva léptem be ... Hátha kiutasít ... És akkor következett számomra a még nagyobb megszégyenülés ... Tanárom elém sietett, szabadkozott, kért, hogy ne vegyem zokon a délelőtti történeteket, de igazán értsem meg, mennyire szereti, milyen nagyon félti a Gyulai-leveleket, és egyáltalán a levéltár minden darabja milyen drága neki. Igazságtalan volt velem szemben — mondta —, hiszen ez megtörténhetik bárkivel ... Különben is én ilyen meg amolyan vagyok ... S aztán következett a délelőtti „értékelő“ minősítések olyan viszája, amelyet már vizsolygok papírra vetni. Nekem kellett a Professzort megnyugtatnom, nekem kellett bizonygatnom, hogy igaza volt, jogos volt felháborodása, s én egész életemre megtanultam, hogy az eredeti darabokra való gondos vigyázás a levéltárban forgolódo számára elengedhetetlen kötelezettség stb., ... stb. Mint ahogy úgy is volt: leckét kaptam. Egy életre szóló tanítást ... S utána köztünk minden a régiben maradt, illetőleg ... Mintha a kettőnk közötti viszony még melegebbé vált volna az első nagy vihar után ... Ahogy ez már az emberi élet más területén is megesik néha.

Közbevetőleg meg kell jegyeznem: korántsem valami irányomban érzett különleges rokonszenv, nem a magam „személyes varázsa“ készítette Kelemen Lajost erre a magatartásra, hanem igazságszeretete. Nem egy esetben úgy viselkedett mások iránt is. Egyik volt középiskolai tanítványa, Lakatos István mérnök és zenetörténítíró barátom nemrég beszélte el a következő esetet: Zenetörténeti munkálkodása kezdetén tudomást szerzett arról, hogy az Erdélyi Múzeum Kézirattárában egykori tanára kezelése alatt van — ha jól emlékszem — a zeneszerző Ruzicska Józsefnek egy operája. Mi sem volt természetesebb, mint hogy felkeresse kedves tanárát, és engedélyt kérjen a kézirat tanulmányozására. Mikor Kelemen Lajos meghallotta, hogy mérnök tanítványa zenetörténeti kérdéssel óhajt foglalkozni, azt mondta: menjen és végezze a maga mérnöki munkáját,

és ne kontárkodják bele a mások kérdéskörébe. Telt-múlt az idő ... Barátomat az erdélyi zenetörténeti kutatás területén végzett úttörő munkássága elismeréseként az Erdélyi Irodalmi Társaság tagjai közé választotta. A tagavató ülésen váratlanul felszólaló Kelemen Lajos az új tagot üdvözlő szavaiban — barátom legnagyobb meglepetésére — maga említette fel a volt tanítványával szemben tanúsított elutasító magatartás történetét, és — önnönmaga nyilvános hibáztatásával — utólagosan elnézését kérte a történekeért.

Azt is írhatnám, hogy kettőnk viszonyában vihar-nak az volt az egyetlenben egy, amelyről az előbbieken számoltam be ... Mert hiszen a második, amelyre már megelőzőleg céloztam, az elsőhöz képest csak hirtelenjében támadt és hamarosan elülő szellő, csak futó permetezés volt. Ez is másolási munka rendjén esett meg. Jól emlékszem: a nagy Wesselényi Miklós rendkívül érdekes, őt és a kort egyaránt érdekfeszítően tükrözőtető naplója másoltatásával igyekezett a Tanár úr szűkös anyagi helyzetemen nekem valamelyes segítséget nyújtani. Minthogy külföldi ösztöndíjas koromban egy jó angol töltőtollat szereztem, ez nemcsak az előadásokon való jegyzetkészítéskor, hanem a levéltári másolás alkalmával is megfelelőbb íróeszköznek látszott a mártogatással, tintásüveg-feldülés veszélyével együtt járó acélhegyes tollszár használatánál. Igen ám, de a töltőtoll állandó használata lágyabbá, bizonytalanabbá, határozatlanabbá teszi a vele írt betűk alakját: például az *u* és az *n*, az *a* és az *o*, a *h* és a *k* meg néhány más betűpár írásképe olyan veszedelmesen hasonlít egymáshoz, hogy ez a kézirat nyomdai munkálatai közben a szedőben és a kefelevonat javítójának munkájában nagyon sok bizonytalanságot, nehézséget okoz. A naplómásolat összeolvasása rendjén Kelemen Lajos gyakorlott szeme észrevette, hogy a töltőtollas tanítvány írása a züllés útjára kerülésnek már nem is a kezdeti fokánál tart, velős rövidséggel így foglalta egy mondatba intelmét: „Dobja el azt a töltőtollat, s írjon acéltollhegygel!” E tilalmat nyomban bőséges, a töltőtoll tűzre való voltát illető magyarázat követte ... Ezúttal is igaza volt ... Miután utasítására acéltollhegyvel átjavítottam a töltő-

tollas szöveget, a levéltári munkában magam a továbbiakban máig terjedő érvénnyel csak régimódi tollszárba tett acéltollszemmel körmöltem és körmölöm a cédulák rengetegét. Csak újabban kapogatok rá a pasztás ceruzára.

És aztán ... sem kezdő tanítvány koromban, sem később, mikor a nagy tanítómester és rendkívüli ember barátságába fogadott, soha még futó félreértés sem zavarta meg kettőnk eszményi kapcsolatát.

9. A közvetlen, a továbbiakban zavartalan személyi kapcsolat évei az egyetemi tanulmányok idejére is átterjedtek. Magam ugyanis tanítónő édesanyám és ugyane körben buzgólkodó legidősebb nővérem tanügyi nyomdokait követve magyar—angol—világtörténelem szakkal tanári oklevelet is szereztem. Egyetemi hallgató koromban a Tanár úr a választott szaktárgyak irányába fordította kutatói érdeklődésemet: ráirányította figyelmemet az ugyancsak az ő gondjaira bízott múzeumi kéziratárnak irodalomtörténeti vonatkozású kincseire. Megismertetett a kéziratárban lévő kéziratok verses- és énekeskönyvek olyan becses darabjaival, mint amilyen a Vásárhelyi daloskönyv (1670 k.), a Kádár énekeskönyv (XVII. sz. köz.), Torockói Zsigmond daloskönyve (1689), a Bocskor daloskönyv (1716) és sok más. Az ismerkedés eredményeként még egyetemi hallgatói évem elsajén az Erdélyi Irodalmi Szemlében és külön az Erdélyi Tudományos Füzetekben György Lajos 1929-ben közzétette az Erdélyi Múzeum kéziratok énekeskönyveiről írt könyvészeti tanulmányocskámát. Sem ez a tanulmányom, sem a további kutatás eredményeként a magyar egyházi és világi énekeskönyvekről néhány évvel később, 1934-ben megjelentetett összefoglaló könyvészeti munkával, doktori dolgozatommal nem szolgálhattam volna a szaktudomány érdekeit Kelemen Lajos ösztökölése és a kéziratok anyag szakszerű leírására oktató kezdeti segítsége nélkül. De alig van ezenkívül is — főként korai írásaim között — kisebb-nagyobb cikkem, tanulmányom, önállóan megjelent kötetem, amelyeknek sorai mögött ne volna ott az Ő segítő keze vagy legalábbis iránymutató, végtelen igényességet követelő szelleme. S az, hogy az egyetemi évek befejezése után az irodalomtörténeti-

könyvészeti vizsgálódásoktól a helynévtörténet, majd a nyelvtörténet irányába hajoltam el, az meg igazán az-
zal hozható kapcsolatba, hogy a levéltári forrásanyag
ilyen irányú használhatóságára is az ő közleményei és
még inkább személyes irányítása, felvilágosítás-adó
készsége terelte rá figyelmemet. Ő ismertette fel velem
a célt és fokozta bennem kitartó munkára késztetőn a
céltudatot. Nagy kéziratos Erdélyi Helynévtörténeti
Adattáram 80 egynéhány doboznyi anyaga éppen úgy
sohasem gyűlt volna egybe az Ő kezdeményező, útmutat-
tó közleményei, személyes ösztökélése nélkül, mint
ahogy aligha jelentek volna meg azok a helynévtörté-
neti adattárak meg feldolgozások sem, amelyeknek sora
nem az ő ösztökélésének hiánya és nem az én szándé-
kom határozatlansága miatt szakadt meg. S hogy a tőle
kapott hatás fokát további beismeréssel érzékeltessem:
a tőle belém átsugárzó levéltári bűvölet nyugodzott le
egy életre szólón olyan mértékben, amely képessé tett
a Szótörténeti Tár nem csekély odaadást és erőt kívánó
gyűjtő- és feldolgozó-munkájának végzésére.

10. Noha ilyen mérvű hatásról, úgy hiszem, a kor-
társak közül aligha számolhat be más kutató, nincs szá-
zadunk Erdély történetével foglalkozó munkásai közül
egyetlen hozzá forduló sem, akinek ne volna köszönni
valója a tőle kapott felvilágosításokért és útmutatásokért.
Mint hogy a hálás és hálátlan kutatók kérdéseiről az Ő
művészettörténeti tanulmányainak egy tekintélyes cso-
portját egybegyűjtő kötet bevezetőjében részletesebben
szóltam, itt most csak arra utalok, hogy nemcsak a tör-
ténészek, az írók sem vonhatták ki magukat az ő tu-
dása és személyes hatása bűvköréből. Erre nézve csak
a Móricz Zsigmonddal való kapcsolatát említem meg.
Mikor a 30-as években Móricz az Erdély-trilógia írá-
sára készülődött, a történeti helyszínnel való ismerkedés
céljából beutazta tájainkat. Az elámító tudásról hozzá
is eljutott hírtől ösztökélve, Móricz kolozsvári tartózkodá-
sa alatt meglátogatta Kelemen Lajost is. Noha meg-
előzőleg bizonyára már áttanulmányozta az őt érdeklő
kornak a kiadványokban rendelkezésére álló forrás-
anyagát, illetőleg történeti irodalmát, mégis az így szer-
zett gazdag ismeretek birtokában is elámult azon, hogy

milyen sokrétűen, milyen bensőségesen, mennyire teljes életszerűségében ismeri a nagy levéltáros az erdélyi múlt világát. Hogy nagyon sok újat hallhatott és sokat hasznosíthatott a hallottakból történelmi regényében, arról két tagadhatatlan tény beszél. Az egyik ez: Az erdélyi hármaskönyv második részének, *A nagy fejedelemnek* egy példányát Móricz olyan ajánló sorok kíséretében juttatta el Kelemen Lajoshoz, amelyben köszönetet mond a regény két lapján felhasznált, levéltáros barátjától hallott remek látomásért. A másik — a Móriczban Kelemen Lajosról kiformalódott véleményt eláruló — trilógiabeli tény az, hogy a regényciklus egyik mindentudó szereplőjét a regényíró éppen Kelemen deák néven és olyan jellemzés kíséretében szerepelteti, amely jellemzés tökéletesen talál Kelemen Lajosra.

11. Az évforduló közeledtével kapott felszólításra az előbbieken a Kelemen Lajosra vonatkozó emlékeim közül a rá és a vele kapcsolatba került kortársakra legjellemzőbbek papírra vetésével, lehet, túlon túl terjedelmessé és személyessé tettem ezt az ünnepi emlékezést. Mégis remélem, hogy az ez alkalomból megjelenő sok ünnepélyesebb hangú méltatáshoz Kelemen Lajos emberi-tanári-levéltárosi alakjának bemutatásával olyan nemes emberi és emberséges vonásaira villantottam rá, amelyek csak a közvetlen közelében évtizedeken át dolgozó tanítvány emlékezetében élhetnek, s lejegyzetlenül vele együtt vesznének el.

FÜGGELEK

FORRÁSJELZÉS-RÖVIDÍTÉSEK

AECO	= Archivum Europae Centro-Orientalis
Aff, Affinitas	= Gyarmathi Sámuel, <i>Affinitas</i> (1799)
ALt	= Állami Levéltár (Arhivele Statului). Kolozsvár
AnjOkm.	= Anjou-kori Okmánytár
ÁÜO	= Árpád-kori Új Okmánytár
BfN	= EMLt Bánffy nemzetségi lt.
BfR	= EMLt Bánffy rokonságok lt.
BHn	= Szabó T. Attila—Gergely Béla, <i>A kolozs-megyei Borsa-völgy helynevei</i> (1945).
Blédy, Infl.	= Blédy Géza, <i>Influența limbii române asupra limbii maghiare</i> (1942).
BornLt	= EMLt br. Bornemisza lt.
Cs, Csánki	= Csánki Dezső, <i>Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában V.</i> (1913).
CzF	= Czuczor Gergely—Fogarasi János, <i>A magyar nyelv szótára</i> (1862—1874)
Dac	= Dicționarul Limbii Române (1913—)
Drăganu, Rom.	= Drăganu Nicolae, <i>României în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticeii</i> (1933).
EHA	= Erdélyi Helynévtörténeti Adattár (A szerző kéziratossal gyűjt.)
EISz	= Erdélyi Irodalmi Szemle (folyóirat)
EM	= Erdélyi Múzeum (ua.)
EME	= Erdélyi Múzeum-Egyesület
EMEEK	= Az EME vándorgyűlési Emlékkönyvei
EMLt	= Erdélyi Múzeum Levéltára
ÉrtSz	= A magyar nyelv értelmező szótára
ÉrtKsz	= Magyar értelmező kéziszótár
ETF	= Erdélyi Tudományos Füzetek
ETIÉvk	= Az Erdélyi Tudományos Intézet Évkönyve
Gyarmathi, Voc.	= Gyarmathi Sámuel, <i>Vocabularium</i> (1816)
GyU	= Jakó Zsigmond, <i>A gyalui vártartomány urbariumai</i> (1944)
Horger, MNyj	= Horger Antal, <i>A magyar nyelvjárások</i> (1934).
HSzj	= Cs. Bogáts Dénes, <i>Háromszéki oklevél-szójegyzék: ETF. 163. sz.</i>
HSzjP	= Uő., <i>Az előbbi mű kéziratossal pótléka</i> (A szerző tulajdonában).
ItK	= Irodalomtörténeti Közlemények (folyóirat).
J.	= Jankó János, <i>Kalotaszeg magyar népe</i> . Bp, 1892.
JBal.	= Uő. — <i>A balatonmelléki magyarság néprajza</i> . Bp, 1902. 33—89

JHb	= EMLt. Jósika hitbizományi lt.
Kd.	= Kádár József, <i>Szolnok-Doboka vm monographiája</i> (1901—1905).
KHn	= Szabó T. Attila, <i>Kalotaszeg helynevei</i> (1942)
Kniezsa, SzlJ	= Kniezsa István, <i>A magyar nyelv szláv jövevényszavai</i> (1955).
Kriza, Vadr.	= Kriza János, <i>Vadrózsák</i> (1863).
KÜ.	= Keleti Újság
Lipszky	= Lipszky Johannes, <i>Repertorium locorum ... Hungariae</i> (1808).
MA	= Szenczi Molnár Albert, <i>Dictionarium</i> (1621).
Martinovici—	= C. Martinovici—N. Istrati, <i>Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite</i> (1922).
Istrati, Dict.	
MNGy	= Magyar Népköltési Gyűjtemény
MNnyv	= Magyar Népnyelv (évkönyv).
MNy.	= Magyar Nyelv (folyóirat)
MNyTK.	= A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai.
Monlr.	= Monumenta Hungariae Historica. Írók.
Msn.	= Magyarosan (folyóirat).
MTsz.	= Szinnyi József, <i>Magyar Tájszótár</i> I—II.
MvGl.	= Marosvásárhelyi Glosszák
MvS.	= Marosvásárhelyi Sorok.
NyIrK	= Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (folyóirat)
NyK.	= Nyelvtudományi Közlemények (ua.)
Nyr.	= Magyar Nyelvőr (ua.)
NySz.	= Simonyi Zsigmond—Szarvas Gábor, <i>Magyar Nyelvtörténeti Szótár</i> .
NytudÉrt.	= Nyelvtudományi Értekezések.
NyŰSz.	= Szily Kálmán, <i>A magyar nyelvújítás szótára</i> .
OkISz.	= Szamota István—Zolnai Gyula, <i>Magyar Oklevélszótár</i>
OL.	= Országos Levéltár
Pesty, MgHn.	= Magyarország helynevei (1888).
P.	= Petri Mór, <i>Szilágy vármegye monographiája</i>
RMK.	= Szabó Károly, <i>Régi Magyar Könyvtár</i>
RMKT.	= Régi Magyar Költők Tára
SzamSz.	= Csűry Bálint, <i>Szamosháti Szótár</i> (1935—1936).
SzD. ²	= Baróti Szabó Dávid, <i>Kisdéd Szótár</i> ² (1792).
SzE.	= Szabó T. Attila, <i>A szó és az ember</i> . Buk. 1971
SzO.	= Székely Oklevéltár
Szinnyei, Mlr.	= Szinnyi József, <i>Magyar írók élete és munkái</i> .
SzófSz.	= Bárczi Géza, <i>Magyar Szófejtő Szótár</i> .
TESz.	= <i>A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára</i>

Thaly, <i>VitEn.</i>	= Thaly Kálmán, <i>Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok</i> (1864).
THn	= Szabó T. Attila—Gergely Béla, <i>A szolnoki Tóki völgy helynevei</i> (1945).
Tsz.	= Magyar Tájszótár (1838).
TT	= Történelmi Tár (folyóirat).
UngElRum.	= Tamás Lajos, <i>Etymologisch-historisches Wörterbuch der Ungarischen Elemente in Rumänischen</i> (1966).
Urk.	= Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.

RÖVIDÍTÉSEK ÉS JELEK MAGYARÁZATA

e	= erdő
gyü	= gyümölcsös
k	= kaszáló
ke	= kenderföld
lt	= levéltár
n.h.	= nevezetű hely (csak történeti adatokban)
nyj	= nyelvjárási alak v. jelentés
psző	= pusztaszőlő
r.	= román
sz	= szántó
sző	= szőlő
o :	helyesebben; e jel után következő a helyes alak
*	kikövetkeztetett, föltételezett alak
~	az alakváltozatok között álló jel
:	két, ugyanazon fogalomra vonatkozó szó között a jelentés-azonosság jele
()	a szerző rövidítéseit, kiegészítéseit és megjegyzéseit magába foglaló zárójel
(: :)	a történeti szövegek eredetijében is zárőjelezett szövegrész
[]	a forrásutalásokat és szerzői jegyzeteket közrefogó zárójel
> <	a szög nyíló szára felé eső szóból, illetőleg szóalakból fejlődött az a szó(alak), amely felé a szög csúcsa mutat
< >	az e jel közé foglalt szövegrész a levéltári darab roncsoltsága miatt az eredetiből hiányzik.

A kötetbe foglalt dolgozatoknak, cikkeknek java része eredetileg időszaki kiadványokban látott napvilágot. A szerző ezek közül néhányat most adatokban sokszor lényegesen megbővítve és egyébként is átdolgozva tesz újra közzé. A továbbiakban mind tartalmi, mind formai szempontból véglegessétek a közleményeknek itt megjelenő változatát tekinti. A lényegesen átdolgozott cikk alá az első kidolgozás, illetőleg megjelenés évszáma után az átdolgozás esztendeje is oda került. Az e kötetbe változatlanul felvett, illetőleg a csupán lényegtelen, főként stílusbeli simítások tekintetében módosított cikk alá csak az első megjelenés évét jegyezte oda a szerző.

Az itt következő jegyzetekbe az első megjelenés könyvészeti utalásaira való hivatkozás mellett csupán a legszükségesebb kiegészítő jegyzetek, irodalmi utalások és más megjegyzések kerültek. Az átdolgozás során néhány közleményt úgy alakított át a szerző, hogy az eredeti lapalji jegyzeteket részint a szövegbe iktatta bele, részben a jegyzetek közé vetette hátra. Az első változatnak a fejtegetések megértése céljából nem feltétlenül szükséges lapalji jegyzeteit nem látszott szükségesnek ide is átiktatni.

I. A tudománynépszerűsítés ösvényein

A nyelvművelés lehetőségei és határai: EM. XLII, 190—2.

Írói vélekedés az idegen szóról: EM. XLIII, 176—8. — E cikkecske eredetileg »Magyarítás« címmel jelent meg.

Megint azok az idegen szavak: EM. XLII, 97—8.

A „leértésít“ és társai: KÜ. XX/49. 9.

A finn és a magyar Kalevala: A hét IV/4. 5—7. — Nagy Kálmán teljes Kalevala-fordítása megjelenésének alkalmából közzétett méltatás. A fordításkötet könyvészeti adatai: *Kalevala*. Fordította Nagy Kálmán, Bukarest, 1972 558+2 l. (Baász Imre metszeteivel) Kriterion.

A kétféle műveltség: Kiáltó Szó XIII, 43—4.

A népiség jelentősége és határa művelődésünkben: Erdélyi Helikon XII, 635—42. — E népszerűsítő előadás 1939-ben Kolozsvárt, 1942-ben pedig Kolozson országos tanítói továbbképző tanfolyamon hangzott el. Hogy az előadás — legalább a nyomtatásban való megjelenés után — valamelyes figyelmet keltett, annak bizonyossága a szövegnek az akkor legelterjedtebb kolozsvári magyar napilapban, az Ellenzék 1940. augusztus 25-i számában való újraközlése.

»*A mi dalaink*«: Ifjú (Erdély) XIV, 179—80. — Noha a szerző már válogatott tanulmányai IV. kötetében (*Nyelv és irodalom*. 245—51) közzétette ennek a daloskönyvnek III. kiadásáról írt értékelését, az I. kiadásról annak idején napvilágot látott cik-

kecskét már az is közzétételeire érdemesíti, hogy — László Ferenc megállapítása szerint — ez volt az első méltatás az egyszerűségében is nagy jelentőségű daloskönyvről. Hogy a szerző nem csalódott értékelésében, mutatja az is, hogy e kiadványnak összesen nyolc kiadása jelent meg (L. még az előbbi értékelést és a hozzácsatlakozó jegyzetet: i.h. 588). Alább — László Ferenc szíves közlésének felhasználásával — az egyes kiadványok megjelenési időpontjáról, számáról, a szerkesztőkről, valamint a kiadások példányszámáról a következő táblázat állítható egybe:

I. 1936. jún.	71	dallam szerk.	Szigethy Béla	2000	péld.
II. 1937. jún.	120	" "	" "	3000	"
III. 1939. febr.	155	" "	Bereczky Sándor	3500	"
IV. 1939. máj.	153	" "	" "	3500	"
V. 1940. márc.	165	" "	" "	6000	"
VI. 1941. febr.	180	" "	" "	12 000	"
VII. 1942. szept.	230	" "	Szöllősy András	10 000	"
VIII. 1943. ?	230	" "	" "	10 000	"

összesen 50 000 péld.

A kiadvány kapós voltát mind a sűrű egymásutánban megjelenő kiadások, mind az abban az időben hatalmas, 50-ezres példányszám mutatja. Ez egyben jelzi a kiadványnak főként az ifjúságra tett jelentős társadalmi hatását is. — E tanulmánykötet nyomdába kerülésekor örömmel olvassa a szerző László Ferencnek *A mi dalainkról* írt alapos és terjedelmes értékelő-elemző tanulmányát: „Az ő dalaik“? *Adalékok és értelmezések egy korszakos könyv élettörténetéhez: Utunk Kodályhoz. Tanulmányok, emlékezések.* Szerk. László Ferenc. Bukarest, 1984. 132—65.

A népnyelvi bűvárlat módszere: Pásztorház XXIII, 201. — Csűry Bálint ilyen címmel megjelent módszertani tanulmányának (Bp, 1936. 42 l.) értékelése.

A tudomány az erdélyi életben: Erdélyi Helikon XII, 166—72.

II. A hely és a név

Aramáj: EM. L, 259—60.

Arnyír, Dércser: EM. LI, 78—9.

Benája: EM. L, 260.

Dáritye: EM. L, 261.

Dombraváros, Dombravára: MNY. XXXVIII, 52—3.

Háj: EM. L, 263—4.

Hegyesel: EM. XLVIII, 263—4.

Az Imola helynév eredetéhez: EM. XLIX, 487.

Mosolygó: EM. L, 267—8.

Révelly: EM. XLVIII, 491.

Újabb adatok a Virgó-kérdéshez: EM. XLVII, 560—2. — L. a megelőző cikket a szerzőtől: *Anyanyelvünk életéből.* 446—8.

A személynevek helyneveinkben: MNnyv. II, 81—123. és kny. Dolgozatok a Debreceni Tisza István Tudományegyetem Magyar Nyelvkutató Intézetéből. 9. sz. 45 l. Szerk. Csúry Bálint. — A dolgozathoz csatlakozó, eredetileg lapalji jegyzetek itt következnek: ¹ A helynévgyűjtés jelentősége és módszere: MNY XXX, 165—80, némi módosítással újra: Nyelv és múlt. Bukarest, 1972. 339—69. — Miért és hogyan gyűjtjük a helyneveket?: Népevelési Füzetek 4. sz. ² A források rövidítése: J. = Jankó János, Kalotaszeg magyar népe. Bp, 1892. 33—89. — Kd. = Kádár József, Szolnok Doboka vármegye monographiája. Deesen 1901—1905. I—VII. — Pesty = Pesty Frigyes, Magyarország helynevei. Bp, 1888. — P. = Petri Mór, Szilágy vármegye monographiája. Bp, 1901. II—IV. — Szabó = Szabó István, Ugocsa megye. Bp, 1937. — Forrásjelzet nélkül vettem fel a következő gyűjtemények adalékait: 1. a Gyallay Domokos által gyűjtetett 1931. év jelzésű erdélyi adalékokat. 2. A Gajcsánából származó 1937-ből valókat. 3. Balassa Iván Szerepen (Bihar m.) gyűjtött anyagát (MNnyv I, 130 kk). 4. Nyíry Antalnak A zselicségi Szenna és vidéke (Kaposvár, 1939) című művéből kiszemelgetett adalékokat. 5. Cs. Bogáts Dénes, *Háromszéki helynevek* című gyűjteményéből (Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsisztgyörgy 1929) és kéziratot anyagából velem közöltek. 6. Bódis István zsoboki és Domokos Pál Péter csikmenasági gyűjteményéből valókat. 7. Nagy Lajos gazdag udvarhelyi történeti gyűjtéséből származókat. 8. Az EHA-ból besoroltakat. 9. Nem utalok forrásjelöléssel a Dés, Nagyenyed, Szásznyíres és Zilah helyneveiről közölt monográfiáimból kiválogatott adalékokra sem. ³ A puszta személynévi helynévadásnak itt ismertetett módja korántsem vészett ki olyan hamar a magyar helynévadás módjai közül, mint azt Moór Elemér fejtegetéséhez csatlakozva, Kertész Manó vélte (Nyr. LXVIII. 34 kk). Népünk szinte korunkig élt és él a helynévhasználat e módjával (A magyar helynévadás történetéhez l. a szerzőtől MNY. XXXVI, 127—9; *Nép és nyelv*. Bukarest 1980. 210—2). ⁴ Maga a név előfordul mint székely nem-név: 1548: *Adoryan* Nemben Poson Aga | *Adoryan* Nemben Wachyman Aga | *Adoryan* Nemben Waya Aga | *Adoryan* Nemben Thilecd Aga (SzO II, 78—9). ⁵ Székely ágnev: 1548: Jenew Nemben *Borozlo* Aga. XVII. sz. e. f.: *Borozloaga* (i.h. 81). ⁶ Erre az alakpárra l. a szerzőtől: MNY XXXI, 119—21, 272—3; *Anyanyelvünk életéből*. 422. ⁷ 1251-ben személynév. ⁸ 1548: Abran Nemben *Karachyon* Aga (SzO II, 79). ⁹ A gr. Bánffy család fogadója. ¹⁰ Kd V, 162 1677-ből Kis és Nagy *Bánk* alakban idézi. ¹¹ 1764-ben: *Kisbethlen*. ¹² A Danka családról elnevezve. ¹³ E dülöben állt Szent Donát szobra. ¹⁴ 1574-ben jobbbágy vezetéknév. ¹⁵ 1548-ban a székely névanyagban: *Adoryan* Nemben *Wachman* Aga (SzO II, 79). ¹⁶ Utoljára 1870-ben fordul elő ilyen alakban; 1932 táján már *Erzsébetpuszta* (EM. XXXVIII, 224, 238 és ETF 58. 15, 29). ¹⁷ Itt 1644-ben egy Szent Mihály földé, 1754-ben Szent Mihály hegye nevű határrészt említ Kd VI, 450. ¹⁸ A két névtag önálló voltának elhomályosulásával már 1784-ben *Gályános* alakban szerepel. A hely-

szini gyűjtésből *Gajános* formát ismerünk (MNY XXX, 166; *Anyanyelvünk életéből* (389—91).¹⁹ Itt egy ilyen nevű ember lelte halálát.²⁰ A név e hely *Icik* nevű zsidó birtokosának nevéből alakult. „Mejek az Icígébe“ — mondják az odafelé igyekvők.²¹ E csoport felvétele bizonytalan; i.h. néhány tónév felsorolása után ez áll: „...’s több más tó, mellyek nevüket azoktól vették, kik birták; így: Borsoké, Marczinoké, Galambosoké“.²² Nem dönthető el, hogy e név az *Olaszi* típusú helynévalakulatok közé tartozik-e (itt annak vettük!) v. hiányos közlés az *Orszébeti dülő-féle* helynév helyett.²³ Állítólag először egy *Anna* nevű tordai leány fürdött volna benne; de ez persze eléggé hihetetlen utólagos magyarázat.²⁴ Itt *Csillag János*nak szülője volt.²⁵ Az előtag a XVI. sz. e. f.-ben és 1548-ban székely ágnev ... *Eczkenaga* (SzO II, 79, 81).²⁶ Az előtag vezetéknevet öröközte meg.²⁷ Az előtag a város egy régi, de kihalt családjának neve.²⁸ A forrás nyolc *Móné* nevű jobbágyot sorol fel.^{28a} Az előtag a tulajdonos neve.²⁹ 1711-ben itt tették le a *kurucok* a fegyvert; emlékkő jelzi a fegyverletétel időpontját (1711. április 27.).³⁰ A *Serédiék* 1567 tájától birtokosok voltak a faluban (P. IV, 819 kk).³¹ Az i.h. már 1694-ből kimutatja a *Toldalagi* család birtoklását.³² A *Tóth* család birtoka.³³ A *Vajda* család itteni birtoklására már 1576-ból van bizonyosság (Kd II, 79).³⁴ Itt verték agyon és itt temették el *Tót Balázst*.³⁵ A jegyző és a pap birtoka; az uradalomtól kapták az úrbéri elkülönítésben játszott becstelen szerepükért.³⁶ *Dés* és *Désakna* határán elpusztult egykori *Szentpéter* település feletti hegy neve. 1657-ben: „... promontorio Szent Peter vocato“ (EHA).³⁷ A *Balla* család tagjai laktak itt.³⁸ 1754-ben még *Szabó Bálint árka*; a helynév tehát a vezetéknev elhagyásával alakult.³⁹ 1779-ben itt *Dorottya* nevű helyet említenek (EHA).⁴⁰ Az alakváltozatokra nézve l. a 6. jegyzetben i.h.⁴¹ *Vigh Károly* közlése.⁴² A hagyomány szerint 1702-ben a rákok elleni ütközetben itt verték agyon egy *Pál* nevű csajági papot.⁴³ E tájon 1382-től kezdve említenek ilyen nevű települést. A *Tordával* tőzomszédos *Aranyosgyéres* határának *Torda* felé eső részén 1749-ben egy *Nagy Péterlaka*, 1788-ban ugyanitt *Péterlaka* nevű részét említik (EHA).⁴⁴ Egy *Csornai* nevű ügyvéd itt hintájával felfordult, s halálát lelte.⁴⁵ A közlő szerint bokros nevendék-erdő.⁴⁶ A forrás itt *Mints János* nevű jobbágyot is említ.⁴⁷ Régi, egykor nagy szerepet játszó család nevet öröközte meg a helynév (l. *Csánki V*, 688; *Orbán*, i.m. 113).⁴⁸ Ugyanott ilyen nevű jobbágy is szerepel.⁴⁹ A forrás ilyen nevű jobbágyot is említ.⁵⁰ Anyai keresztnévből alakult megkülönböztető név lehet az ugyane forrásban szereplő *Sári Imre* nevű ember vezetéknevével együtt.⁵¹ E helyen egy *Szűcs* vezetéknevű ember lelte halálát.⁵² Már 1439-ben és 1468-ban szerepel itt *Zsoldos* nevű jobbágycsalád.⁵³ E jelenségre l. *Horger Antal*, *A magyar nyelvjárások*. Bp., 1934. 137—8. ⁵⁴ A *Capa Demeter* telkéhez tartozó rész neve.⁵⁵ A *bongor* < erd. szász *bangert* 'gyümölcsös' kérdésére l. a szerzőtől: *A szó és az ember*. 179 kk.

III. Az irodalom- és nyelvtörténet forrásvidékein

A *Vadadi Hegedős-kódex*: EM. XXXVI, 131—55. Felolvasás az EME Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának 1931. január hó 28-án tartott szakülésén. — Az első közlésbeli jegyzetek — némi kihagyással és átfogalmazással — itt következnek: ¹ A kódex az EM. Kézirattára 1776. sz. kézirta (EISZ VI, 304, ETF 20. sz. 26; *Kézirtatos énekeskönyveink és verses kézirtataink a XVI—XIX. században*. Zaláu—Zilah, 1934. 200). — A kézirat vétel útján 1908-ban került a kézirtatárba Gál Zsigmond tanárjelölttől; utolsó tulajdonosa valamelyik maroszéki faluban szerezte az ott lappangó kézirtatot. A kézirtatári nyilvántartásban *Hegedüs András Vadadi kódexe (1740—1744)* formában szerepel. Az utolsó évszám azonban 1754-re helyesbítendő, mert egykori tulajdonosától ez évből származik az utolsó bejegyzés. ² Dézsi Lajos, *A magyar történeti tárgyú szépirodalom: A magyar történettudomány kézikönyve I. 4/B. 23.* ³ Ez a Servetusról szóló ének megvan a Kézirtatárnak *Biró Mózes énekefüzete* címen számon tartott darabjában (2685. sz.; l. tölem: *Kézirtatos énekeskönyveink* 119). ⁴ Utána ugyane sorban, de külön állván az 1741 évszám talán annak a nyomtatványnak az évszáma, melyről a leíró a verses darabot másolta. Nyomtatványra utal a cím alatt álló következő bejegyzés is: „E mostani nyomtatással megjobbított.” Nóta-utalása: „Sok erős vitézek, Böltsék.” Az évszázadokon át nagyon népszerű, a ponyvára is lekerült éneknek számos változata ismeretes (l. *Kézirtatos énekeskönyveink* 195). ⁵ A kézirtatban értelmetlenül csonka címet Alszeghy Zsoltnak következő kiadványából egészítettem ki: *Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig: A Kisfaludy Társaság Nemzeti könyvtára* 9. Bp, 1914. 99. A cím így is helytelen, mert a TÉRT szó helyett inkább TÉRTÉNEK alakot várnánk. Ez a darab tulajdonképpen a *Debreceni disputa* vagy *Válaszúti komédia* címen ismert XVI. századi magyar drámairodalmi termék; ennek eddig két XVIII. és egy XIX. századi másolatát ismertük. A Vadadi Hegedüs kódexben ránk maradt másolat időrendben a második, sőt lehetséges, hogy az első. A másolat után álló bejegyzés ez: „Finem imposuit huic operi ... Anno 1754 Mensis Aprilis die vero 29na”. (121a l.) Ennek a darabnak egy 1772—1778 között leírt másolatát Jakab Elek közölte (Koszorú 1879. II, 337—66). Másik, XIX. századi budapesti másolatát Alszeghy adta ki (i.m. 99—129, 474—5). Ha az e kiadás alapjául felhasznált másolat, mint Alszeghy állítja, valóban XVIII. század eleji, akkor a kódexünkben megőrződött változat a második. Mivel azonban Alszeghy a XVIII. század elejének jelzett másolat írástörténeti jellegéről nem szól, mert ezt nem is látta, az ezután eldöntendő kérdések közé tartozik a másolatok időrendi viszonyának tisztázása (L. erre nézve e tanulmány első megjelenésekor tett, valamivel részletesebb lapalji jegyzet: EM. XXXVI, 133 és az ott id. irodalmat). ⁶ Utána kötve a már említett méhészeti munka. ⁷ Nevét két helyt még Káli előnévvel is írja, sokszor meg a *Hegedüs* vezetéknev elhagyásával a *Vadadi*

előnevet használja vezetéknevként (L. még a további fejtegetéseket).⁸ Dézsi Lajos egyetemi tanár úr szíves levélbeli közléséből tudtam meg, hogy ő már id. m.-ben 1927-ben közölte Köröspataki munkájának címét. A szíves közlésért ez úton mondok köszönetet.⁹ L. az alább közlendő históriás ének 18. versszakát.¹⁰ SzO V, 208. — Az alábbiakban a lustrákban felsorakozó nevek közül természetesen csak a B betűvel kezdődő vezetéknevekre ügyeltem.¹¹ Mint a későbbi lustrákból kitetszik, Köröspatak és Kálnok családai között szoros rokoni kapcsolat állapítható meg, azért vettem figyelembe a kálnoki B betűs vezetékneveket is.¹² *Regestrum Generale ... Trium Sedium Siculicalium*: Sepsi, Kézdi et Orbai. Anno 1635 Die 19a Octobris (EMK. Az eredetiről 1847-ben készült hivatalos másolat).¹³ A fentebb említett B betűs családok s ezek között is — a *Balog* családot kivéve — a *Bedő*, az addig nem szereplő *Bartha* és *Beke* családdal együtt jelentkeznek még az 1701. október 10-i sepsiszéki lustrában [Commemoratio Universorum Libertinorum et Iobbagiorum in Sede Siculicalis Sepsi (A Marosvásárhelyi Ref. Kollégium letéte az EMLt-ban)], úgyszintén az 1703. január 10-én „rectificált” 1702. október 21-iben (Szédeczky Lajos, Br. Apor Péter verses művei és levelei: MHH Script. XXXVIII, 585). A Bartha és Beke családdal azonban nem számolhatunk, mert e két családot a XVII. századi lustráknak egyike sem ismeri.¹⁴ I. Rákóczi György Gyulafejeváron 1643. február 5-i keltezéssel elrendeli Pünkösdi György, Köröspataki János, Donát János és Tarsoly György nagyobb kancelláriai hites írnokoknak, hogy Alsócsernátoni Domokos Istvánné Lázár Judit, Köröspataki Kálnoki Mihály és ennek neje, Damokos Kata peres ügyében tartsnak vallatást [Sándor Imre, A csikszentmártoni Endes család levéltára (1544—1848). Kv. 1910. 31. 140. oklevélkivonat]. Valamelyes valószínűséggel feltehető, hogy ez az 1643-ban szkribáskodó Köröspataki János az énekíróval azonos.¹⁵ Az előbbinek egyetlen ismert példánya az EM Régi magyar könyvtári gyűjt.-ben, az utóbbié az OSzK-ban van.¹⁶ Szalárdi, *Siralmas krónika* 613.¹⁷ Orbán Balázs, *A Székelyföld leírása* IV, 195.¹⁸⁻⁹ *Az erdélyi ref. egyházkerület névkönyve*, 1896. 44, 46—7.²⁰ A néhány már idézetten kívül felhasznált forrásmunkát itt sorolom fel: *Fontes Rerum Austriaca* III, 352—6. — *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó* IV, 106—7, 116—7, 134. — Kemény József, *Deutsche Fundgruben* II, 148, 185, 248. — Kövály László, *Erdély történelme* V, 71 kk.²¹ Szalárdi, *SKr* 389. Utána írva: *Hegedűs Károly*; alá, a tulajdonképpeni szerző neve után: 1742. — A 30a lev.-en a kihúzás és eldörzsölés ellenére ugyanez a név olvasható ebben a latin nyelvű bejegyzésben: *Scripta per Carolum Hegedűs*.²² E lapon a kéziratból egy eredetileg zöld tintával festett vagy beírt (?) rész kivágva, és kétoldalt ugyancsak zöld tintával odairva: Sum possessor Andreas Vadadi venit post mortem nescio qui.²³ Az első versszak sorai a terjedelmes kezdőbetű miatt a | -vel jelzett módon tördeltek.²⁴ Bibliái kifejezés Jeremiás siralmaiból (5:16). A korabeli históriás énekekben és később is gyakran szerepel (l. pl. EM. XXXV, 27, 274).²⁵ Nagyon sok változatban

jelentkezik a népköltészetben a bús gerlice párjához való hűségének példája. A hiedelem középkori gyökereire nézve l. Eckhardt Sándor, *Középkori természetszemlélet a magyar költészetben*. Kny EPhilK LIII. kötetéből 13—9. — Mona Ilona, *Adatok a középkori magyar irodalom és a magyar népdalszövegek kölcsönhatásához*: Ethn. LXXIV, 182—3. A hiedelem már Arisztotelésznél előfordult, és nagyon korán jelentkezik a magyar irodalomban is. Hazai latin szövegben először Temesvári Pelbártnál latinul (1503), majd magyarul a Nádor-kódexben (1508) jelentkezik, sőt Balassi Bálint is él vele. Énekeskönyveink közül elsőként a Vásárhelyi daloskönyv (1672 körül) őrizi a bús gerlice motívumot (Ferenczi Zoltán kiad. 107; RMKT VII, 591, 608). A XIX—XX. századi népköltési gyűjteményekben nagyon gyakori változat. Legutóbb Kallós Zoltán a *Balladák könyvében* (238—46. l.) öt moldvai és egy mezősegi változatot közölt (L. még az ezekhez csatlakozó jegyzetekben az ide vonható irodalmat (i. m. 632—3. l.).²⁶ E mellett valóságos gyermekvásárt rendeztek a tatárok: két-három talléron adtak egy-egy gyermeket (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó* VII, 78, 134).²⁷ Valószínűleg a XVI. század első felében élt olasz tudós, Aeneas Sylvius Piccolomini, később II. Pius néven pápa. Pályája kezdetén mint császári titkár a magyar ügyekben is forgolódott, sőt nyelvünkkel is ismeretséget kötött.²⁸ A kifejezések bibliai hatást árulnak el. (*Jeremiás siralmai* 13 : 27; Máthé 24 : 19; Jelenések 18 : 10).²⁹ II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata alkalmával.³⁰ Erre nézve l. Orbán, i. m. III, 39. ³¹ Ennek veszedelméről l. Kemény József: *ÚjMMúz.* 1854. 34—9 és Orbán, i. m. III, 31—4 között egy históriás éneket.³² Ez a versszak — alkalmasint tollvétségből — csak három sorból áll.³³ Szalárdi, *SKr* 389. ³⁴ 11 000 tallérral (*Quellen* VI, 106—7). ³⁵ A Nagy-Küküllő vidéki Berethalom (Birthalm, Biertan); itt székelt a szász lutheránus püspök. Régi temploma a szász püspöki és más síremlékekkel műtörténeti nevezetesség.³⁶ Borosjenő, az erdélyi fejedelemség délnyugati végvára (Pusztulására nézve l. Szalárdi, *SKr* 379—84. — *Fontes Rerum Austr.* III, 352). ³⁷ Lugos és Karánsebes a török bosszuló hadjárata során esett oszmán kézbe.³⁸ Szalárdi, *SKr* 406. ³⁹ Fehér megyében. ⁴⁰ Szörnyű pusztulását Szalárdi (*SKr* 389—91) is leírta. ⁴¹ A Kollégium úgy elpusztult, hogy diákjai, tanárai bujdosásra jutottak, végül is a főiskola Nagyenyedden kapott otthont. ⁴² Pusztulására nézve l. Szalárdi, *SKr* 391. ⁴³ Kolozsvár szomszédságában; akkor még itt vezetett el a Torda felől jövő országút, ma azonban az országúttól félreeső völgyben fekszik. ⁴⁴ Kemény, *Deutsche Fundgruben* II, 156 kk 100 000, Szalárdi (*SKr* 391) csak 1000-et mond. Valószínűleg mindkét összegjelzés téves. ⁴⁵ Másolási hiba a Kolozsvárral szomszédos Szászfenes helyett; a rím is mutatja, hogy a településnév utótagjának ilyennek kellett lennie, de meg Köröspataki közvetlenül Kolozsmonostor után szól pusztulásáról, márpedig Szászfenes amazzal tőzsomszédos település. ⁴⁶ Ez is elírás a Gyalu településnév helyett, hiszen a téves írás a rímet is elrontotta. ⁴⁷ Értsd: Szilágyság. ⁴⁸ Szalárdi, *SKr* 393—5. ⁴⁹ I. h. 399—405.

50—51 I.h. 405. ⁵² Talán ezért írja Lekence vízének Köröspataki, mert Kislekence határában eredő patak, s így folyik át Mezőcsáváson is. Kelemen Lajos egykori szíves szóbeli közlése szerint később a Csávással tőzsomszédos Szabad településről Szabadi pataknak nevezték. ⁵³ Horányi. *Memoria* II, 440. ⁵⁴ Toldy, *A magyar költészet története*² 292. ⁵⁵ Mátray: Figyelő 1876. 296—7. ⁵⁶ ÚjMMúz. 1854. 34—9. — Orbán, i.m. III, 31—4. ⁵⁷ Székelyhídi Paskó Kristóf, *A nemes és régentén híres Erdély országának keserves és szomorú pusztulásáról irt siralom*. H.n. MDCLVIII (l. RMK I. 1007. sz.). ⁵⁸ Ilyen nevű írórt nem ismerünk, ellenben róla vers jelent meg (TTár 1879. 372 kk.). ⁵⁹ Újabb kiadása nincs; csak két egykorú példányban maradt fenn (L. a Könyvészet b) pontjában). ⁶⁰ Ugyanilyen szellemben ír Beöthy is. ⁶¹ Az ének szerzőjére vonatkozó felvilágosító-iránymutató tájékoztatást és forráshasználatot Kelemen Lajosnak és Herepei Jánosnak köszönhetem. ⁶² Dézsi, i.m. ⁶³ 1654 táján az utrechti egyetemre iratkozott be. Munkája: *Disputatio Theologica de Filii Incarnatione*. Utrajecti 1654 (Színnyei XIII, 725. — Szabó—Hellebrant, RMK III, 584). ^{64—65} Benczédi, *Kolozsvár Szentpéteri iskola: A Kolozsvári Unitárius Kollégium 1900—1901. évi értesítője*. LXXIV—V.1. — Szentiványi kolozsvári tanulására csak ilyen következtetéssel elért bizonyosságom van, mivel a *Fasc. Rer. Schol.* akkori kötetei hiányzanak. ⁶⁶ Daniel Marcus Szentiványi Transylvano Siculus [23 éves; *Archiv für Sieb. Landesk.* XVI (1880—1881), 214. — L. még Benczédi, *Un. tanárok* 148.] ⁶⁷ L. még az eddig id. forrásokon kívül: Prot. Szemle 1889. 189. — Prot. Egyh. és Isk. Lapok 1880. 14. sz. ⁶⁸ *Fasc. Rer. Schol.* II, 398. 1689. május 12-én halt meg és 15-én temették el. ⁶⁹ 1672-ben tartotta a Kolozsvári Un. Kollégium rektoraként (Színnyei XIII, 796. — Szabó, RMK. 1296. sz.). ⁷⁰ A címet Dézsi (i.m. 23) így fordította magyarra: *Hálaadás az Erdélyt 1658. évben pusztító tatárok dühe ellen Kolozsvár városának isteni megőrzéséért*. Látnivaló, hogy a szerzősre utaló cím második felének fordítását elhagyta, és innen származhatott az előbb már érintett tévedés a történelmi ének szerzőjét illetően. ⁷¹ A prózaszerűen írt sorokat magam tördeltem versformában és a versszakokat — mint Köröspataki versszakait is — magam számoztam. ⁷² Alkalmassint elírás *nyavalyás* helyett. ⁷³ Előtte a *halál* szó kihúzva. ⁷⁴ A következő sorbeli *jarunk* másolási hibából került ide az értelemszerű *halunk* helyett. ⁷⁵ Az 58—9. lev. közül egy levél ki van vágva, de úgy, hogy a megmaradt levélcsonkon a leírt versszakok kezdőszavai jól kivehetők. Így megállapítható, hogy e levél kivágásával az ének nem csonkult meg, hanem a — nem tudni mi okból — kivágott levélre írt versszakokat a másoló az 59a-ra újra leírta. Egyébként a 13. versszak első két sora az 58b-ről az 59a-ra átvive megint szerepel ilyen alakban: *Sok jeles esztendőK Kévánatos üdök*. — A két utolsó szó nyelvjárási formában való írását — az ének más nyelvjárási sajtóságaival együtt — a maroszeői származású Vadadi Hegedűs Andrásnak tulajdoníthatjuk. ⁷⁶ A város szerencsés megmenekülésére vonatkozólag l. az előbbi, Köröspataki-ének 52—54 versszakát és a hozzá fűzött jegyzetet. ⁷⁷ A

valószínűleg kun-besenyő eredetű hurok szónak a régiségben és a nyj-okban gyakori, eredetibb urok alakja.⁷⁸ Utána a befejezés tényére utaló *Finis per me Andream Vadadi* bejegyzés.

A közlemény itt lényegbeli változtatás nélkül jelenik meg. Az átfogalmazás és változtatás jobbra csak a jegyzetanyagot érintette.

Ismeretlen irodalomtörténeti adatok erdélyi könyv- és kéziratárakból: ItK XLII, 479—94.

Az Akadémiai Könyvtár egy XVIII. század végi kéziratosa verseskönyve: ItK XLV, 388—402.

Pálffy János emlékezéseinek felfedezése és kiadása: Nyugat XXXII, 88—93. — Vö. a VI. alatt közölt Pálffy-megemlékezésel és a hozzá csatlakozó jegyzetekkel.

Három ismeretlen Pálffy-levél: Nyugat XXXII, 94—8.

Arany János kézirati hagyatéka és a «Kapcsos Könyv» hasonmáskiadása: NyIrK. VII, 297—300. — E kiadás szükséges voltát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a 2200 példány a közzététel után hamarosan elkelt, és így az első hasonmáskiadás nyomán jelentkező széles körű közönségérdeklődés az Európa Könyvkiadót újabb hasonmáskiadásra sarkallta.

A boszorkányhit XVIII. század végi dési emlékei: Ethn XCIV, 578—80. — A vallatási jegyzőkönyv megsemmisült első lapjain lévő vallatási parancs valószínű kiadójának személyére nézve l. Kd 210. A jegyzőkönyv teljes egészében az egyik vallatóbiztos, Érsekújvári Mihály alszolgabíró kezeirésében hagyományozódott korunkra.

A kecskeméti nyelv két erdélyi emléke. 1. Özv. Köczkeméti Patochy Ferencné Szereczion Krisztina lakodalmi hivatója. — Először itt jelenik meg. 2. A kecskeméti levele Wesselényi Ferenchez: MNY. XXXII, 331—2. — Mindkét darab figyelemreméltó nyelvjárástörténeti szövegelem. A 2. levél korabeli betű szerinti szövegét l.i.h.

Egy 1599. évi kolozsvári harmincadjegyzék szó- és művelődéstörténeti adalékai: MNY. LXVII, 89—95, 228—33.

IV. Olvasás közben

Mikes Kelemen összes művei: NyIrK XII, 364—9. — Méltató értékelés az e címmel megindított kritikai Mikes-kiadás első két kötetéről: I. köt. Bp, 1966. 863 + 11 l. + 22 sztlan műmell.; II. köt. Bp, 1967. 982 + 2 l. + 20 sztlan műmell. — E két kötetéről annak idején közzétett és itt most újra megjelenő értékelés óta még a Mikes-hagyaték következő két kötete jutott el e sorok írójához: *Mikes Kelemen összes művei* III. köt. *Mulatságos napok és más fordítások.* Bp, 1970. 1116 l. + 12 l. műmell. — IV. köt. *Az ifjak kalauza.* Bp, 1974. 789 l. + 20 l. műmell. Mind a négy kötet az Akadémiai Kiadónál jelent meg.

Ismerjük meg a versformákat: NyIrK IX, 207—20. — Gáldi László e címmel megjelentetett kötetéről (Bp, 1961. 239 l.).

A magyar szókészlet román elemeinek története: Nyr. CVII, 362—5.

Szótártani tanulmányok: NyIrK. XI, 169—72. — Az Országh László szerkesztésében ilyen címmel megjelent gyűjteményes kötet (Bp, 1966. 404 l. + 3 mell. Tankönyvkiadó) ismertetése, illetőleg méltatása.

A kora ómagyar kor szövegei: NyIrK. XXV, 228—32. — Benkő Loránd, *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegei* (Bp, 1980) című művének értékelése.

Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság. Eder Zoltán fenti címmel közzétett tudománytörténeti monográfiájának (Bp, 1978) ismertetése. Tudományos szempontból elfogadhatóan aligha indokolható a címben a Társaság neve harmadik (*Nyelvmívelő*) tagjának mai irodalmi nyelvi alakban való közlése. — ¹ Mikó Imre, Benkő József élete és munkái. Pest, 1967.

A Háromszéki magyar népköltészet kötetéhez: Korunk XVII, 452—7. — A kritikailag értékelt mű könyvészeti adatai: *Háromszéki magyar népköltészet. Kónsza Samu gyűjteménye.* Szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József, Marosvásárhely (1957). 668 + 1 térképvázlat. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó (A borítót, a kezdő- és zárórészeket F. Halay Hajnal készítette). — A kötet megjelenése alkalmából az Előre 1958. febr. 2-i száma rövid beszélgetést közölt Kónsza Samuval.

Havasi mesemondó: Igaz Szó XVII, 704—10.

Magyarórdi toronyalja: A hét III/10. 4—6. — A méltatott kötet könyvészeti adatai: Horváth István, *Magyarórdi toronyalja. Írói falurajz.* Kv 1971. 473 + 3. l. — 24 l. mell. Dacia Könyvkiadó. — E sorok írója kedves emlékként őrzi azt a neki ajánlott példányt, amelyet a tragikus hirtelenséggel meghalt író „a laikus szorongásával” nyújtott át neki. Az íróval való régi baráti és szerkesztői kapcsolata bizonyosságaként kell megemlítenie, hogy az e kötetben közölt gazdag, jelenkori ózdi helynévanyagot — az író gyűjtéseként — először maga jelentette meg az EM. XLIX, 207—12. lapján (L. erre vonatkozólag az író megjegyzését is a kötet 451. lapján).

Magyargyerőmonostori népköltészet: Igaz Szó XVII, 871—8.

A kalotaszegi magyar népi öltözet: Utunk XIV/7.2. l. — A következő monográfia értékelése: Nagy Jenő, *A kalotaszegi népi öltözet.* Népművészeti Füzetek sorozat. (București, 1958) 66 l. A kiadványnak párhuzamosan megjelent román változata: *Portul popular maghiar din ținutul Călatei.* Caiete de arta populară. (București, 1958). Editura de stat pentru literatură și artă.

Tájak, falvak, hagyományok: Korunk XXXVI, 205—9. — Dr. Kós Károly fenti címmel megjelent kötetének (Bukarest, 1976 Kriterion) értékelésében a szerző a következő munkákra utal: Imre Samu, *A kolozsvári fazekasság műszókincse.* Kv 1942. — Márton Gyula, *A zilahi fazekasmesterség.* Kv 1948. — Dr. Kós Károly, *Népiélet és néphagyomány.* Bukarest, 1972. — Nagy Jenő, *A kalotaszegi népi öltözet.* Bukarest 1958. — Uő., *A torockói magyar népi öltözet.* Bukarest, 1957. Román nyelven: *Portul popular maghiar din Trascău.* București, 1957. — Dr. Kós Károly, dr. Nagy Jenő és Szentimrei Judit, *Kászoni székely nép-*

művészet. Bukarest 1972. Benne Kós — a bevezetőn kívül — az építkezés és a lakásbelső kérdését dolgozta fel. — Uők, *Szilágysági magyar népművészet*. Bukarest, 1974. E gyűjteményes kötetben Kós a lakóház, a lakásbelső, az agyagmunka és a faragás kérdéskörének szentel egy-egy fejezetet.

A magyar népmesetípusok: Korunk XVIII, 279—82. — Berze Nagy János posthumus népmese-rendszerező munkájának könyvészeti adatai: *Magyar népmesetípusok*. A bevezető tanulmányt és a tudományos szerkesztést végezte dr. Banó István. Pécs, 1957. I. köt. 676 l. — II. köt. 732 + 4 l. Baranya megye Tanácsának kiadása. A méltatásban említett másik Berze Nagy mű: *Baranyai magyar néphagyományok*. Gyűjtötte, szerkesztette és jegyzetekkel ellátta Berze Nagy János dr. Pécs, 1940. I—III. köt. Kiadja Baranya vármegye közönsége.

Emlékezetre méltó dolgok: A hét II/11. 5—6. — A következő kiadvány méltatása: Rettegi György, *Emlékezetre méltó dolgok*. Közzéteszi Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970. Kriterion Könyvkiadó.

A reneszánsz és a barokk az erdélyi népi életben: Ethn. LXXXII, 95—7. — A következő tanulmánykötet értékelése: B. Nagy Margit, *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest. 1970. Kriterion Könyvkiadó.

Kelemen Lajos művészettörténeti tanulmányai: Ez az először itt megjelenő cikk a nagy történész következő két kötete felett tart szemlét: *Művészettörténeti tanulmányok*. I. köt. Bukarest, 1977. 294 + 56 l. műmelléklet. — II. köt. Bukarest 1982. 408 + 32 l. műmelléklet. A műmelléleteken kívül számos szövegközti képanyagot is tartalmazó mindkét kötet a Kriterion kiadása. — A szemléhez tartozó jegyzetek itt következnek: ¹ *Adatok a kolozsvári képirás történetéhez* 125—30. — *Páldi István rézmetsző* 144. — *Gyergyay Mihály ötvöskönyvei* 161—3. — *A marosvásárhelyi református temető legrégebbi sírkövei* 185—90. ² A faragványok a híres XVIII. századi erdélyi kőfaragó, Sipos Dávid keze alól kerültek ki; egy elpusztult ablakkeretét pedig a ház újabb helyreállításakor az épen maradt évszámossal (1724) keretek pontos lemásolásával, de évszám nélkül való kő-ablakkerettel pótolták.

V. Nyelv- és tudománytörténeti tanulmányok

A magyar szókészlet feudalizmuskori román eredetű kölcsön-elemeinek kutatása: MNy. LXXVIII, 385—98. — ¹ A Magyar Nyelvtudományi Társaságban 1982. február 5-én tartott előadás. A forrásutalásokban a szerző a maga közleményeire nem az első megjelenés helyére való utalással, hanem válogatott tanulmányai és cikkei öt kötetére (VálTan.) hivatkozik. ² Az előadás megtartásakor nem került még a szerző kezébe Bakos Ferencnek éppen a tájt megjelent dolgozata (*A magyar szókészlet román elemeinek története*. Bp, 1982. 560 l. Akadémiai Kiadó), később azonban kritikai értékelést jelentetett meg róla (l. e kötet IV. fejezetében).

Élő erdő, élő föld, élő ok: EM. LI, 81—2.

Falnagy, folnagy, fónagy. Először e kötetben jelenik meg. Fuvatlan: MNy LXXIX, 464.

Ördögharapás: MNy. XXXVIII, 369. — E cikkhez csatlakozva, Pais Dezső az ez adalék előkerüléséig megfejtetlen Ördögmaróvölgye helynév valószínű magyarázatát adta (i.h. 369—70).

Pallér, pallérság: MNy. XXXVIII, 368—9.

Az erdélyi magyar nyelv- és nyelvtárástörténeti kutatás szempontjai és feladatai. A dr. Mályusz Elemér budapesti történelemszakkönyvtár professzor 80. születésnapjának megünneplésére tervezett emlékkönyv számára írt dolgozat. — A csatlakozó jegyzetek itt következnek: ¹ A KolG: NyF 45. — Kelemen Lajos — Pálfi Márton, Suky István magyar menedéklevele 1508-ból: EM. XXIX, 257—64 (Hasonmással). ² L. erre tölem: A magyar helynévkutatás a XIX. században: ETIEvk. 1943/I, 239—40 és külön Kv 1944. 61—2. ³ Csúrynek a levéltári anyagból megjelentetett közleményeire l. a MNy. két Mut-ját. ⁴ Ródi Czeh István végrendelete 1507-ből: NyIrK VI, 184—7. (Hasonmással). ⁵ A magyar irodalmi irásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp 1960. ⁶ A besztercei városi levéltár XVI. századi magyar nyelvű irataiból: NyIrK. III, 117—21. ⁷ Kászoni Ferenc leveleinek nyelvtárási sajátosságai: StUBB 1959 Series IV Fasc. 2. 55—69. ⁸ Kósa dolgozatából csak a következő részletek jelentek meg: A magánhangzók jelölése Apor Péter kézírataiban: NyIrK XIII, 101—9. — A mássalhangzó-nyúlás Apor Péter kézírataiban: i.h. XV, 91—9. — Az apalatális—palatális hangviszony Apor Péter kézírataiban: i.h. XVI, 289—93. — Apor Péter nyelvének magánhangzó-sajátosságai: i.h. XVIII, 37—51. — A magánhangzók helyesírása Apor Péter kézírataiban: i.h. XX, 137—51. ⁹ Háromszéki helynevek: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Szerk.: Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy 1929. 52—71. ¹⁰ Adatok Háromszék történeti helynévanyagának ismeretéhez: NyIrK II, 213—24.

A gazdag szóár ámuldoztat el mindannyiunkat. A szerző válaszol Páll Árpád kérdéseire: Új Élet XXXV (1982)/22.

VI. Megemlékezések

Pálffy János. (1804—1857.). A következő kiadvány bevezető tanulmánya: Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései. Sajtó alá rendezte: Szabó T. Attila. (Kolozsvár) 1939. I—II. köt. Erdélyi Szépírók Céh. A tanulmány az I, 5—30. l-on. A szerzőnek az Emlékezések megjelenése után — a Deák Imre közvettette Pálffy-levelek fontos adalékainak felhasználásával — utólagosan sikerült tisztáznia a kézirat keletkezésének idejét. (Deák közleménye: Pálffy János levelei Kazinczy Gáborhoz: EM. XLVIII, 324—31). A tanulmány most az első változathoz képest átdolgozva jelenik meg. — L. még előbb a III. ciklusban a Pálffy-kézirat utótörténetéről írt tájékoztatást és az ott közölt három Pálffy-levelet.

Csűry Bálint: 1886—1941: MNY, XXXVII, 65—72 és kny. MNYTK. 56. sz. — Munkásságának jegyzékét — a tanulmányhoz csatlakoztatva — összeállította: Balassa Iván.

A nyolcvanadik mérőöldkőnél. Tulogdy János köszöntése: Korunk XXX, 1529—30. — Tulogdy János szül. 1891. október 12-én — mh. 1979. október 11-én.

Fülöp Antal Andor gyűjteményes kiállítása elé: Expozíció retrospectív Fülöp Antal Andor. Cluj, 1969. 11—2; uo. román (3—4), francia (17—8), német (23—4) fordításban is. Maga a kiállítás 1969. máj. 25—jún. 14 között volt nyitva. — A művész születési és halálozási időpontja: 1908. január 6—1979. december 20.

Egy kutató a népi önismeret útján. Először itt jelenik meg. — Venczel József Csikszeredán 1913. november 4-én született, meghalt Kolozsvárt 1972. március 16-án. — A szerző irodalmi indulásáról, gondolatvilágáról és főként tudományos pályájáról *Venczel József öröksége* címen átfogó kép rajzolódik elénk Imreh István bevezető tanulmányában (5—25. l.).

Kelemen Lajos a személyes emlékezés fényében: Keresztény Magvető LXXXIII, 182—94. — A szerző a folyóirat szerkesztőjének felkérésére a százados évforduló alkalmából írta ezt a megemlékezést. — Kelemen Lajos életéről és munkásságáról l. a szerzőnek a következő kötethez írt bevezető tanulmányát: Kelemen Lajos, *Művészettörténeti tanulmányok.* Bukarest, 1977. I, 7—31, 223—5. Kriterion. — A Móricz Zsigmonddal való kapcsolatra nézve l. részletezőbben: *Móricz Zsigmond és Kelemen Lajos találkozásai:* Nyelv és irodalom 208—14.

**KIEGÉSZÍTÉSEK A SZERZŐ-SZAKTUDOMÁNYI
ÉS TUDOMÁNYNÉPSZERŰSÍTŐ KÖZLEMÉNYEINEK
KÖNYVÉSZETÉHEZ**

Összeállította Sz. Csáti Eva

Az alábbi összeállítás folytatása és kiegészítése a szerző Nyelv és múlt című III. tanulmánykötete 547—62, valamint a Nyelv és irodalom című V. kötete 612—4. lapján megjelent két könyvészeti közleménynek. E könyvészeti kiegészítés az előbbi közlemények gyakorlatának alkalmazásával állt egybe.

1980. *A mezőségi Szék férfi és női viseletének XVIII—XIX. századi történetéhez: Ethn. XCI, 396—81. — Az erdélyi magyar nyelvtudomány kérdései: A MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei XXXI, 3—29.

1981. *Nyelv és irodalom. Válogatott tanulmányok, cikkek* V. Buk. 629 l. + 15 l. műmelléklet. Kriterion Könyvkiadó. — *A nyelv a nép szolgálatában.* Szabó T. Attila professzor válaszol Kántor Lajos kérdéseire: Tiszatáj XXXV/3. 19—24; rövidítve: Igazság XLIII/8. 3. — *Az erdélyi magyar nyelvtudomány kérdései a tudománytörténet távlatában:* A Hét XII/3. 5—6. — **Ha nem sóalsz, miért sielsz?:* A Hét XII/8. 8. — *Mint eleven szén avagy szabálytalan beszélgetés* Szabó T. Attilával (Kiss Károly interjúja): Kortárs XXV, 144—50 (Vetró Artúr arcképvázlatával). — *Szabó T. Attila (szabálytalan barangoló) beszélgetése Gy. Szabó Bélával:* A Hét XII/28. 5—6. — *A nyelvrokonító józanság útján:* Korunk XL, 606—11. — *Ism. *Új Magyar Tájszótár:* NyIrK XXV, 108—12. — **Benkő Loránd, Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei.* Bp. 1980. 392 + 24 l.: NyIrK XXV, 228—32.

1982. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.* III. köt. Buk. 1162 + 2 l. Kriterion Könyvkiadó (Szerkesztő-munkatársak: B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Zs. Maksay Mária, Nagy Jenő, Vámszer Márta, Vigh Károly, Zsemlyei János). — **A magyar szókészlet román eredetű kölcsönelemeinek kutatása:* MNy LXXVIII, 385—98.

1983. **Gyarmathi Sámuel nyelvtudományi munkássága a tudománytörténet távlatában.* Emlékezés halála másfél százados évfordulóján: Nyelvészeti Tanulmányok 1983. Szerk.: B. Gergely Piroska. Buk. 1983. 178—202. Kriterion Könyvkiadó. — **Fuvarlan:* MNy LXXIV, 464—5. — **A boszorkány-hit XVIII. századi dési emlékei:* Ethn. XCIV, 578—80. — *Ism. *Bakos Ferenc, A magyar szókészlet román elemeinek története.* Bp. 1982: Nyr XVII, 362—5.

1984. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár.* IV. köt. Buk. 1984, 1300 l. Kriterion Könyvkiadó (Szerkesztő-munkatársak: P. Dombi Erzsébet, B. Gergely Piroska, Kósa Ferenc, Zs. Maksay Mária, Nagy Jenő, Szabó Zsolt, Vámszer Márta, Vigh Károly, Zsemlyei János). — **Az erdélyi magyar nyelv- és nyelvjárástörténeti kutatás szempontjai és feladatai:* Mályusz Elemér emlékkönyv. Bp. 1984. 297—310.

MUTATÓK A VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK, CIKKEK
IV—VI. KÖTETÉHEZ

A mutatókban a címszók után álló (első) arab szám elől a IV. kötetjelzést elhagytuk. E kötet 73—164, 221—75, 309—18, 370—80, 398—430, 439—82, 505—10, az V. kötet 75—82, 88—90, 119—23, 321—9, 448—77, 482—527, a VI. kötet 80—114, 232—51, 373—8, 386—91. lapjának szó-, szöveg- és név-rengetegéből, valamint merő példa- és versutalás-felsorolásaiából nemegyszer semmit vagy csak válogatott adalékokra való utalást iktatunk be a mutatókba. Ahol a településnév nyelvi jellegének homályos volta zavart kelthetne, *tn* rövidítéssel oszlattuk el a kételyt. — A lapszám-utalásban az arab számhoz tapadó * (pl. 12*) a mutatóbeli címszónak a következő lapon, illetőleg lapokon való folytatólagos előfordulását jelzi.

I

Név- és tárgymutató

- A barátok az utcában kaputumban járnak* VI, 145
-a bece- és kicsinyítő képző 31, 95, 162
a, *a'* és *a''* jelölés értéke a kódexekben 173, 177
-a, -e kicsinyítő képző 115*
-á, -é kicsinyítő képző 115*
-a, -e végű köznevekhez kapcsolódó -cska, -cske képző 120*
Acintos > Cintos fejlődés kora 169*
Acsády Ignác 434
Ács Gedeon 44
adatközlő kiválasztása a helynévgyűjtéshez 267
A diák dicsérete V, 174*, 176*
A diáknak a diploma pince V, 166, 168
Adta volna Isten, ne láttalak volna VI, 156
Ady Endre V, 8, 351
Aeneas Sylvius VI, 127*
Agricola Mihály finn püspök VI, 18
A három árva (ballada) V, 445
A Havasalföldi hartzról való história VI, 124
Ahol én elmegyek, még a fák is sírnak VI, 40
akadémiai helyesírási szabályzat V, 572*
Akadémiai Kiadó V, 66, 387, 390, VI, 258
Akadémiai Könyvtár VI, 172, 174
Akadémiai Nagyszótár V, 390
A kegyetlen anya (ballada) V, 444
Akit elfelejtett Cupido VI, 185
Aki tudja, meg ne mondja VI, 189
alá- és mellérendelő mondatfajta egyenletes eloszlása a magyarban V, 70
alán-magyar nyelvi kölcsönhatás V, 88
alanyi és tárgyas igeragozás sajátossága V, 68*
alanyi ragozás V, 39
alapnyelv fogalma V, 74
alapszókincs-réteg 5
Albert Ernő 381, VI, 336
Aldoboly V, 120, 123
Alexics György VI, 374, 390
Alföldi Rezső 546*, 561
~ az *Ars Medicá*-ról 547

- állat- és növényvilág változásait tükröző helynevek 253
 Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó VI, 301
 ál-latin jövevényszavak 515
 állítmány szerepe a magyar szórendben V, 69
Állj meg rózsám egy szóra VI, 162
 Almási István V, 298, 305, 349, 352, 469, 474, VI, 323, 336 ~
A lapádi erdő alatt kötetének balladáit V, 468*
 Almásmálom 200, 224, 234, 236, V, 103*
 Almás vára veszedelme VI, 132
 ál-névelőtlenítés 172
 alsójárai fazekasközpont 318
 Alszeghy Zsolt VI, 506
 altáji nyelvi hatás a magyarban V, 87*
 alvinci fazekasközpont készítményeinek elterjedése 325
 Alvintzi Vas Mihály Fejér megyei alispán 181
 Alsócsernáton V, 121
 alsó, felső > arsó, ferső hangváltozás Kalotaszegen V, 100
 Alsóilosva 67
 Alsójára I. Jára, járai
 Alsójárai fazekasközpont 316, 318
 Alsókarácsonyfalva AF 235
 Alsótörja V, 120
 Amadéfalva > Madéfalva névalakulás kora 174*
A magyar nyelv értelmező szótára V, 17, 390
A magyar nyelv szótára (Cz F) V, 389
A magyar nyelv történeti és etimológiai szótára VI, 375, 396, 404
A Magyar Nyelvjárások Atlasza V, 376*
A magyarság néprajza 385*
Amerre én járok, még a fák is sirnak VI, 185
A mezőben ahány fűszál VI, 166
A mi dalaink V, 246* ~ elterjedése V, 247* ~ hatása VI, 28, 40* ~ példányszáma V, 588
Amikor én gyerek voltam VI, 198
A mi meséink V, 587
A minap hogy Debrecenben jártam V, 170
Amott egy kis patak csereg VI, 169
Amott kerekedik... V, 187
A nagy hegyi tolvaj (ballada) V, 444, 468
 Andersen-mesék V, 242
 Andrásfalva (Bukovina) 287, 355
 V. András János 507, 659
 angolszász törzsek beözönlése a brit szigetekre V, 72 ~ nyelvi hatása a kelta őslakosságra V, 72
 Anonymus 605
An outline of the history of Hungarian linguistics V, 66
 Antal Árpád 598, V, 298, VI, 301
 Antti Aarne meserendszerezése VI, 348
 anyai és nyelvi környezet jelentősége a gyermek nyelvi fejlődésében V, 563
Anyám, édes anyám, szibéli jó dajkám VI, 157
 -ány névszóképző 227
Anyá szebbet tenálnádnál VI, 177
 Apáca VI, 405
 Apáczai Csere János 573*, V, 7 ~ gyulafehérvári és kolozsvári székfoglaló beszéde 573 ~ Magyar Encyclopediája 573 ~ Magyar Logikácskája 573
 apai egyelemű névből vezeték-név 30*
 I. Apafi Mihály korabeli erdélyi udvartartás 537*
A pakulár (ballada) V, 444

- Apahida 204*
 Apanagyfalvó 200
 A párja vesztett gerlice (bal-
 lada) V, 445
 Apáti Kis Sámuel tájszógyűj-
 teménye V, 397
 Apollonius (históriája) V, 147,
 VI, 117
 Apor István főbíró VI, 355
 Apor Péter VI, 352 ~ helyes-
 írása és nyelve VI, 418 ~
Metamorphosis-a 352*, 357
 ~ a szerelmi énekekről V,
 150
Approbatæ Constitutiones az
 ünnepszentelési kötelezett-
 ségről 43
 április elseje szerencsétlen nap
 42
 április elseji gyermekmondó-
 kák 37* ~ tréfálkozás ma-
 gyarázata 42*
 április-jártatás 37*, 45 ~ Ang-
 liában 44 ~ német eredete
 41
 Áprily Lajos V, 18
 A pünkösdi rózsá kihajlott az
 útra VI, 195
 aradi Kriterion-nap V, 46, 50
 Aranka György 47*, 301, VI,
 286 ~ szótárírási törekvései
 VI, 290 ~ nyelvtudományi
 munkálkodása 47
 Arany ideim folyása VI, 184
 Arany János V, 8, 17*, 29, 37,
 39, 202*, 218, 287, 448, 451*,
 471, VI, 216*, 261, 292, 311
 ~ A bajusz V, 17 ~ Ágnes
 asszony és a szalontai Sára
 asszony kapcsolata V, 470*
 ~ Családi kör-e V, 39 ~
 életrajza VI, 219 ~ elhall-
 gatásának okai VI, 219* ~
 Feljajdulás VI, 219 ~ Hid-
 aratás VI, 220 ~ Kalevala
 iránti érdeklődése VI, 22 ~
 Kapcsoló könyv-e VI, 216* ~
 kézirati hagyatéka VI, 216*
 ~ Koszorú-ja V, 452 ~ kot-
 tás népdalgyűjteménye VI,
 217 ~ kritikai kiadása VI,
 216 ~ lelkivilága VI, 220
 ~ Ószikék VI, 219, 221 ~
 Pázmány lovag VI, 219 ~
 Piroska betegségében VI, 220
 ~ Széchenyi-ódájának kora-
 beli hatása V, 587 ~ Szondi
 két apródja VI, 219 ~ vi-
 szonya kora nép- és műköl-
 tészetéhez VI, 218 ~ Te-
 temrehívás-a VI, 221
 Arany| ~ levelek V, 202* ~
 vonatkozások V, 202*
 Arany László V, 448, VI, 216,
 346
 Aranyosszék és vidéke tájnyel-
 vi atlasza 56
 aranyosszéki népviselet 311
 Aranyosrákos V, 126
 Arisztotelész VI, 508
 Arkhimédész V, 171
 Árkos V, 123
 Arlotto firenzei plébános V,
 237
 Árokajla VI, 68
 Árpád-kori magyar szövegem-
 lékek VI, 278*
 Ars Medica I. Lencsés György
 Arsó-előtagú helynevek Ka-
 lotaszegen V, 100
 árucseré-vizsgálat V, 307
 árva gerlice motívum VI, 126,
 165* ~ középkori gyökerei
 VI, 166, 508
 Árvay József V, 47, VI, 63
 -ás, -és névszóképző V, 35
 A szent *Historiának rövid*
summája VI, 118
 asszonynév-használat a ma-
 gyarban 34
 Asztalos András és János csik-
 delmei mennyezetfestménye
 496
 átköltés a magyar diákének-
 lésben V, 166
Atlasul Limbii Române új so-
rozatának III. kötete V, 370*
 ~ magyar anyaga V, 372
 Atosfalva V, 103, VI, 72
 augusztus elseje szerencsétlen
 nap 42

- au kettőshangzó ejtése idegen
 szókból 66
 A vén lány panasza V, 181*
 az Árpád-kor magyar nyelvű
 szövegeleméi VI, 278*
 A violát akkor szedik VI, 163*
 Az árva gerlice (ballada) V,
 445*, VI, 126, 165*, 508
 Az én babám be van zárva V,
 167
 Az én rózsám kifestett szobája
 VI, 168
 az névelő z-jének elveszte 172*
 A Zöldvári ének V, 151
 -ba, -be, -ban, -ben helyhatá-
 rozó rag 221*, 244 ~ hely-
 határozó ragos magyar hely-
 nevek a románban 221*
 Babits Mihály V, 219
 Bábony 326*, 347
 bábonyi | ~ diákmunkatábor
 munkája és eredményei V,
 425* ~ falukutatás 328, V,
 429* ~ munkatábor költség-
 vetése és mérlege V, 434*,
 440 ~ magyar és román fa-
 templom 320* ~ népi épít-
 kezés emlékei 326* ~ ref.
 cinteremkapu és szerkezeti
 elemei 327* ~ ref. harang-
 láb 328 ~ temetkezési szo-
 kások 338 ~ templomi kar-
 zatfelirat 326*
 babonás | ~ helynevek V, 92
 ~ gondolkodás tükröződése
 a helynevekben 22*
 Baca 237
 Backamadaras V, 93, 113
 backamadarasi udvarházkapu
 faragómestere 430 ~ trágyá-
 zási babona 1791-ből 352
 Bács 310, 432
 bácsi kádár 310
 Bakó Elemér V, 110
 Bakos Ferenc VI, 267*, 386*
 ~ A magyar szókészlet ro-
 mán elemeinek története VI,
 266* ~ monográfiájának ér-
 tékelése VI, 271
 Balassa Iván 433, VI, 504
 Balassa János sebészprofesszor
 VI, 455
 Balassa-kódex V, 155
 Balassa József 521, 523, 633,
 V, 52, 84, 229, 394 ~ A ma-
 gyar nyelv életrajza V, 52
 Balassi Bálint fajtalan éneki
 V, 149 ~ szerelmes versei
 V, 155
 Balázsfalva 249
 balázsfalvi román nyomda V,
 368
 Balázs János, Szintagmatizáló-
 dás és lexikalizálódás VI,
 274
 Balázs Márton, Adatok Há-
 romszék vármegye néprajzá-
 hoz VI, 293
 Bálint Gábor és a magyar
 nyelv török eredete 51
 Bálint huszita pap V, 485
 Bálint Lajos VI, 434
 Bálint Sándor V, 21, 408
 Balkány VI, 67
 Balla Tamás, Fehér virág és
 fehér virágszál meseanyaga
 VI, 318
 Ballagi Aladár kutatóútja V,
 489*
 Ballag már a vendiák V, 25,
 165
 Balla Péter V, 249 ~ ballada-
 gyűjtése V, 263, 467
 Baló József V, 449
 Balogh Dezső 57, 59, V, 48*
 Balogh Éva Rózsa V, 403
 Balogh Ilona 484*
 Balogh Jolán 295, 485, 493,
 500, V, 299, 303, VI, 359, 363
 Balogh Lajos V, 403
 Balogh Ödön 107, V, 373 ~
 csügési gyűjtése V, 500
 Bálványosvára 200
 Bálványosvárálja 200
 Bámultam, bámultam az apá-
 cán VI, 196
 banális magyar megfelelői VI,
 13
 Bandinus-kódex 142, 156
 Bánffy Dénes 307
 Bánffy Farkas álma V, 198*

- Bánffy Jánosné Wesselényi Jozefa emlékirata V, 252*
- Bánffy Nemzetiségi Levéltár V, 199
- Bánffy Sándor kalotaszegi birtokösszeírása 348
- Bánfihunyad 306, 310 ~ pusztulása 1658-ban VI, 132
- bánfihunyadi fazekasközpont és fazekasmesterei 307, 317 ~ fazekasok 315 ~ házépítés 348 ~ mesternevek 310 ~ szűcmesterek 308
- Banó István VI, 349*, 352
- Bánság V, 21
- Barabás Samu VI, 394
- Barakonyi Borbély János 540*
- Barakonyi család története 540* ~ tagjai Nagyeneden 541
- Barakonyi Ferenc énekeskönyve 540
- Baranya megye tanácsának kiadói szerepe VI, 351
- báránytized Kalotaszegen 466*
- Barátos V, 121
- Barbátfalva azonosítása 190*
- Barcaság pusztulása 1658-ban VI, 129
- Bárczi Géza 54, 512, 628*, V, 30, 54*, 226, 277, 372, 377*, VI, 267, 377, 411 ~ élete, pályája, tanári munkája 628* ~ *A m. nyelv életrajza* V, 55 ~ *A Magyar Nyelvjárások Atlasza* munkálatainak irányítója 631* ~ emberi és tanári egyénisége 634* ~ nyelvművelő munkássága 630* ~ nyelvtörténeti korszakolása V, 57 ~ nyelvtörténeti munkássága 632* ~ nyelvtörténeti tárgyalásmódja V, 56* ~ a nyelvtudományi kritikáról 634* ~ romanisztikai munkássága 630, VI, 267 ~ szövejtő munkássága és Szövejtő Szótára 633* ~ és az Új Magyar Tájszótár V, 401
- Barcsai (ballada) V, 289, 445
- Barcsay Ábrahám VI, 388
- Bárcsak este volna VI, 195
- bárckisasszony balladájának történeti háttére Apor Péternél 381*
- barokk VI, 17 ~ és reneszánsz az erdélyi népi életben VI, 359*
- Barna Ferdinánd Kalevala fordítása (1871) VI, 22
- baromfiak kicsinyei elnevezésének -fi-s összetételei a régiségben 509
- Barót V, 122
- Baróti Szabó Dávid 49 ~ szótára és szőlásgyűjteménye 49
- Bartal Antal 472
- Bartalis János V, 18
- Bartalus István VI, 147, 154, 198, 217
- Bartha Dénes VI, 174
- N. Bartha Károly 51, 389
- D. Bartha Katalina V, 54
- Bartha Mózes kormányiszéki szekretarius VI, 439
- Bartók Béla V, 181, 249, 292, 351*, 456, 462 ~ *A magyar népdal* V, 181, VI, 180, 330 ~ csiki balladagyűjtése V, 462* ~ *Erdélyi magyarság* V, 463, VI, 330 ~ magyar-gyerőmonostori gyűjtése VI, 330
- baskírföldi farkasin-gyűjtés 354
- baskir kuruzsló asszonyok 354
- Báthori Boldizsár (ballada) V, 289, 446
- Báthory Gábor V, 208
- Báthory Griseldis 537, 542
- Báthory István VI, 481, 489
- Báthory Kristóf 537
- Báthory Zsigmond VI, 437
- Bátky Zsigmond 345, 388
- Batthány-könyvtár V, 130
- Batthány Lajos VI, 207, 443, 449
- Bebel Henrik V, 237*
- becéképzők 106*, 111* ~ hanganyagának sorvadása 103
- becéképzős nevek szerkezeti szempontból való csoportosítása 77*

- becenév 73 ~ alakulás társadalmi háttere 103
 becenevek | ~ a keleti nyelv-járásban 102* ~ alakulása 74* ~ szerepköri használatának kérdései 78*
- becéző-kicsinyítő képzőrendszer, a székelységben 104
- Becker Reinhold turkui professzor nyilatkozata VI, 18
- Bécsi Kódex V, 485
- bécsi hatás a diákéneklésben V, 164
- békepárt 1849-ben VI, 454
- III. Béla király 184
- Beham Sebald János V, 134
- Beke István nagykapusi faragómester 429
- bel ~ hél váltakozás az erdélyi helynevekben V, 96*
- belsősgbeli helynevek gyűjtése 262
- Bermooster Bursche zieh' ich aus* (német diákének) V, 165
- Benda Kálmán V, 538, 565 ~ a Szótörténeti Tárról V, 528
- Benedek Elek V, 449, 454, VI, 309 ~ mesegyűjteménye V, 241
- Benedek Géza V, 585
- Beniczky Péter, VI, 354 ~ *Magyar rítmusok* V, 142
- Benkő András V, 349, 353
- Benkő Ferenc nagyenyedi tanár V, 343
- Benkő József 14, 47, VI, 266, 285*, 373 ~ *A magyar és török nyelv mely keveset egyezzen* (1791) VI, 289* ~ kéziratai VI, 287 ~ növény-tani szótéremtése VI, 287 ~ nyelvtörténeti munkássága VI, 413 ~ nyelvújító törekvései 47, VI, 287 ~ *Transilvaniá*-ja 47
- Benkő Károly 485
- Benkő Loránd 522, V, 54, 113, 229, 379, 431* ~ a magyar szókészletről V, 63 ~ a Szótörténeti Tárról V, 541* ~ a magyar tulajdonnevekről V, 63*
- Benkőné Nagy Margit V, 299
- Benkő Samu VI, 370
- berbécs-adás a Gyalui havasokban 450
- Bereck V, 122
- Bereczki Sándor V, 248
- Beréd ~ Bréd V, 92
- Bereg megyei német telepek V, 174*
- beregszási fazekas Gyaluban 317
- Berekeresztúr V, 104
- Berethalom megmenekedése 1658-ban VI, 129
- Berkeszi Katona Zsigmond V, 196
- Bern V, 561
- Bernáth Béla 39*
- Berrár Jolán 522, V, 54
- bérszerű földesúri jövedelmek Kalotaszegen 452*
- Berze Nagy János 389, V, 241, 286, VI, 346* ~ pályája, gyűjtői és irodalmi munkássága VI, 347* ~ mesetípus-rendszerezése VI, 349*
- Bessenyei György V, 31*
 beszélő helynevek 256
- Bethlen Gábor 180, 349, V, 193*, 208*
- Bethlen István 180
- Bethlen János gr. ifj. VI, 209, 448
- Bethlen-kollégium könyvtára 364
- Béthlen László V, 144
- Bethlen Miklós 19*, 346 ~ rettegi udvarházkapuja 410*
- betűszerinti másolás VI, 484*
- Bezzeg van Bács vármegyében* VI, 148
- bibliai eredetű keresztnévek 28
- Bibliotheca Historica* VI, 173
- bikabírság (paráználkodó férfinepség büntetéspénze) 478*
- Bikfalva V, 122
- Bikkszék (Heves m.) 211
- bilabiális v eltűnése V, 12*
- biráskodás l. törvénykezés

- Binder Pál VI, 404
 Biró Antal 302
 Biró József V, 299, VI, 359
 bíró rókabórada 457
 Biró Vencel V, 340
 bírságjövendelmek Kalotaszegen 478*
 birtoklástörténeti mozzanatok emléke a helynevekben 254
 birtokos személyragozás V, 68, 79* ~ a magyarban és a többi finnugor nyelvben V, 78*
 Bita V, 123
 Blajovici Traian VI, 435
 Blédy Géza 14, V, 411, VI, 267, 377 ~ *Influența limbii române asupra limbii maghiare* V, 411, VI, 377
 Blumenbach Johann göttingai professzor Körösi Csoma östörténeti felfogására tett hatása 591*, V, 345
 Bocsárd (Fejér m.) 179
 Bod Péter 47 ~ tervezett Magyar Társaság-a VI, 288 ~ Pápai Páriz szótárkiadása VI, 288
 Bódis István helynévgyűjtő VI, 504
 Bodola 281
 bodonkúti ref. templommeny-nyezet pusztulása 496
 Bodor Pál 303
 Bodos V, 122
Bodrogi Ferencné (ballada) V, 290, 446
Bodrogi Katalin (ballada) VI, 433
 Bodrogolaszi 203
Bodrog partján nevededett tulipánt VI, 188
 Cs. Bogáts Dénes 54, 351, 504, V, 110, 119, 415, VI, 394, 504 ~ adalékai a -ni, -nit, -nul személyi határozórag-csoportra, 524* ~ helynévtörténeti anyaga VI, 419 ~ *Háromszéki Oklevél-szójegyzék-e* és kéziratos pótlékai VI, 420
 Bogdán János kéziratos magyargyerőmonostori népköltési gyűjteménye VI, 329
 Bogdan Catul VI, 472
 Bóka László VI, 261
 bolgárság nyelvváltása V, 72
 Bolla József V, 403
 Bolyai Documentációs Könyvtár V, 355, 359
 Bolyai Múzeum V, 360
 Bolyai Tudományegyetem moldvai kutatása 102
 Bonchida V, 125
 Borbáth Samu dr. 301
 Borbély István 609
 Bornemisza Péter a virágénekekről V, 147, 153
 Borosbocsárd 179
 Borosjenő veszedelme 1658-ban VI, 120
 Borsa 229
 borsodi festett asztalosmunkák 486
 boszorkányhit XVIII. sz. végi dési emlékei VI, 222*
 Bögző V, 104, 112
 Bölön 285, V, 121
 bőr-mellrevaló 300
 Börne, svéd író VI, 199
 Brassai Sámuel 521, 529, 573, 637 VI, 481 ~ mondattani vizsgálódásai 51
 Brassó 370 ~ sarcoltatása 1658-ban VI, 129
 Brauch Magda 58, V, 49
 Breban Vasile VI, 434
 Britania feladásának következményei V, 72
 brit birodalom belsőázsiai politikája Körösi Csoma idejében 593
 Browning Robert verse Körösi Csoma Sándorról 588
 Brüll Emánuel V, 137, VI, 465
 Buccow Adolf V, 198
 búcsúének V, 152
 Buda János VI, 173
 Buday György V, 292
Budai Ilona (ballada) V, 290, 444*

- Budapesti Hírlap Vasárnapja VI, 201
 bukovinai cseh telepek 355
 bukovinai székelység tótos himzései 355
Bús a fülemile madár VI, 169
 Bustya Endre 540
 búzadézma Kalotaszegen 467
 Búzásbocsárd 235
 Byron VI, 199
- ca román nőnévképző 107, 144, 148
Cantio de amore V, 150
 Capidan Teodor V, 375
 cédulapéz Kalotaszegen 457*
 -ce becéző—kicsinyítő képző 31, 116
 centum V, 73
 Cheh István I. Rödi Cheh István
 Chranach Lukács V, 134
 -ci beceképző 93, 95*, 116
 -cika beceképző 119
 címeres kiskapu 426 ~ könyvtulajdonjelző V, 131*
 címszó-alakítás a Sztörténeti Tárban V, 539*
 cinteremkapu Nagykapunon 429
 Cipariu-könyvtár V, 368
 Ciupe Aurel festőművész-professzor VI, 472
 -cke beceképző 116*
 -ckó beceképző 117, 653
 Colinder Björn V, 272* ~ *A Handbook of the Uralic Languages* V, 280 ~ *Comparativ Grammar of the Uralic Languages* V, 280* ~ *Survey of the Uralic Languages* V, 280
 Comenius 573
 Compactor János deák V, 143
 Copernicus 573
 Corvinák V, 131
 Corvin-jelvény: gyűrűs holló V, 139
 -cos beceképző 109, 117
 Coşbuc család ősei Hordón 67* ~ leszármazási táblája 68
 Coşbuc George 70
 Craig Gordon V, 136
- Crişana (hírlap) VI, 435
 -cuţă román beceképző 157
 Czakó Elemér 385, 396
 Czuczor Gergely V, 389
- Csáki bíró lánya (ballada) VI, 331
 Csáki Zsigmond gr. 191
 Csanádi Imre 381, V, 293, 296
 Csanádi Imre—Vargyas Lajos, *Röpülj páva, röpülj* 381, V, 293, 480
 Csánki Dezső 190, 192, 203
 Császár Károly nyelvvelélése 52
 -cs, -csa, -cse becéző-kicsinyítő képző 31, 116, 118
 Cseh István I. Cheh István csehszlovákiai magyar diákok nyelve a 30-as években VI, 5*
 Csej V, 104, VI, 72
 Cseke tn VI, 72
 Cserei Mihály 383*
 Csergő Bálint V, 103
 Csetri Elek 48, 590, 663, V, 338* ~ Körösi Csoma élete első szakaszáról V, 339 ~ Körösi Csoma göttingai olvasmányairól 590
 -csi beceképző 95, 118*
 Csicsér tn VI, 394
Csihán királyúrfi (Kriza mese) VI, 303
 -csika beceképző 119*
 Csikfalva 279
 Csikszék pusztulása 1658-ban VI, 128
 csipkások 285
 csipkés tótok Mócson (K) 286
 -cska, -cske becéző-kicsinyítő képző 105*, 119*, 121, 144, 159
 -csó, -csók, -csóka beceképző 132*
 csókai keresztes határfák 342
 Csokonai Vitéz Mihály V, 8, 30*, 183 ~ *Habozás-a* V, 184* ~ mesegyűjteménye V, 240 ~ tájszógyűjtése V, 218 ~ dal mint diákének V, 183*

- Csomafája 227
 Csombordi kert 274
 Csorik András 369
 csujogatók Magyargyerőmo-
 nostoron VI, 327
 Csulyak István a szerelem-
 énekről V, 150
 Csűry Bálint 51, 106, 134*, 502,
 521, 608, 628*, 631, 653*, V,
 21, 114, 167, 174, 254*, 314,
 325, 400, 466, 499 ~ a deb-
 receni egyetemen VI, 467*
 ~ a Kolozsvári Református
 Kollégiumban VI, 464* ~ *A*
népnyelvi bűvárlat módszere
 VI, 42* ~ dormánfalvi le-
 vél-közlése V, 504 ~ élete,
 elemi, középiskolai és egye-
 temi tanulmányai VI, 463*
 ~ erdélyi szaktudományi és
 tudománynépszerűsítő tevé-
 kenysége 52*, VI, 466* ~ er-
 délyi szövegemlék-közlemé-
 nyei VI, 416 ~ hagyatéká-
 nak pusztulása V, 585 ~
 hangjelölése V, 381 ~ hatá-
 sa Erdélyben VI, 468 ~ kap-
 csolata a Magyar Nyelvvél
 és a Magyar Nyelvtudomá-
 nyi Társasággal VI, 465* ~
 kapcsolata az erdélyi nyelv-
 járás kutatókkal VI, 469 ~
 megszervezi Debrecenben az
 első magyar Népnyelvkutató
 Intézetet VI, 468* ~ a nyelv-
 járás kutatás módszeréről VI,
 43* ~ nyelvművelő munkás-
 sága VI, 467 ~ moldvai
 gyűjtése V, 498* ~ sajtó alá
 készíti Gombocz Zoltán tör-
 téneti mondatánát VI, 469
 ~ *Szamosháti Szótár*-a V,
 254*, 400, 407, VI, 465*, 468
 ~ szerepe a Wichmann-ha-
 gyaték közzétételében V, 498*
 csűrőskert-kapu galambbüg-
 gal 421
 Dacia Könyvkiadó VI, 321
 -d bece- és kicsinyítő képző
 26, 106*, 653, V, 81 ~ ere-
 dete és története 132*, 136
 -d helynévképző 184 ~ vel
 alakult településnevek Fejér
 megyében 182*
 dallam és szöveg egysége a
 népdalgyűjtésben VI, 319
 Dálnok V, 120
 Dálnoki Teleki Mihály V, 138
 Daly Ágnes V, 533, VI, 433
 Damián István V, 411, VI, 374
 Damos 309, 311, V, 108, 114
 damosi faragók 311
 Dani János 167, 205, V, 416
 Dants Zsigmond dési nemes
 VI, 225
 darabontok adómentessége Hi-
 degszamoson 458
 Daróc 244, 311
 daróci | ~ fazekasmester 315*
 ~ varga 311
 Dávid Ferenc tragikus sorsá-
 nak történetéhez 570* ~ ár-
 váinak kérvénye 572
Dávidné soltári VI, 187
 deák I. diák
 Deák Farkas V, 455
 Deák Ferenc VI, 445, 456
 Deák Ferenc grafikus-művész
 VI, 434
Debreceni Disputa VI, 117
 debreceni dongó-nóta V, 165
Debreceni erek, berek VI, 153
Debreceni Grammatika (1795)
 V, 411, VI, 266, 372
 Debreceni László 332, 489, 493,
 495, 499
 Debreceni Református Kollé-
 gium Nagykönyvtára V, 143
Debrecennek... unitarius hitre
tért... históriája VI, 117
 Debretzeni György kolozsvári
 nyomdász V, 142
 Debretzeni György deák ko-
 lozsvári könyvkötő V, 142
 Debretzeni János fejevári
 káptalan 180
 december elseje szerencsétlen
 nap 42
 Degenfeld Miksa erdőszádai
 könyvtárának pusztulása, ill.
 szétszóródása 554,

- Deguignes hun, mongol, tatár és török története V, 345
 Dellőapáti 242
 Deme László 631, V, 379 ~ a magyar irodalmi nyelv fejlődéstörténetéről V, 64 ~ a magyar nyelvtörténet korszakolásáról V, 64
 Demeter Lajos V, 94
 Demian Tassy VI, 472
 Demse 162
 denominális névszóképzők Moldvában 111*
 Derite kalotaszegi településtörténete 473
 Dész 496, 504, 574, V, 94 ~ helynevei VI, 419 ~ város lt VI, 222
 Descartes 573
 Dési János deák-típusú név alakulás V, 24
 dési ref. templom karzattáblái 496
Dési gimnázium tetejébe (diáke- nek) V, 171
 Dész szószállításbeli kiváltsága 215
 dézma eredetileg püspöki jövedelem 459, 465*
 dézma Kalotaszegen 465*
 dézmanegyed (kvárta) 465
 Dézsi Lajos VI, 116, 181, 507 ~ Pápai Páriz Ferenc élet- rajza 575
 diákdallá vált Csokonai ének V, 183*
 diákdicsérő ének V, 167, 174*
Diákélet a legszebb a világon V, 172
 Diamant Izsó ex libris-gyűj- teménye V, 136
 dictus-nevek 29*
Diligenter frequentáltam... V, 165
 Diósgyőr VI, 394
 diósgyőri fazekaskészítmények Erdélyben 319
 -di, -du, -dű kicsinyítő képző az ómagyarban 134
 Dioszegi Mihály V, 138
 disznólegeltetési jövedelem 450
 disznópásztorok adója Hideg- szamoson 458
 disznótized Kalotaszegen 467*
 disznóvám l. disznótized
 Divald Kornél 485
 -dke kicsinyítő képző 138
 Dobos Brauch Magda V, 49
 Domanovszky György 315*, 317
 P. Dombi Erzsébet 58, V, 49, 50, 533, VI, 421, 433
 Domokos tn 249, 362, V, 123
 Domokos Géza V, 303, 530, 548, 554, 560, VI, 363, 366
 domokosi | ~ Éva estéje 362* ~ kántálás 364* ~ karácso- nyi énekek, gyermekmondó- kák, népszokások 365* ~ kis- karácsony 366 ~ kolindálás 364* ~ ref. templom meny- nyezetfestményeinek pusztu- lása 496* ~ régi temetés 334 ~ sírkövek zászlós temetke- zési emlékei 336*
 Domokos Pál Péter 107, 114, V, 249, 290, 294, 505 ~ ballada- gyűjtése V, 465, VI, 504 ~ *Mert mikor az idő napkeletre fordul* (balladakötet) V, 466 ~ moldvai kutatása V, 260*
 Dósa Elek VI, 445
 Döbrentei Gábor V, 444*, 485* ~ kolozsvári köre V, 345
 Dömötör Sándor a *Kaptúl pi- ros csizmát?* szólásról 657
 Dömse 162
 Drăganu Nicolae 49, 69*, 196, 215, 650, VI, 377
 Dsida Jenő V, 18 ~ nyelvmű- velése a Keleti Újságban V, 43*
 Dugonics András V, 8
 Dulló Zsigmond, Körösi Csoma tanítója V, 342
 dunántúli népdal- és népzene- kincs V, 264
Du Tochter willst du heiraten? V, 174
 Dürer Albert V, 133*

- e beceképző 97*
- e ~ -é simuló kérdőszó 17* ~ az *Ertelmező Szótárban* V, 17*
- Early Hungarian texts* (Imre Samu tanulmánya) V, 65
- Eber László 485
- École Nationale des Chartes (Párizs) V, 354
- Eckhardt Sándor VI, 166, 508 ~ a virágénekekről V, 157
- Edelspacher Antal 14, V, 411, VI, 374
- Eder Zoltán 47, VI, 266, 413 ~ *Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság* 47, VI, 373 ~ monográfiájának értékelése VI; 290*
- Édes anyanyelvünk-adás V, 20
- Egerbegy VI, 73
- Egeres 311
- egeresi ács 311
- Egerpatak V, 122
- Egressy Gábor VI, 456
- Egri Érseki Könyvtár VI, 257
- Egy bohó királyfi* VI, 326
- Egyed Ákos 620
- egyelemű női nevek 34
- egyéni névadás 25
- egyén szerepe a szóteremtésben V, 6
- egyforintos bírság Gyaluban 481
- egy hang — egy betű helyesírási elv V, 571
- egyhangrendűség V, 68
- együttélés nyelvi következményei 249
- egyházi és világi nagyépítkezések Erdélyben VI, 360*
- egyházi faépítézet 484*
- Egyik utcán végigmentem* VI, 198
- Egy-két pár csók nem a világ* VI, 167*
- Eichorn Johann Gottfried göttingai professzor hatása Körsi Csoma Sándorra 589
- Eisenburger-Szilágyi Margit VI, 434
- elavult kicsinyítő-becéző képzők 113
- Élek rózsám, nem haltam meg* VI, 197
- Elekfi László az igék szótári ábrázolásáról VI, 275 ~ *Köznyelvi kiejtésünk és az Értelmező Szótár* VI, 275
- Elesék fejünknek ékes koronája* VI, 126
- elhasonulás 121
- El kell menni, nincs mit tenni* VI, 180
- Elment az én uram a török táborba* VI, 179
- Elmentek a diákok* V, 170
- Elment Jancsi az erdőre* VI, 152*
- élő kicsinyítő-becéző képzők 102* ~ halmozása 117
- elrománosodás 249
- első magyar akadémiai helyesírási szabályzat (1832), V, 571
- Elszáradt a rózsza fástól* VI, 154
- eltűnt települések emléke a helynevekben 22
- Elviseltem harminchárom/nyolcvanhárom pártát* V, 586
- emberalakú fejfa-típus V, 311
- Emlékezetre méltó dolgok* VI, 353*
- III. Endre 178
- Endre bíró lánya* (ballada) VI, 326
- En Istenem be szép élet* VI, 182
- énlaki rovásírásos felirat olvasatának helyesbitése 497
- Entz Géza 566, 568, V, 299, VI, 359
- Eötvös József br. VI, 201, 451, 456
- Eötvös-kollégium V, 354
- Erdély, Móricz Zsigmond regényhármasa V, 208, VI, 498*
- erdélyi | ~ általános nyelvészeti és nyelvelméleti kutatás V, 50 ~ becéző-kicsinyítő képzőanyag 104 ~ buko-

vinai és moldvai balladagyűjtés V, 443 ~ emlékirók VI, 353 ~ fejenhordás történeti adalékai 360 ~ festett emlékekről összefoglalás 486 ~ határjárás adat 1596-ból 341 ~ hely- és személynévtörténeti adalékok gyűjtése VI, 415 ~ jobbágyviszonyok tanulmányozásának szükségessége 434 ~ korai szövegemlékek gyűjtése VI, 415 ~ könyv- és könyvtártörténet V, 368 ~ könyvkiadás V, 368 ~ köz- és irodalmi nyelv vizsgálata V, 49 ~ kutatási eredmények közlése 61* ~ magyar nyelvápolás 1919 és 1950 után 52*, 56, V, 47 ~ magyar nyelvfeldrajzi munka és eredményei 56* ~ magyar nyelvjárástörténeti kutatás 57*, V, 49* ~ magyar nyelv művelés 1. ~ magyar nyelvápolás | ~ magyar, román és szász irattermelés története V, 368 ~ magyar, román és szász könyvkiadás története V, 368 ~ magyar nyelvtörténeti vizsgálódás V, 49* ~ magyar nyelvtudomány helyzete a kolozsvári egyetemen 50*, 52 ~ magyar nyelvtudományi igyekezetek története V, 46 ~ magyar nyelvtudomány kérdései 46* ~ magyar nyelvtudományi kutatás korlátai V, 47 ~ magyar nyelvtudományi kutatások folytonosságának hiánya a régiségben 637 ~ magyar nyelvtudományi kutatások tervszerű megindulása és célkitűzései 55* ~ magyar nyelvtudományi szervezkedés kezdete a XVIII. század végén 47 ~ magyar stilisztikai kutatás V, 49 ~ tizedszolgáltatás a fejedelmi korban V, 365 ~ törvények

a dézmáról 465 ~ magyar tűzhelyformák V, 309 ~ vajdai kancellária történetéről V, 365 ~ virágos reneszánsz a galambbúgos kapukon 428* erdélyi román | ~ irattermelés V, 368 ~ könyvkiadás V, 368 ~ levéltári anyag V, 366 erdélyi szász | ~ irattermelés V, 368 ~ könyvkiadás V, 368 ~ levéltári anyag V, 366 *Erdélyi Féniks* V, 367 *Erdélyi Helikon* VI, 203 *Erdélyi Helynévtörténeti Adattár* 51, VI, 414, 418 *Erdélyi Híradó* VI, 442 *Erdélyi Irodalmi Társaság* VI, 495 ~ és a nyelv művelés ügye 52 *Erdélyi Iskola nyelv művelése* 53 *Erdélyi János* V, 184*, 187, 288*, 398, 443*, 445, VI, 200*, 459 ~ *Népdalok és mondák* V, 241, 444, VI, 174, 292 *Erdélyi Lajos* 51 ~ a teljesen ismeretlen nyelvjárásokról VI, 43 erdélyi lakásigénybeli változások a XVIII. században VI, 362 *Erdélyi László* 202 *Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület* VI, 286 *Erdélyi Magyar Nyelv művelő Társaság* 47, VI, 286* *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* 15, 40, 58, V, 20, 50, 528*, 534*, 558*, 561, VI, 380, 406, 414, 420*, 430* ~ adalékainak nyelvfeldrajzi rögzítése VI, 427 ~ anyagának méretei VI, 422, 432* ~ célkitűzése, rendeltetése VI, 426 ~ fogadtatása VI, 430*, 535* ~ idő- és térbeli határai VI, 424 ~ jegyzetelése V, 552 ~ korlátai és hiányai VI, 423* ~ nyelvi anyagának földrajzi megoszlása VI, 427 ~ szövegnyitó eljárása a

- szerkesztésben V, 521, 539
 ~ terve és szerkesztési szervezete VI, 421 ~ történeti és táji jellege V, 553 ~ utáni anyaggyűjtés szükségessége VI, 424*
- Erdélyi Múzeum (folyóirat) 61, V, 453*, 460* ~ és a nyelv-művelés ügye 53
- Erdélyi Múzeum VI, 210, 214, 443 ~ Kézirattára VI, 116, 357, 494 ~ Levéltára 67, V, 364, VI, 204, 287
- Erdélyi Múzeum-Egyesület VI, 201 ~ és a nyelv-művelés 52
- erdélyi nyelv- és nyelvjárás-történeti kutatás feladatai VI, 414*
- erdélyi nyelv- és nyelvtörténeti kutatás VI, 411*
- Erdélyi Pál 540, V, 157, VI, 173, 202
- Erdélyi Tudományos Füzetek 61
- Erdélyi Tudományos Intézet Nyelvészeti Osztálya 60
- Erdélynek és Magyarországnak romlásáról való ... história* VI, 117, 126*
- Erdélyi Szépművés Céh VI, 203, 207
- erdő-ének V, 151*
- Erdő János VI, 480
- Érsekújvári Michael VI, 223
- Érted rózsám vagyok beteg* VI, 183
- Értelmező Szótár tájnyelvi szóanyagának földrajzi egyenetlensége 511
- Esti Lapok VI, 454
- Estve későn ne járj hozzám* VI, 161
- Esztelnek V, 122
- észak köznévvél alakult helynevek V, 108
- Eszes Feri Jancsi utcaajtaja Bábonyban 330 ~ Jankó bábonyi fazárai 329 ~ Jankó Marcikó csűr- és malomzárjai 330
- Ethnographia 61 ~ szerepe a balladagyűjtésben, ill. -közlésben V, 458
- etymological morphology V, 284
- etymological phonology V, 284*
- Etymologicum Magnum Fennougricum* terve V, 272
- Eulenspiegel Till V, 237
- Éva estéje Domokoson 362
- ex libris V, 130* ~ gyűjtés V, 135
- Ezeregyéjszaka meséi* V, 242
- fa- és vasszegek galambbúgos kapukon 422
- Fábrián Béla VI, 73
- Fábrián István, Kalevala fordító VI, 22
- Fabó Bertalan V, 147, 351
- Fáj, fáj, fáj, de mit tudok tenni* VI, 151
- fák határjeles megkeresztése 342
- falnagy* alakváltozásai, szöföldrajzi jelentkezése, jelentésköre VI, 401*
- falu- v. mezőkapu Szabófalván 342* ~ Kercisorán 343
- Faludi Ferenc V, 7
- Fa Miska (Kriza-mese) VI, 303
- falva* utótagú helynevek 22
- Faragó József V, 264, 271, 288, 294*, 305, 446*, 471, 474*, 598, VI, 294, 299*, 304*, 335*
- ~ *Iratosi kertek alatt* V, 294
- ~ *Jávorfai muzsika* V, 295*, 474*, 480 ~ *Kurcsi Minya*, havasi mesemondó VI, 304*
- Farczády Elek 350, 534, 542, 546, 564, V, 354* ~ a *Marosvásárhelyi Sorok és Gloszszak* felfedezője V, 355, 360
- Farkas Imre V, 166 ~ *Az iglői diákok* V, 165
- farkasinat gyűjt 353* ~ vetet 354
- Farkas Lajos régiségbűvár és könyvgyűjtő VI, 257
- Farkaslaka V, 103
- Fata mamei cea mai mică* V, 180

- Sz. Fazekas Mária-típusú aszszonynévhasználat 34
 fazekasmesterek Kalotaszegen 658
 fazekasok és fazekasközpont Alvincen 316 ~ Bánfihunyadon 315* ~ Darócon 315 ~ Felvincen 316 ~ Gyaluban 317 ~ Kolozsvárt 318, 320 ~ M.gyerőmonostoron 315 ~ Nagyalmásan 317 ~ Szászfenesen 316 ~ Szászlónán 307, 316* ~ Tordasztlászlón 316 ~ Vistán 315
 fecior 'fiú' 10
 fehér ló a helynevekben 257
 fejenhordás ősi cipekedési mód 356* ~ kolozsvári írásos emlékei 356* ~ erdélyi történeti adalékai 360
Fejér az én mellem VI, 158
 Fejér György 213
 fejfák Bardócon 339 ~ Bibarcfalván 339 ~ Hariban 335, 337 ~ Kalotaszegen 335 ~ Királyfalván 335 ~ Kis-Küllő-mentéről 337 ~ Korondon 336* ~ Lapádon 337 ~ M.ózdön 335
 fejeváltásg-bírság Gyaluban 479
 fekete | ~ csizma 300 ~ macska VI, 225*
 Fekete Nagy Antal V, 231
 felirat galambbúgos kapun 423
 Fellak 225
 Felméri Lajos V, 449
 Felőr 238
 Felsőcsernáton V, 121
 Felső-Maros, Nyárád és Küllő-mente tájnyelvi atlasza 56
 Felsőszék V, 93
 Felső-Tisza melléki sorompós vagy tőkés kapuk 345
 Felsőtorja V, 120
 Felsővolál V, 120
 Felvidék VI, 394
Fenno-ugric Vocabulary V, 272*
 Fényes Elek 197
 V. Ferdinánd VI, 209
 Ferenczi Sándor 497
 Ferenczi Zoltán V, 314
 férfiviselet Széken a XVIII—XIX. században 301
 Festetics György gr. VI, 257
 festett asztalosmunkák Kalotaszegen 486
 festett épületbelső 484 ~ Bálványosváraán 495* ~ korához kiegészítések 495* ~ színanyaga 492
 festett karzat Homoróddarócon 497
 festett mennyezet | ~ Csikdelnén 496 ~ Érszakácsiban 497 ~ Felsőboldogfalván 497 ~ Nagykapuson 489 ~ Szamosardón 499 ~ pusztulása Szásmátén 499 ~ Unokán 499 ~ek bibliai eredetű ábrázolása 492 ~ díszítő motívumai 491* ~ek és épületbelső táji csoportokban való vizsgálata 492* ~ek szerkesztésében jelentkező magyar vonások 492
 festett szöszék, templomi karzat, kazettatáblák Bálványosváraán 495
 festőasztalos mesteriskolák meghatározása 493 ~ munkák megrendelői ízlésének érvényesülése 491 ~ok működési területe 489, ~ok népművészettörténeti jelentősége 485
 feudalizmuskori | ~ magyar—román nyelvi érintkezés következményei 9 ~ román eredetű kölcsönszóanyag forrásai V, 413 ~ román eredetű kölcsönszóanyag gyűjtése V, 415 ~ kölcsönszóanyag gyűjtésének időbeli határvetése V, 412 ~ udvarház telekkapujának hatása a népi építkezésre és viszont VI, 361
 -fi(a) utótaggal alakult magyar vezetéknevek 32
 Fialovski Lajos VI, 409

Fiers Márta V, 403
Filia carissima Vis habere rusticum? V, 177*
 Finály Henrik VI, 413
 finnek tudományos életének népi beállítottsága V, 257
 finn néphagyománygyűjtés megindulása VI, 18
 finnugor | ~ műszó V, 274 ~ népi verselés VI, 260* ~ nyelvcsalád és nyelvei V, 67, 273 ~ őshaza helye V, 86
 szóanyag Collindernél V, 276 ~ és szamojéd adatok átírása Collindernél V, 276 ~ szókezdő *k* > *m. h* változás V, 75 ~ temetkezés 339* ~ temetkezés fejfái 333
 finnugorság szétválása V, 86
 Fludorovits Jolán 170*, 512
 fogalomalkotás 6
 fogaraszöldi román névanyag monográfiája V, 258*
 Fogarasi János V, 389, 448
 Fogarasi Mátyás, Pápai Páriz Ferenc dési tanítója 574
 foglalkozásnevekből alakult vezetékek 33
 Folklor Fellows VI, 348
 Folklor Intézet (Kvár) V, 293* ~ balladagyűjtése V, 474
 Folti Mária gr. V, 144
 fordítók alkotta új szók korai nyelvemlékeinkben V, 7
 fordított magyar diákénekek V, 164*
 Fóris Zoltán dr. 553
 Forró tn 234
 földadó Kalotaszegen 439
 földdobás a sírba V, 93*
 Földes János V, 456
 földesúri havasi jövedelmek Kalotaszegen 440
 földvám Kalotaszegen 440
 francia nyelv tanítása a gyulafehérvári kollégiumban a XVII. század második felében 19
 Függetlenségi nyilatkozat 1849-ben VI, 454

Fülöp Antal Andor pályája és művészete VI, 472*, 514
 füstfogós tűzhelyek 350
 füstpéNZ Kalotaszegen 440*, 449
 füstzab Kalotaszegen 440*, 444
 fűtős kemence 349*
 fűtül való fa (fejfa) Bábonyban 338

Gaál György mesegyűjteménye V, 240
 Gaál Zsigmond VI, 116, 506
 gabonadézma Kalotaszegen 470
 Galamb Sándor V, 187
 galambbűg értelmezése 430*
 galambbűgös csűr-, major- és méheskertkapu 420*
 galambbűgös nagykapu | ~ eredete V, 392*, VI, 361 ~ faragásos díszei 423*, 425* ~ Taragómesterei 439 ~ faragómesterei névtelenségének rendiségbeli okai 429 ~ feliratai 427* ~ festett díszei 426 ~ gerezdes fazára 423 ~ kötése 423 ~ mintája az udvarházkapu 396, 419 ~ rostélykája 423 ~ székelységi fennmaradásának okai 394 ~ szerkezeti jellegzetességei 421 ~ szerkezeti vázlatja 395 ~ földrajzi elterjedése: A.árpás F 415, 420. — A.jára TA 415. — Andrásfalva U 412*. — A.preszáka AF 414. — A.szovát K 418. — A.zsuk K 399. — Backamadaras MT 413. — Bibarcfalva U 415. — Bogártelke K 407. — Bonchida K 418. — Borosbenedek AF 415. — Boroskrakkó AF 424. — Borsa K 415, 417. — Böződ U 408. — Branyicska H 401*, 420, 423. — Budatelke K 403
 Buza SzD 412. — Búzásbocsárd AF 413*, 426, 428. — Celná AF 415. — Celná AF 415. — Csekelaka AF 411, 416. — Csíksztmihály 409.

- Datk NK 404*. — Dellő-
apáti SzD 415. — Doboka
SzD 417*. — Feldoboly Hsz
409. — Galac BN 398, 423,
427. — Görgény MT 399. —
Görgényszentimre MT 399,
416. — Gyéressztkirály TA
408. — Hagymáslápos Szt
417, 420. — Hosszúmacskás
K 416. — Hosszútelke AF
410. — Kál MT 411*. — Ká-
szonfelsőfalu 400, 420. — Ké-
ménd H 403. — Kendilóna
415. — Kilyén Hsz 408*. —
Kisesküllő K 413. — Kiska-
pus K 407, 410. — Kisnyúj-
tód Hsz 414. — Kissármás
K 417. — Kolozsvár 404. —
Kóród KK 404, 424. — Ko-
rond U 413. — Kozmás Cs
411. — Körispaták U 412,
414. — Körtvélyfája MT 414.
— Középlak K 412. —
Kraszna Sz 425. — Kucsu-
láta F 398, 420. — M.bükkös
AF 399, 425. — M.derzse
SzD 415. — M.péterlaka 416*.
— Majos MT 417. — Maladé
Sz 417, 420. — Marostelek
415. — Meggykerék AF 399.
— Melegföldvár SzD 406*,
423. — Mezőbodon TA 399*.
— Mezőpogocsa MT 403, 407.
— Mezőrücs MT 415. — Me-
zőszengyel TA 425. — Mező-
záh TA 400. — Mikefalva
KK 405*, 424. — Mikháza
MT 394, 398, 401. — Nagy-
bún KK 400. — Nagyercse
MT 414. — Nagyernye MT
402. — Nagyida K 404. —
Nagyiklód SzD 404. — Nagy-
nyulas TA 413. — Nyárad-
szentanna 416. — Nyújtód
414*, 420. — Oprakercsesora
F 415, 420. — Ördöngösfüzes
SzD 400. — Pálos NK 407. —
Papolc Hsz 408, 416, 420. — Pe-
tek U 413. — Pocstelke KK
399*, 425. — Pókafalva AF 407*,
427. — Retteg SzD 410*, 412.
- Sajókeresztúr SzD 400. —
Siménfalva U 398*, 403, 419.
— Somlyóújlak Sz 417, 420.
— Szamosfalva K 415. —
Szárzapatak Hsz 416. —
Szászfenek K 411. — Szász-
péntek K 412. — Szászvesz-
szöd NK 406, 425. — Szé-
kelykál 411. — Szind TA
410. — Szucság K 412. —
Tancs K 406. — Taplóca Cs
409*. — Tarcsafalva U 414.
— Türe K 410, 415. — Ud-
varhelyszék 392. — Vajda-
szentiván MT 418. — Vice
SzD 426*.
- galambmajorság kártétele 432
galambtartás galambbúgban
431*
- Galeotti Marcio V, 156
- Gáldi László, *Ismerjük meg a
versformákat* VI, 260*
- Gálffy Mózes 57*, 102, 523,
638, 641*, V, 47*, 49 ~ *Ka-
lotaszegi szójegyzék* V, 400
~ *Torjai szójegyzék* V, 400
- gall és kelta népcsoportok Ang-
lia területén V, 71
- gall őslakosság nyelvcsereje
Galliában V, 72
- gally- és ködobás a sirra 257,
V, 92*
- Gálos Rezső VI, 173
- Gáspár János V, 397, VI, 374,
396 ~ *Fűzérké-je* V, 397 ~
Tájszótárká-ja V, 397
- Gaudeamus igitur...* V, 167
- gazdálkodásbeli változások em-
léke a helynevekben 22, 261
- gazdasági tényezők hatása a
nyelvjárások alakulására 104
- Gegő Elek V, 444, 484* ~ a
moldvai „kisebbités“-ről 104
- Geleji Katona István 637, V, 7
~ *Magyar Grammatikácská-
ja* 46, V, 7, 217 ~ *Titkok*
Titka V, 218 ~ a virágéne-
kekről V, 148
- Gelence V, 121
- Gergely Béla VI, 394, 418
- Gergelyfája 188*

- Gergely Pál VI, 293
 B. Gergely Piroska 15, 58, V, 49*, 414*, 533, VI, 382, 384, 418, 433
 Gergely Sámuel 39
 Gernyeszeg 278
 Gernyeszeghy Ádám balladagyűjtése V, 464
 Geschwendt Fr. 22
 Getse Krisztina, Körösi Csoma anyja V, 342
 Gidófalva pusztulása 1658-ban VI, 128
 gógánváralji festett mennyezet felfedezése 485
 Gombocz Zoltán 628, 633, V, 119, VI, 267, ~ az irodalmi nyelv vizsgálatára ösztönző mester V, 219 ~ a leíró nyelvtan megírásának sürgős voltáról VI, 278* ~ nyelvtörténeti munkássága V, 54 ~ a ré ~ révet tőtipus V, 119 ~ és a román kölcsönszók VI, 375
 Gondolat Kiadó VI, 260, 265 gondolkodás és fejlesztése 5* gótbetűs szász mesternevek a kolozsvári asztalosok céhkönyvében 488*
 Gottland, finn néphagyománygyűjtő VI, 19
 Göc tn 236, VI, 62
 Gönyei Sándor 389, VI, 409
 Görgey Artúr VI, 207, 454
 görög eredetű keresztnevek 28
 Gradea Pia V, 375
 Gragger Róbert V, 292, VI, 156, 158, 164, 166
 Greguss Ágost V, 448
 Grétsi László a szóhasadásról V, 33*
 Grimm Jakob VI, 278, 295
 Grimm-mesék V, 242 ~ európai irodalmi hatása VI, 308 ~ a magyar meseanyagban VI, 308* ~ Kurcsi Mínya meseanyagában VI, 309
 Grolier János V, 130
 Gualterus de Mappes, XVI. sz-i latin énekköltő V, 167
 Gulyás Károly 530, 544, 546
 Gunda Béla V, 305, 538 ~ a Szótörténeti Tárról V, 528
 Gusti Dimitrie V, 423, VI, 476 ~ és a magyar falukutató mozgalom V, 305 ~ és a román társadalomkutatás V, 423 ~ társadalomkutató módszere V, 439
 Guyon Richárd VI, 440
 Gvadányi József VI, 388
 -gy névszóképző 234
 Gyallay Domokos V, 113, VI, 475, 504
 Gyalu felégetése 1658-ban VI, 132
 gyalui fazekas 317 ~ foglalkozás- és mesternevek 311
 Gyarmati István fejevári káptalan 181
 Gyarmathi Sámuel 14, 521, 524, 637, V, 285, 345, VI, 266, 278, 289*, 372*, 388, 412 ~ *Affinitas* V, 411, VI, 373 ~ nyelvszemlélete VI, 373 ~ nyelvtudományi munkássága 47* ~ *Okoskodva tanító magyar nyelvmester* VI, 412 ~ a román kölcsönszavak kutatója VI, 412* ~ *Vocabularium* V, 411, VI, 373, 412
 Gyarmathy Zsigmondné Hóry Etelka VI, 323* ~ *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világból* VI, 322
 Gyászos szívem, jaj, mint kesereg VI, 190
 Gyere be te is, friss legény VI, 162
 Gyere velem, gyere, te szép leány, kegyes VI, 155*
 Gyergyai Ferenc nyelvművelő munkássága 49
 Gyergyó pusztulása 1658-ban VI, 128
Gyermeki beszélgetések V, 217
 gyermek nyelvi fejlődésének döntő éve V, 563
 Gyerővásárhely V, 106

- Cs. Gyimesi Éva 56, 58, V, 49
 gyolcsos tótok Erdélyben 276
 Gyöngyösi István V, 7, VI, 354
 Gyöngyösi Szótártöredék VI, 388
 Györffy István V, 301, 310, VI, 340, 351 ~ a galambbúgos nagykapu eredetéről 393
 Györgydeák 71
 Györgydeák > Györgyák fejlődés 71
 Györgyfalva V, 126
Györgyike és Ilona (ballada) V, 295
 György Lajos 389, V, 202, 236* ~ és az erdélyi nyelvművelés 53*
 györi bokály Erdélyben 319 ~ Magyarókerekin 319 ~ M. zomboron 320
 györi edény Csíkbán 319 ~ M. zomboron 320
 györi kancsó Csíkbán 319 ~ Erdélyben 319 ~ Varsolcon 320
 györi kereskedők Kolozsvárt 320*
 györi keresztelő pohár Egerháton 319
 györi pohár Erdélyben 319
 Gyula tn 227
 Gyulafehérvár és kollégiumának pusztulása VI, 130*
Gyulafehérvári Sorok VI, 279
 Gyulai Ágost VI, 217
 Gyulai Lajos kéziratos naplója V, 345
Gyulai né (ballada) VI, 326, 331
 Gyulai Pál V, 166, 202*, 289, 445*, 476, VI, 206, 219, 292, 492 ~ *Adalék népköltészetünkhöz* V, 452 ~ levelei V, 202
 Haáz Ferenc V, 95
 habánok Alvincen 349
 háborús őrhelyek emléke helyneveinkben 253
 Hadadi Wesselényi Kata 531
Ha diák vagy, ne tanulj V, 172
Haja, haja, virágom V, 145, 156 ~ anyagának rendezési-szerkesztési elvei V, 157*, 222 ~ réja V, 145
 Hajdú Péter V, 62 ~ *Origins of Hungarian* V, 62
Ha kérdik, hol vagyok VI, 157
 halál és szerelem szilágysági népművészeti vonatkozásai V, 310
 halál művészete a Szilágyságban V, 310*
 halászat Kalotaszegen 460*
 Halász Ignác a kolozsvári egyetemen 50
 F. Halay Hajnal VI, 301
 „hallgató nóták” Magyargyerőmonostoron VI, 327
 Haller Ignác gr. Küküllő megye főispánja VI, 443
 halódó kicsinyítő-becéző képzők 102*
Halotti Beszéd V, 80, 570, VI, 279
Ha meghalok se bánom VI, 171*
 hamis dési kiváltságlevél helynév-szórványainak hitelessége 213
 hamis oklevelek helynév-szórványainak hitele 218*
 Hamlet V, 37
Ha nekem szóltál volna VI, 187*
Ha nem szeret a kisasszony VI, 167
Ha nem szerettelek volna VI, 154
 hangátvetés a románban 225
 hanghelyettesítés a románban 226, 231
 hangképzésbeli csere a románban 228
 hangrendi kiegyenlítődés a magyarban 195
 hangulati-használati jelentéskülönülés a szópárokban V, 31, 33*
 hangűr-megszüntető hangzókivetés 85, 88, V, 100, 113, 128

- hangűr-megszüntető inetimológikus *h* és *v* VI, 63
- hangzórövidítő névszótövek 115
- Haraszi (Szlavónia) V, 408
- harmadik nyílt szótagbeli magánhangzó kiesése V, 107
- Harmath Lujza V, 458
- Háromféle szeretőm volt VI, 170
- Háromszék pusztulása 1658-ban VI, 122, 128
- Háromszéki magyar népköltészet VI, 292*
- Háromszéki Miorita V, 295
- Hartmann Ehrenfriedt János kolozsvári könyvkötő V, 143
- hat, -het képzős igék a Szó-történeti Tárbán V, 543
- hatalom(bírság) Gyaluban és Lapupatakon 479
- határfák/jelek a XVIII. században 341*
- Ha tudtad határát rövid szerelmünknek VI, 146
- Havad tn V, 104
- havasi | ~ földesúri jövedelem a Gyalui havasokban 451 ~ mesemondás és különleges közösségi jellege VI, 304
- Haynau VI, 209, 455
- háza utótagú helynevek 22
- házadó Nagykapunon 441
- Hazánk (folyóirat) VI, 356
- Házasodj meg, ha meg akarsz VI, 170
- héber eredetű kéresztnevek 28
- Hefty Gyula Andor V, 110
- Hegedüs Géza VI, 261
- Hegedüs Lajos V, 502
- Hegedüs Sámuel, Körösi Csoma nagyenyedi tanára V, 342*
- Hej, Tubáné, Gubáné VI, 163
- Heltai Gáspár 46, 637, V, 315, VI, 397 ~ id. és ifj. Heltai Gáspár helyesírásának egybevetése V, 333* ~ szerepe a magyar helyesírás kialakulásában V, 571 ~ nyomdai helyesírása V, 327*
- Heltai Gáspár ifj. élete V, 314*, 590 ~ Cicero-szójegyzéke V, 319 ~ *Cisio* V, 314, 319 ~ latin és magyar nyelvtudása V, 319 ~ *Magyar Arithmetica* V, 314, 319 ~ nyomdai helyesírása V, 327* ~ szinonima szójegyzéke V, 314
- Helti, Helthy, Heltus I. Heltai
- helyesírás | ~ és tudatos nyelvismeret V, 576 ~ kialakulása V, 570*
- helvénv fogalma 252 ~ alakulás okai 252 ~ gyűjtemény anvagának rendezése 268*
- helvnevek | ~ és a történelem 255 ~ fonetikus lejegyzése 264 ~hez fűződő néphagyományok és szokások 266* ~ helyszíni gyűjtése 261* ~ jelekkel és képzőkkel VI, 76, 86 ~ nyelvtudományi értéke 258 ~ pusztaszemélynvevekből VI, 76, 78*
- helvénvtörténeti | ~ kutatás Erdélyben 54* ~ tanulmányok szerkesztése 273*
- Henszlmann Imre VI, 346
- Herepei Ádám, Körösi Csoma nagyenyedi tanára V, 342*
- Herepei János 657, V, 137, 141*, 162, 302*, 315*, 319*, VI, 363, 509
- Herman Ottó 385, V, 398
- Hermánvi Dienes József V, 151, VI, 354
- hétfalusi tájnyelvi atlasz 56
- Hétfalu 370 ~ szekerezése VI, 340*
- hidegszamosi román pap adózása 457
- Hidvég V, 121
- Hilib V, 120
- himlő népi gyógyítása A, ré-pán 353
- hivatalos és jelentésváltozása V, 37
- hó : havat, hé : hevet. névszótípus V, 119

- Hodie, hodie, vinum est bibendum* V, 164*
- Hofer Tamás 666
- Homonnai Bálint a virágénekről V, 150
- Homoródkarácsonyfalva VI, 73
- Hon és Külföld VI, 322
- honfoglalás előtti török szókincsbeli hatása a magyarban V, 88*
- Honti János meserendszerezése VI, 348
- Honvédelmi Bizottmány VI, 209, 452*
- Hopp Lajos VI, 253*
- Hordó, G. Coşbuc szülőfaluja 67
- Horger Antal 52, 112, 121, 389, 512, 521, 628, 653, V, 125, VI, 505 ~ szótörténeti munkássága V, 55 ~ történeti hangtanának elkallódása V, 54 ~ és a román eredetű kölcsönszavak VI, 375
- Hornyai Ferenc VI, 200
- Horváth Árpád V, 231
- Horváth Ernő nyelvatlasz-térképelő V, 384
- Horváth Imre V, 18
- Horváth István, Mikes kézirati hagyatékának megmentője VI, 257
- Horváth István VI, 314* ~ *Magyarózdai toronyalja* VI, 314* ~ ballada- és népdalanyaga VI, 318* ~ célkitűzése és írói módszere VI, 316 ~ népnyelvi anyaga VI, 320
- Horváth János V, 231, 233, VI, 173, 188, 261
- Horváth Zsigmond tájszó-gyűjteménye V, 397
- hóstatí | ~ fejenhordás 356* ~ népviselet V, 311 ~ nyelv V, 11*
- Hosszú Ferenc V, 403
- Hosszútelke 187*
- Húnfalvy Pál V, 448, 490, VI, 374
- Hungarian historical phonology* (Kálmán Béla tanulmánya) V, 62
- Hungarian proper names* (Benkő Loránd tan.) V, 63
- Hunkár Antal 48-as képviselő VI, 453
- Hunyadi Demeter un. püspöki beiktatása 572
- Hunyadi Ödön 132, 224, V, 104
- Husz Ödön 658
- Huszár Gál a virágénekről V, 147, 153
- huszárvár-kapu 396
- Huszita Biblia V, 229
- Husza József V, 301, VI, 361 ~ romantikus eredeztetése a székely kapuról 392, V, 301
- R. Hutás Magdolna V, 403
- hűbérrendszer hatása a személynévalakulásban 28
- i beceképző 77, 92, 98, 138*
- i birtokjel a vezetéknevekben 31
- i birtokrag az -e ~ é helyett VI, 102
- i képzős településnevekből alakult vezetéknevek 32
- ic, ica ~ ică román becézőkicsinyítő képző 142*
- ica képzővel alakult román nevek Moldvában 140
- ica, -ika beceképző 109
- icacska beceképző 140
- ica, -ice, -ics, -icska képző 140
- Iczkovits Emma 178
- idegen eredetű keresztnévanyag hangalaki változása 35
- idegenszavak/szók VI, 12* ~ a magyar értelmiség nyelvében VI, 6 ~ elleni harc VI, 6 ~ jövevényszóvá válása 512, 515 ~ kiküszöbölhetetlensége VI, 9 ~ szótára VI, 8
- Igaz Szó V, 215
- Igazság és Hamisság, a legelső magyar mesenyom V, 239

- igei és birtokos ragozási rendszer kialakulása a finnugor nyelvekben V, 78*
- igei és birtokos ragozási rendszer azonos jellegű kialakulása a finnugor nyelvekben V, 78*
- igei személyragozás V, 68
- igei személyrag-rendszer kialakulása a magyarban V, 78*
- Igy élni szép, így élni jó...* V, 165
- ik beceképző 83*, 86, 141
- ika, -ike beceképző 87, 142, 144
- ikacska, -ikecska, -ikecske képző 144
- Ikafalva V, 121
- ikerítéses becenevek utótagjának kiválása (Anna-Panna → Panna-típus) 75
- ikerítettség a románban V, 115
- ikerítődés V, 114
- ikertelenedés a magyarban román nyelvi hatásra 231
- iker ragozás halódása V, 39*
- Iklandi György László, *Arok-alji énekek* VI, 68
- ikó képző 145, 155
- iktári Bethlen Susanna gr. Teleki Sámuelné 531
- ikuca, -uc, -ucs képző eredete 109
- Illés Endre V, 544 ~ *Ostyá nélkül* V, 544
- Illyefalva V, 121 ~ pusztulása 1658-ban VI, 128
- Illyés Gyula 333, V, 18
- Imecsfalva V, 120
- Imets Fülöp Jákó V, 488*
- Imhol jár a nagy tél* VI, 162
- Imhol kerekedik egy fekete felhő* VI, 40
- Imre Lajos V, 424
- Imre Samu 631, 638, V, 65, 226*, 379, 502, VI, 342 ~ *Felsőöri Tájszótár* V, 400, 408 ~ a magyar nyelvjárásokról V, 64 ~ a Szótörté-
- neti Tárról és a válasz V, 538
- Imre Sándor V, 170 ~ a kolozsvári egyetemen 50 ~ *A magyar népdal nemei* V, 176, 183
- Imreh István, *Venczel József öröksége* VI, 479*, 514
- inas felszabeditása a becenev viselésének kötelezettségétől 80
- Incze Simeon *Helyirati és családnevek* V, 419
- indoeurópai jövevényszók Colindernél V, 276
- indoeurópai (indogermán) őshaza V, 85
- Ingadoz a réten a nád* VI, 169
- Inolus, Inolus ki miatt szívembús* VI, 183
- Insbruck VI, 209
- Iorga Nicolae, *Istoria armatei românești* VI, 390
- Ipolyi Arnold V, 241
- ippi paraszttarokk-szószelekkorona és padtámlák 497
- iráni szókinccshatás a magyarban V, 87*
- írásbeliség szerepe a nyelvfejlődésben V, 6
- írástörténet döntő szerepe a nyelvemlék hitelességének megállapításában V, 232
- irodalmi érdeklődés az irodalom- és nyelvszakos egyetemi hallgatóságban V, 10
- Irodalmi Könyvkiadó V, 303, VI, 312, 332
- irodalmi népiesség hatása a folklórgyűjtésre V, 287
- irodalmi nyelvfejlődés V, 5
- irodalmi nyelvi és nyelvjárási különfejlődés 11*
- irodalmi nyelv történetének vizsgálata Romániában 58
- irodalom hatása a gyermek nyelvi fejlődésében V, 563*
- írói nyelvi lelkiismeret V, 52
- írói vélekedés az idegen szókorról VI, 8*

- írók szerepe a magyar helyesírási szabályzat megteremtésében és alakulásában V, 571*
- is ~ isz képző 145*
- iska ~ iszka, -iszke képző 109, 140
- iskolai helyesírás alapelvei és újításai V, 573
- ismeretlen magyar népviseletek V, 311
- Isten hozzád, édes eszem VI, 167
- Isten hozzád, Eger vára V, 166
- Isten hozzád, szép viola VI, 184
- István erdélyi vajda 200
- is, -us, -ūs képző 145
- isz szöveg a románban 171
- Istambul-típusú helynévkölcsonzés 221, 250
- Itt hagynám én ezt a várost... V, 183*
- J*** jegy alatt író névtelen V, 483
- Jagamas János V, 264, 294, 298, 305, 474*, VI, 336
- Jaj, galambom, tőlem elmégy VI, 149
- Jakab Elek VI, 204, 440
- Jakab László Lencsés *Ars Medicá-járól* 550
- Jakó Zsigmond 51, 123*, 194, 197, 205, 214*, 307, 316, 535, 655, 662, V, 315*, 416, VI, 354*, 426 ~ *A gyalui várartomány urbáriumai* VI, 417 ~ *Bihar megye a török pusztítás előtt* V, 364 ~ *Írás, könyv, értelmiség* V, 365 ~ *Scierrea latinā in evul mediu* V, 367 ~ szövegemlékközlése VI, 416 ~ tudományos munkásságának értékelése V, 363*
- Jakubovich Emil 134, 200, V, 231, 503 *
- Jancsó Adrienne VI, 265
- Jancsó Béla VI, 201
- Janitsek Jenő 225, 232, 242
- Jankó János 300, 308, 317, V, 457, VI, 65, 114 ~ *Kalotaszeg magyar népe* V, 457, VI, 322 ~ *Torda, Aranyos-szék, Torockó magyar (székely) népe* V, 457
- János deák-típusú névhasználat V, 24
- János Zsigmond 190
- Janus Pannonius 625
- Járai fazék Gyulán (K) 318
- Járdányi Pál gyűjtötte kidei balladák V, 476*
- Jegenye 312, V, 115
- jegenyei mesternevek 312
- jelekkel és képzőkkel toldalékozott személynevekből alakult helynevek VI, 76, 86
- jelentésbeli és alaki elkülönődés a szópárokban V, 31
- jelentés-megoszlás V, 33
- jelentés-megoszlásos szóhasználat V, 33
- jelentéstapadás 239
- jelentésváltozás V, 36*
- Jerney János keleti útja V, 487
- jobbágy- és szolganép-nevek az Árpád-korban 27
- jobbágykérdés vizsgálatának szükségessége 482*
- jobbágyvizsgálat Kalotaszeg vidékén 460*
- jobbágyterhek növekedése a XVIII. században 483
- jobbágyvi tizedadás 464*
- jobbágyok adózása Kalotaszegen 464* ~ munkaszolgáltatása Kalotaszegen 460*
- Jóbarát (folyóirat) V, 23
- Jóestét, barna lány VI, 331
- Jó éték a túros lepény VI, 169
- Jókai Mór 659, V, 8 ~ az Esti Lapok szerkesztője VI, 209
- Jósika Imréné 191
- Józsa János 580
- József Attila V, 8, 18
- József főherceg, nádor VI, 443
- Jöjj be hozzám, elfáradtál VI, 182*

- jövevényszavak élete purista történeti szótárak megvilágításában 516
- jövevényszó-kutatásunk hiányai 515
- jugoszláviai székely települések nyelvatlasza V, 410
- juhdezmá 470*
- juhszállások jövedelme I. havasi földesúri jövedelem Jungfrau V, 561, VI, 461
- D. Iustiniani *Institutiones Institutionum Juris Civilis* V, 137
- Júlia szép leány V, 289
- k bece-kicsinyítő képző 99, 147
- k < -ku, -kü bece-kicsinyítő képző 156
- k < fgr *kk ~ *k képző 147
- k képző nagyító szerepben 654
- ka, -ke bece-kicsinyítő képző 82*, 87*, 94, 99, 144, 159, 162, 164* ~ jelentése és szerepe 147*, 654 ~ nyelvjárási közép fokú melléknevekben 149
- ka, -ke nyelvjárási nőnévképző szerepben 107
- Kabai Béla 499
- Kabos Mihály, kegyetlenkedő földesúr VI, 355
- kacsalábon forgó kastély V, 244
- kacska, -kecske, -kocska bece-kicsinyítő képző 154*
- Kacsó Sándor és az erdélyi nyelv művelés 53
- Kadács V, 104
- Kádár József 213
- Kádár Kata (ballada) V, 290, 446
- Kahla Martti, Szovjetunió-beli finnugor munkák könyveszete V, 285
- Kájoni-kódex V, 176, 352
- Kakasdi határjárás 1760-ban 342
- kaláka Bodonkúton V, 307
- Kalevala VI, 17* ~ fogadtatása itthon, otthon és Európában VI, 20, 22* ~ koholmány voltának vádjá VI, 21*
- *Ös-Kalevala (1833) VI, 20*
— Vanha Kalevala (Régi Kalevala 1835) VI, 20*
- Kallós Zoltán V, 305, VI, 298
~ *Balladák könyve* 381, V, 477*, VI, 319, 336, 508
- Kálmán Béla 249, 521, V, 229, 379 ~ /a magyar nyelv történeti fonológiájáról V, 62
- Kálmány Lajos V, 185, 291, 398, 472
- Kalmár György 591
- Kálnok V, 120
- Kalotaszeg 308, V, 269*, VI, 322* ~ divatközpontja Bánffyhunad 306 ~ felszegi része a váradi püspökség tartozéka 472 ~ jobbágyviszonyai 434* ~ jobbágyviszonyainak forrásanyaga 435* ~ veszedelme 1658-ban VI, 132
- kalotaszegi | ~ balladák V, 478 ~ dözma 465* ~ fejfák 335 ~ foglalkozásnevek 305* ~ földesúri jövedelmek 439 ~ házépítés 347* ~ jobbágy-ság adózása 434 ~ jogi, gazdasági és társadalmi helyzete 437* ~ jobbágy-ság munka-szolgáltatása 434, 438* ~ népi mesteremberek kimutatása 309 ~ népviselet V, 269*, VI, 323 ~ női öltözet leírása 1864-ből 299* ~ nyelvjárási kutatása V, 48 ~ viseletkép 300
- kalotaszentkirályi házépítés 348
- kályhacsempék V, 309
- Kamuthi Balázs 190*
- Kamuthi Kata 191
- kancelláriai helyesírás V, 571
- kandallók V, 309
- Kanta tn V, 121
- Kantele* finn énekgyűjtemény (1829) VI, 20
- Kányádi Sándor V, 18
- Kányádi Sándorné VI, 433
- Kanyaró Ferenc V, 177*, 182
~ balladagyűjtése V, 460

- Kápolnásoláhfalu VI, 394
 karácsony Domokoson 365 ~
 tyúkja Kalotaszegen 441* ~
 zabja Kalotaszegen 442
 karácsonyi gyermekének és
 mondókák Domokoson 366*
 ~ kántálás, kolindálás Do-
 mokoson 364* ~ népszoká-
 sok Domokoson 362
 Karácsonyi János 512, 605, V,
 125, 495
 Karánsebes török kézbe kerü-
 lése 1658-ban VI, 130
 Karatna V, 122
 Karcagi farkasin-vettetés 354
 Kardunk is kicsorbáztott V,
 170
 karóadás Lapupatakon 439, 442
 Karóján Demeter VI, 440
 Károly Sándor a magyar nyelv*
 nyelvtani rendszeréről V, 63
 Kárpátalja VI, 394
 Karpathen Rundschau VI, 435
 kaszálás, mint jobbágyszolgál-
 tás a gyalui vártartomány
 falvaiban 461
 Kászoni Elek 107
 katolikus helyesírás V, 571
 Katona Lajos VI, 436
 Katona Zsigmond *Notabiliará-
 ja* 353
Katonaéletet sok legény kerüli
 VI, 146
 katonai őrhelyek emléke hely-
 neveinkben 253
 Kazinczy Ferenc V, 8, 240, 572
 ~ békéltető nyilatkozata a
 nyelvújítási harc befejezése-
 kent V, 8 ~ nyelvújítása V,
 218
 Kazinczy Gábor V, 289, VI,
 454, 456 ~ mesegyűjteménye
 V, 240
 Kázmér Miklós 655
 -ke beceképző 94, 98
 kebelei ref. templom mennye-
 zetének elpusztulása 497
 kecskeméti levele Wesselényi
 Ferenchez VI, 228*
 Kecskeméti Patochy Ferencé
 Szerecsen Zsófia lakodalmi
 hivogatója VI, 228
 kékbírság Gyaluban 479
 kékmutatás Kalotaszegen 479*
 Kelemen Béla 60, V, 533, 559,
 567, VI, 421, 434*
 Kelemen Benjámín VI, 455
 Kelemen-Emlékkönyv V, 299
 Kelemen József, *A gépi adat-
 gyűjtés és feldolgozás* VI, 273
 Kelemen Lajos 51, 622, V, 93,
 142, 196, 208*, 253, 299, 303,
 315, 340, 366, 416, 558, 562,
 587, VI, 201*, 207, 359, 363,
 416, 418, 480*, 509, 514 ~
 anekdotikus történetekben
 VI, 487 ~ élete és pályája
 514* ~ emberi és tudósi jel-
 lemvonásai 610*, 615* ~ er-
 délyi műemléktanulmányai
 VI, 368* ~ és Móríc Zsig-
 mond találkozásai VI, 497*
 ~ hatása a történetkutatók-
 ra VI, 487* ~ *Művészettör-
 téneti tanulmányok* 618*, VI,
 365* ~ születése százados
 evfordulóján emlékbeszéd
 613* ~ a tanítvány szemé-
 lyes emlékezése fényében VI,
 413, 480*
 keleti székelység nyelvjárási
 atlasza 56
 Keleti újság nyelvművelése 53,
 V, 43*
 kemence-adalékok a XVII—
 XIX. századból 348
 Keménd 325
 Kemény Anna br. adaléka *Ke-
 mény János éneké*-hez V,
 188, 193
 Kemény Dénes VI, 442
 Kemény János V, 190*
 Kemény László gr., erdélyi fő-
 kormányzó V, 198
 Kemény Sámuel, az Erdélyi
 Múzeum kézirat- és levéltá-
 rának alapítója VI, 481
 Kemény Zsigmond 625, V, 219,
 445*, VI, 201, 292, 456
 kenderdézma/tized 471*

- kenéz-szolgáltatás Hidegszamoson 458
- Kennedy kapitány, Körösi Csoma indiai barátja, támogatója 585
- képzés útján alakult becenevek 75*
- képzőgazdagság a magyarban V, 69
- képzőkkel toldalékozott személynévekből alakult helynevek VI, 76, 86
- Keresztes Kálmán V, 379, 408
- Keresztúri Pál 19
- keresztyén nevek divatja 26
- keresztyén-pénz 472*
- keresztyén vallási elemek a helynevekben 256*
- Keresztény Magvető (folyóirat) VI, 480
- Kertész Manó 210*, 628, VI, 75, 78 ~ szólástörténeti munkássága V, 55
- keservek VI, 318, 327
- Kesztenbaum Béla V, 456
- kételemű személynévek kialakulása 28* ~ női nevek 34 ~ személynévek 30*
- Ketesd 312
- ketesdi népi mesternév 312
- kétféle műveltség VI, 24*
- kétnyelvűség és nyelvi következményei 245*
- Kézdialmás V, 122
- Kézdimártonfalva V, 121
- Kézdimartonos V, 120
- Kézdioroszfalu V, 120
- Kézdipolyán V, 120
- Kezemben van már az útlevelem* V, 169
- kézművesség emléke a helynevekben 254
- Kibéd VI, 72
- kicsinyítés-becézés gyakorisága a nyelvjárásokban 104
- kicsinyítő-becéző képző | ~ fogalma 102* ~ jelentésének és szerepének elhalványulása 105, 112 ~ rendszer 104 ~ rendszer a székelységben 103
- kicsinyítő-becéző képzők 102* ~ elavulása 103* ~ eredete 108* ~ feldolgozásának módszere 114 ~ gazdagsága a nyelvjárásokban 108 ~ gyűjtésének módszere 107 ~ a határozószókban 105*, 112 ~ melléknevekben 105, 112 ~ szerkezete 108 ~ Wichmann szótárában 106 elavult ~ 113 élő ~ 113 halódó ~ 102*, 113
- Királyfia Miklós leánya V, 239
- Királyfia Miklós V, 147
- Királyfiu éneke egy bíró leányához* V, 443
- Kisadorján V, 93
- Kisborosnyó V, 123
- Kisfalud 179
- Kisfaludy Társaság V, 450, VI, 174, 217
- Kiskarácsony Domokoson 366
- Kiskászon V, 122
- kiskedei ref. templom festett mennyezete 497
- Kiskend VI, 73
- Kis Miklós-féle nevek 30
- Kisompoly 179
- Kiss András 51, 535, V, 315, 416, VI, 434 ~ erdélyi szövegemlék-közlése VI, 416, 418
- Kissáros 285
- Kiss Csilla V, 403
- Kiss Géza, *Ormánysági Szótár* V, 400, 407*
- Kiss Jenő V, 18
- Kiss Jenő, *Mihályi tájszótára* V, 400
- Kiss József VI, 174
- Kiss Lajos a szláv nyelvek értelmező szótáraitól VI, 275*
- Kissolyos VI, 73
- Klaproth Heinrich Julius, Körösi Csoma göttingai tanára V, 345
- klasszicizmus VI, 17
- Klemm Antal 521*, 628 ~ történeti mondattana V, 54
- Kmita János kolozsvári nyomdász V, 142
- Kniezsa István 213, 215, 221, 510, 605, V, 226, VI, 114, 267,

- 377 ~ kölcsönszó-vizsgálatának módszertani elvei VI, 378 ~ következetes szófeldrajzi módszere VI, 378 ~ román eredetű kölcsönszók vizsgálata VI, 377
- kő, -kő beceképző 31, 83, 87, 89, 92*, 94, 96*, 100, 155
- Kobátfalva V, 103*
- Kodály Zoltán 389, V, 248*, 351, -456, 470*, VI, 351 ~ Arany János népdalgyűjtése (Gyulai Agosttal) VI, 217* ~ Erdélyi népdalok (Bartók Bélával) V, 463 ~ Szendrey Zsigmond nagyszalontai gyűjtésének balladái V, 470 ~ a virágénekekről V, 157
- kódexek új szavai V, 6
- Kolozsborsa 241, V, 115
- Kolozsmonostor felégetése 1658-ban VI, 131
- Kolozsvár V, 94 ~ kereskedelmi összeköttetései a XVI. század végén VI, 231 ~ környéki értelmiség XVI. század eleji nyelve VI, 416* ~ megsarcolása 1658-ban VI, 125, 131 ~ szabadulásáért való hálaének VI, 117, 134* ~ város lt VI, 231
- Kolozsvár és vidéke tájnyelvi atlasza 56
- kolozsvári | ~ Akadémiai Nyelvtudományi Intézet magyar nyelvtudományi részlegének személyi kerete 60 ~ asztalocéh tagjainak nemzetiösszetétele 488* ~ becenevek VI, 419 ~ harmincadjegyzék (1599) szó- és művelődéstörténeti adalékai VI, 231* ~ helynevei VI, 419 ~ egyetemi magyar nyelvtudományi tanszék tervfeladata a román eredetű kölcsönszavakra vonatkozóan VI, 373, 379* ~ nyelvészek kutatási eredményei V, 529*
- kolozsvári (nyelvészeti) iskola 62
- Kolozsvári Akadémiai Könyvtár VI, 287
- Kolozsvári Állami Levéltár VI, 287
- Kolozsvári Etnográfiai és Folklor-osztály VI, 330
- Kolozsvár Folklor-Intézet VI, 330, 528*
- Kolozsvári Közlöny VI, 210
- Kolozsvári Református Kollegium | ~ Nagykönyvtára V, 140, 143, VI, 144 ~ ex libris-gyűjteménye V, 137*, 140 ~ népköltési gyűjtő-pályázata V, 462, VI, 329
- Kolumbán Samu ballada-gyűjtése V, 460
- Kommers-Buch¹⁵ 1867 (német diákénekeskönyv) V, 173, 177
- Komolló V, 123
- Koncz-kódex 642, V, 360
- Konstantinápoly pusztulása VI, 127*
- Konsza Samu 381, V, 294, 305, VI, 336 ~ Háromszéki magyar népköltészet V, 294, 471*, VI, 292*
- Kónya Imre 530, 544, 546
- Kónya Sámuel V, 342
- kopjafa-ábrázolások: Bibarcfalva U 337. — Hari AF 335, 337. — Jakótelke K 335. — Királyfalva KK 335. — Korond U 336*. — M.bikal K 335. — M.lapád AF 337. — M.ózd 335. — M.valkó K 335. — Mezőcsávás MT 335. — Nagypetri K 337. — Péterfalva KK 337. — Sztána K 335. — Zsobok K 335.
- kopjafás-zászlós temetkezés Bábonyban (K), M.láposan (SzD), Zsobokon (K) 321*, 338* ~ késői emlékei 333*
- Korbuly, kolozsvári zálogházas alakja a diákénekekben V, 169
- Kórogy (Szlávia) népnyelve V, 408
- Kórogy hn 234
- Koronczy Imre balladagyűjtése V, 455

- Koronka V, 93
 Koronka József un. tanár VI, 439
 -kos bece-kicsinyítő képző 156
 ~ eredete 109
 Kós András 327*
 Kós Károly dr. 326, 335*, V, 18, 426*, 565, VI, 337 ~ *Népélet és néphagyomány* V, 305
 ~ *Tájak, falvak, hagyományok* VI, 336* ~ tárgyi néprajzi kutatása V, 306
 Kósa Ferenc 15, 57*, V, 48*, 50, V, 414*, 533, 559, VI, 382, 384, 418, 421, 433
 Kósa János a *Kaptál piros csizmát?* szólásról 657
 Kosbuk I. Coşbuc
 Kossuth Lajos VI, 207, 450, 452, 454
 Kosztolányi Dezső V, 8, 567, VI, 5, 14 ~ és az új magyar nyelvvelő mozgalom V, 219
 Kovács Agnes 598 ~ *Székely népköltési gyűjtemény* VI, 293
 Kovács Dezső VI, 475
 Kovács Erzsébet 580
 Kovács Ferenc V, 305 ~ *Iratosi kertek alatt* V, 294, VI, 318 ~ kiseratosi gyűjtése V, 472*
 Kovács Gyula VI, 60
 Kovács Júlia V, 414, VI, 382
 Kovács Lajos VI, 454*
 Kovács Teréz V, 403
 Kovács Sámuel VI, 166
 Kovalovszky Miklós, *Nyelvi elemek szótári értéke* VI, 274
 Kozárvár 214, VI, 80
 -kő beceképző 91, 93
 Köcskeméti I. Kecskeméti
 kő: kőve tőtipus V, 12
 Kőfarka 341
 kölcsönzők kérdése a Szótörténeti Tárban V, 564*
 kölcsönzés művelődési-társadalmi keretei 10*
 kölcsönzés és visszakölcsönzés 252, V, 221*
- Kőműves Kelemen* (ballada) VI, 299, 465
Kőműves Kelemenné (ballada) V, 290, 462
 Königsbergi Töredék és Szalagjai V, 31, 226, VI, 279
 Könyöki József 485
 könyvjegy (ex libris) V, 130*
 ~ művészet fejlődése V, 134*
 Köpec 279, V, 123
 Köpeci Béla VI, 377
 köpeci ref. templom újabb díszítéseinek megsemmisítése 497*
 Köpeczi Sebestyén József ex librise a Kolozsvári Református Kollégium Nagykönyvtára számára (képe a 320. l. után) V, 140*
Körmöcbányai virágének V, 145, 152
 Körösfő 312
 körösfői foglalkozás- és mestervevek 312
 Körösi Csoma Sándor | ~ élete, emberi és kutatói arcképe 582* ~ indulása (Csetri Elek monográfiája) V, 338*
 ~ a szanszkrit és a tibeti irodalomról 594
 Köröspataki B. János VI, 117*
 ~ élete és származása VI, 121 ~ *Erdélynek és Magyarországnak szörnyű romlásáról... való história* VI, 117, 126*, 134 ~ irodalmi munkássága VI, 124, 134 ~ könyvészete VI, 134 ~ kritikai méltatása VI, 133
 Körtvélyfája 281*
 kötélgúzs a galambbúgos nagykapun 422
 Kőváry László 300
 Kövendi Asztalos János templomi karzata Bábonyban 327
 Középjáta V, 119, 123
 Középfalva 67, 341
 Közfalu 341
 középkori festett mennyezetek fennmaradása 491

- középkori vallásosság emléke a helynevekben 254
középkori várkapu és az udvarházkapu viszonya 419
Középlak VI, 57, 70
közvélemény és társadalomkutatás VI, 478
Kraszna 498
krasznahorváti ref. templom mennyezet-diszitményeinek kora 498
krasznai ref. templommennyezet újabb kiegészítése 498
Kresz Mária 301
Kresznerics Ferenc VI, 406
Kristóf György 209, 637, V, 353 ~ élete és pályája 622 ~ a kolozsvári román egyetemen 52 ~ a magyar irodalom román nyelvű ismeretetője 623 ~ születése százados évfordulójának emlékezete 622* ~ tanári munkásságának hatása 623 ~ tudományos munkássága 622*
Kriterion Könyvkiadó 59, 61, V, 46, 303*, 313, 353, 361, 548, 560, VI, 358, 363, 366, 371, 421, 434, 479 ~ és a magyar nyelvtudományi munka V, 50*
Krizsa János 598*, V, 111, 187*, 471, VI, 164, 206, 292 ~ gyűjtői munkásságának értékelése 601 ~ házastító dala V, 158 ~ mesegyűjtése a *Vadrózsák-ban* V, 241 ~ nyelvjárási anyagának nyelvjárástörténeti forrásértéke 599* ~ *Tájszótár*-ának jelentősége 599*, V, 397 ~ *Vadrózsák* 598*, V, 288, 290, 444*, 477, VI, 301 ~ *Vadrózsák* nyelvjárás-tanulmánya és helye a székely nyelvjárások tanulmányozásában 49, 599*
Kubinyi László 172
-kuc beceképző 156*
kucsulátai udvarházkapu 398, 420
Kultsár István VI, 257
kultur-összetételei VI, 12
Kun Sámuel énekeskönyve V, 443
Kuncz Aladár VI, 475
Kurcsi Minya, havasi mesemondó VI, 304* ~ élete VI, 306* ~ könyveredetű meséanyaga VI, 306* ~ mesemondó hallgatósága VI, 311 ~ nyelve VI, 311
kuria-kapu mintája a várkapu 396
Kurtapatak V, 121
kuruckori *Pro-libertate* kuruc és labanc magyarázata V, 196
kutatásmódszerbeli tanulságok ifj. Heltai Gáspár helyesírásának tanulmányozása alapján V, 335*
kutya VI, 14
külföldi ország- és városnevek a helynevekben 255
külső könyvjegy a táblán (superexlibris) V, 131
Kürti Miklós V, 50, 533, VI, 422, 433
kvárta (dézmanegyed) 459*
-l igeképző és ilyen képzős igék V, 41*
ll > rl elhasonulás V, 114*
l : r hangcseréje V, 116
l ~ r váltakozásos helynévalokok V, 116
l > r változás 65
Laczkó Géza VI, 8*
Ladea Romul VI, 472
Lajtha László 389, V, 248*, 463* ~ szépkenyerüszentmártoni népdal-gyűjtése V, 468
lakásigények változása Erdélyben reneszánsz- és barokkhatásra V, 302
Lakatos István V, 349, 351, VI, 494
Lakó Elemér V, 48
Lakó György V, 277
Lamberg megölése VI, 451
László Dávid V, 455

IV. László király 178

László Mihály V, 261

latin betűs magyar mesterne-
vek a kolozsvári asztaloscéh
lajstromkönyvében 488*

latin eredetű egyelemű nevek
28

latin—magyar diákének VI,
197*

latin—magyar énekek VI, 175
latin nyelvi és művelődési ha-
tás Britanniában a római
uralom alatt V, 71

latin nyelvű diákénekek V,
167*

latin—szlovák énekek VI, 175
lätlak 'ich sehe dich' V, 69

latorfogás kötelezettsége Kalo-
taszegen 480

Lazius Farkas könyvjegye (ex
librise) V, 132*, 139* (Kápe
320 u)

Lécfalva V, 121

legeltetés I. havasi jövedelem
legények dézmája Körösfőn
458

légi közlekedés szerepe a szó-
kincs-gyarapodásban 7

Lehoczky Tivadar 485, V, 94,
174

Lehr Albert 628

leíró és összehasonlító jellegű
feldolgozás a néprajzi kuta-
tásban VI, 338*

leíró (szinkronikus) és történe-
ti (diakronikus) szemlélet-
mód egybeötvözése V, 61

leíró nyelvészeti tevékenység
Erdélyben 59

Lemhény V, 119

Lemmikainen VI, 21

Lencsés György 530*, 546* ~
élete és pályája 537*, 547 ~
1577-i levele 536* ~ művé-
nek, az *Ars Medicá*-nak
példányai: AMf, AMa, AMb,
AMc és ezeknek egymáshoz
való viszonya 530*, 540, 544,
546*, 554*, 556*, 558*, 560*,
564*, 566* ~ művével és sze-
mélyével kapcsolatos további

vizsgálatok feladatai 568* ~
művének szerkesztése 535,
548*

Lengyel Lajos az átvitt és ké-
pes jelentésről VI, 275

lendézma Kalotaszegen 473

lengyel | ~ diákokat gúnyoló
latin nyelvű ének V, 167* ~
nyelv tanítása a gyulafehérvá-
ri kollégiumban a XVIII.
sz. második felében 19 ~ tu-
dományos élet népi beállít-
ottsága V, 257

Lengyelkék eltűnt település
187

Lenkey Zsigmond V, 419, 421

Lenni vagy nem lenni V, 37

Leschka Stephanus 510

*Leszállott a páva a városházá-
ra* VI, 158

Léta vára és tartozékai 190
leveleskapu az erdélyi régiség-
ben 344

levéltári anyag szerepe a ga-
lambbúgos nagykapu eredet-
kutatásában 394

Lexicon Budense VI, 379

Linné VI, 286

Lisznyó V, 123

Lita Rumuneszk 194

lő-adó Körösfőn (K) 443

lő:lova töváltakozás V, 12

Lompérd 347

Losonczy Zoltán V, 495

Lönnrot Illés élete és pályája
VI, 18 ~ Kalevala gyűjtése
VI, 18

Lörincz Károly 521

Lörincze Lajos V, 20, 58, 127,
379, 523, 538, 561

B. Lörinczy Éva V, 226, 403
~ A Königsbergi Töredék és
Szallagjai VI, 279

Lugos török kézbe kerülése
VI, 130

Lupuj vajdáról való ének VI,
124

Lükő Gábor 114, V, 265*, 505

- m kicsinyítő képző 157, V, 31
 Madách Imre V, 18 ~ *Az ember tragédiája* és Arany János V, 218
Madárkám, madárkám, Vidd el leveleimet V, 188, 193
 madártól izenés V, 188, 223, VI, 157
 Madéfalva < Amadéfalva név alakulás kora 169, 174*
 magán- és mássalhangzók keveredésének aránya a finnben, magyarban és a szláv nyelvekben V, 67*
 magánhangzó-illeszkedés V, 168
 magánhangzó-kiesés 91
 magas műveltség és népi műveltség VI, 360 ~ kölcsönhatása V, 300
 Magay Tamás, A magyar szótártani irodalom könyvésze-
 te 1945-től 1964-ig VI, 276*
 magyar | ~ alapvető szókincs
 finnugor eredete V, 82* ~
 balladagyűjtők anyagának
 statisztikai egybevetése V,
 479* ~ bikali mesternevek
 312 ~ bikali ref. templom
 belső díszítéseinek pusztulása
 498 ~ diákéneklés V, 162*
 ~ és az európai festett em-
 lékanyag viszonya 494 ~
 finnugor eredetű szókincs fo-
 galomkörei V, 82 ~ gyer-
 mönostonori fazekasok 315* ~
 helyesírás kialakulása V,
 570* ~ helyesírás nehéz vol-
 ta V, 575 ~ helynévadás
 történetéhez 210* ~ helyne-
 vek a románban 247* ~
 helynévkutatás XIX. századi
 történetéhez V, 419* ~ iro-
 dalmi megújulás és a nyelv-
 újítás V, 8 ~ irodalmi né-
 piesség VI, 143, 173 ~ iro-
 dalmi nyelv V, 5 ~ mással-
 hangzó-rendszer változása a
 finnugor kor óta V, 67* ~
 mesei világkép V, 243* ~
 népköltészet forrásai V, 176
 ~ népmese kutatás V, 239 ~
 népmese gyűjtés múltja V,
 239 ~ népmesetípusok VI,
 346* ~ nyelv életrajza —
 angolul V, 60* ~ nyelv ere-
 dete és kialakulása V, 62,
 71* ~ nyelvatlasz-munkála-
 tok története V, 376* ~
 nyelvtudomány tudomány-
 történeti tájékoztatója V, 65
 ~ őshaza V, 85 ~ rokonság-
 nevek finnugor rétege és
 gazdagodása a társadalmi
 fejlődés során 24* ~ román
 folklór-kölcsönhatás kutató-
 sa V, 294, 297 ~ román
 nyelvi kölcsönhatás a hely-
 nevekben 289 ~ stílus fej-
 lődéstörténete V, 49 ~ sza-
 vak az alán-utód oszletség
 nyelvében V, 88 ~ viszo-
 nyító elemek többségének
 finnugor eredete V, 81
 Magyarbagó 241
 Magyarbikal 312, VI, 66
 magyardécei kályha és ke-
 mencse 349
Magyar Értelmező Szótár V,
 42, 390*
Magyar Értelmező Kéziszótár
 V, 18
 Magyar Exlibris (folyóirat) V,
 135
 Magyargyerőmonostor történe-
 tének vázlata VI, 324
 magyargyerőmonostori balla-
 daanyag VI, 326 ~ dallam-
 típusok VI, 330* ~ gyermek-
 játék-versikék VI, 327 ~ nép-
 dalanyag VI, 326
 Magyarkirályfalva V, 103
 Magyarköblös VI, 355
 Magyarláros V, 92, 123
 Magyarléta 195
 Magyarlóna, magyarlónai 1.
 Szászlóna, szászlónai
 Magyar(nagy)zsombor 278, 283,
 285
Magyar Népköltési Gyűjtemény
 V, 292, 448*, 470*, VI, 293
 Magyar Népnyelv (évkönyv)
 54, 61, VI, 469

- Magyar Nyelv 69, VI, 414
 Magyar Nyelvészet V, 397
 Magyar Nyelvjárások Atlasza V, 379*
- Magyar Nyelvőr 61, V, 455 ~ szerepe a balladagyűjtés történetében V, 455* ~ tájszóanyag-közlése V, 397
- Magyar Nyelvtörténeti Szótár V, 20, 30, 564, VI, 279, 396, 410 ~ gyűjtési és szerkesztési utasítása VI, 406
- Magyar Nyelvtudományi Társaság V, 254*, 400, VI, 278
- Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 61
- Magyaró VI, 306
- Magyarókereke 237, 312
- magyarókereki mesternevek 312
- Magyar Oklevél-szótár V, 20, 564, VI, 396
- Magyaros VI, 72
- Magyarózd VI, 314*
- Magyarózd *toronyalja* (Horváth István falurajza) VI, 314*
- magyarosság vándorlása és nyelvi következményei V, 87*
- Magyarsárd elrománosodása 249
- Magyar Szófejtő Szótár V, 30 ~ lexikográfiai elvei 272
- Magyar Tájszótár (1838) V, 396
- Magyar Tájszótár V, 20, 398
- Magyar Tudományos Akadémia VI, 218, 221, 278 ~ Nyelvművelő Bizottsága VI, 5
- Magyar Tudós Társaság V, 389 ~ Gegő Eleknek adott utasítása V, 484* ~ első helyesírási szabályzata V, 571* ~ helynévpályázata V, 419
- Magyarzsombor 278
- Mailand Oszkár V, 241 ~ székelyföldi folklór gyűjtése V, 450
- Mailáth János német nyelvű magyar mesegyűjteménye V, 240
- makaronikus jellegű énekek V, 165
- makkbér-tized Gyaluban 473
- makkos fazarak a galambbúgos kapun 422
- Mákó, Mákófalva 313
- mákói mesternevek 313
- Maksa V, 121
- Maksay Albert 663
- Zs. Maksay Mária V, 50, 533, VI, 421, 433
- Málnás V, 120
- Malom, Malomba 259
- Malomba-típusú helynévkölcsonzés 221* ~ nyelvi következményei és következményei 245*
- malomjövedelem Kalotaszegen 453*
- Malonyay Dezső 300, 306, 485
- Mályusz Elemér VI, 418, 426, 513
- márciusi napok 1848-ban Udvarhelyszéken VI, 447
- Már én többet... V, 166
- Margalits Ede VI, 407*
- marhaadó Kalotaszegen 473*
- Mária asszony típusú asszonynevek 34
- Marinka (ballada) V, 445
- Márkosfalva V, 122
- Márkus Mihály 355
- Marosdécse 235, 258*
- Marosszentkirály 278, 283
- Marosújvár veszedelme 1658-ban VI, 131
- Marosvásárhely 279*, 281, 286, 574
- marosvásárhelyi | ~ becenevek 73*, VI, 420 ~ férfi becenevek 89* ~ női becenevek 81* ~ női és férfinevek történeti adalékai előfordulásának táblázata 100* ~ történeti tanulmányok (a Kelemen Lajoséi) VI, 367
- Marosvásárhelyi Református Kollégium | ~ diákságának folklórgyűjtése 1859—1864 között V, 451 ~ Nagykönyvtára V, 355, 359
- Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák V, 335, 360

- Marosvásárhelyi Városi Könyvtár V, 355
- Martinkó András, *A stílus és az irodalmi nyelv néhány kérdése*... VI, 274
- Marseillaise-traveszcia V, 165
- Márton Áron 53
- Márton Gyula 18, 56*, 59, 102, 523, 637*, V, 47*, 372, 376, 411, 417, VI, 267, 342, 374, 380 ~ élete, tanulmányai és pályája 637* ~ és Pop Sever tanítványa és tudományos kapcsolata 638 ~ *Kalotaszegi tájszójegyzék-e* V, 400 ~ nyelvjárási monográfiái 641* ~ nyelvtudományi munkássága 640* ~ nyelvföldrajzi gyűjtőmunkája 641 ~ szerepe a román—magyar nyelvi kölcsönhatás kutatásában 642* ~ tanári és tudományos irányítói munkássága 639, 644 ~ *Torjai szójegyzék-e* V, 400
- mássalhangzó-torlódás kerülése a magyarban V, 68
- Mátisfalva V, 119
- Mátyás király könyvtára V, 131
- Maxim, Maximianus kenéz 197
- Mánzat Gheorghe 213*
- Medesér V, 104
- Medgyes megmenekedése az 1658-i tatár pusztításkor VI, 129
- Még azt mondják a tanárok* V, 169
- Megholt feleségem, Satis tarde quidem* V, 165
- Megkérdeztem szeretőmtől, szeret-e* VI, 188
- Megölő Istéfán (Kriza-mese) VI, 303
- Megunta két kezem hirharangot húzni* VI, 157
- S. Megyes Klára V, 403
- méhtized/váltság I. rajméh
- Melegföldvár V, 125
- Melich János 134, 145*, 202*, 510, 628, 633, VI, 66, 75, 78, 267 ~ és a román eredetű kölcsönszók kutatása VI, 375
- Melius Péter a virágénekről V, 146*, 151
- Menj el édes szolgám* V, 190*
- Méra V, 126
- Mérei Gracza György VI, 322
- mesemondás társadalmi keretének hiánya és a mesekincs szegénysége Magyargyerőmonostoron VI, 325
- mesevándorlási folyamat nemzetközi jellege VI, 307*
- mesteremberek Kalotaszegen 309
- mesternevekből vezetékek 33
- mészárszék-jövedelem 454
- Mészkö V, 112, VI, 65
- Mészöly Gedeon 522, 628, V, 219, 231
- Metesd 181*
- Mexer-Barkhansen W. a székelly kapu eredetéről 661
- mézadás Kalotaszegen 443
- Mezőcsávás VI, 124
- Mezőkölpény V, 125
- Mezőmadaras VI, 56
- Mezősályi 64
- mezőcsávási fejfák 335
- mezőségi balladák V, 478 ~ kerítés 345, 347 ~ népviselet V, 311 ~ román nyelvjárás jésítő jellege 243
- Mi bajom, nem tudhatom* VI, 190
- Micky egér V, 242, VI, 38
- Midőn elvész gerlicének kedves szép párja* VI, 165
- Mihálykó János a virágénekről V, 150
- Mihelyt téged megláttalak* VI, 169
- Mihi est propositum*... V, 167
- Mikecs László 114, 160, 652, 655, V, 267, 504* ~ a becéző-kicsinyítő képzőkről 107
- Mikes Kelemen VI, 252* ~ a bujdosó VI, 253 ~ *A keresztnek királyi útja* VI, 253 ~ *Az Epistoláknak és az*

- Evangeliumoknak magyarázatja* VI, 257 ~ hagyatéka teljes kiadásának szöveggon-
dozási és kritikai elvei VI,
254* ~ irodalmi köztudatba kerülése VI, 253 ~
képe az Erdélyi Múzeum
Levéltárában VI, 481 ~ *Mu-
latságos napok* VI, 253 ~
összes művei VI, 252* ~ *Tö-
rökországi Levelek* első meg-
jelenése és többi kiadásai
VI, 253, 258
- Mikháza VI, 73
- mikházi (legrégebbi) galamb-
búgos kapu 427
- Miklósvár V, 123
- Mikó Imre gr. V, 453, VI, 209,
292 ~ *Benkő József élete és
munkái* VI, 286* 373 ~ cik-
ke az Erdélyi Múzeum meg-
alapítása érdekében VI, 210
~ *Irányeszmék* VI, 210 ~
képe Barabás Miklóstól VI,
481 ~ levelezése VI, 204 ~
Szózat-a VI, 210
- Mikola László 191
- Miklosich Ferenc 510, VI, 66
- Mikor szeretőjét várja... Fil-
lis* VI, 196
- Mikor Wittenbergának kapuját
döngettem* V, 169
- Mikszáth Kálmán V, 8
- Minden vízbe mártott test* V,
171
- Minerva nyomda VI, 365
- Miskovszky Viktor 485
- Misztótfalusi Kis Miklós 46,
V, 367, 571
- modern tudományos vizsgáló-
dás gyermekkora a XIX.
század elején 583
- Moebius Gothofredus 502
- mogoróadás Kalotaszegen 439,
443*
- Moldován Gergely VI, 374
- moldvai | ~ balladák V, 478*
~ népköltési anyag V, 474*
~ településnevek téves for-
mái V, 265
- Molnár Anna* (ballada) V, 444*
mondattani viszonyító eszkö-
zök a magyarban V, 68
- Mondolat* VI, 8
- Moór Elemér 210*, VI, 504
- Móricz Zsigmond V, 8, 208*,
587, VI, 514 ~ *A nagy feje-
delem* V, 210*, VI, 498 ~
Erdély-trilógia VI, 497 ~ és
Kelemen Lajos találkozása
V, 208* ~ Kelemen diákja
VI, 498 ~ *Tündérvár-je* V,
209*
- Most izenték Kolozsvárról* VI,
144*
- Most jöttem Erdélyből* VI, 179
- Most olyat hazudok...* V, 163
- Motogna Victor 213*
- múlt | a ~ tanulmányozásá-
nak szükségessége és jelen-
tős volta VI, 49*
- Munkácsi Bernát 105, V, 286,
491* ~ a moldvai kicsinyi-
tétről 102*
- Muradin László 56, 503, 523, V,
21, 48
- Mura-vidék magyar tájnyelvi
atlasza V, 410
- Muronyi Vér András zálogle-
vele (1504) VI, 416
- Murvai Olga 58, V, 49
- művelődési | ~ javak alászáll-
lása 288 ~ tényezők hatása
a nyelvjárások alakulására
104
- műveltség fogalma VI, 24*
- művészi könyvjegy (ex libris)
V, 135
- Mylsid V, 117
- n:l (r)* hangcsere 90
- Nádasdy Tamás 41
- Nagyábrahám V, 94
- Nagyajtai Donáth Pál 191
- Nagyajtai Kovács István VI,
439
- Nagyalföld V, 21
- Nagyborosnyó V, 123
- nagycsalád tagjainak megkü-
lönbözötése 24

- Nagyenyed 249, 541*, 576* ~ helynevei VI, 419 ~ veszedelme 1658-ban VI, 131
 Nagyenyedi Bethlen-kollégium
 Nagykönyvtára V, 190
 nagyenyedi népművészeti nap V, 244
 Nagy Ernő Kálmán V, 414
 O. Nagy Gábor 37* ~ *A rokonértelműség szinonimaszótári szempontból* VI, 274 ~ *Magyar szólások* VI, 407
 Nagy Géza | ~ nyelvművelése a Keleti Újságban V, 44* ~ *Pápai Páriz Ferenc, Békességet magamnak, másoknak* 573*
 Nagyida 174, 279
 Nagy Imre V, 231
 T. Nagy Imre V, 455
 Nagy Iván V, 231
 Nagy J. Béla V, 39
 Nagy Jenő 58*, 638, V, 269*, 306, 533, 559, 567, VI, 421, 433*, 435 ~ *A kalotaszegi magyar népi öltözet* VI, 333*
 Nagy Kálmán 59, V, 49, VI, 502 ~ *Kalevala fordítása* VI, 23
 Nagykapus 313
 nagykapusí mesternevek 313
 Nagykároly vidékének nyelv-
 atlasza V, 48
 Nagykend VI, 73
 Nagy Lajos balladaközlése V, 445
 Nagy Lajos történeti helynévgyűjteménye VI, 504
 Cs. Nagy Lajos V, 403
 B. Nagy Margit V, 299* ~ Kelemen Lajos hagyatékának gondozása VI, 480 ~ *Reneszánsz és barokk Erdélyben* V, 299* VI, 359*
 J. Nagy Mária 54, 58*, V, 49
 Nagy Olga V, 305, VI, 318, 336 ~ *A három varjú* VI, 318 ~ mezőségi meseanyaga VI, 317
 Nagypetri 299, 304, V, 70, 128
 Nagyszében 278
 Nagyszótár V, 390
 nagy ünnepeken való útrake-
 lés tilalma 43
 Naimakansan Virsia (finn népi énekgyűjt.) VI, 21
 „nájmódi“ Erdélyben a XVIII. század elején VI, 353
 Nászredin török tréfacsináló V, 237
 Nationalbibliothek (Bécs) V, 139
 -né asszonynevképző 234
Ne csudálkozz nagyon a német hadnagyon VI, 159
 Négyesy László VI, 261
Nem adnálak száz petáért VI, 198
 Nemes Zoltánné, Torjai Szó-
 jegyzék V, 400
 német hatás a magyar diák-
 éneklésben V, 164* ~ nyelv-
 tanítása a gyulafehérvári
 kollégiumban a XVII. század
 közepén 19
 német—magyar nyelvi kölcsön-
 hatás vizsgálata 59
 német—magyar—román nyel-
 vi kölcsönhatás vizsgálata 59
 Németh Gyula V, 382
 Németh László VI, 261
*Nem nyughatom, csak bujdo-
 som* VI, 185
Nem voltam én eddig beteg
 VI, 168
 nemzeti szervezete Rákosdon
 V, 307*
Ne szomorkodj, légy vig VI,
 158
 neológusok V, 8
 nép | a ~ és a nyelv eredete-
 nének különbözősége V, 71
 ~ek emléke a helynevek-
 ben 253 a ~ történetének és
 a nyelv történetének egybe-
 kapcsolása V, 56
 népballada felfedezése a ma-
 gyarban V, 290
 népdal, parasztdal VI, 144
 népi | a ~ felfedezése a XVIII.
 század végétől V, 287 ~ dal-
 lamkincs átalakító hatása

- VI, 35* ~ gondolat VI, 17
 ~ hatások az erdélyi udvarházak alaprajzában VI, 361 ~ himzés iránti érdeklődés VI, 36 ~ hitvilág és a helynevek 256 ~ kandalók és kályhacsempék V, 309 ~ mesemondás közösségi jellege VI, 305 ~ műveltség iránti érzéketlenség, tájékozatlanság 390 ~ műveltség a román tankönyvekben VI, 38 ~ szokások emléke a helynevekben 257 ~ tárgyi világ és a szokásanyag összefüggésben való vizsgálata V, 312
- népies | ~ bethleemes játék a XVIII. század közepéről 369* ~ dal 144 ~ versformák rendszere a magyarban VI, 263*
- népi-nemzeti műveltség VI, 26
- népiség fogalma, jelentősége és határa művelődésünkben VI, 29* ~ érvényesülése a nemzeti műveltségben VI, 39 ~ helytelen értelmezésének veszélye VI, 36*
- népkedély megnyilvánulása a helynevekben 256
- népköltészeti hatás a diákénekekben V, 164
- néplélek iránti érzéketlenség VI, 42
- néplélektani vonatkozások a helynevekben 257
- népmese | ~ erkölcs- és jellemnevelő hatása V, 243 ~ hatása a mai emberre V, 245 ~ ink sorsa V, 239 ~ nyelvi anyaga V, 244 ~ ősi hitvilág-elemei V, 243
- népmesegyűjtemények anyaga számszerű felsorolásban VI, 318
- népnyelvi bűvárlat módszere VI, 42*
- néprajz | ~ fogalma és módszere 386 ~ és a művésztörténet határterületén kialakítandó a népművészet tudománya 500 ~ nemzeti önismeretre nevelő tudomány 387
- néprajzi kutatás szükségessége Erdélyben 390*
- Néveri Georgius VI, 223
- névmagyarosítás a személynevekben 35
- névszói állítmányú mondat-szerkezet V, 69
- névutós helynevek hiánya a helynévgyűjteményekben VI, 113
- ni személyi határozórag történeti adalékai 525* ~ -ni, -nit, -nol, -nul személyi határozórag-csoport a XVI—XIX. századi erdélyi köznyelvben 527* ~ eredete és finnugor vonatkozásai újrazvizgáltának szükségessége 526, 528 ~ nyelvföldrajzi elterjedése 523* ~ szerepköri helyzete 526*
- Nincs szebb madár a fecskénél* VI, 153
- nit személyi határozórag történeti adalékai 525*
- nol, -nöl, -nül személyi határozórag történeti adalékai 526*
- nomád névadás 210
- Nosza szívem, mátkám* VI, 195
- ny (~n) denominális névszóképző 157, V, 111
- Nyarádszentmárton V, 110
- Nyáry Pál VI, 462
- Nyárszó 313, V, 107
- nyárszói mesternevek 313
- nyelv | a ~ élete VI, 411 a ~ és a nép eredetkérdésének különböző volta V, 71, a ~eknek közös és egymástól elütő sajátosságai V, 67, ~ünk sajátos vonásai V, 67
- nyelvatlasz | ~ hangjelölésének kérdése V, 381 ~ kérdőívének egybeállításai V, 380 ~ kutatópontjainak meg-

- határozása V, 380* ~ szellemi és személyi feltételei V, 381
- Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 61, VI, 414
- nyelvész | a ~ és az irodalom V, 216* ~ek és írók szerepe az akadémiai helyesírási szabályzat megteremtésében V, 571*
- Nyelvészeti Tanulmányok V, 226
- nyelvfejlődés | ~, nyelvváltozás V, 15 ~ belső törvényszerűségei V, 15 ~ megítélése V, 15
- nyelvhasznoló munkásság V, 272
- nyelvi | ~ eredet és faji hovatartozás kérdése V, 71 ~ kiegyenlítődés két nyelvjárárs között 110 ~ kölcsönhatás vizsgálata VI, 412 ~ purizmus V, 563 ~ tájékozottság és érdeklődés hiánya az írók körében V, 10 ~ változások iránylatában megmutató szabályszerűség V, 74 ~ változások a magyar nyelv önálló életszakaszában V, 87
- nyelvjárási | ~ sajátságok tükröződése a helynevekben 260 ~ szókinccs gazdagsága V, 255
- nyelvjárástörténeti kutatás helyzete Erdélyben 54*
- nyelvkeveréssel alakult diákénekek V, 165
- nyelvközösség szerepe a szókinccs alakításában V, 6
- nyelvművelés V, 10 ~ az Erdélyi Múzeum Egyesület vándorgyűlésein 52* ~ lehetőségei és határai VI, 5*
- nyelvművelés és nyelvtörténet V, 10*, 15, 38 ~ egymásra utaltsága V, 15
- nyelvművelési elvek Geleji Katona *Magyar grammatikácská*-jában 46
- nyelvrokonság bizonyítékai V, 74
- nyelvszerkezeti sajátságok szerepe a nyelvhasználásban V, 78
- nyelvtörténész a nyelvművelési munkában V, 15
- nyelvtörténet és a történettudomány viszonzási kapcsolata VI, 428
- nyelvtörténeti anyaggyűjtés feladatai VI, 415 ~ népszerűsítés nehézségei V, 56 ~ szemlélet erőre kapása a magyar nyelvtudományban a XIX. század második felében VI, 278
- Nyelvtudományi Értekezések 61
- Nyelvtudományi Közlemények V, 490
- nyelvtudományi kutatónevelés Erdélyben 54*
- nyelvújítás V, 5* ~ folytonossága V, 8 ~ és nyelvművelés kezdete V, 568*
- nyelvújítási harc V, 8, VI, 278
- nyelvújítók (neológusok) V, 8
- Nyires 22
- Nyireő István V, 137
- Nyrop Kr. 103
- Nyirsid V, 117
- Nyíry Antal VI, 504
- nyomdai helyesírási szabályzat V, 574
- nyugat-európai versformák a magyarban VI, 262
- Nyújtód V, 121
- ó bece-kicsinyítő képző 31, 85, 89, 158*, 161
- ocská, -öcska bece-kicsinyítő képző 158*
- Oh be sáros a ruhája* VI, 154
- Oh én édes szép, kedves rózsám* VI, 176
- ok, -ök bece-kicsinyítő képző 31, 81, 86, 94*, 159
- ök kicsinyítő-nagyító képző 654
- óka bece-kicsinyítő képző 159*

- Oklánd V, 104
 oklevél-átíró módszer és ne-
 hézségei VI, 484*
 ókori görög-római versformák
 rendszere a magyarban VI,
 263
 Oláhléta Borbátfalva névutód-
 ja 192*
 Oláhsályi 64
 Olasz Katalin V, 305, 469*, 474,
 VI, 318, 323 ~ magyargyerő-
 monostori meseanyaga VI,
 318 ~ magyargyerőmonostori
 népköltészeti monográfia-
 részlete VI, 323* ~ a szelle-
 mi néprajzi jelenségeknek
 társadalmi szerepükben való
 vizsgálója VI, 324*
 Oltszem V, 110
 Ó-magyar Mária-Siralom V, 6,
 VI, 279
 Ompoly, Ompolyica 179
 Orbán Balázs 168, 333*, 392,
 485, VI, 124* ~ *A Székely-
 föld leírása* 392
 Orbán Zsigmond, Körösi Cso-
 ma tanítója V, 342
 őriás-vonatkozások a helyne-
 vekben 257
Origins of Hungarians (Hajdú
 Péter tanulmánya) V, 62
 Ormánysági Szótár V, 400, 407*
 Orosz Endre 202
 orrbírság l. orvbírság
 ország adója Kalotaszegen 477*
 Ország László VI, 272* ~ az
 angol szótáriródalom újabb
 eredményeiről VI, 276
 ortológusok V, 8
 Ortutay Gyula V, 292, 296 ~
 a népi mesemondó személyi-
 ség fontosságának tudatosí-
 tója VI, 304 ~ *Fedics Mi-
 hály meséi* VI, 304 ~ *Szék-
 egy népballadák* V, 292
 Ortutay Gyula—Krizsa Ildikó,
Magyar népballadák V, 476
 orvbírság Kalotaszegen 480*
 orvosi könyv l. Lencsés György
 Orzovenszky Károly sebészor-
 vos VI, 455
 ?-os képző 160
 -os, -ós bece-képző 82, 654
 ostoradó Kalotaszegen 444*
 Osváth Kálmán *Erdélyi Lexi-
 con-a* V, 357
 oszkotár, oszkotárság VI, 375*
 oszmán-török | ~ elemek a
 magyar himzésben 292 ~
 formák, minták hatása a
 magyar himzésben 294* ~
 hatás a festett mennyezetek
 és épületbelső motívum-
 kincsében 494 ~ hatás a
 magyar népművészetben 290*
 ~ himzésminták egyszerű-
 södése a magyarban 296 ~
 himzésminták európaiasodá-
 sa 296 ~ himzésminták ha-
 tásának kora a magyarban
 296 ~ kézimunkák erdélyi
 színeződése 295 ~ kézimun-
 kák technikájának hatása
 295 ~ minták magyarrá ala-
 kulása 295 ~ kézimunkák azo-
 nos jellege a himzésterület
 egészen 295
 O te leány, be megnőttél VI,
 164
 Otrokocsi Fóris Ferenc 591
 -ő bece-kicsinyítő képző 31, 98,
 159
 -ők bece-kicsinyítő képző 92,
 159 ~ kicsinyítő-nagyító kép-
 ző 654
 -őke bece-kicsinyítő képző 159*
 Ökörítató 202
 Ökörítő 200
 ökörlegeltetési jövedelem 451
 Ördöngösfűzes 237
 örhelyek emléke a helynevek-
 ben 253
 Orke V, 128
 örök nyelvújítás V, 5*
 ősi műveltség hordozója a nép
 VI, 17
 „ösmagyar“ nevek divatja 35
 ősnép fogalma V, 74
 Ósz János, mesegyűjtő V, 350

- őszönösség és tudatosság a szóteremtésben, ill. stílusuji-
tásban V, 6*
- őzvegyek dézmája Kalotaszegen 458
- Paál Gyula V, 455
- Pais Dezső 172, 215, 221, 605, 624*, 628, V, 55, 106, 219, 226, 231, 379, 397, VI, 54, 114, 411 ~ élete és pályája 624* ~ az ember és a tudós jellemvonásai 625 ~ emberi kapcsolatteremtő készsége 626 ~ Emlékkönyv VI, 421 ~ és az Eötvös-Kollégium 625 ~ helye a magyar nyelvtudomány történetében 627 ~ irodalomtörténeti indulása 625* ~ nyelvtudományi munkásságának területei 626 ~ a szerkesztő 626
- Pálásszony-féle helynevek 259
- paleográfia döntő szerepe a nyelvemlék hitelességének megállapításában V, 232*
- Pálfi Márton VI, 416 ~ a Kolozsvári Glosszák és Suky István menedéklevelének közzétevője VI, 413
- Pálffy család (Tarcsafalvi) történetének vázlata VI, 437
- Pálffy János VI, 199*, 437* az 1849-i békepártban VI, 454* ~ beszéde Bölöni Farkas Sándor felett VI, 443 ~ betegsége és lemondása a képviselőházi alelnökségről VI, 453 ~ bujdosása és rabsága 1849-ben VI, 455* ~ Emlékezései 199*, VI, 458* ~ Emlékezéseinek értékelése VI, 459* ~ Emlékezéseinek felfedezése és kiadása VI, 199* ~ Emlékezései kéziratának sorsa VI, 200, 207* ~ Emlékezéseinek születési körülményei és időpontja VI, 458* ~ erdélyi közéleti, politikai szereplése VI, 441* ~ Emlékezései csonka megjelenteté-
- sének oka VI, 204* ~ halála és hagyományozása az Erdélyi Múzeum számára VI, 212*, 461* ~ hazatérése véglegesen Erdélybe VI, 461 ~ irodalmi tevékenysége VI, 458 ~ levelei VI, 209* ~ naplója VI, 199*, 457* ~ Pesten és ottani politikai szerepe VI, 443, 449* ~ származása és élete VI, 437* ~ Udvarhelyszéken 1848 márciusában VI, 447*
- Pál János 362
- Palkó Mihály 430
- Páll Árpád beszélgetése a szerzővel VI, 430*
- Pálóczi Horváth Adám ~ *Ötödfélszáz énekek* V, 187, VI, 174, 179, 184, 186, 194*, 198
- Palotay Gertrúd 276*, 283, 286, 292*, 494 ~ *Oszmán-török elemek a magyar himzésben* 292*
- Páncélcseh VI, 354*
- Pápai Páriz Ferenc 502*, 573*, 627, VI, 288, 388 ~ élete, hazai és külföldi tanulmányai 570*, 577 ~ hatása a román szótárirodalomra 49 ~ irodalmi munkássága 578* ~ jelentősége 578, 580 ~ a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban 577 ~ növénynév-glosszáinak kora 502* ~ *Pax Crucis*-a V, 143 ~ *Pax Corporis*-a V, 144 ~ szótára 578
- Pápai Páriz Imre 574
- papi jövedelmek Kalotaszegen 456*
- Papóc V, 123
- Papp László, *Szinkron anyagú szótárak készítése* VI, 272
- parasztház Vilceában V, 309
- paráznabírság Gyaluban 481
- paráznaság büntetése 481
- Párta, pártá, fene ette pártá* V, 181
- Paşca Ştefan V, 375 ~ fogarásföldi személy- és állatne-

- vek monográfiája V, 258*
- Patakfalvi Ferenczi | ~ József VI, 441 ~ László VI, 441 ~ Miklós VI, 441 ~ Pál VI, 441
- Pataki József V, 315
- Patay József VI, 456
- patkoadás Magyargyerőmonostoron 445
- Pázmándy Dénes VI, 451*
- Pázmány Péter a virágénekről V, 148
- pázsitbér Gyaluban és Szász-lónán 474
- pázsitdisznó 474
- pázsitmalac-jövedelem 474
- pázsittized 474*
- pázsitváltság Kalotaszegen 475
- Pátruț Ioan V, 375
- Penavin Olga, *Szlavóniai Szótár* V, 400, 407*
- Péntek János 57, 59, V, 48, 50, VI, 267, 374, 380, 388
- Percy, skót püspök V, 267, 288
- Perényi Zsigmond br. VI, 452
- Persian Mária V, 115
- Peselnek V, 120
- Pesty Frigyes 185, 299, V, 104, VI, 65, 72
- Péterfy Albert V, 449
- Petki Farkas 383
- Petőfi Sándor V, 8, 183, 287, VI, 216, 292 ~ a magyar versmértékről és ríméről VI, 261
- Petrás Ince János V, 289*, 456, 485* ~ gyűjteményei V, 262*, 443*
- Petrichevich-Horváth Boldizsár összeírása 349
- Petrichevich-Horváth család 67*
- Petri Mór 202, V, 92*
- Petrovici Emil V, 48, 370
- Phleps Herman a székely kapu német eredetéről 661
- pi (vog) ~ m. fi 32
- piktek Dél-Angliába törésének művelődési és nyelvi következményei V, 72
- pipe állathívogató eredete 510*
- Pithagorász V, 171
- Plutarkhosz 45
- Poggio pápai secretárius V, 237
- pókai mennyezet megsemmisülése 498*
- Pókai Zsigmond VI, 130
- ponyvanyomtatvány-kötet a XVIII. század végéről VI, 144
- Pop Sever 637, 642, V, 48, VI, 404
- Popp Alexandru festőművész VI, 472
- pozitív nyelvvelés V, 16
- prelogikus gondolkodás 211
- Prodan David 518, VI, 410
- prokurátor és prókator párhuzamos élete az erdélyi régi-ségben 516
- Pro libertate* kuruc és labanc magyarázata V, 196*
- protestáns helyesírás V, 571
- Puczok Geci bá, a Vadrózsák egyik mesemondója VI, 303
- purista felfogás a nyelvvelésben V, 564
- Puscariu Sextil 637*, 642
- Puskás Lajos 580
- puszta személynévekből alakult helynevek 210, 235, 259, VI, 75, 78*, 114
- Pusztafi Kálmán V, 449
- Putnoky Miklós VI, 375
- quarta l. kvárta
- r denominális névszóképző V, 110*
- r kicsinyítő képző 161
- ra, -re határozórag 227, 237, 239*, 244
- Rabod* vagyok, *rabod* VI, 158
- ragadványnévből vezetéknev 32*
- ragadványnévszerű nevek kialakulása 29
- raghalmozás 233, 235, 239
- ragozási rendszer gazdagsága a magyarban V, 69
- Rajeczky Benjamin V, 267*, 290, 588
- rajméh-váltó 475*
- rajtized l. rajméh-váltó

- rákfogás (jobbágyi kötelezettség) Nagykapuson 445
- II. Rákóczi Ferencz V, 175, VI, 252
- II. Rákóczi György V, 190 ~ lengyelországi hadjárata (1657) és következményei V, 190, VI, 125
- Rava tn V, 94
- tavasz jelentésváltozása és szó-fajváltása V, 14, 77
- Ravila Pavo V, 284
- re, -ré határozórag 227, 244
- Régibb és újabb... dalok gyűjteménye V, 164, 183, VI, 175
- régi paraszttelkek, ház és lakás-belső Dorohoiban VI, 342
- Reguly Antal, a Vanha Kalevala fordítója VI, 27
- Reliquies of Ancient English Poetry (Percy skót püspök munkája) V, 267, 288
- Reli Simon 355
- Reményik Sándor V, 18
- Remete, elpusztult falu Kalotaszegen 473
- rendi világ szigorú bíraskodásának emlékei a helynevekben 255
- reneszánsz és barokk az erdélyi népi életben V, 299, VI, 359
- reneszánsz pártázatok V, 301
- Rétfalu (Szlavónia) nyelve V, 408*
- Retteg 228, 231, V, 104
- Rettegi György élete és irodalmi műveltsége VI, 253* ~ emlékirata V, 356*
- Réty V, 123
- ré:révet névszótípus V, 119*
- Reuter Camillo V, 581
- rév és alakváltozatai a helynevekben V, 119*
- Révai Miklós V, 8 ~ *Antiquitates*-e VI, 278
- Révész Imre V, 422
- Rhédei—Württemberg-könyvtár Erdőszentgyörgyön 542
- Rhédei Zsigmondné Wesselényi Kata az *Ars Medica* másoltatója 542*
- Rigmány tn VI, 67
- Rimay János V, 149
- Ritka kertben találsz télben kinyílt virágot VI, 177
- Ritka rendet vágtam VI, 195
- robot Kalotaszegen 460*
- Róka Tamás, székely mesemondó VI, 303
- Rokonföldi (Petrás Ince) 107, 114
- rokokó-biedermeier szentimentalizmus V, 164
- rokokó termékei VI, 175
- románból magyarba visszaköltcsönzött alakok, helynevek 248
- románból való szóköltcsönzés időbeli, térbeli, művelődési és társadalmi vonatkozásai 11, 16*
- román eredetű kölcsönzők 10* ~ adalékainak szóföldrajzi rögzítése VI, 386 ~ csoportjai, ill. fogalomkörönként való és nyelvszintbeli megoszlása 11*, VI, 270*, 387*, 392* ~ vizsgálata 14*, VI, 372* ~ vizsgálatának tervmunkája a kolozsvári egyetemen V, 411* ~ vizsgálatának története V, 411*, VI, 373*
- romániai magyar | ~ diák-munkatábor Bábonyban V, 423 ~ fiatal nyelvészek munkássága V, 46* ~ nyelvtudományi kutatás személyi és anyagi feltételei 60*
- Romániai Magyar Nyelvjárások Atlasza 56*
- román—magyar | ~ nyelvi kölcsönhatás vizsgálata 59, 111, V, 48* ~ és magyar—román szótárak szerkesztése 60
- román nyelv tanítása a gyulafehérvári kollégiumban a XVII. század közepén 19
- román—magyar—német nyelvi kölcsönhatás vizsgálata 59

- román pap adója Hidegszamoson 458
- romanticizmus, romantika VI, 17
- román verstörténet VI, 260
- Rómer Flóris 485
- Rosas (Rózsás) János kolozsvári sáfárpolgár helyesírása (1593—94) V, 331*
- R. Rostás Mária V, 403
- Rózsapatak tn V, 92
- Rózsá vagyok, leszakaszthatsz* VI, 182
- Rödi Cheh István végrendelete (1507) VI, 416
- Rubinyi Mózes 111, 114, 653, V, 261, 493* ~ a kicsinyítő képzőkről 105
- Rusu Grigore V, 375
- s (~ss), (o)s bece-kicsinyítő képző 161*
- sa > -csa (-cse) kicsinyítő képző 118
- sa, -se (~-sze) kicsinyítő képző 162
- s > zs zöngésülés 92
- Sáfrány Györgyi VI, 221
- Sajókeresztúr 278, 283, V, 104
- sajttadás Kalotaszegen (jobbágyszolgáltatás) 451*
- Sajnovics János 47, VI, 266, 278
- Sál, Saul 64*
- Sáldorf 64
- Sálfalva l. Sárfalva
- Sálfői család 64*
- Salkó 64*
- Sallak György dr. V, 180
- Sárvásár l. Sárvásár
- Sálya 64
- Sándor Domokos V, 449
- Sándor Gábor 356
- Sándor István VI, 289
- Sárd 179, 181
- Sárfalva 64*, V, 123
- Sarkad veszedelme 1658-ban VI, 133
- Sárospatak VI, 200, 459, 461
- Sárospataki dalok l. Régibb és újabb... érzékeny dalok
- Sárospataki Református Kollégium Könyvtára VI, 178
- Sárvásár 64*, 313
- sárvásári mesternevek 313
- Sátoraljaújhely VI, 200, 208, 458
- Sava román személynév 239
- Schalius Konrad V, 137 ~ könyvjegye (ex libris) V, 137* (képe 320 u)
- Schemmel Caspar kolozsvári sáfárpolgár helyesírása (1594) V, 332
- Schemnitz (Selmezbánya) V, 137
- Schöpflin Aladár VI, 6
- Schröderus Johannes 502
- Schröter, *Finnische Runen* (1819) VI, 18
- Schubert G., *Ungarische Einflüsse...* VI, 405
- Schulz Ferenc 485
- Sebes Jób V, 241, 291, 449, 453*
- Sebessi Boldizsár 181
- Sebestyén Dobó Klára—Szegő Júlia, *Kötöttem bokkrétát* V, 468
- Sebestyén Gyula V, 171, VI, 217
- Cs. Sebestyén Károly V, 301 ~ a galambbúgos (székely) kapu eredetéről 393*, 660*
- Sebestyén S. Mihály 663
- Sebesvár, Kolozs megyei végvár 307
- Segesvár megmenekedése a pogánytól 1658-ban VI, 129
- Selmezbánya V, 137
- Semayer Vilibáld 302*
- Seprik a pápai utcát* V, 166
- Seprődi János V, 176, 292, 348*, 453, 456, 461 ~ balladagyűjtése V, 458* ~ élete V, 349* ~ *Eredeti székely dalok* V, 459 ~ *Marosszéki dalgyűjtemény-e* V, 352, 459 ~ népköltés-gyűjtésre ösztökélő szerepe VI, 329 ~ népzene- és népdalgyűjtő munkássága V, 352 ~ szá-

- zados évfordulója V, 348*, 353 ~ tudományos termeléséből válogatás V, 348 ~ üttörő szerepe a gépi rögzítés vonatkozásában V, 461 ~ zenetörténeti munkássága V, 351*
- Sepsimagyaros V, 122
- Sepsiszentgyörgy V, 121 ~ pusztulása 1658-ban VI, 128
- Serédi István 191
- Serédi Péter 191
- Seres Zsófia V, 50, 533, VI, 433
- Servetus Mihálynak utolsó tisztességtétele* VI, 117
- Setälä Emil V, 272
- Shakespeare VI, 166
- Sicc-úrfi V, 242, VI, 38
- Siebenbürgisch-Sächsisches Wörterbuch* VI, 405
- Simonbíró-típusú helynevek 259
- Simond Renée 630
- Simonyi Zsigmond 146, 202, 521*, 527, 607, 628, 633, 653*, V, 54*, 60, 455, VI, 295 -a, -ni, -nit, -nul ragcsoportról 521* ~ *A magyar nyelv* V, 55 ~ *Die ungarische Sprache* (1907) V, 60 ~ szerepe a magyar helyesírás alakításában V, 573
- Sinfalva VI, 65
- ska, -ske képző 120, 162
- skótok nyelvcsereje V, 72 ~ betörése Angliába V, 72
- So leben wir, so leben wir* V, 165
- Solymosi daloskönyv V, 177
- Solymossy Sándor 389, VI, 351
- Sombori János, kegyetlenkedő földesúr VI, 355
- Soproni virágének* V, 152, 154, 156
- sorompós kapu Gyaluban (1744) 344*
- Sóvárad tn VI, 72
- Sötér István VI, 221
- Spielmann József 547, 552*, 663
- Spring, Szpring 188
- Standard of Hungarian* (Deme László tanulmánya) V, 64
- Steuer János az „éneklo hang-súly”-ról 608
- stilisztikai vizsgálódás helyzete Erdélyben 58
- Stoll Béla VI, 173
- Studia Slavica 61
- Studentes Poloni* V, 168
- Suciu Coriolan 196
- Sulán Béla V, 379
- superexlibris V, 131
- superlibros V, 131
- Sürjén csillagzik az ég* VI, 168
- sütőtűk-adás Nagykapuson 445*
- Svirlea Lidia V, 375
- Sylvester János 609, V, 7, 217 ~ magyar nyelvtana V, 217 ~ véleménye a virágénekről V, 146*
- Şotropa Virgil 70
- Szabács viadala* V, 226* ~ hitelisége V, 227*, 230* ~ nyelvjárása V, 229
- Szabad a madárnak ágról-ágra szállni* VI, 158
- Szabadi Béla az igekötők jelentésmódosító szerepéről VI, 275
- szabad-vers VI, 264
- szabályos hangmegfelelés szerepe a nyelvazonosságban V, 75
- Szabéd V, 110
- Szabédi László V, 18
- Szabó Bálint V, 103*
- Szabó Dénes V, 54, 231, 274, 379
- Szabó György 580
- Szabó Gyula* (ballada) VI, 326
- szabadság és rugalmasság a magyar szórendben V, 69
- Szabó Károly V, 202*, 314, 449, VI, 481, 492 ~ levelezése V, 202
- Szabó Lőrinc V, 18
- Szabó Sámuel V, 291, 449, 451*
- Szabó T. Judit VI, 433

- Szabó Vilma (ballada) VI, 326, 331
- Szabó Zoltán 15, 58, V, 48*, VI, 382, 388
- Szabó Zsolt 58, V, 50, 533, VI, 422, 433
- Szacsva V, 123
- Szádeczky Béla 537, 552
- Szádeezky Lajos V, 113
- szalonna-adó Gyaluban 446
- Szalonta veszedelme 1658-ban VI, 132
- számnévi jelző helye és egyes-számú alakja V, 69
- Szamosháti Sztóár V, 21, 254*, 400, 407, VI, 465, 468
- Számítan, mértan, fizika, kis-angyalom V, 585
- Szánom leányi virágom VI, 189
- Szárzapatok tn V, 119
- szárzavám Gyaluban 454*
- Szárhegy 23, 285
- Szarvas Gábor 105, V, 397, 445, 455, 490 ~ és a román eredetű szók VI, 375
- szász értelmiségi élet vizsgálata V, 368
- Szászfa V, 122
- Szászfenes 316 ~ felégetése 1658-ban VI, 131
- szászfenesi fazekas 316
- szász—magyar nyelvi kölcsönhatás V, 49
- Szászlóna 306, 313
- szászlónai | ~ karztfelirat 498 ~ mesternevek 313
- szászmuznai szőlőművelés V, 308*
- Szásznyíres 247 ~ helynevei VI, 419
- Szászvezsöd 290
- Szathmári István V, 65 ~ *An outline of the history of Hungarian linguistics* V, 65
- Szatmár-Németi Sámuel V, 144
- Szebb vagy rózsám Diannánál VI, 146
- Szeben I. Nagyszében
- Széchenyi György 39
- Széchenyi István V, 8, VI, 443
- Széchenyi Könyvtár V, 234
- Széchy Károly 622
- Szécsi István kolozsvári városi sáfárpolgár a diákéneklésről V, 162
- szegedi | ~ bokályok Branyicskán és Kéménden (H) 325 ~ kancsók Springen (AF) 325 ~ fazekasedények Erdélyben 325
- Szegedi Sztóár V, 21, 400, 408
- Szegény Barna Péter (ballada) VI, 331
- Szegő Júlia V, 298, 474
- Szegő Júlia—Sebestyén Dobó * Klára, *Kötöttem bokkrétát* V, 468
- Szék ~ Szik hn 240
- Szék, Szik tn 301
- székely bevándorlás Moldvába 110
- széki | ~ népviselet XVIII—XIX. századi történetéhez 301* ~ református templom új, festett mennyezeti részlete 499
- Székelybos V, 93
- Székely Ferenc kolozsvári polgár virágéneket éneklő leánya (1585) V, 153
- székely fejfák V, 311
- székelyföldi balladaközlések V, 478
- székelykapu I. galambbúgos nagykapu
- székely kopjafák V, 311
- Székely Közlöny (Marosvásárhely) V, 452
- Székely László VI, 261
- Székely Margit 534
- Székely Pál bálványosváraljai balladagyűjtése V, 460
- Székelyudvarhely V, 95
- székelyudvarhelyi Jézus-kápolna mennyezetének pusztulása és újabb festése 499
- Székelyudvarhelyi Református Kollégium, Seprődi tanulóhelye V, 350
- sz-elés 654*
- Széles víz a Duna VI, 146

- személyi határozórag-csoport
műszó 529
- személynév | ~ alakulás 24
~ nyelvszerkezetbeli állan-
dó jellege 33
- személynév-anyag gazdagodása
a hűbérrendszerben 28*
- személynévi névadás VI, 75*
- Szemere Pál V, 8
- Szemlér Ferenc V, 18
- Szenczi Molnár Albert V, 7
- Szendrey Akos 389, V, 94
- Szendrey Zsigmond 389, V, 94,
241
- szénégetés V, 104*
- szénégető V, 104
- Szente Imre a Szótörténeti
Tárról V, 545*
- Szentföld Háromszéken VI,
297
- Szentgál V, 127
- Szentgerice tn V, 113, VI, 72
- Szent György adója Lapupata-
kon 439, 446
- Szentgyörgyi Dávid VI, 135
- Szentgyörgyi Lajos *Dalfűzér-e*
V, 170
- Szentimrei Judit VI, 337
- Szenthistóriának ... summája*
VI, 118
- Szentírás könyveinek lajstroma*
VI, 118
- Szentistván tn VI, 72
- Szentiványi Márkos Dániel éle-
te, pályája, VI, 135*
- szentlászlói (TA) fazekasok 317
- Szent Márton adója Kalotaszze-
gen 446
- Szent Mihály adója | ~ Alsó-
füldön 439 ~ Kalotaszegen
446*
- Szent Mihály templom V, 210
- Szentpétery Imre 214
- Szentei daloskönyv V, 178,
182 ~ kiadásai VI, 173
- Szennyes az én ingem* VI, 157
- Szépén legel a báróné gulyája*
VI, 331
- Szép Klára* (ballada) VI, 326
- Szeret engem egy mészáros* VI,
162
- Szeretném én tudni* VI, 169
- Szeretném szántani* VI, 159
- szeszezés (sz-elés) 654*
- Szigeti Béla V, 247
- Szik I. Szék
- Szilágyi Erzsébet, Barakonyi
János felesége 541
- Szilágyi és Hajmási* (ballada)
V, 445
- Szilágyi Sándor V, 203*
- Szilágyi N. Sándor V, 50, VI,
434 ~ *Világunk a nyelv* V,
50
- Szilágyság V, 21 ~ pusztulá-
sa 1658-ban VI, 132
- szilágysági | ~ himzésvilág
V, 310 ~ kopjafák V, 310
~ népművészet V, 310 ~ táj-
nyelvi atlasz 57
- Szilágysámsón V, 93
- Szilájbe 240*
- Szilasi Móric 146
- Szilvásvárfalvi Imre a virág-
énekről V, 148
- Szilveszter östéje Domokoson
366
- L. Szini Karola 547, 553
- Szini Károly V, 165
- Szinte Gábor V, 301 ~ a ga-
lambbúgos nagykapu eredeté-
ről 392*
- Szinyei József 134, 628 ~ a
kolozsvári egyetemen 50 ~
*Finnisch-ugrische Sprach-
wissenschaft-ja* V, 275, 280 ~
Magyar Nyelvhasználat-a V,
275, 280 ~ *Magyar Tájszótár*
V, 20, 398*, 402 ~ román
eredetű kölcsönszók kutatása
14, 50, VI, 266, 373*
- szka, -szke kicsinyítő képző
120
- szkotár, szkutár I. oszkotár
- szlovák | ~ divatcikkek Er-
délyben 288 ~ hatás a ma-
gyar becenévanyagban 146 ~
házaló vandorkereskedők Er-
délyben 285* ~ himzésátás
a bukovinai székelyeknél 355
~ himzésátás Erdélyben 289*
~ kézimunkák az erdélyi

- egyházak úrasztali felszerelésében 276 ~ kézimunkák földrajzi elterjedésének történeti adalékai 278* ~ vándorárusok vásárló közönsége 288
- szlovák! l. még tót, tótos
- szóbelseji l: r hangcsere Kalotaszegen V, 100 ~ szókezdő és szóvégi mássalhangzók változása a magyar nyelv külön életében V, 75*
- szóbokrosítás/családosítás a szótárszerkesztésben V, 531, 540
- szőgyedités a szótárszerkesztésben V, 531, 540
- szóhasadás V, 33*
- szóhatártévesztés a helynevekben 98*, 166*, 171*, 242*
- szóképzés egyező alaki sajátosságai a finnugor nyelvekben V, 81
- szókincs 5* ~ fejlődése, gyorsodása 5, V, 5* ~ tudatos fejlesztése V, 5
- szókincsbeli | ~ kölcsönhatás 10 ~ kölcsönzés szükségessége 10
- szókölcsönzés | ~ idegen nyelvekből 5 ~ gazdasági, művelődési és társadalmi keretei, körülményei 11, VI, 376
- Szomorú már nekem járásomkelésem VI, 149
- Szomszéd legény, Gyurka (ballada) V, 290
- Szótártani tanulmányok VI, 272*
- Szótörténeti Tár. 1. Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár
- szóvégi rövid magánhangzók sorvadása a magyarban és egyes finnugor nyelvekben V, 75
- szőlőadó Gyaluban 447
- Szörce V, 121
- szőrénységi nagykapu eredete 393*
- Szpring, Spring 188
- Sztána 237
- Sztankó Béla VI, 218
- sztrunga-bárány Hévszamoson 476
- Szucság 236, V, 112, VI, 65
- Szücs Ferencné Fazekas Mária-típusú asszonynévhasználat 34
- Szücs Mária-típusú, idegenszerű asszonynévhasználat 34
- Szvorényi József 521
- t jésülése a románban 243
- t műveltető igeképző 203* ~ korai elavulása 203*
- t ~ ty képző V, 110*
- Tagán Galimadzán 354
- Tagliavini Carlo 49
- tájnyelvi szótár-típus V, 256
- tájszóanyag és az irodalmi nyelv gazdagítása V, 396, 544
- Takáts Sándor VI, 375*, 390 ~ a román eredetű kölcsönzők kutatója VI, 375 ~ levéltári anyaggyűjtése VI, 376 ~ *Rajzok a török világból* kötet román eredetű kölcsönző-nyelve VI, 375* ~ a szókölcsönzés társadalmi körülményeiről és szóföldrajzi korlátairól VI, 376
- tal, -tel deverbális névszóképző V, 35
- Tálas István 354*
- Tamás és Bálint huszita pap V, 485
- Tamás Lajos 215, V, 382, VI, 379 ~ a *fálnogiu* szóról és alaváltozatairól VI, 404
- Táncsics Mihály emlékirata V, 340
- Tankönyvkiadó Vállalat VI, 277
- Tárcza Bertalan V, 188, 193
- Tarcal VI, 457
- Tarcsafalva VI, 71, 437*, 461*
- Tarcsafalvi Pállfy család VI, 437* ~ levéltára VI, 204
- Tarka kis ruhámat majd gyászra fordítom VI, 157
- Tarnóczy Sebestyén kezdiszentléleki iskolájának XVI. századi rendtartása a virágénekekről V, 148*

- társadalmi keret változása és a személynévanyag 25*
- társadalmi és művelődési tényezők hatása a nyelvjáráások változására 104
- társadalomtörténeti mozzanatok tükröződése a helynevekben 254
- Tasnád veszedelme 1658-ban VI, 132
- tatár kegyetlenkedések 1638-ban VI, 127*
- Tatár rabok éneke (1657) V, 190
- Tatár rabságban lévő erdélyiek dala V, 188, 190
- tat, -tet műveltető igeképző 40, 203*
- Tavaszy Sándor VI, 24, 481
- Téglási Ercsei József VI, 322
- Teinkes János ex librise V, 132*, (képe 320u.)
- Teiszler Pál 57, V, 48, 50
- Telegdy Miklós V, 148 ~ a virágénekről V, 148, 153 ~ Agendarium-a V, 148
- Teleki-cimer kiskapun 426
- Teleki József erdélyi kormányzó 1848-ban VI, 448
- Teleki Mihály levelezése 39
- Teleki Sámuelné I. Bethlen Zsuzsánna könyvtárlajstroma 543*
- Teleki Könyvtár/Téka 530, 542, V, 355
- településterületben beálló változások következménye a helynevek életében 253
- telke utótagú helynevek 22
- Temesvári Pelbárt V, 267 ~ Aureum Rosarium-a V, 267 ~ az árvagerlice ballada-motívum első említője VI, 508 ~ népi eredetű meséje az Igazságról és a Hamisságról V, 239
- temetési szokások | ~ régen és újabban Domokoson 334* ~ gyermekszokássá válása Domokoson és Magyarlápón 334*
- természeti állapotot, ill. a benne végbement változásokat tükrözőtető helynevek 252*
- tertia | ~ Kalotaszegen 459 ~ adás 460
- Thaisz András tudósítása Körösi Csoma olvasmányairól 590*
- Thaly Kálmán V, 178, 182, 187, 190, 231, VI, 181
- The gramatica system of Hungarian (Károly Sándor tanulmánya) V, 61*
- The Hungarian dialects (Imre Samu tanulmánya) V, 64*
- The Hungarian Language (szerk. Benkő Loránd és Imre Samu) V, 60*
- The lexical stock of Hungarian (Benkő Loránd tanulmánya) V, 63*
- Thompson Stith meserendszere VI, 348
- Thoroczkai daloskönyv (1695) V, 182
- tibetológia úttörője, Körösi Csoma, V, 338
- Tihanyi Alapítólevél V, 226
- Tipora nemzetség 67*
- Tisza partján kivirított tulipánt VI, 161
- tiszti jövedelmek Kalotaszegen 456*
- Titkon sirok más hogy ne lássa VI, 191
- tizenkét forintos bírságok Gyá-luban 481
- tlan fosztóképző V, 33
- tojásadás Kalotaszegen (jobbágyszolgáltatás) 447
- Tokai György boszorkánysággal vádolt asszony ügyében vall VI, 224*
- Tokaj 203
- Toldy Ferenc V, 240
- Tolnai Decsi Gáspár a virágénekről (1584) V, 147
- Tolnai Lajos V, 18
- Tolnai Vilmos 209, 389, 515, 628, VI, 287
- Tomai László 187

- Tombor Ilona 484*, VI, 363 ~ *Magyarországi festett meny-nyezetek monográfiájának jelentősége* 495 helyesbítő és kiegészítő adatok a műhöz 495*
- Tompa Mihály V, 18
- Tonuzoba 26
- Torda 278, 280 ~ veszedelme 1658-ban VI, 131
- Torma Károly VI, 356
- Torockó VI, 337
- torockói | ~ áldozócsüörtöki kopjafaujítás 334 ~ vasművesség V, 308
- Torockói Csopor András énekeskönyve (1834) V, 443
- tót (szlovák) | ~ kézimunkák Erdélyben 278* ~ nyelvtanítás a XVII. század közepén a gyulafehérvári kollégiumban 19 ~ vándorárusok Erdélyben 276*
- tótoktól vett hímzés- és viseletdarabok 278, 281, 285
- Tótfalusi Kis Miklós 637 ~ szerepe a helyesírás kialakításában V, 571
- Tóth Árpád V, 8, 18
- Tóth István 580, VI, 297
- Tóth János 485
- Tóth Vilmos balladagyűjtése V, 464
- tótos kézimunkák | ~ Erdélyben 276* ~ hímzés a bukovinai székelyeknél 355 ~ készítése Erdélyben 289*
- többszörösen összetett mondat a magyarban V, 70
- tökés kapuk az erdélyi régiségben 344*
- Töröcsvár VI, 405
- török eredetű személynevek 26
- Török István V, 138
- W. Török Judit V, 50, 533, VI, 422, 433
- Török Károly mesegyűjtő V, 241
- török művelődési hatás a magyarban 292*
- török | ~ népek gazdasági, művelődési és társadalmi hatása a magyarság életében V, 90 ~ nyelv tanítása a XVII. század közepén a gyulafehérvári kollégiumban 19
- törökös hímzés 292* ~ erdélyi válfaja 295
- törövidítéssel alakult becenevek 74
- történeti helynévgyűjtés 262, 269* ~ mintalapja 272
- törvénykezés Kalotaszegen 481
- trágárság, sikamlósság VI, 175
- trágyázás holdfogytán v. -től-tén 352
- traveszcia szerepe a magyar diákéneklésben V, 165*
- tretina, tetryina, az erdélyi román jobbágság egyik szolgálatáneme 448
- Trócsányi Zoltán V, 325
- Tsorik-kódex V, 190
- tudatos írói törekvés a szó- és stilisztikai készlet gyarapítására V, 6*
- tudomány | ~ az erdélyi életben VI, 45* ~ közösségi jellege, rendeltetése VI, 46
- tudományok értékrendje VI, 47
- tudományközi (interdisciplináris) kutatás szükségessége VI, 428
- Tudományos Gyűjtemény Körösi Csoma göttingai tanulmányairól 590*
- Túl a Tiszán dörög az ég VI, 167
- Túl a Tiszán szőke lyán VI, 168
- Túl a Tiszán, túl a Dunán egy kis ház VI, 152
- Túl a vizen nyμφára akadtam VI, 176
- Túl a vizen van egy kis malom VI, 159
- Tulogdy János 315, VI, 514 ~ a tudományművelő és a tanár VI, 470* ~ köszöntése 80. születésnapján VI, 470*

- tündermesei elemek fűződése a helynevekhez 257
- türei református templom | ~ elpusztult feliratának helyesbítése 499 ~ pad előinek újabb virágminta-kincse 499
- tyúkadás Kalotaszegen (jobbágyszolgáltatás) 447*
- u bece-kicsinyítő képző 163*
- uc ~ ucs (<r.-uŋ) kicsinyítő képző 109
- uca kicsinyítő képző 109, 163 ~ legrégebb előfordulása 163
- urvarbíró jövedelme a kalotaszegi jobbágyoktól 456*, 458*
- udvarház-építésben jelentkező népi hatás V, 301
- udvarházkapu | ~ és a galambbúgos kapu viszonya 419 ~ virágozására az első adalék 1731-ből 426 ~ szerkezeti jellegzetességei 421. — L. még *galambbúgos nagykapu* al.
- ugorság szétválása V, 86
- Ugrapataka 381
- Ugron-párt Udvarhelyszéken VI, 442
- Ugy meg vagyok búval rakva* VI, 154
- Új Élet VI, 435
- Újépület Pesten VI, 209, 455
- Újfalusi juhászlegény vagyok én* VI, 152
- Újfalvi Sándor Körösi Csoma göttingai tanulmányairól 591
- ujgur-magyar nyelvrokonság Körösi Csoma őstörténeti szemléletében 591*
- ujgur nép V, 344* ~ szállásterülete Belső-Ázsiában 591*, V, 345
- újító szóteremtés V, 7
- Új-Kalevala (1849) VI, 21
- Új Magyar Múzeum V, 490
- Új Magyar Tájszótár* V, 396* ~ kritikája és méltatása V, 403* ~ története V, 401*
- uka bece-kicsinyítő képző 109, 163*
- urma, *urmán, urmó. 606
- uska bece-kicsinyítő képző 109, 164*
- Umling-család kolozsvári menyegyzetfestő tagjai 489* ~ Andreas 489 ~ Johan 489 ~ Lőrinc, szászkézdi születésű kolozsvári festő-asztalosmester 489
- Ungur-család 68*
- uráli | ~ műszó V, 274 ~ népek és nyelvek V, 273, 282 ~ nyelvcsalád nyelvei V, 62 ~ nyelvtudomány oszthatatlansága V, 281 ~ őshaza V, 85* ~ ősnyelvnek az indoeurópai, altáji és eszkimó ősnyelvvel való kapcsolata V, 62
- us beceképző 86, 164*
- us ~ -os szövegváltakozás latin jövevényszókból 170*
- uska bece-kicsinyítő képző 164*
- uŋ képző a románban 109
- Uzdiszentpéter 281
- Uzon V, 281
- ü : u hanghelyettesítés a románban V, 115
- ünnepnap-megszentelési rendelkezés az Approbatae Constitutiones-ben 43
- űrkutatás és a szókincs gyarapodása 7*
- Utik a jogászt a padon* V, 166
- Vadad V, 110
- Vadadi Hegedűs András VI, 116*
- Vadadi Hegedűs család története VI, 118*
- Vadadi Hegedűs kódex VI, 116* ~ leírása VI, 117* ~ története VI, 117*, 121
- Vadasd V, 91
- Vadasdi Mihály, Körösi Csoma tanítója V, 342
- Vadrózsák 598, 600*, V, 288*, 444*, 449 ~ balladaanyaga V, 288*, VI, 318
- Vadrózsa-pör V, 448

- vágóbarom/marha-adás 448*
- vogymuk igealak a Halotti Beszédben V, 80
- vaj jelentésváltozása a finn-ugor nyelvekben V, 77
- vaj-adás Hév- és Hidegszamoson (jobbágyszolgáltatás) 439, 449
- Vajda János V, 18
- változások a protestantizmus hatására a helynévanyagban 254
- vámjövedelem Kalotaszegen 455*
- Vámszer Géza V, 271, VI, 335, 337
- Vámszer Márta 15, 57*, 102, V, 48*, 414, 533, 559, VI, 382, 421, 433
- vándoranekdota V, 236*
- vány deverbális névszóképző 242
- Várd megmenekedése 1658-ban VI, 132
- Váralmás VI, 62
- Varga-melodiárium V, 167, 177*
- Variantele maghiare ale Miořiței (Faragó József tanulmánya) V, 295
- Vargyas Lajos 381, V, 296, VI, 261
- Varjas Béla 530, 546*
- Várj meg, madár, várj meg VI, 157
- Varju Elemér 167, V, 117
- Varró Ilona V, 215*
- Vársza, eltűnt település V, 107
- Vásárhelyi daloskönyv (1670 k.) V, 182, 583
- vasorrú bába V, 244
- Vass József V, 411, VI, 374
- Vass Tamás V, 449
- „vásznas tótok“ 285
- Verböczy Decretum-a V, 314
- Véghelyi Dezső V, 231
- Végh József V, 379
- Végig megyek egy udvaron VI, 162
- Végig menék a temetőn VI, 154
- Vékony Zsuzsa (adatközlő) 322
- Venczel József VI, 475*, 514 ~ első irodalmi jelentkezése VI, 475 ~ az egyetemen VI, 476* ~ az erdélyi falukutató mozgalomban VI, 476 ~ tudományos pályája VI, 475* ~ A falukutatás módszerének vázlata VI, 478 ~ A falumunka és az erdélyi falukutató mozgalom VI, 478 ~ A magyar falu XIX. századi irodalmunkban VI, 475 ~ A statisztika és a társadalomkutatás határán VI, 478 Az önismeret útja VI, 478 Csikszék természeti, történelmi és társadalmi leírása VI, 477* Demográfiai gondok a társadalomkutatásban VI, 478 Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók VI, 478 Öt Ölt menti község népmozgalma VI, 478 ~ posthumus tanulmánykötete: Az önismeret útján VI, 475
- Vénleány éneke I. Párta, pártata...
- Vennék rózsám egy icce bort VI, 155
- vérbírság Kalotaszegen 481*
- Vérem, vérem, komámasszony VI, 147
- Veres Imre V, 170
- Veress Endre 587
- Veress Gábor V, 456, 460*
- Veress Sándor V, 249, 263, 505 ~ balladagyűjteménye V, 467
- Vermes Stefánia V, 277
- Versényi György V, 458
- vesszőgúzs galambbúgos kapun 422
- Vigh Károly 58, 518, V, 533, 559, VI, 421, 433
- Vikár Béla V, 166, 171, 241, 249, 291, 456, 461 ~ Kalevala fordítása (1909, 1935, 1962), VI, 22*
- világi és egyházi nagyépítkezések Erdélyben VI, 360*

Világjáró anekdoták (György

Lajos kötete) V, 236*

Világ haszontalanság VI, 194

Villó Ildikó V, 403

Viola József nyelvjárási közleménye V, 261

Virág Benedek V, 240

virágének V, 145, 215*, 220 ~

fejlődéstörténete V, 157* ~

fogalma V, 145* ~ mondás

és társadalmi háttere Kolozsvárt 1585-ben V, 154*

~ről XVI—XVII. századi

nyilatkozók: Sylvester János

(1541) V, 146*; Melius Péter

(1561) V, 146; Huszár Gái

(1574) V, 147; Telegdi Miklós

(1583) V, 148; Bornemisza

Péter (1584) V, 147; Tolnai

Decsi Gáspár (1584) V, 147;

Soós Kristóf V, 147; Tarnóczy

Sebestyén (XVI. sz.) V, 148;

Szilvásújfalvi Imre

(1602) V, 148; Homonnai Bálint

(1605) V, 150; Mihálykó

János (1612) V, 150; Pázmány

Péter (1631)* V, 148;

Geleji Katona István (1636)

V, 148

virágszimbolika V, 155, VI, 164

Virsöng Franciska Vajda

Györgyné a dési boszorkányokról VI, 224

Viski Károly 51, 308, 316, 388*,

396, 418*, 422, 432, 602*, V,

301, 305, VI, 293, 351 ~

Arany János nyelvéről közölt

szómagyarázatai és Arany-

szótára 604 ~ helynévma-

gyarázatai 605* ~ Komjáthi

Benedek Szent Pál levelei-

nek fordításáról 609* ~

komplex vizsgálódása 610* ~

a magyar hanglejtésről 608

~ nagyszalontai nyelvjárás-

tanulmánya 607* ~ nyelvjá-

rás tanulmányai 606 ~ nyelv-

vészeti, filológiai és művelő-

déstörténeti munkássága 602*

~ nyelvtudományi-filológiai

érdeklődése 602 ~ a román

népnevről 605 ~ egy román

nyelvjárás magyar jövevény-

szavairól 604 ~ a székely

erősségi hangsúlyról 608 ~

székely határozókról 609 ~

székely kapu eredzetetéséről

394, 431 ~ szótörténeti köz-

leményei 602* ~ tordai nyelv-

járás tanulmánya 606*

Vista tn 314

vistai fazekasmesterek 314

visszaköltésznés a románból

magyarba 226*, 229*, 234*,

237, 239*, 243

vízrajzi változások tükröződése

a helynevekben 252*, 260

vogul sir 333

Voinovich Géza VI, 216, 219 ~

Arany János életrajza V, 202,

VI, 219

Voith Pál 485

Vöö Gabriella V, 305

Vöö István 57, 59, V, 48, 414*,

VI, 267, 374, 380, 382

Vörösmarty Mihály V, 8, 14,

39, VI, 445 ~ A vén cigány

V, 39 ~ szerepe az első ma-

gyar akadémiai helyesírási

szabályzat megalkotásában V,

571 ~ szerepe a Magyar Táj-

szótár (1838) megteremtésében

V, 396, 571

Vuia Romulus V, 305

Wass Pál emlékirata V, 340

Weér Farkas VI, 449

Wén József, egy erdélyi balla-

da első lejegyzője V, 443

Wenzel Gusztáv V, 231

Wesselényi Ferenc VI, 228

Wesselényi Miklós VI, 210, 443,

445

Wichmann György 106, 157, V,

286, 399*, 495, VI, 468 ~

Wörterbuch-ja 106, VI, 469

Wichmann Györgyné Herman

Júlia V, 505

Wilhelm Christeria, Kmita Ja-

nos kolozsvári nyomdász fe-

lesége V, 142

V. Windisch Éva V, 234

- z igeképző V, 41
 zabadás Kalotaszegn (jobbágy-
 szolgáltatás) 449
 zabdézma Kalotaszegen 476*
 Zabola 282, V, 122
 Zágon V, 121
 Zágoni Aranka György, erdélyi
 református püspök 301
 Zalatna 183
 Zamoyski Jan lengyel kancelár
 537
 zárszerkezet a galambbúgos
 kapun 422
 zászlós kopjafák 335 ~ Bá-
 bonyból 338, 640 u.; Domo-
 kosról 338; Korondról 336*;
 Sztánáról 335
 zászlós-kopjafás temetkezés
 331, 333* ~ emléke domoko-
 si sírkövön 337
 Zentelke 314, V, 108
 zentelki mesternevek 314
 Zetelaka VI, 74
 Zilah helynevei VI, 419
 Zlinszky Aladár 389
 Zlyvarych Gáspár V, 131
 Zolnai Gyula 50, 628, V, 229,
 VI, 464
 Zöld erdő harmatját VI, 181
 Zöld Péter V, 483
 Zrinyi Miklós könyvtárának
 jegyzéke V, 149
 Zselyk 249
 Zsemlyei János 15, 57, V, 48*,
 414*, 533, 559, VI, 382, 384,
 421, 433
 Zsigmond király 182, 184
 zsidelyadás Magyargyerömo-
 noston (jobbágyszolgálta-
 tás) 449
 Zsirai Miklós V, 277
 Zsobok 500
 zsoboki református templom
 mennyezetének leégése 500

II

Szómutató

- Ablonca, Jablonica 166
 Acintos, Acintus 166, 169*
 aggnő V, 152
 Ágnes 82
 ágoda, jagoda 166
 áhít V, 33
 áhitatos V, 33
 aj, áj 224, 230, 232, 236, 238,
 240, 242, VI, 63
 ájtatos V, 33
 ájtatoskodás V, 33
 Ákos szn 26
 alábbad 653
 alacs VI, 375
 alakor VI, 385, 388
 Alexander, Lexander tn 176
 Almásüver V, 125
 Alnyír VI, 56
 alsó, arsó V, 116
 Alsóága V, 116
 Amadéfalva 166, 169, 174*
 Amadé-Ida 174
 Amadékarcsa 174
 Amadio, Amadé, Amadeus 174
 Amb(o)rus hn V, 109, VI, 80
 Amerika 255
 Amszterdam 255
 And- ~ Ant- előtagú hn-ek V,
 98*
 Anda V, 98, 109
 Andorjás 89
 Andorkó 89
 András, Andrus 164 ~ bece-
 alakjai 89*
 Andró 89
 Andros, Andrós 160
 angyal V, 98
 Angyalhegye V, 98*, 109
 Anica, Anyica 140
 Aniska 146
 Anna 165 ~ becealakjai 81*
 Anna-Panna 86*
 Annó 81
 Annok, Annók 81*

Annos 82
 Annus 82
 Annuska 82, 165
 apa VI, 14
 április bolondja 37*
 áprilist jár/járat 39
 April schicken (in den ~) 41
 Aramáj VI, 54*
 arany VI, 54
 Aranymáj/mál VI, 54
 araszas cseber 358
 Ardány 166
 ármás 13, VI, 375, 390
 ármás-kurtán VI, 390
 ármásság VI, 390
 Arnyír VI, 56
 árpa 26
 Árpád 26
 Arsága, Arsóága V, 100, 116
 arsó l. alsó
 aszal 242
 ászló (zászló) 334
 aszó 258
 át 'áztat' 202
 atracél, jatrocel 116
 Attinctus l. Acintus
 Atintis l. Acintos
 atya VI, 14
 augusztus 66
 auris, auricula 103
 austriac (osztrák) 66
 autó 66
 autóbusz 66
 avicellu 103
 avis, avica, avicellus 103
 áztó 'áztató' 202

 Babilon 255
 babuska, bubuska 165
 bács VI, 373
 bácsika 119
 bacsó 132
 báj V, 26
 bájil (bájol) V, 27
 bájos V, 28
 Balnuankw 217*
 banális VI, 13
 bánat V, 27
 Bancsi 89*
 baraboly VI, 375, 386
 Barbáfalva 190*
 Barlabás 90
 Barlók 90
 Barnabás 90
 Barta 90
 Bartók 90
 Bartos 160
 Bärbat 195
 Bécs 255
 Bég, Bék 222
 Begba 222
 Bekimbea 222
 Bela (mons) 216
 Belčiba 223
 Bel-előtagú utcanevek V, 96*
 Belemig, Belemyg V, 101*
 belen (bölény) V, 101
 Belke, Belyke 223
 Belmagyar utca V, 96
 Belmező V, 97
 Belső- V, 96
 Bél-utca V, 97
 Bence halála hn 256
 Bene 90*
 Beneája, Benája VI, 57*
 Benedek 90*, 157
 Benemig, Benemygh V, 101
 Benjámin 91
 Benkijes, Benkinyes, Benkis
 270
 Benk(ő) Illyés 270
 berbécs és összetételei VI, 373,
 375*, 386, 388
 Beregbe 223
 berek 223
 Berkuc 156
 Berta 90
 Bertalan 90*, 157, 160
 berüg V, 20*
 beszerika VI, 389
 betil VI, 16
 bevizsgálja az ügyet VI, 16
 Bigbe 223
 bihalica 140
 bikuca 163
 Birta 90*
 biszerika l. beszerika
 bizarr VI, 13
 Bódi 91*, 223
 Bodiba 223
 Bódizsár 223
 Bodoló 223

- Bodoloba 223
 boér, bojár, bojér VI, 374*
 bokály 351, VI, 362
 bokálykályha 350*, V, 302, VI, 362
 bokálykályha-kemence 351, V, 302
 bokálykemence 350, VI, 362
 bokályos kemence 351
 bokályozó kemence 351
 bokor 239
 Boldi 91*
 Boldizsár 91
 Bolta 217
 bongor, bongord, bungur 258, VI, 386
 Borbála, Borbára 83
 borbát VI, 375
 Borbátfalva 190*
 Bori, Borica, Borika, Borka 82*, 140
 Bors 26
 borsó 224
 Borsoserbea 224
 Bosznia 255
 boszorkány VI, 224*
 boszorkánynak kiált ki VI, 224
 bosztán, bosztány VI, 372
 Bökembe 222
 bököny, bökény, bükköny 222
 bráha VI, 375
 brindza VI, 375
 brizsi 508
 bú V, 27*
 búbanat V, 28
 bubika 144
 bubuska 165
 bungur l. bongor
 Burga 255
 Burgundia 255
 búza 26
 Buzád 26
 bú V, 26*
 búbájos V, 26*
 bújös-bájos V, 28
 Bükk 223
 büvös V, 28
 büvös-bájos V, 28
 Cantus 216
 cáp VI, 375
 cápocska VI, 376
 cápunkurt 604, VI, 375
 karakter VI, 9
 charm fr. V, 27
 cigány VI, 388
 cimborá VI, 374, 377, 368
 Cinege V, 581
 Cinegető V, 103*
 Cintos, Cintus 166*, 171*
 Cuesd 254
 Čerbe 224
 Čerešpodba 224
 cser, Cser 224
 cserge VI, 388
 csibe 511
 csík 253
 csikó 511
 csikuca 163
 csillagécška 121
 csillog-villog V, 28
 csipkés tótok 276
 csirke 511
 csirkücce 163
 Csókos utca 256
 csörlő, csürlő V, 115
 Crucea Mochi V, 93
 csutika V, 115
 csürlő V, 115
 dajnál VI, 375
 Damok, Damók, Demok 159
 Damkos 117
 Damokos, Domokos 155*, 159
 Dani 92
 Daniel 92, 117, 155
 Danika 144
 Danila 224
 Danilaba 224
 Danka, Dankó 92, 155
 Dánrét/rít VI, 59
 darabucca 163
 Dárityte VI, 59
 daróc 224
 Darogba 224
 D'aiba 224
 D'alu Zon'd'i V, 98
 deák V, 23*
 deák, d'eac 71, VI, 389
 Deberke pataka V, 118
 Délcser VI, 56
 Déllés, Dérlés V, 115

- Demce 116
 Deme 92
 Demeter 92, 117
 Demján, Demjén 92
 Demők, Demők 92, 159
 derék V, 29
 Dércser VI, 56
 Dérlés I. Déllés
 Diaj 224
 diák V, 23*
 diák 'kántor' V, 24
 Diákdomb 268
 díjak V, 24
 dió 224
 Diváj 224
 doják I. deák
 Domb, Domba 224
 Dombok V, 111
 Dombravára, Dombraváros VI,
 60
 domika VI, 337
 Dorkó, Durkó 83, 155
 Dorottyá, Duruttya 83, 155*
 Dózsa 92*
 Dönci 116
 drága V, 29
 dúd VI, 326
 Dumbravá VI, 60*
 Durkó, Duruttya I. Dorkó, Du-
 ruttya

 -e, -é kérdőszó V, 17*
 eb VI, 14
 Edomb V, 107
 eh V, 106
 ehes V, 106
 Ehezetmáj V, 107
 Éhmáj, Éhmál V, 107
 Ehszeg V, 108
 ekáton gör. V, 73
 e kívül V, 14
 ekkoricska 121
 ekszácjg VI, 13
 el, elű 240, V, 112, VI, 65, 70
 elázik VI, 15
 elfajul VI, 15
 élhet V, 543
 Elisabetha 84
 Előd 25
 élő erdő, élőföld, élő ok VI,
 394*
 Elsébet 84
 elve 258, VI, 65, 70
 Emáj, Emál, Emány V, 106
 Emán, Emánt V, 106
 Erdély 240
 eresztvény, eresztvény 249
 Erge V, 109
 Ergehid V, 109
 Erzsébet 84
 Erzsik, Erzsók 83*
 Esküllő 605
 Észeg, Eszek V, 108
 Eszkan, Iszkan V, 109
 eszkotár I. oszkotár
 esztena VI, 373, 375, 386, 388
 esztrenga VI, 375, 386
 ét 202, 204
 étel V, 35
 étő 202, 204
 étőgyék/gyík 204
 Évi, Evica, Evike 140
 Évuca 163

 fálcsa VI, 375
 Fali, Falics 25
 falnagy, folnagy, főnagy VI,
 395*
 Falodba 225
 far 133
 Far 225
 Farba 225
 farcsok, farcsóka 133
 Fántina Conului V, 93
 -fe (olv. fé) 'fej' 200*
 februvár VI, 63
 fecior 10
 Fedelespalló 274
 Feketető 273
 Feketeügy 23
 fel 225
 felhízik VI, 16
 félinkő 158
 feljavítja a táplálkozást VI, 16
 felső, ferső V, 100, 116
 felsőing, fersing V, 100
 Fenes 181*
 Ferenc 93
 Ferhona 225
 Ferkő 93
 Fernehaba, Fernehaber 225
 fersing 299, V, 100

- feskücce 163
 fiadalom 157
 fickó, fickócska 117
 ficsor, ficsur 10, VI, 377, 388
 Filep, Fülöp 182
 files, füles 184
 Filesd 178*, 184*
 filyesz 184
 Flórián, Flóris 93
 fogott bíró V, 37
 fogva, fogvást V, 542
 folnagy, főnagy l. falnagy
 folnagich VI, 405
 fonó, fonóbeli V, 542
 Főris 93
 fővény, főhény VI, 63
 fratello ol. 103
 fraterulu vulg. lat. 103
 Fruzsza, Fruzsina 85
 Fundu Kolimbi 233
 furulya VI, 375
 fuvatlan VI, 406*
 Fülep 182
 Fülepd V, 101
 Fülede 185
 fürcse 111, 118
 fürge 118
 fűrgence VI, 317
 fűtül való fa 339

 ganya, gatyá 226
 Gajános 258
 gajd V, 164
 Gál János hn 258
 Gálna, Kálna V, 105
 gárd, gárgya VI, 377
 Gatyá 226
 Gárgášiba 226
 Gát'aba 226
 Geci 93, 116
 Gecő 117*
 Gekenus (Gyékényes) 216
 Gence, Genci 118, 652
 generáció, generációs VI, 12
 genou fr. 103
 genu, genuculum 103
 geréb VI, 404
 Gergely és beceszármazékai
 116*
 Gerő 93
 Géza, Gyécsa 26

 Gheorghică 142
 giduca 163
 gombfa 339
 Goromba 226
 Goron 226
 gorun r. 226
 Görgöség 226
 görög 'rollen' 226
 grille fr. 103
 Gurtanus (Gyertyános) 216

 gyakcsó 132
 Gyákos 160
 gyalogkert 345*
 Gyécsa (Géza) 26
 Gyerdág, Györgydeák 71*
 gyerek, gyermek V, 30*
 gyerekes V, 32
 gyerekeskedik V, 30*
 gyermek V, 31*
 gyermekes V, 32
 gyermekeskedik V, 31*
 Gyermekgyár-utca 256
 gyiák l. deák
 gyilok VI, 375
 Gyirkó 93*
 gyónik 202
 gyontó 202
 Gyorgya, Gyorgye 71
 Gyorgyák 71
 György és becealakjai 93*
 Györgydeák 71
 Györgyi, Györgyice 140
 Györgyik 142
 győri 319 ~ bokály 319* ~
 edény 322 ~ kancsó 319 ~
 pohár 319*
 Györke 94
 gyűjtövényfü 502*
 Gyurkó 94
 Gyula szn 26
 Gyurgyus 94
 Gyurka 94
 Gyurkó 94
 Gyurkuca 163

 Háj VI, 62*
 Halál útja 256
 Halambak, Halombak 229
 haladó V, 542
 halhat V, 543

- Halmok 229, V, 111
 Halom 229
 Halombak 229
 halvány, holvány 228
 Halovány, Halvány, Holvány 227*
 Hányástető V, 94
 haparj, haparny, hoporj, huporty V, 111
 Haparnyak V, 110
 haporty V, 110
 haricska VI, 375
 hárs 227
 Harsámbába 227
 Harsán, Harsány 226*
 határ 231
 Határ, Határba 231
 Hatrongyos utca 256
 Havasalföld, Havasalföld V, 112
 Havasel, Havaselve V, 112, VI, 65
 Háršamba 226*
 hegedű 611
 hegy V, 98
 hegyes V, 112
 Hegyesel V, 112, VI, 66
 hej 611
 hejget, hejgető 611
 hely 243
 Hercegovina 255
 Hiácintos, Hyacinthus 166, 170
 Hidegkút 227
 Hidegkutrea 227
 Hillér 209
 Hillértelke 208
 híres-neves V, 28
 hirnév V, 28
 hités 513*
 hités fogott polgár 518*
 hités öreg polgár 519
 hités polgár 518
 hitvány 'sovány' 652
 hív V, 35
 hivatal V, 35*
 hivatalos V, 35*
 Híršamba 27
 hód 253
 Hoiomba 227*
 Hoivam 228
 Hojvám, Hojván 228
 Hojvanu 228
 Holovány 227
 holt V, 542
 Holtember 257
 Holumb, Holumba 229
 Holumburi, Holumburile 229
 holvány 228
 Holvány, Holyvány 227*
 hop V, 111
 hop ~ hopp V, 110
 hopirty, hoporty, V, 110*
 Hopirtyok V, 110*
 hoporcs, hoporny, hoport, hoporty V, 110*
 Hopornyak V, 111
 Hoportak, Hoportyok V, 110*
 Hóstát 256
 Hosuaiba 230
 Hosuba, Husuba, Husube, Hosomele 230*
 hosszú 230
 Hosszu 230*
 Hosszúáj 230
 Hosszuba 230*, 246
 Hosszúbák 231
 Hosszúk 231
 hosszukó 156
 Hotarba 231
 Höttembernél V, 92
 hozatal V, 35
 hundred V, 73
 hundred V, 73
 Hukurythou (Ökörítő) 205
 Husduba 246
 Huszdubába 246
 Hyacinthus 166, 170
 Hylerteluke 208
 idé, idő V, 33
 idétlen V, 33
 idő V, 33
 időtlen V, 33
 Iház Ferkó temetése 256
 liska V, 109
 Ila, Ilona 115
 Ila-Pila 87
 Ilók 159
 imla, imola, imolya VI, 66
 Imola V, 109, VI, 66
 inkábbad 653
 intrazigens ember VI, 8
 ? irgó VI, 74
 Irgószeg VI, 74

- Irgó teteje VI, 74
 irreleváns VI, 8
 Istók 94*, 159
 Iszeg, Iszek V, 108
 Iszek, Iszka, Iszkan V, 108*
 iszik 202
 Isztambul 250
 Isztambul-típusú helynevek
 221
 it 'ivás' 202
 ital V, 35
 itó, itu 'itató' 202*
 izeg-mozog V, 28
- Jablonica 166
 jagoda l. ágoda
 Jakab 160
 János 160
 Jancsi 95, 118*
 Jancsi-Bancsi 90
 Jancsika 119
 Jancsika szekere 119
 január VI, 63
 Jordán, Jordán 166
 jatrocél l. atracél
 Jegumen VI, 391
 jellem VI, 9
 Jérikó 255
 Jeruzsálem 255
 jó 'folyóvíz' 258
 Jordán 166
 Josika vn V, 107
 Joskuca 163
 Józsa 95
 Józsecska 141
 Józsid 107, 137
 Józcsika V, 107
 Jozsikmán, Jozsikmány V, 106
 jövendő V, 542
 jövendőbeli V, 542
 jövő V, 542
 jövőbeli V, 542
 juh-sztronga VI, 376
 Jutas 26
- kabala V, 152
 Kádbükke 213, 251
 kalács, kalák VI, 386
 kalahuz VI, 63
 kaláka V, 307, VI, 374, 386
 Kald (fagus) 213, 215
 Kálna V, 105
- kaluger, kalugyer VI, 386, 388*,
 391
 kalugyerkedik, kalugyereske-
 dik VI, 391
 kályha 350*
 Kanahán VI, 63
 Kandia 255
 kápra VI, 375
 Kaptál piros csizmát? 304
 kárász 253
 Kárászostó 253
 Kárásztó 22, 251
 kása, kásó V, 113
 Kásöver patakja V, 113
 Kásöver erdeje V, 113
 Kata 85
 Katalin 160 ~ becealakjai 85*
 Katipila 87
 Kató 85
 Katos 82, 85, 160
 Katus 82, 86
 Kecér, Kecerbe, Kecerbék 232,
 246
 ? kecske-cáp VI, 376
 kégyos-tótos (himzés) 287 355
 kemence 232, 236
 Kemence 232
 Kementsibeá 232
 Kende 26
 ken-fen V, 28
 Kerbe 232
 Keresztáj 234, 258
 kérhet V, 543
 kert 345*
 Ketserbe 232, 246
 kézen fogott bíró V, 37
 kicsi 26
 kicsid 106, 137
 kicsiliba 504, 508
 kicsipipe 508
 kiértésít VI, 16
 kihagy napfürdőt VI, 16
 kihangsúlyoz VI, 16
 kilincs 633
 Kincses 22
 Kincsesdomb 22
 kinyid 106, 138
 kis 26, 232*
 Kisábába 232*
 Kiszaba 232
 kisliba 508
 Kismalom 233

- Kişmalomb 233
 Kisnyír 233
 kispapacsi 508
 kispipe 504
 Kissáros 285
 Kistelegbe 233
 Kisüvér, Kisver V, 113
 Kişaba 232*
 Kişmalomb 233
 Kištelebe 233
 kiü V, 13
 kívül, e kívül V, 14
 Kižnirbe 233
 Kódustó 256
 Kojimba, Kojingba 233, 247
 Kolimba 233*, 247
 kompona VI, 373
 kopjafa, kapujafa 339
 kóró 234
 Koroiba 234
 Kosa 655
 Kosnyiba 234
 Koşniba 234
 kosz 157
 kozmos 157
 Kovácsné hn 234
 Kovácsnyil 234
 kö, kü V, 11*
 Köhös V, 123
 könyid 653
 könyütke 653
 Kölik l. Küllik
 Körisáj 234
 Körtesliget 268
 Köse 655
 kövecs 118
 köves V, 11*
 krěstály 270
 Krestáj, Kresztáj, Krestály,
 Kristály 234, 258
 Krěstályhid 270
 Kresztáj, Krisztály 234
 krinta VI, 373
 Krisájbába 234, 246
 Kristály l. Keresztáj
 Krişaiba 234, 246
 krumpli-gárnil VI, 13
 kukujza VI, 373
 Kulik l. Külik
 kultur- összetételekben VI, 12
 Kurmatara V, 92
 kurtán VI, 375, 390
 kút 237*
 Kutyaszorító zug 256
 kü, kö V, 13
 Külik, Küllik V, 114*
 Küllikláb V, 114
 küllő, kürlő V, 115
 Külső- V, 96
 Kürlük V, 114
 kürlő l. küllő
 Küsid 26
 Kösüver, Kösver V, 113
 küü V, 13
 kw (kü) 201
 Lackó 653
 Lagba, Lak 235
 lak 225
 Lak 197, 235
 Lakság, Lokság 197*
 Leánydomb V, 94
 leertesít VI, 15
 legkirándulásmészigebb VI, 12
 lehet V, 543
 lehetetlen, lehetetlenség V, 543
 lehoz (verset) VI, 16
 lejánko 156, 654
 Lél 25
 Lengerkirth 188
 Lengyelkék 187*
 lenyomoz VI, 15
 lérika, lérique 143*
 liba 504, 510*
 libapipe 508
 libu, libu, lib, lib! (libahivo-
 gató) 511
 libuska 508
 Licoshatar 217*
 lik, luk, lyuk 208, V, 114
 likatos-tótos (himzés) 287, 355
 ló, lú V, 11*
 Lodba, Logba 235
 logofet 13, VI, 389
 lok 198
 Lok 197*
 Lokság 198
 Look 197
 lovas V, 11*
 Lökös 156
 Lökösfalva 156
 lú, luu V, 11*
 lúd 510*

- ludas 511
 lúdfi, lúdfiak 508*
 lúdpipe 506*
 Lwk 197
 lyuk 208
- mácás VI, 317
 Macedónia 255
 Madéfalva, Amadéfalva 169,
 175*
 Magdikacska 144
 Magdocska, Magdócska 158
 máj, mál V, 106
 mál, mály, máj 258, V, 106, 116
 malom 221, 233, 235
 Malomba, Malombába 221, 235,
 246, 259
 Malombába megy 259
 Malomba-típusú helynevek 221*
 málonfekvő 'bagoly' 201
 Malonsokw, Malonsoka 200
 Malun 200
 Malwfekw 200*
 márnika 143*
 Mancsi 652
 maradva 'utód' V, 542
 Marci 95*
 Marid 107
 Mariska, Máriska 147
 Martinus 95
 Mártók 86
 Martomba 235
 Marton hn 235
 Márton 95
 Máté Pál-típusú helynevek 259
 Māriska 146*
 medence V, 107
 medenica szl. V, 107
 megázik VI, 15
 megbombáz VI, 15
 megétés, megétődik 204
 megfüröszt tejben-vajban VI,
 15
 megkucsázott fák 341
 meglátnánk, meglátnók V, 39
 megoldották a nyelvét V, 27
 megrészegedik V, 21
 meg van kötve a nyelve V, 27
 Melsed (Mélység) 217
 mély, mil, mily V, 117
 Merészlőbűkk 258
 Meskementsiba 236
- mész 236
 mészkemence 236
 Mézmál, Mézmar V, 116
 miel, mielőt 652
 Mihály becealakjai 96
 Mihálykó 96
 Mihók 96
 Mihók feje V, 93
 Miklós 97
 Miklóskaék-típusú helynevek
 259
 Mikó 97
 mil, mily l. mély
 Milsid, Mélység V, 117
 mióra, milióra VI, 375, 377,
 386
 ? milióra-juh VI, 376
 Miriszlőbűkk 258
 Mitók 654
 monaszter, monaszteria VI, 389
 Mosolygó hn VI, 67*
 Mosolygó vn VI, 69
 mosolygó-alma VI, 68*
 mosolygó-almafa VI, 67*
 mosolygóalma-fiatal VI, 67
 Mózes 97
 Mózsa 97
 múlt, múltbeli V, 542
 mulya VI, 377
 muszuj 299
 Mylsid (Mélység) V, 117
- Nád, nád 236
 Nadba 236
 Nad'aiba, Ned'iba 236
 nagy 236
 nagyapika 144
 Nagy Paj László hn 211
 Ned'iba 236
 Nimigeholma 215, 217
 nótin VI, 377
- N'irba 236
 nyír 'mocsár' 236
 nyír 'nyírerdő' 23, 258
 nyír, nyírfa 23
 Nyulasda 185
- oiseau fr. 103
 oie fr. 103
 Oláháj VI, 62
 Oltoványos 271

- opatica szl. V, 107
 Orád, Orát 236*
 Oradba 236
 Orbonás VI, 394
 Orcsik, Orcsika 142
 orda VI, 386
 Ordományos V, 109
 oreille fr. 103
 ormány 606
 Ormányság 606
 Oroskutrá 237
 orosz 237
 Oroszkút 237
 orr 237
 Orros 29
 Orsi, Orsik 86, 142
 Orsolya becealakjai 86, 142
 Osoiba 230
 Osoio syd V, 117
 Oszajba 230
 oszkotár, szkutár VI, 375, 377
 oszkotárság VI, 376
 Osztria (Ausztria) 255
 ouille fr. 103
 ovis, ovicula 103
 Ökörítató 202
 Ökörítő 202*
 ördög, ördöng 257
 ördögharapás VI, 409
 Örke V, 128
- pad 237
 Pad 225, 237
 Padba, Podba 225, 237
 pakulár VI, 373, 377, 386
 Pál 66, 97
 Palkó 97
 pallér, pallérság VI, 410
 palló 237
 Palló 237
 Paloba 237
 Palota 22, 254
 Panna 86*
 pap 238
 Papája 238
 papatyí 508
 parasztkályha 350
 Párizs 255
 patvar V, 27*
 Paul, Paulus 66
 per V, 27*
 Perecsembe 237
 Peres V, 127, VI, 73
 Pereskút V, 127
 Perestere V, 127
 perpatvar V, 28
 Pete 97*
 Péter becealakjai 97*
 Péterke 98
 Peti 98
 Pető 98
 Phyles (Files) 182
 pickás VI, 317
 Piétruszka 165
 piharc VI, 63
 pikáns VI, 9* ~ helyzet VI,
 11 ~ szósz VI, 9*
 Pila 87
 pip, pip, pip (libahívogató) 511
 pip : púp 507
 pipe 504*
 pipe, pipe, pip, pip (libahívo-
 gató) 511
 pipécske 504, 508
 pipés, pipés előtagú helynevek
 507
 pipefíjú 508
 pipi (libahívogató) 510
 pipio lat. 510
 piros csizma 299*, 304
 Piroska 87
 Podba 225
 Pogányvár 254
 pohárnik 13
 Poharus (dictus-név) 29
 pokol 238
 Pokol 237*
 Pokolbá 237
 pópa VI, 375, 389
 Popoiaba 238
 Popája 238
 poronty VI, 375, 388
 Postakert 251
 posztelnik 13
 prima áprilist jártatni 41
 Priska I. Piroska
 prókátor 512*
 prókatoria 514
 prókatoria-levél 513
 prókátorkodik 513*
 prókátorné 514
 prókátorság 513
 prokrátor 512

prokurátor 515*
prokurátor-hívás 516
prokuratoroskodik 516
prokurátorság 516
protopop VI, 389
Pudéros utca 256
pujka, pulyka 509
pujkapipe 507
pulya VI, 375, 388
pulykafiú 509
pulykapipe l. pujkapipe
Pusztafalu 22
Pusztatemplom 22, 253*

rakottya 238
Rakottya 238
ravasz 'róka' 208, 258, V, 14
ravasz asszony V, 14
ravasz ember V, 14
Ravaszd 186
Ravaszfalva 208
Ravaszlik 208
ravatal, rovtal V, 35
ré, réh, réj l. rév
récefi(ú) 509
rendkívül V, 13*
Rengelkyrk 188*
Reskudba 238
rész, réz 238
részeg V, 21
Részkúdba 238
Rétyi nyír 23
rév, ré, réj, ri, rő, röv, rü V,
119*, VI, 70
Révelly VI, 70
rezes cseber 358
Rézkút 238
ri l. rév
rohasz VI, 63
róka V, 14
Róka 25
rókalelkű V, 14
rökatermészetű V, 14
rokicacska, rokicsicska 654
Rokot'aba 238
román, román 605
rovatal V, 35
róza 164
Róza 164
Rózuka, Ruzuka 164
rő, röv. l. rév

rövid, rövidke 138
rövid hivatallal fog perbe V,
36
rű, rüü l. rév
Ryngelkyrch 188*

Sál, Saul, Saulus 64*, 99
Sala 98*
Salamon 99
Salathiel 99
Sálfalva 64*
Sályi 64
Samožba 238
? Samuk 99
Samuka 99
Sándor hn VI, 80
Sára 87
Sárájim, Sarájimba, Sarájing-
ba 238, 247
Sarastaliba 239
Sárgyilkosok utcája 256
Sári, Sáríka, Sáríká 87
Sárkó 87
sáros 239
Sárostele 239
Sárvásár 65
Saul, Saulus 64
Savakutra 239
Schi ném. V, 41
Sebe 99
Sebestyén 99, V, 41
séd, síd, síd V, 117
ség, sig 226
Seikekutra 239
Sekelbe 240
Selye, Silye 99
sending persons on sleeveless
errands 45
Serestely l. Szilveszter
Serkevár 256
síd, síd l. séd
siel, sijel V, 41*
siető, sietős 518*
? sietős polgár 518
sijel, sijelés, sijelő V, 41*
Sikraba 240
Silaiba 240
Silba, Silbe, Silbea 241
Siložba 241
Silvester, Silveszter, Sylvester,
Serestely, Söstör 609*
Silye l. Selye

- Sin't'eu V, 104
 sírbí 241
 szízs V, 42
 szízik V, 41*
 szíző V, 42
 -ki V, 41
 Sojmostó, Sujmostó 258
 sol, soliculus 103
 soleil fr. 103
 Solomba 242
 soltész VI, 404
 Solymostó, Sulymostó 258, V,
 105
 solyom 21, 258
 som 239
 Sombokor 239
 sós 239
 Sós, Sósba 239
 Sósbába 239
 Söstör I. Silvester
 Strázsa 253
 strungá 476
 Sujmostó, Sulymostó 258
 sulyom 21, 258
 Surdukaba 242
 sutá V, 73
 sürgős, sürgetős 520
 süvöltő, süvöltő 611
 Sylvester I. Silvester
 Saralimba 238*, 247
 Šaraštaliba 239
 Šimbokorba 239
 Šošba 239

 szád, száda 135
 Szalvámba 242
 Szalvány 242
 Szamos, Szamosbá 238
 szántó V, 542
 szántóka 112
 szántókamadár 112
 szanyó 158
 szár 'kopasz' 23, V, 106
 Szármántető V, 106
 szátem V, 73
 Szávakút 239
 szék 'mocsár' 240
 székel, székely 240
 Székel, Székely hn 240
 szél 241
 Szemed 25

 személy VI, 375
 Szénarét 251
 Szénegető, Szinegető, Szinye-
 gető V, 104
 Szentpéterhegy 254
 szépen V, 29
 szer 224
 Szerlempadja 256
 szeretnénk : szeretnök V, 39
 Szibéria 255
 Szicília 255
 szigorú 'sovány' 652
 Szik 240
 Szikra 240
 szil 240*
 Sziláj, Szilája 240
 Szilájba 241
 szilas, szilos 241
 Szilas, Szilos 241*
 Szilba, Szilbába 241
 Szilbé 241
 Szinegető, Szinyegető I. Szén-
 égető
 szintás (lítván) V, 73
 Szírba 240
 szkumpia 14, VI, 373
 szkutár I. oszkotár
 szlovák I. tót
 szó V, 27*
 szóbeszéd V, 28
 szokmány VI, 386
 Szőjkekút, Szőkekút 239*
 szőke 240
 Szöllőmál V, 116
 Szöllömány V, 116
 Szöllömár V, 116
 Sztambul 221
 szto V, 73
 sztringa, sztronga VI, 373
 sztrongál, sztrongálás VI, 376
 sztronga-juh VI, 376
 sztrongár VI, 377
 sztrongás VI, 376
 szurdok 242
 Szurdukába 242
 Szurdukáj 242
 szültő, szültő 611

 Tamás 100, 155*
 Tamkó, Tankó 100, 155
 tátika 144

- tárpécska 653
 téhordó (tejhordó) ember 358
 Telegbe 242
 Telegd 242
 telek 239, 242
 Teréte 242
 Teret'ibe 242
 terped 106
 Tetűfészek 256
 Tetvespatak 256
 tiriboj VI, 317
 tó 243
 Tohelbe 243
 Tóhely 243
 Tonuzoba 26
 tót | ~ abrosz 280 ~ csipkár
 276 ~ csipke 280 ~ fejéres
 278 ~ főkötő 278 ~ kés 279
 ~ kötéses vánkoshaj 279 ~
 párnahaj 278* ~ varrás 278*
 ~ varrásos kendő 278
 Tótország 255
 tótos 276*, 355 ~ békás (hím-
 zés) 355 ~ derekajfőtől való
 282 ~ derekaj-haj 282 ~ fe-
 jéres lepedő 279 ~ fő 282
 ~ főkötő 279* ~ gyolcs-fő-
 kötő 280 ~ haj 282 ~ haj-
 lás 282 ~ kendő 280 ~ ki-
 fordítás 282 ~ lepedő 282
 ~ lepedőfej 282 ~ lepedő-
 hajtás 280 ~ párna 282 ~
 párnafő 281* ~ párnahaj
 278, 281, 283 ~ vánkös, ván-
 koshaj 279* ~ varrás 278* ~
 varrásos párnahaj 279
 tótosan 79* ~ szőtt kendő 280
 ~ varrott nagy kendő 279
 tretina, tretyina VI, 375, 386
 ~ pénz VI, 376 ~ váltság
 VI, 376
 túlsó, túrsó V, 116
 tyúkfi 509
- ucello ol. 103
 Újlót tn 249
 urma, *urmán, urmó 606
 Uzon V, 119
- ügy 'folyóvíz' 23, 258
 üver, üvér V, 113, 125
- Üver V, 125
 Üvervölgy V, 125
- vakisa VI, 375
 vápa 258
 vár 243, 254
 Vár 22, 243, 254
 várandós V, 542
 várandósság V, 542
 Varbá 243
 Várdomb 254
 Várhegy hn 22, 254
 várának : várnök V, 39*
 Vársza V, 107
 vátra VI, 375 ~ pénz VI, 376
 vecsin VI, 377
 vég, vig 'Ende' 243
 Vég, Vig 243
 Velence 255
 véres V, 31
 Veresztvény 249
 Veréte 243
 Veret'ibea 243
 vérmes V, 31
 Vérvölgy V, 125*
 Veszekedő erdő V, 127
 vetülő, vetürlő V, 115
 vig 'Ende' 243
 Vigbe 243
 viholá VI, 63
 Világvége 255
 villong, villang, virrog VI, 71
 Villongó V, 127, VI, 71
 vinci kályha 348*
 virgó VI, 71
 Virgó V, 127, VI, 71
 virrog l. villong
 Vízél, Vízélbe, Vízélve 258, V,
 112, VI, 65
 vornik 13
 Vzrew 217
 Wojk 29
- Zámborus V, 109
 Zanda, Zonda V, 98
 Zangyal V, 98
 Zangyalhegye V, 98, 104
 Zerge V, 109
 Zergehíd V, 109
 Zerke l. Zörke
 Zglamen V, 92

Zimola V, 109, VI, 66
Ziseg, Zisegu V, 106
Zonda V, 98
Zörk, Zörke, Zerke V, 128
Zörkö oldal V, 128
Zedembe 243

Zséden 243
Zsiguca 163
Zsófi 87*
Zsodoma (Sodoma) 255
Zsuzsa, Zsuzska 88*

TARTALOM

I. A tudománynépszerűsítés ösvényein

A nyelvművelés lehetőségei és határai	5
Írói vélekedés az idegen szókról	8
Megint azok az idegen szavak	12
A „leértésit“ és társai	15
A finn és a magyar Kalevala	17
A kétféle műveltség	24
A népiség jelentősége és határa művelődésünkben	29
„A mi dalaink“	40
A népnyelvi bűvőlat módszere	42
A tudomány az erdélyi életben	45

II. A hely és a név

Aramáj	54
Arnyír, Dércser	56
Benája	57
Dárittye	59
Dombraváros, Dombravára	60
Háj	62
Hegyesel	65
Az Imola helynév eredetéhez	66
Mosolygó	67
Révelly	70
Újabb adatok a Virgó-kérdéshez	71
A személynevek helyneveinkben	75

III. Az irodalom- és nyelvtörténet forrásvidékein

A Vadadi Hegedüs-kódex	116
Ismeretlen irodalomtörténeti adatok erdélyi könyv- és kézirtárakból	143
Az Akadémiai Könyvtár egy XVIII. század végi kéz- irtatos verseskönyve	173
Pállfy János emlékezéseinek felfedezése és kiadása	199
Három ismeretlen Pállfy-levél	209
Arany János kézirati hagyatéka és a »Kapsos Könyv« hasonmás kiadása	216
A boszorkányhit XVIII. század végi dési emlékei	222

A Recskeméti nyelv két erdélyi emléke	228
Egy 1599. évi kolozsvári harmincadjegyzék szó- és művelődéstörténeti adalékai	231

IV. Olvasás közben

Mikes Kelemen összes művei	252
Ismerjük meg a versformákat	260
A magyar szókészlet román elemeinek története	266
Szótártani tanulmányok	272
A kora ómagyar kor szövegemlékei	278
Benkő József nyelvészeti munkássága és az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság	285
A Háromszéki magyar népköltészet kötetéhez	292
Havasi mesemondó	303
Magyarózdi toronyalja	314
Magyargyerőmonostori népköltészet	322
A kalotaszegi magyar népi öltözet	333
Tájak, falvak, hagyományok	336
A magyar népmesetípusok	346
Emlékezetre méltó dolgok	353
A reneszánsz és a barokk az erdélyi népi életben	359
Kelemen Lajos művészettörténeti tanulmányai	365

V. Nyelv- és tudománytörténeti tanulmányok

A magyar szókészlet feudalizmuskori román eredetű kölcsonemeleinek kutatása	372
Élő erdő, élő föld, élő ok	394
Falnagy, folnagy, fónagy	396
Fuvatlan	406
Ördöggarapás	409
Pallér, pallérság	410
Az erdélyi magyar nyelv- és nyelvjárástörténeti ku- tatás szempontjai és feladatai	411
A gazdag szóár ámuldoztat el mindannyiunkat... A szerző válaszol Páll Árpád kérdéseire	430

VI. Megemlékezések

Pálffy János (1804—1857)	437
Csűry Bálint 1886—1941	463
A nyolcvanadik mérföldkőnél. Tulogdy János köszön- tése	470

Fülöp Antal Andor gyűjteményes kiállítása elé	472
Egy kutató a népi önismeret útján	475
Kelemen Lajos a személyes emlékezés fényében	480

Függelék

Forrásjelzés-rövidítések	499
Rövidítések és jelek magyarázata	501
Jegyzetek	502
Kiegészítések a szerző szaktudományi és tudomány- népszerűsítő közleményeinek könyvészetéhez. Összeállította Sz. Csáti Éva	515
Mutatók a Válogatott tanulmányok, cikkek IV—VI. kötetéhez	516
I. Név- és tárgymutató	516
II. Szómutató	566

A könyv szerkesztője: V. András János

Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos

A megjelenés éve: 1985. Alak: 54×84/16

A nyomás kezdete: 1985. VIII. 17.

Papír: 60 g-os famentes

Kiadói ívek száma: 32,987

Nyomdai ívek száma: 36,50

Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:

894 511—4, kis könyvtárak számára: 894 511

Tiparul executat sub comanda nr. 195/1985,

la Întreprinderea Poligrafică Cluj

Municipiul Cluj-Napoca

B-dul Lenin nr. 146

Republica Socialistă România

